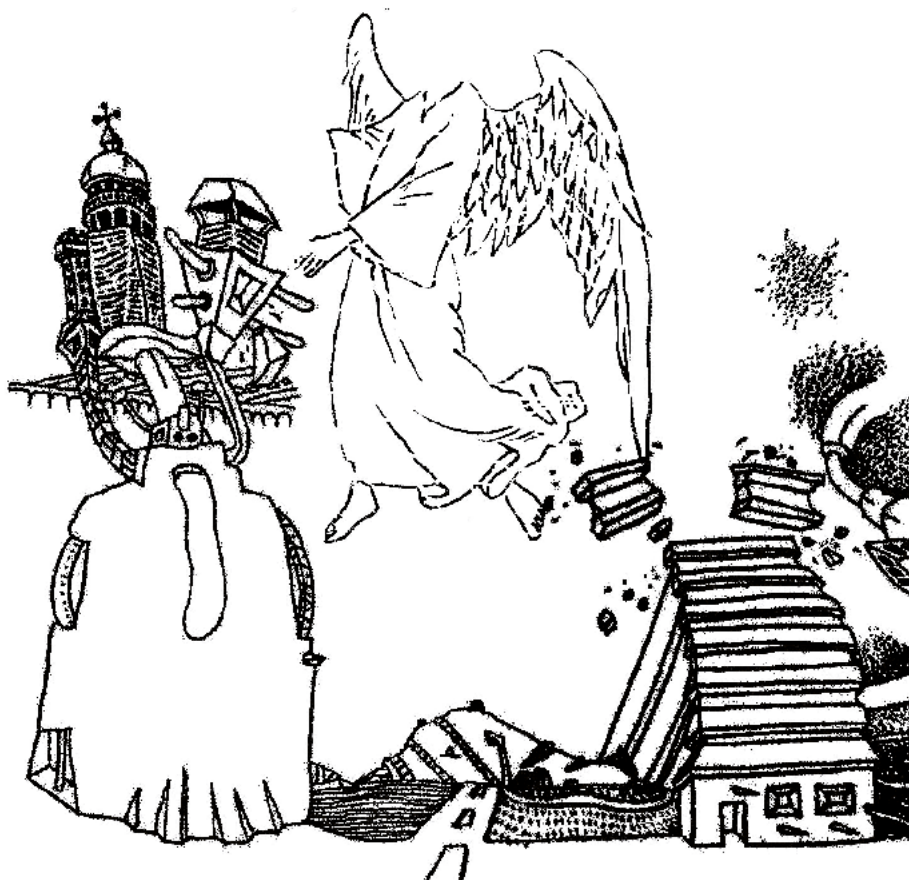

- ♦ PATYI ANDRÁS – POLLÁK KITTI – FEKETE ORSOLYA: A mesterséges intelligencia alkalmazásának egyes adatvédelmi kihívásai a közigazgatási hatósági eljárásokban
- ♦ PARDAVI LÁSZLÓ: Elements of Sustainability in the Hungarian Tax Law
- ♦ NIKULA ISTVÁN: A világ első kettős adóztatás elkerüléséről szóló multilaterális egyezménye – és amiért Magyarország nem ratifikálta
- ♦ PÁLFAY SZILÁRD: Talán most sikerül – Kudarcok és várakozások az agrártámogatási jog környezetgazdálkodási rendeltetésű jogintézményeiben
- ♦ NÉHER DÓRA: A szimbolikus büntetőjog mint kriminálpolitikai tendencia Magyarországon
- ♦ SZABÓ ZSOLT: A brit parlamenti jog fejlődése
- ♦ NAGY GUSZTÁV: Az amerikai általános alapjogi tesztek kialakulásának vázlata
- ♦ NÉMETH RICHÁRD – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A számok tükrében - A Jog-Állam-Politika 2019–2024 között megjelent lapszámainak statisztikai és tudománymetrikai elemzése
- ♦ LENKOVICS BARNABÁS: A méltóság forradalma
- ♦ M. TAKÁCS PÉTER: A demokratikus átmenet, avagy a magyar rendszerváltás értelmezése a politikai és politikatudományi irodalomban
- ♦ SZERÉNYI GÁBOR: Az indián – Beszélgetés Cseh Tamással egy legendás, rejtőzködő játékról
- ♦ GAÁL MARIANN: A választottbíróági eljárás mint a gazdasági vita rendezésének alternatívája
- ♦ SZABÓ LÍVIA: A fogyasztói szerződések szerződésszerűsége a digitális transzformáció tükrében
- ♦ LUGOSI JÓZSEF: Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot szerepe a polgári peres eljárásban
- ♦ HORVÁTH ANETT - Közpolitikai kudarc és lakhatási válság – fogalmi keretek és alkalmazási lehetőségek – Ausztria és Magyarország

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Szerényi Gábor: Lélek száll

In memoriam Lenkovics Barnabás (1955-2025)

Lenkovics Barnabás példamutató életútja és szakmai pályafutása sokféle nézőpontból méltatható. Hiszen ő egyszerre volt szerető férj, édesapa, nagypapa, elhivatott egyetemi tanár és tanszékvezető, ombudsman, alkotmánybíró, majd az Alkotmánybíróság elnöke. E nekrológban győri tanszéki kollégái nézőpontjából emlékezünk rá, mint a tanárra, aki jogásznemzedékek számára jelentett példaképet és iránytűt. A William Arthur Wardtól származó idézet szerint „a középszerű tanár magyaráz. A jó tanár indokol. A kiváló tanár demonstrál. A nagyszerű tanár inspirál.» Lenkovics Barnabás olyan nagyszerű tanár volt, aki fél évszázadon keresztül generációk egész sorát inspirálta, kitartásra, tudásvágyra és erkölcsi tartásra nevelte hallgatóit.

Egyetemi oktatói pályafutását 1974-ben kezdte az ELTE-n, ahol 1976-ban tanársegédi, 1982-ben adjunktusi, 1992-ben pedig egyetemi docensi kinevezést kapott. Két évtizedes oktatói tapasztalattal a háta mögött Bihari Mihály, Szekeres Tamás és Szalay Gyula felkérésére részt vett az 1995-ben újjászerveződő győri jogászképzés megalapításában. Rakamazon született, az ország egyik legszegényebb térségében. Fiatalkori tapasztalatai megtanították arra, hogy a tudás és a műveltség felemelő erő, amely nemcsak egyéni sorsokat, hanem közösségeket is jobbá tehet. Így a kezdetektől fogva támogatta a tudás vidékre vitelét és decentralizációját, új egyetemek és új képzések létrehozását, ezzel pedig a vidék felzárkóztatását.

Az 1995 szeptemberében induló győri jogászképzés az ELTE kihelyezett intézete égisze alatt működött, amely ekkor még – felsőbb évfolyamok hiányában – nagyméretű, integrált tanszéki struktúrával rendelkezett. Lenkovics Barnabás 1996 elejétől kezdődően vezette a Civilisztikai Tanszéket, amely a hagyományos

polgári jog és polgári eljárásjog mellett a nemzetközi magánjogot, a munkajogot, a mezőgazdasági jogot és az Európai közösség kereskedelmi jogát is magába foglalta. 2002-ben a Széchenyi István Főiskola egyetemmé vált, a jogászképzés az ELTE-től elszakadva önálló útjára lépett, és ezen időszak alatt a Civilisztikai Tanszék egyes diszciplínái is elkezdtek különválni, és önálló tanszékekké szerveződni. A tanár úr ezt követően a klasszikus polgári jogot gondozó, a Civilisztikai Tanszékből átalakuló Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszéket vezette.

Lenkovics Barnabás vezetése alatt a polgári jog és a perjog oktatásában Jobbágyi Gábor, Székely László, Menyhárd Attila, Szalay Gyula, Csiky Ottó, Somlai Zsuzsanna, valamint óraadóként számos ügyvéd és bíró működött közre. Lenkovics tanár úr az oktatói utánpótlás érdekében fiatal doktoranduszokat is bevont az oktatásba, így került elsőként a tanszék kötelékébe Herédi Erika és Menyhárt Ádám, majd a 2000-es évek elején a tanszék mai oktatóinak a zöme. Tanszékvezetőként 19 éven át, 2015-ig szolgálta a győri jogászképzést, 2018-tól pedig professor emeritusként támogatta a tanszék munkáját. A Széchenyi István Egyetem Szenátusa 216/2015 (XII.7.) számú határozatával köszönetét fejezte ki Lenkovics Barnabás professzor úrnak a Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék vezetőjeként kifejtett két évtizedes, iskolateremtő munkásságáért.

Ezt az iskolateremtő munkásságot jól jelzi, hogy PhD fokozatot szerzett doktoranduszai voltak Milassin László (2005), Szegedi András (2007), Menyhárt Ádám (2012), Kőhidi Ákos (2013), Szalai Péter (2015), Reiderné Bánki Erika (2015) és Keserű Barna Arnold (2016), akik az évek előrehaladtával mind a győri jogi kar docensei lettek.

Kollégái Lenkovics Barnabástól mindig sokat tanulhattak mind szakmailag, mind emberileg. Ő nem pusztán jogász volt, hanem valódi jogtudós. Vallotta, hogy nem az ember van a jogért, hanem a jog az emberért. Ezért a jogi szabályozásban meg kell találni az embert és a valódi emberi értékeket. Kritikusan fordult a jog technicizálódása felé, a túlbujánczó technokrata jogot nem a jog uralmának, hanem a jog rémuralmának tartotta. Életkorából adódó tapasztalata és komplex látásmódja mindig arra sarkallta a kollégáit, hogy keressék és fejlesszék az idő- és értékálló jogot. Azt, ami mellett az ember ember maradhat, és visszatálhat a gyökereihez. A tanár úr nemcsak a vidéki egyetemépítés kapcsán, de az élet más területein is hitt a lokalitás erejében. Ezt tudományos munkásságában is következetesen képviselte. Számtalanszor idézte Ernst Schumacher „A kicsi szép” című művét, amely már címében is jelzi, hogy az ember hajlamos túlméretezett megoldásokban gondolkodni, így azonban a világ emberellenessé, személytelené válik. Híve volt az emberléptékűségnek, az átlátható struktúráknak, amit az ember képes kontrollálni, és amiben ki tudja bontani a személyiségét.

Jól jelzi Lenkovics Barnabás emberközpontú életfelfogását a 2013-tól kezdődően megjelenő könyveinek címe is: Ember és tulajdon; Ember és jog; Ember és emberség; Ember és gondolat. Az elmúlt évek publikációiban az ember mellett pedig már a család került a tanár úr gondolkodásának középpontjába.

Az emberről és a családról alkotott világképe a jog és az etika metszéspontjában olyan értékeket közvetített számunka, amelyet joghallgatóként, oktatóként

és a boldog életre törekvő emberként is hasznosíthatunk. Személyes példája, intelmei és bölcsességgel átítatott tanításai generációk számára jelentenek máig ható iránytűt.

A tanár úr halálhíre mély megrendülést váltott ki mindazok körében, akik ismerhették. Az elmúlt 50 évből egykori hallgatói Lenkovics Barnabás emberségét, türelmét és bölcsességét méltatták visszaemlékezéseikben.

Megtiszteltetés volt Lenkovics Barnabás tanítványának és kollégájának lenni. Távozása pótolhatatlan veszteség a tanszék, az egyetem és a magyar jogásztársadalom számára. Emlékét, atyai jó tanácsait, tanításait és példamutató életútját mély tisztelettel őrizzük. Őszinte részvétünket fejezzük ki a gyászoló családnak.

Lenkovics Barnabás tanár úr az elmúlt években rendszeresen publikált a Jog-Állam-Politika számaiban, a hagyományos konzervatív értékek mellett szólva, mint a család, az emberi élet méltósága és a keresztény értékközpontúság. Egyik utolsó írását is a kar folyóiratának küldte el, amelyet jelen számunkban közlünk, megemlékezve a nagyszerű tudósról és barátról. Szomorú szívvel emlékezünk és igyekezzünk a tőle kapott tudást hűséggel őrizni és tovább adni. Lenkovics Barnabás örök példaképnek!

A Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék munkatársai nevében

Keserű Barna Arnold

a Jog-Állam-Politika szerkesztősége nevében

Szoboszlai-Kiss Katalin

•
Szerényi Gábor grafikája

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 7 PATYI ANDRÁS – POLLÁK KITTI – FEKETE ORSOLYA: A mesterséges intelligencia alkalmazásának egyes adatvédelmi kihívásai a közigazgatási hatósági eljárásokban
- 21 PARDAVI LÁSZLÓ: Elements of Sustainability in the Hungarian Tax Law
- 35 NIKULA ISTVÁN: A világ első kettős adóztatás elkerüléséről szóló multilaterális egyezménye – és amiért Magyarország nem ratifikálta
- 49 PÁLFAY SZILÁRD: Talán most sikerül – Kudarok és várakozások az agrártámogatási jog környezetgazdálkodási rendeltetésű jogintézményeiben
- 67 NÉHER DÓRA: A szimbolikus büntetőjog mint kriminálpolitikai tendencia Magyarországon
- 81 SZABÓ ZSOLT: A brit parlamenti jog fejlődése
- 91 NAGY GUSZTÁV: Az amerikai általános alapjogi tesztek kialakulásának vázlata
- 119 NÉMETH RICHÁRD – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A számok tükrében – A Jog-Állam-Politika 2019–2024 között megjelent lapszámainak statisztikai és tudománymetrikai elemzése

BIBÓ ÖRÖKSÉG

- 139 LENKOVICS BARNABÁS: A méltóság forradalma

MŰHELY

- 147 M. TAKÁCS PÉTER: A demokratikus átmenet, avagy a magyar rendszerváltás értelmezése a politikai és politikatudományi irodalomban
- 159 SZERÉNYI GÁBOR: Az indián – Beszélgetés Cseh Tamással egy legendás, rejtőzködő játékról

FÓRUM

- 165 GAÁL MARIANN: A választottbírói eljárás, mint a gazdasági vita rendezésének alternatívája
- 185 SZABÓ LÍVIA: A fogyasztói szerződések szerződésszerűsége a digitális transzformáció tükrében
- 207 LUGOSI JÓZSEF: Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot szerepe a polgári peres eljárásban
- 225 HORVÁTH ANETT: Közpolitikai kudarc és lakhatási válság – fogalmi keretek és alkalmazási lehetőségek – Ausztria és Magyarország

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta
Kiadja az UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Felelős kiadó | Tóth Eszter ügyvezető
Terjesztő | UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem
Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580
DOI: 10.58528/JAP.2025.17-2.

PATYI ANDRÁS – POLLÁK KITTI – FEKETE ORSOLYA

A mesterséges intelligencia alkalmazásának egyes adatvédelmi kihívásai a közigazgatási hatósági eljárásokban^[1]

ABSTRACT

The study focuses on the data protection challenges of the application of artificial intelligence (hereinafter: AI) in relation to administrative procedures. In this regard, we highlight some elements that we consider to be important from the perspective of potential data protection problems (for example, the prohibition of discrimination, the issue of human supervision, etc.). Our starting point is the legality of data management. Finally, our work also presents the dilemmas related to the responsibility of AI and examines the liability questions related to damage caused by the administrative authority using AI during the administrative procedure.

Keywords: artificial intelligence ■ data protection ■ liability of artificial intelligence

I. BEVEZETÉS

A mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) – bárhogyan is definiáljuk^[2] – értelmezhetetlen adatok nélkül. Az MI adatvédelemmel való szoros összefüggését és ennek a közigazgatás számára való jelentőségét illetően idézzük fel Birher gondolatát, aki szerint „[a]z információ mindig is hatalmas érték volt, napjainkra viszont az információ jól tervezhető és elemezhető módon áll rendelkezésre az élet minden területéről. Ebben az értelemben a közigazgatás lehetőséget kapott a hatékonyságának soha nem látott mértékű fokozására. Lényeges tehát a technikai lehetőségek minél hatékonyabb felhasználása, figyelemmel arra, hogy az így elérhető hatalomkoncentráció komoly veszélyeket is rejt magában. Ezek

[1] A TKP2021-NKTA-51 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

[2] Ld. Patyi – Pollák – Fekete, 2025, 3-17.

a veszélyek csak úgy enyhíthetők, ha a modernításban többé-kevésbé működő haszonelvűség helyett egy új kritériumot vezetünk be az eredményesség mérésére. Ez a kritérium csak az emberközpontúság lehet. Az emberek közössége érdekében kell, hogy az adatok gyűjtése és elemzése történjen.”^[3] A fentiek alapján rámutattunk, hogy az emberközpontúság elve és az adatvédelmi szabályozás – részben az automatizált döntéshozatalra vonatkozó szabályai révén^[4] – meghatározó szerepet tölt be a MI-t használó rendszerek alkalmazásakor. Jelen tanulmánynak nem célja a mesterséges intelligencia alkalmazása során potenciálisan felmerülő adatvédelmi problémák szisztematikus listázása, de kiemelünk néhány, általunk hangsúlyosnak tartott elemet. Ezt követően pedig az MI felelősségével kapcsolatos egyes kérdésekre fókuszálunk a közigazgatási hatósági eljárások vonatkozásában.

II. AZ MI ALKALMAZÁSA SORÁN FELMERÜLŐ ADATVÉDELMI PROBLÉMÁK

Előjáróban megjegyzendő, hogy a közigazgatási hatósági eljárások lefolytatása nyilvánvalóan nem az államigazgatás alrendszerébe tartozó szervek priviligiuma. Szembetűnő azonban, hogy a magyar MI Stratégiában csak Államigazgatás alfejezetet találunk, és a helyi önkormányzatokról csak elvétve esik szó, a logisztika szempontjából lényeges adatvagyon kapcsán, továbbá, hogy az állammal párhuzamosan az önkormányzati igazgatási tevékenység szabványosítási lehetőségeinek feltárása is meg kell, hogy kezdődjön. Az ügyek nagy száma, egy-egy végrehajtása miatt az államigazgatás ideális „gyakorlótere”^[5] azonban a magánszektorral szemben a közszektorban a bizalomvesztés nem megengedhető,^[6] más oldalról: a bizalmi ökoszisztéma kialakítása elengedhetetlen.^[7] A bizalom pedig különösen kényes kérdés egy olyan technológia kapcsán, amelynek bizonyos elemei *ab ovo* kiszámíthatatlanságot hordoznak magukban. Ezt nevezi Tóth az MI szabályozási paradoxonának.^[8]

Az MI-rendszerek vizsgálatát fókuszba helyező kutatásokat elemezve sokféle kérdésfelvetéssel találkozunk, kezdve az olyan szélsőségekkel, miszerint teljes egészében automatizált döntéshozatal esetén akár a (meg nem engedett) hatáskörátruházás kérdése is felmerül, ami maga után vonja a jogalanyiság kér-

[3] Birher, 2020, 18.

[4] GDPR 2. cikk (1) bekezdés.

[5] Czékmann – Kovács – Ritó, 2021.

[6] Rideg, 2023, 165.

[7] Gombos – Gyuranecz – Krausz – Papp, 2021, 339.

[8] „... a black box hatás miatt szabályozási paradoxonról beszélhetünk abban az értelemben, hogy miként lehet jogi eszközzel egy fogalmilag bizalmatlanságot ébresztő technológia kapcsán a bizalom erősítéséről beszélni...” Ld. Tóth, 2019.

déskörét is.^[9] Jelen tanulmányunkban a potenciális adatvédelmi problémák köre képezi a vizsgálat tárgyát, és e körben a kiindulópontunkat az adatkezelés jogszerűsége jelenti. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban: GDPR) sokat idézett 6. cikke szerinti, jogszerűséget megalapozó esetkörök közül az érintett hozzájárulása és a közhatalmi jogosítvány gyakorlása érdekében történő adatkezelés kiemelendők. Az MI-t alkalmazó technológiák elterjesztése, az állampolgári bizalom megszerzése érdekében a jogalkotónak is elsősorban a hozzájárulást kell preferálnia és bíznia abban, hogy a kellően tájékozott állampolgárok azért kezdik el használni az állam által nyújtott digitális szolgáltatásokat, mert az egyszerűbb, átláthatóbb, kényelmesebb ügyintézészt biztosít számukra. Ezt láthatjuk a digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól szóló 2023. évi CIII. törvény (a továbbiakban: Dáptv.) esetében is, ahol a digitális állampolgárság előnyeinek kihasználása önkéntes döntésen alapul, és bevezetesként két, gyakran előforduló ügycsoport (születési anyakönyvezés, autó átírás) révén igyekszik a jogalkotó az állampolgárok bizalmát és figyelmét elnyerni, később pedig kiterjeszteni a digitális ügyintézés lehetőségét a közszolgáltatások szélesebb körére és a magánszektor egyes elemeire (szerződéskötés, banki ügyintézés, postai szolgáltatások, stb.).^[10]

Következő kérdésként a rendszer rendelkezésére bocsátott adatok köre, minősége, megbízhatósága vizsgálható. A kérdés nyilvánvalóan nem a jogszabályon alapuló ügyintézési lehetőségekről tájékoztató chatbotok esetén, hanem a gépi tanuláson alapuló rendszereknél lesz izgalmas. Az Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 Rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet) (a továbbiakban: AI Act) szerint a tanító, validáló és tesztelő adatoknak relevánsnak, reprezentatívnak, hibáktól mentesnek, teljesnek kell lenniük, ezen belül sajátos földrajzi, kontextuális, magatartási vagy funkcionális környezethez kell kapcsolódniuk.^[11] Az új jogszabály, az innovációt támogatandó, kötelezően előírja a tagállamok számára a szabályozói tesztkörnyezet létrehozását a hatályba lépést követő 2 éven belül. A kötelezettség más tagállamokkal közösen is teljesíthető, de elkülönülő tesztkörnyezetek is létrehozhatóak. Az adatok megfelelősége érdekében

[9] Wolswinkel, 2021, 10.

[10] Végső előterjesztői indoklás a digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól szóló 2023. évi CIII. törvényhez – Indokolások Tára 2024/1.

[11] A nagy kockázatú MI-rendszerek vonatkozásában ezt az AI Act (67) preambulumbekezdése és 10. cikke fogalmazza meg. A 10. cikk (4) bekezdés sajátos földrajzi, kontextuális, magatartási vagy funkcionális környezethez kapcsolódó adatokat említ.

az MI-rendszer szolgáltatója és az illetékes hatóság konkrét tervet készítenek az egyedi sajátosságok feltérképezésére. A más célból jogszerűen gyűjtött személyes adatok az MI-rendszerek tesztkörnyezetben való kifejlesztése, betanítása, tesztelés céljából való használata szigorú feltételekhez kötött, de a közigazgatás és a közszolgáltatások hatékonysága és minősége az egyik jogszabályi lehetőség a jogszerű adatgyűjtésre. Az adatok a tesztkörnyezeten kívül nem kerülhetnek, a hatóságok általi további megosztásra az általános adatvédelmi szabályok vonatkoznak. A valós környezetben való teszteléshez az adatkezelés az érintettek hozzájárulásán kell, hogy alapuljon.^[12]

A fentiek alapján tehát az államigazgatási szervek esetén az adott földrajzi területre, eljárástípusra jellemző, a potenciális ügyfelek vonatkozásában korrekt statisztikai jellemzőkkel bíró adatok kell, hogy rendelkezésre álljanak. Hogyan jut az állam a fenti kritériumoknak megfelelő adatokhoz? A kérdésfeltevés Magyarország esetében különösen fontos, hiszen a DESI (Digital Economy and Society Index) mérőszámai jelentős lemaradást mutatnak a digitalizáció terén.^[13] A magyar MI Stratégia önkritikusan állapítja meg, hogy „a közigazgatási adatvagyon jelenleg csak korlátozottan hozzáférhető, szigetszerű, és csak részlegesen képes együttműködni, a sokszorozó hatású adatkészletek még nem tudják kifejteni a gazdaság élénkítő hatásukat”.^[14] Úgy tűnik, hogy Dáptv.^[15] igyekszik megoldást találni erre a problémára, amelynek rendelkezése szerint a „digitális térben keletkező vagy ott megjelenő, egyedi azonosításra alkalmatlan adatokat az állam – meglévő digitális szolgáltatások javítása, valamint új digitális szolgáltatások bevezetése, továbbá a közigazgatás döntéshozatalának megalapozása érdekében – felhasználhatja”.^[16] Egyelőre még nyitott kérdés, hogy mennyire lesz sikeres ez a megoldás, milyen mértékben és gyorsan terjed el az alkalmazás. A válasza a jogalkotó is „kíváncsi”, hiszen 2024. május 21-től megindult a digitális állampolgárság regisztráció.

További kérdésként merül fel, hogy mennyiben felel meg a fent vázolt jogi megoldás a célhoz kötött adatkezelés és az adattakarékosság elvének.^[17] Jelenleg

[12] AI Act 59-61. cikkek.

[13] A legutóbb közzétett – az elmúlt egy évtized változásait rögzítő – jelentés szerint Magyarország több területen előrelépést mutat, de a népesség alapvető digitális készségeinek szintje, a vállalkozások és a közszolgáltatások digitalizációja terén jelentős a lemaradásunk az uniós átlaghoz képest. Előrelépés történt például a szélessávú internetkapcsolat és az 5G-lefedettség területén. Ld. European Commission: 2023 Report on the state of the Digital Decade. Az alapvető digitális készségek szintje, a kkv-k digitalizációja és az 5G-lefedettség az EU tagállamok szintjén is kihívásként detektált tényezők. Ld. Publications Office of the European Union: Public Administrators in the EU Member States – 2022 Overview, 44.

[14] MI Stratégia 16.

[15] Összhangban a nemzeti adatvagyon hasznosításának rendszeréről és az egyes szolgáltatásokról szóló 2023. évi CI. törvénnyel (továbbiakban: adatvagyon tv.), amely az adatkormányzási rendelet (Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/868 rendelete (2022. május 30.) az európai adatkormányzásról és az (EU) 2018/1724 rendelet módosításáról) végrehajtását szolgálja.

[16] Dáptv. 5.§ (3) bekezdés.

[17] GDPR 5. cikk (1) bekezdés b) és c) pontok.

ugyanis a GDPR a célhoz kötöttség kötelezettsége alól a közérdekű archiválás, a tudományos és a történelmi kutatási vagy statisztikai célból történő további adatkezelés esetén enged eltérést. Az érintett jogai és az állam érdeke és akár az állampolgársági érdek között itt némi összeütközés detektálható. Az egyén érdeke, hogy adatai csak a lehető legszükségesebb körben kerüljenek felhasználásra, az államok adatéhsége ugyanakkor egyre növekszik.

Az MI-rendszerek rendelkezésére bocsátott adatok megfelelősége kapcsán felhívott jelzők (releváns, reprezentatív, hibáktól mentes, teljes) érvényesülésének kötelezettsége miatt a közigazgatási hatósági eljárások klasszikus problémái: a fair eljárás, diszkriminációtilalom, stb. is új megvilágításba kerülhetnek, ha MI-t alkalmazunk. Bár a piaci szektorból származik, de említésre érdemes az a példa, amelyben egy startup egy „akcentusfordítási technológiát” fejlesztett, ami beszédfelismerő MI-technológiát használ a beszélő akcentusának megváltoztatására, a konkrét esetben az indiai akcentus standard amerikaivá alakítására. A céggel kapcsolatban a rasszizmus, a diszkrimináció és a „*digital whitening*” vádja is felmerült.^[18]

A kérdés, hogy a hatósági eljárásban az akcentus vagy más emberre (ügylétre) jellemző sajátosság (vagy annak esetleges megváltoztatása) a meghozott döntésre hatással lehet-e. A közigazgatási hatósági eljárásokban a hatóságnak a törvény előtti egyenlőség és az egyenlő bánásmód követelményét megtartva, indokolatlan megkülönböztetés és részrehajlás nélkül kell döntenie, mondja az általános közigazgatás rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.),^[19] így ha a hatóságok korábban valóban így jártak el, és a tanító adatok a korábbi gyakorlaton alapulnak, a probléma elvileg nem merül fel. A(z) egyelőre más területekről rendelkezésre álló) gyakorlati példák azonban önreflexióra késztetnek bennünket. Maga az MI nem diszkriminatív, de számos példa mutatja, hogy ha a rendszerbe a tanító adatok révén egy korábban fennálló, diszkriminatív gyakorlat kerül betáplálásra, akkor a rendszer is ezt fogja tükrözni.^[20] Ha a mesterséges intelligencia használatával hozott döntés diszkriminatív, az élesen rámutat: korábban mi magunk voltunk azok.

A GDPR preambuluma (71) bekezdése szerint az automatizált döntéshozatal esetén az érintettet megilleti az erről való tájékoztatás, a döntés magyarázata, a döntés vitatásának joga, valamint, hogy emberi beavatkozást kérjen. A döntés magyarázatának kötelezettsége az MI „*black box*”-problémáját hívja fel. A jelenség arra utal, hogy az AI egyes döntéshozatali mechanizmusai – különösen a gépi tanuláson alapuló rendszerek esetén – nem magyarázhatók; nem tudjuk, hogy a rendszer hogyan jut az adott döntésre. Az AI Act ugyan az átláthatóság köve-

[18] Ld. Business Insider: An AI startup is selling tech to let call center agents change their accents. They say it's to protect workers from racism, but critics say it's a form of 'digital whitening'.

[19] Ákr. 2.§ (2) bekezdés b) pont.

[20] Mezei, 2022, 332-338. A szerző számos példával illusztrálja – például az MI-toborzást, angol felvételi rendszert vagy a hírhedtté váló amerikai COMPAS rendszert említve –, hogy a megfelelően kiválasztott tanító adatok kulcsfontosságúak.

telményét állítja a nagy kockázatú rendszerek elé, tájékoztatási kötelezettséget ír elő, aminek a szolgáltatóra, a műszaki paraméterekre, a tanító, validálási és tesztadatkészletekre vonatkozó releváns információkra, a kimeneti adatok értelmezésére is ki kell terjednie.^[21] Eszteri szerint a black box jelleg nem feltétlen a „doboz felnyitásával”, azaz az MI-rendszer minden egyes döntési elemének teljes körű magyarázatával oldható csak fel, hanem olyan tesztrendszer rendelkezésre bocsátásával, ami lehetővé teszi a felhasználók számára a rendszer alternatív döntési szituációkban való kipróbálását és így a működése megtapasztalását.^[22] A megoldás valóban hatékony lehet a piac számos szegmensében, például hitelbírálat, nyugdíjelőtakarékosság kalkulálása kapcsán, azonban a közigazgatási hatósági eljárásokban az indokolási kötelezettséggel járó vagy mérlegelést, méltányosságot igénylő döntések kritikus pontként detektálhatók. A tesztüzem lehetősége ugyanis a közigazgatási hatósági eljárásokban nem elfogadható. Addig tehát, amíg az MI-rendszerek fejlesztői nem tudnak eleget tenni az átláthatóság fenti követelményrendszerének, ezen döntések nem válhatnak MI-alapúvá.^[23]

Az AI Act szintén nagy hangsúlyt fektet az emberi felügyeletre, amelynek természetes személy általi, hatékony felügyeletnek kell lennie, ami az arra való képességet is magában foglalja, hogy a felügyeletet gyakorló a hibát detektálni tudja és beavatkozni képes. Végső megoldásként a rendszer megszakítása vagy leállítása is lehetséges kell, hogy legyen.^[24] A kérdés, hogy milyen szakapparátus lesz képes az MI-rendszer működését átlátni. Találkozhatunk olyan véleményekkel, amely szerint az érdemi emberi szupervízió teljességgel illuzórikus az MI-re alapozott folyamatok esetében,^[25] egyszerűen a meghozott döntések emberi aggval fel nem fogható komplexitása okán. A gép által támogatott döntések esetében fel kell hívnunk a figyelmet egy, a szakirodalomban csak automatikus torzításnak (*automation bias*)^[26] nevezett jelenségre is, amikor kutatásokkal igazoltan a döntéshozói pozícióban lévő ember a gép által ajánlott döntést hajlamos jobbnak ítélni, mint a sajátját.^[27] Megoldásként egyes szerzőknél felmerül a döntéshozók, közigazgatásban

[21] AI Act 13. cikk.

[22] Eszteri, 2021, 207-208.

[23] Fejes és Futó az ún. gépi tanulást alkalmazó rendszereket teljesen kizárja az érdemi ügyintézésből. Ld. Fejes – Futó, 2021, 39.

[24] Az ember–gép interakcióban az emberi felügyelet mértékét illetően többféle megközelítés ismert: a „human-in-the-loop” (emberi beavatkozás, HITL) a rendszer minden egyes döntési ciklusában emberi beavatkozást feltételez, a „human-on the-loop” (emberi felügyelet, HOTL) a működés figyelemmel kísérését és a szükség szerinti beavatkozást takarja; a „human-in-command” (emberi vezérlés, HIC) esetén az AI-rendszer minden szegmense emberi felügyelet alá kerül, ideértve a döntések felülvizsgálatát vagy a rendszer lekapcsolását. COM(2019) 168 5.

[25] G. Karácsony, 2020, 37.

[26] Wolswinkel, 2021, 10.

[27] Közismert az a városi legenda, hogy a GPS utasításait követő egyszeri sofőr a folyóvízbe hajtott az autójával, mert nem kérdőjelezte meg annak hitelességét egy szabad szemmel könnyen felismerhető döntési szituációban. G. Karácsony olyan kutatásokra hivatkozik, amelyben az említetttnél jóval komplexebb helyzetben is ugyanez volt a végkimenet. Vö. G. Karácsony, 2020, 35.

dolgozók informálása, képzése,^[28] amelyet láthatóan a magyar állam is prioritásként kezel.^[29] A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (a továbbiakban: NAIH) adatvédelmi incidensekről szóló tájékoztatója^[30] szerint a hackertámadások egy része emberi tényező kihasználásával történik, így a képzetlen munkaerő egyértelműen kiberbiztonsági kockázatot is jelent. A dolog jelentősége a digitális állami közszolgáltatások körének bővülésével egyre inkább növekszik.

A technológia összetettsége miatt az adatvédelemben már alkalmazott beépített adatvédelem (*privacy by design*) mintájára az AI Act is számos, előzetesen teljesítendő előírást tartalmaz, elsősorban a nagy kockázatú rendszerek vonatkozásában, amelyek közül az adatok megfelelőségét biztosító adatkormányzást, az emberi felügyeletet és a használati útmutatót már fentebb említettük. Garanciális elemként jelenik meg továbbá többek között a kockázatértékelési és kezelési rendszer bevezetése-fenntartása, specifikálva arra a területre, ahol használni kívánják; műszaki dokumentáció, nyilvántartások vezetése (ami a teljes élettartam alatti folyamatos naplózást takar), a CE jelölés megszerzésének kötelezettsége. A jogalkalmazás hatékonyságát biztosító rendelkezés, hogy az ilyen rendszerek harmadik országbeli szolgáltatóinak az uniós piacon való megjelenéshez írásban kell képviselőt megbízni, akinek érdemi felhatalmazása kell, hogy legyen a hatáskörrel rendelkező uniós szervekkel való kommunikációra és az elvárt nyilatkozatok megtételére. A közjogi szervezeteknek vagy közszolgáltatásokat nyújtó gazdasági magánszereplőknek alapjogi hatásvizsgálatot is kell végezniük, amelynek célja a potenciális kockázatok azonosítása, és azok bekövetkezése esetén azok elhárításához szükséges intézkedések kidolgozása.^[31] Látszólagos kitekintésként a hatósági eljárások világából meg kell állapítanunk, hogy a széleskörű biztonsági előírások teljesítése vélhetően nem a magánszemély felhasználók számára jelent majd biztonságot és bizonyosságot a megfelelő működésre, hanem a felügyeletet gyakorló hatóság számára lehetőséget a nagy számú felhasználót érintő hiányosságok felfedezésére. Egyszerűen azért, mert azok megismeréséről és elfogadásáról tett nyilatkozat az online térben már gyakorlattá vált általános szerződési feltétel vagy adatkezelési tájékoztató megismeréséről és elfogadásáról tett nyilatkozat formalitásával lesz egyenértékű.

Az állampolgárok (akik részben a hatósági eljárások ügyfelei) informálása, képzése, oktatása és támogatása a sokak számára újdonságot jelentő digitális térben gyümölcsöző az állam számára is. Részben az MI-nek bizalmat szavazó állampolgárok ügyszámai által generált nagyobb tömegű rendelkezésre álló

[28] Pl. Czékmann – Kovács – Ritó, 202, 397. és G. Karácsony, 2020.

[29] A magyar Mesterséges Intelligencia Stratégia a PwC 2019-es elemzésére hivatkozva azt prognosztizálja, hogy Magyarországon az MI és az automatizáció a 2030-as évek végéig mintegy 900.000 munkavállalót fog érinteni, amelyben nyilvánvalóan a piaci szektor adatai is benne vannak. A közigazgatásban dolgozók MI alkalmazására való felkészítését a Stratégia az Nemzeti Közszolgálati Egyetemhez rendeli. 10. és 32.

[30] Ld. Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság: Tudnivalók az adatvédelmi incidensek kezeléséről.

[31] AI Act 16-27. cikk.

adat, részben a kiberbiztonsági kockázatok csökkenése okán. A társadalmasítást, az MI-vel kapcsolatos információk és tudás széles körben való elterjesztését a magyar MI Stratégia is kiemelten kezeli.

Találkozhatunk azonban olyan véleménnyel, amely szerint az „emberi psziché természetes gyengeségeinek” ellensúlyozására nem elegendő a GDPR és a beépített adatvédelem, felmerül a digitális interakcióinkat támogató virtuális asszisztens és rövid, átlátható figyelmeztető üzenetek formájában megvalósuló „véletlenszerű adatvédelem” megvalósításának szükségessége is.^[32] Ezen eszközök bevezetését az MI-eszközöket alkalmazó hatósági eljárásokban is megfontolásra érdemesnek tartjuk, mivel az ügyfél-hatóság interakciók potenciálisan nagy száma alapján az információátadás valószínűsége is nagyobb. Elengedhetetlen az állampolgári tudatosság kialakításának minden eszközzel való támogatása a virtuális térben, különösen azért, mert még mindig nagy számban vannak olyan gyermekkorúak, akiket „digitális bevándorlók” nevelnek, akik maguk is csak felnőtt korukban léptek be a digitális világba.

A jogalkotási folyamat jelenlegi fázisában még nem tudható, hogy a hazai szabályozási környezetben ki lesz a AI Act bejelentő és/vagy piacfelügyeleti hatósága,^[33] de az adatvédelmi joghoz való kapcsolódás, a GDPR alkalmazásában szerzett tapasztalat és az évek alatt kiforrott gyakorlat miatt a NAIH valószínűsíthető.^[34] Javasoljuk, hogy az adatvédelmi hatóság, a saját, valamint a Gazdasági Versenyhivatal, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, a fogyasztóvédelmi hatóság korábbi gyakorlatához hasonlóan, a felhasználói tudatosságot növelő tájékoztatási tevékenységet valósítson meg.

III. AZ MI FELELŐSSÉGE?

A mesterséges intelligencia felelősségével kapcsolatosan számos dilemma merül fel. A mesterséges intelligencia legfőbb problémája felelősségi szempontból a kiszámíthatatlansága. Fontos kérdés a kártérítési felelősség szempontjából is az, hogy ha a működés bizonytalansága jogsértést eredményez, az mennyire köthető akár a felhasználóhoz, akár az emberhez.^[35]

[32] A szerzők a privacy by randomness, privacy by assistance kifejezéseket használják az adatvédelem védelmi szintjét fokozó eszközökre, és korántsem csak elméleti kategóriaként; adatvédelmi termékij bevezetését javasolják a költségek fedezésére. Vö. Deli – Kocsis – Muhari, 2021, 233-245.

[33] A feladatot a tagállami döntéstől függően egy vagy több szerv is elláthatja. Ld. AI Act. 70. cikk.

[34] Az AI Act 70. cikkében szereplő előírás szerint „[a]z illetékes nemzeti hatóságoknak különösen elegendő számú olyan állandó munkatárssal kell rendelkezniük, akiknek a kompetenciája és szakértelme alapos tudást foglal magában az MI-technológiák, az adatok és az adatszámítás, a személyes adatok védelme, a kiberbiztonság, az alapvető jogok, valamint az egészségügyi és biztonsági kockázatok terén, emellett pedig a meglévő szabványok és jogi követelmények alapos ismeretére is kiterjed”.

[35] Bicskei, 2023, 99-114.; Tóth, 2020, 3-14.

Az Alaptörvény XXIV. cikk (2) bekezdése szerint „Mindenkinek joga van törvényben meghatározottak szerint a hatóságok által feladatuk teljesítése során neki jogellenesen okozott kár megtérítésére.” A közigazgatási jogkörben okozott kár^[36] esetén nem lehet a közszolgálati tisztviselő szakértelmének hiányára hivatkozni, sem a közigazgatási szerv által biztosított lehetőségek, körülmények hiányosságára. Emiatt is, a közigazgatási hatósági eljárás során alkalmazott MI által okozott kár felvet kérdéseket a felelősségi alakzat dogmatikai megítélése és a felróhatóság alapú kimentéssel kapcsolatosan, hiszen adott esetben az öntanuláson alapuló mesterséges intelligencia „magatartása” és a programozó, valamint a felhasználó magatartása között elképzelhető, hogy nincsen összefüggés.^[37]

Felmerül azon kérdés is e körben, hogy vajon az MI során a jogalkalmazót terheli-e a felelősség, és ha igen, akkor is, ki a jogalkalmazó. E kérdésre számos elméleti válasz adható (természetesen egyes opciók nem fogadhatóak el). a) Maga a jogalkotó lesz a jogalkalmazó, mert az MI-t egyszerű hatósági döntések meghozatalakor alkalmazzuk, amely elemeit már a jogszabály tartalmazza. b) A közigazgatási hatóság, hiszen az MI e hatóság nevében hozza meg a döntését. c) Maga az MI, mert emberi beavatkozás nélkül dönt (igaz, az MI nem rendelkezik jogi személyiséggel).^[38] d) Az MI-rendszer üzemeltetője, amely felelős az MI biztonságos működéséért. Ha azonban az MI üzemeltetését „kiszervezték”, akkor egy, akár a közigazgatási szervezetrendszeren kívüli, akár nem is magyar szerv vagy gazdasági társaság felelősségének megállapítása tovább bonyolítaná e felelősségi rendszerrel kapcsolatos kérdéseket. e) Maga az ügyfél, a felelős kérelemre indult eljárásban MI által hozott döntések esetén, hiszen ő maga, a kérelme determinálta a meghozott döntést. f) Az ügyfél jogi képviselője, ha előírjuk, hogy az MI által hozandó döntések esetén kötelező a jogi képviselő. Ez azonban nem segítené elő a hatékony ügyintézést. g) Nem történik jogalkalmazás (ergo nincs is felelős, mert a jog alkalmazódik egy szoftver (=MI) által).^[39]

Egyes álláspontok szerint abban az esetben, hogyha az MI hoz egy közigazgatási hatósági döntést, akkor feltételezhetően a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szabályai alapján ugyanúgy a közhatalmat gyakorló jogi személy kártérítési felelőssége állapítható majd meg.^[40] A Ptk. 6:548. § (2) bekezdés értelmében a „[k]özigazgatási jogkörben okozott kárért a közhatalmat gyakorló jogi személy tartozik felelősséggel. Ha a közhatalmi jogkör gyakorlója nem jogi személy, a kárért az a jogi személyiséggel rendelkező közigazgatási szerv tartozik felelősséggel, amelynek keretében az eljáró közigazgatási szerv működik.” A kimentés vonatkozásában e körben kérdés az, hogy vizsgálható-e, és ha igen, miként az MI-rendszer esetén a „nyilvánvalóan

[36] Lásd: F. Rozsnyai – Istenes, 2017, 559-568.

[37] Bicskei, 2023, 108.

[38] Eszteri, 2015, 47-57.

[39] Vö. Cseh-Zelina – Czékmann – Ritó, 2022, 35-47.

[40] Bicskei, 2023, 108.

és kirívóan súlyos jogalkalmazási, jogértelmezési tévedés, a tények kirívóan ok-szerűtlen értékelése”.^[41] Abban az esetben, ha adatvédelmi incidens következik be közigazgatási hatósági eljárás során, akkor a jelenlegi szabályozás tükrében, a GDPR technológiaseglegesség elvére tekintettel is, az adatkezelő felelőssége állapítható meg.^[42]

Végül e körben kiemelendő az is, hogy 2022-ben megalkotásra került az EU A mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelvének tervezete,^[43] melynek célja az, hogy a károsult jogérvényesítését megkönnyítse a károkozóval szemben. Minden bizonnyal ennek elfogadása nagy hatást gyakorolna a közigazgatási jogkörben okozott károk kártérítési jogi megítélésére is. A jogalkotó azonban ezen irányelvet nem fogadta el, az új AI Act-ben pedig „bizalmatlansági elemeket” vélünk felfedezni, amely – a felelősség kérdésére is ki-hat és – megjelenik abban, hogy az MI-t alkalmazó rendszerek használata esetén képzett felügyelő személyzet alkalmazása kötelező, aki végső soron „kiiktatja” az MI-t szükség esetén.

IV. ÖSSZEGZŐ JAVASLATOK, A SZABÁLYOZÁS JÖVŐBELI LEHETSÉGES IRÁNYAI

Bár az adat, a digitalizáció és a MI egymástól elhatárolandó fogalmak, ugyan-akkor egymásba fonódó, egymást kölcsönösen meghatározó elemekként kell tételeznünk őket. A fentiek alapján számos szabályozásra váró kérdést detektál-tunk, az MI, mint új technológia kapcsán szabályozási vákumot nem tapasztal-tunk, noha a kiindulási alapként szolgáló adatvédelmi szabályozás valóban több ponton kiegészítendő.^[44]

A kutatás lezárásaként javaslatainkat az alábbiak szerint összegezzük:

- A célhoz kötött adatkezelés és a MI-alapú eszközök információéhségé-nek összeegyeztetésére megfontolandó a GDPR pontosítása a személyes adatok kezelésére vonatkozó elvek körében a célhoz kötöttség elve ese-tén; kivételként fogalmazva meg és a statisztikai célú adatgyűjtéshez kapcsolva az állam által a digitális szolgáltatások javítása és új digitális szolgáltatások bevezetése érdekében történő adatgyűjtést.
- Egyetértve a Deli – Kocsis – Muhari szerzőhármas felvetésével, az ügyfe-lek digitális interakcióit nyomon követő és számukra perszonalizált se-

[41] Fuglinszky, 2015, 524.

[42] Lásd: Péterfalvi – Buzás – Révész, 2021.

[43] Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a szerződésen kívüli polgári jogi felelő-ségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról (a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelv). COM/2022/496 final. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496>.

[44] Pók László Gábor az arcfelismerő rendszereket elemezve fejti ki, hogy az új technológiák kapcsán gyakori, hogy szabályozási vákumba érkeznek, ami megnöveli az etikai szempontok és az (adatkezelé-si) alapelvek jelentőségét. Vö. Pók, 2021, 221-222.

gítséget nyújtó virtuális asszisztens, valamint a rövid, átlátható figyelmeztető üzenetek formájában megvalósuló „véletlenszerű adatvédelem” megvalósításáról, ezen eszközök alkalmazását – az állampolgári tudatosság növelése érdekében – az állam által nyújtott valamennyi digitális szolgáltatás esetén bevezetésre javasoljuk.

- Javasoljuk az MI – még kijelölés előtt álló – felügyelő hatóságához rendelt, az érintettek irányában megvalósuló tanácsadó tevékenység megvalósítását.
- Az MI-rendszer olyan rendszer, ami a bevetését követően alkalmazkodóképességet tanúsíthat,^[45] így a definitive beépített változékonyság nyomán követésére és a folyamatosan bővülő (MI-t is használó) digitális közszolgáltatások gyakorlatának figyelemmel kísérése érdekében joggyakorlat-elemző csoport felállítását javasoljuk az MI-t alkalmazó hatóságoknál; mindez összhangba hozható az AI Act által is előírt szabályozó tesztkörnyezet létrehozásának kötelezettségével, ami önmagában is ön-reflexiót ír elő a rendszer működtetői számára.^[46]
- Amennyiben az MI vonatkozásában – főleg kezdeti alkalmazására során – jogalkotó és jogalkalmazó – a társadalom tagjainak is kétségeit szem előtt tartva – bizalmatlan^[47] lenne – amely, valljuk be, teljes mértékben valós és észszerű is – javasoljuk, hogy a hatósági eljárásokat tartalmazó jogszabályok, így különösen is az Ákr. jelenlegi 42. §-hoz hasonló szabály megalkotását, amely szerint: „[h]a az automatikus döntéshozatali eljárásban és a sommás eljárásban hozott döntéssel szemben fellebbezésnek nincs helye, a döntés közlését követő öt napon belül az ügyfél kérheti, hogy a hatóság a kérelmét ismételten, teljes eljárásban bírálja el.” Ergo, ha a hatósági döntést MI hozta, akkor ezen döntés közlését követő öt napon belül az ügyfél kérhesse, hogy a hatóság a kérelmét ismételten, teljes eljárásban – MI alkalmazása nélkül – bírálja el. Igaz, az MI által hozott döntés iránti elfogultság megkérdőjelezi az emberi felülvizsgálat ténylegességét, tekintettel arra, hogy inkább a „géppel” értünk egyet, még akkor is, ha felismerhetnénk annak hibás voltát. Emiatt megkérdőjelezhető az, hogy az emberi beavatkozás valós korrekciós mechanizmusként szolgálhat-e az esetek nagy többségében.^[48] Mindazonáltal a fenti szabályozási javaslat megkönnyítené és hatékonyabbá tenné a jogorvoslatot is.
- Az MI alkalmazása előtt mindenképp szükségesnek véljük az MI útján hozott hatósági döntések által okozott lehetséges kár felelősségi rendszerének kidolgozását.

[45] AI Act 3. cikk 1. pont.

[46] AI Act 57-61. cikk.

[47] Tekintettel arra, hogy az MI működésének eredményei adott esetben még az őt tervező ember számára sem láthatók előre (black box effect). Ld. Commission Report on safety and liability implications of AI, the Internet of Things and Robotics, Brussels, 19.2.2020 COM(2020)64 final, 15.

[48] G. Karácsony, 2020, 12.

IRODALOM

- Bicskei Tamás (2023): A mesterséges intelligencia közigazgatásban való felhasználásával okozott kár. In: *KözigazgatásTudomány*. 2023/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.54200/kt.v3i1.51>.
- Birher Nándor (2020): *A közigazgatás társadalmi megítélésének változása a közigazgatási bírói gyakorlat fényében*. Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest. (Elérhető: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16051/A%20kozizgazgas%20tarsadalmi%20megitelesenek%20valtozasa.pdf?sequence=1>).
- Czékman Zsolt – Kovács László – Ritó Evelin (2021): Mesterséges intelligencia az államigazgatásban. In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Cseh-Zelina Gergely – Czékman Zsolt – Ritó Evelin (2022): Az automatikus döntéshozatal helye és szerepe a hatósági eljárásban. In: *KözigazgatásTudomány*. 2022/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.54200/kt.v2i2.34>.
- Deli Gergely – Kocsis Réka – Muhari Nóra (2021): Akarva-akaratlanul – az adatvédelem és az akaratszabadság problémái. In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Eszteri Dániel (2021): A gépek adataalapú tanításának megfeleltetése a GDPR egyes előírásainak. In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- F. Rozsnyai Krisztina – Istenes Attila (2017): Gondolatok a közigazgatási jogkörben okozott kár megtérítése iránti igény érvényesítésének új lehetőségeiről. In: *Jogtudományi Közlemény*. 2017/12. sz.
- Fejes Erzsébet – Futó Iván (2021): Mesterséges intelligencia a közigazgatásban – az érdemi ügyintézés támogatása. In: *Pénzügyi Szemle*. 2021/Különszám.
DOI: https://doi.org/10.35551/psz_2021_k_1_2.
- Fuglinszky Ádám (2015): *Kártérítési jog*. HVG-ORAC, Budapest.
- G. Karácsony Gergely (2020): Inkább bízunk a robotokban? A mesterséges intelligencia döntéseiért való emberi felelősség kritikája. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és Politikatudományi folyóirat*. 2020/Különszám.
- Gombos Katalin – Gyuranecz Franciska Zsófia – Krausz Bernadett – Papp Dorottya (2021): A mesterséges intelligencia jogalkalmazási területen való hasznosíthatóságának alapjogi kérdései. In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Mezei Kitty (2022): Diszkrimináció az algoritmusok korában. In: *Magyar Jog*. 2022/6. sz.
- Péterfalvi Attila – Buzás Péter – Révész Balázs (szerk.) (2021): *Magyarázat a GDPR-ről*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest.
- Pók László Gábor (2021): Arcfelismerés és adatvédelem. A cél szentesíti az eszközt? In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Rideg Gergely (2023): Mesterséges intelligencia és közigazgatás. Gondolatok a mesterséges intelligencia szabályozás kockázatalapú megközelítéséről a gyakorlatban, kihívások és lehetőségek. In: *KözigazgatásTudomány*. 2023/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.54200/kt.v3i2.65>.
- Tóth András (2019): A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései. In: *Infokommunikáció és jog*. 2019/2. sz.

- Tóth András (2020): A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései. In: *Infokommunikáció és jog*. 2020/16. sz.
- Wolswinkel, Johan (2021): *Comparative study on administrative law and the use of artificial intelligence and other algorithmic systems in administrative decision-making in the member states of the Council of Europe*. Prepared by Prof. Dr. Johan Wolswinkel Tilburg University, the Netherlands, consultant, under the supervision of the European Committee on Legal Co-operation (CDCJ). Council of Europe Publishing F-67075 Strasbourg Cedex, 2021. (Elérhető: <https://coe.int/documents/22298481/0/CDCJ%282022%2931E++FINAL+6.pdf/4cb20e4b-3da9-d4d4-2da0-65c11cd16116?t=1670943260563>).

JOGFORRÁSOK, EURÓPAI UNIÓ DOKUMENTUMAI, ONLINE FORRÁSOK

- A digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól szóló 2023. évi CIII. törvény.
- A nemzeti adatvagyon hasznosításának rendszeréről és az egyes szolgáltatásokról szóló 2023. évi CI. törvény.
- A digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól szóló 2023. évi CIII. törvényhez – Indokolások Tára 2024/1.
- Az általános közigazgatás rendtartásáról szóló 2016. évi CL. törvény.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 Rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet).
- Az adatkormányzási rendelet (Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/868 rendelete
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése. Brüsszel, 2019.4.8. COM(2019) 168 final A. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0168>).
- Business Insider: An AI startup is selling tech to let call center agents change their accents. They say it's to protect workers from racism, but critics say it's a form of 'digital whitening.' (Elérhető: <https://www.businessinsider.com/ai-startup-sanas-accent-translation-technology-call-center-racism-2022-9>).
- Commission Report on safety and liability implications of AI, the Internet of Things and Robotics, Brussels, 19.2.2020 COM(2020)64 final, 15.
- European Commission: 2023 Report on the state of the Digital Decade. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2023-report-state-digital-decade>).
- Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a szerződésen kívüli polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról (a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelv). COM/2022/496 final. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496>).
- MI Stratégia. (Elérhető: <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/kiadvanyaink>).
- Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság: Tudnivalók az adatvédelmi incidensek kezeléséről. (Elérhető: <https://www.naih.hu/tudnivalok-az-adatvedelmi-incidensek-kezeleserol>).

- Publications Office of the European Union: Public Administrators in the EU Member States – 2022 Overview. (Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2ac606f3-d20e-11ee-b9d9-01aa75ed71a1/language-en>).

Szerényi Gábor grafikája

PARDAVI LÁSZLÓ

Elements of Sustainability in the Hungarian Tax Law

ABSTRACT

This research provides an in-depth analysis of the nexus between Hungary's tax system and sustainable development objectives, framed within the international frameworks established by the United Nations' Agenda 2030 and the Brundtland Commission's definition of sustainable development. Through examining the environmental, social, and economic dimensions of Hungary's tax system, the study explores the extent of alignment with sustainability principles and identifies areas for further enhancement. This study aims to examine the sustainability-related aspects of certain forms of taxation which, although not classified as green taxes in the strict legal sense, may nonetheless incorporate elements of environmental significance. Additionally, this study assesses the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), a key legislative component within the European Union's Green Deal. CBAM seeks to mitigate carbon leakage by implementing a carbon price on imports, promoting cleaner technologies, and fostering global decarbonization. This paper evaluates the potential economic and trade-related implications of CBAM on Hungary and highlights the mechanism's capacity to bolster domestic climate action within Hungary's economic structure.

The findings indicate that while certain sustainable elements are present within Hungary's current tax system, additional reforms are warranted to incorporate sustainability principles fully. Recommendations for the expansion of environmental taxes, the fortification of incentives for sustainable practices, and the integration of broader social and economic considerations are proposed as pathways to optimize Hungary's tax framework toward a more sustainable future.

Keywords: Hungary's tax system ■ environmental taxes
■ Carbon Border Adjustment Mechanism

I. INTRODUCTION

The basis of this study resides within the guiding principles of „Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development,” also known as Agenda 2030, as formulated by the United Nations Economic

and Social Council (ECOSOC). Agenda 2030 establishes sustainable development as a global framework, addressing critical aspects directly relevant to taxation. This document also builds upon the well-known Brundtland Commission definition of sustainable development, posited in the report „Our Common Future” (1987): „Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”

Building upon these foundational frameworks, the concept of sustainability has evolved into an interdisciplinary field that permeates all scientific domains, encouraging a holistic examination of sustainability from environmental, social, and economic perspectives. Sustainable development has since been embraced as a fundamental objective within the European Union, explicitly incorporated within Article 3(3) of the Treaty on European Union, which establishes sustainability as a guiding principle for policy formulation. The European Commission further elaborates on these principles, setting forth directives and tasks expected of member states through annual communications and strategic frameworks.

Within Hungary, the governmental commitment to sustainable development took formal shape in 2007 with the adoption of the National Sustainable Development Strategy, marking a significant milestone in aligning national policies with broader sustainable development goals. This commitment was further strengthened in 2013 when the National Assembly adopted the National Sustainable Development Framework Strategy, covering the period from 2012 to 2024. The preparatory work for Hungary’s second National Sustainable Development Framework Strategy is currently underway, with a focus on updating and advancing the sustainability goals set in previous years.

Hungary’s Fundamental Law further underscores the importance of sustainability, affirming a commitment to both social and environmental responsibility. This is articulated in the National Avowal, which emphasizes the conservation of Hungary’s heritage, including natural resources and cultural assets: “We commit ourselves to promoting and safeguarding our heritage, our unique language, Hungarian culture, and the languages and cultures of national minorities living in Hungary, along with all man-made and natural assets of the Carpathian Basin. We bear responsibility for our descendants and therefore we shall protect the living conditions of future generations by making prudent use of our material, intellectual, and natural resources.”

In particular, Article P of the Fundamental Law delineates the shared responsibility of the state and its citizens to protect the nation’s natural resources, including agricultural land, forests, water reserves, and biodiversity, which are designated as a common national heritage to be preserved for future generations. Despite these explicit references to sustainability within the framework of Hungary’s legal commitments, none of these provisions directly addresses the tax system or its role in advancing sustainable development. The tax system remains, however, an instrumental subsystem within the broader economic and social structure, intrinsically connected to these sustainability goals.

This study aims to analyze Hungary's tax structure, identifying key tax sources that actively contribute to sustainability objectives and distinguishing those which do not substantively address sustainability concerns. The study's central hypothesis is that the primary function of Hungary's tax system remains focused on generating budgetary revenue, with sustainability considerations playing a secondary role at best. The research will evaluate the tax system's performance concerning sustainable development principles, with a particular focus on the economic, social, and environmental dimensions as defined by the OECD's sustainability criteria.^[1]

II. BACKGROUND: EVALUATION OF THE SUSTAINABILITY OF THE TAX SYSTEM

The concept of a national tax system encompasses the entirety of taxes applicable within a given jurisdiction, reflecting the structure and priorities established by the state.^[2] In Hungary, the tax system comprises approximately 60 different tax categories, which apply to diverse economic activities, individual and corporate incomes, and taxpayer wealth. This broad spectrum of taxation reflects an adaptable, albeit unstable, framework that is frequently subject to modification by legislative authorities.

One of the distinguishing characteristics of the Hungarian tax system is its volatility. Taxation policies are regularly amended, with new tax categories being introduced or existing ones modified to align with shifting socio-economic priorities. While this dynamism enables the system to adapt to emerging economic, social, and environmental needs and to satisfy EU regulatory requirements, it also introduces complexity. This inherent instability can undermine administrative simplicity, one of the core attributes Joseph E. Stiglitz identifies as fundamental to an effective tax system. The primary objective of the frequent modifications is to stabilize the budget, increase revenue collection, and offset revenue losses from other channels, such as changes in the EU's economic support structure.

However, variability within the tax system does not inherently signify inefficiency. In fact, adaptability to changing conditions demonstrates the flexibility necessary for modern taxation. When examining the tax system through a sustainability lens, frequent modifications can serve dual functions: they fulfil immediate fiscal needs while enabling adjustments to incorporate sustainability goals. Such adjustments, if aligned with sustainability criteria, could facilitate a transition to more transparent tax regulations, environmental accountability, and an administratively manageable framework that supports sustainable practices.

[1] OECD, 2022.

[2] Simon, 2019, 159.

This classification framework provides a structured approach for analyzing the sustainability implications of each category. The following sections examine the sustainability dimensions of Hungary's tax structure by assessing environmental, social, and economic factors.^[3]

1. The Integration of Sustainability within the Hungarian Tax System

The Hungarian Fundamental Law highlights sustainability, primarily emphasizing the need for balanced and transparent fiscal management in its budgetary provisions. According to Article N of the Fundamental Law, the state is mandated to uphold principles of "balanced, transparent, and sustainable budget management." The National Assembly, along with the Hungarian government, holds primary responsibility for adherence to this mandate, supported by the Constitutional Court, local governments, and other state organs. These institutions are collectively obligated to maintain fiscal discipline and transparency, contributing to long-term fiscal sustainability.

Despite these constitutional commitments, the practical incorporation of sustainability within Hungary's tax system remains limited. Taxes serve as the primary funding source for public programs, connecting tax revenue generation directly with public needs through shared fiscal responsibility. In this context, Hungary's tax structure includes provisions intended to support favourable demographic trends, as expressed in Article XXX of the Fundamental Law: "Everyone shall contribute to covering common needs according to his or her capabilities and participation in the economy." For individuals raising children, the Constitution further specifies that their tax contributions should account for the expenses associated with childrearing. The traces of sustainability are mostly evident in the income and value-added tax (VAT) provisions, where specific tax benefits and exemptions are structured to support demographic goals.

For this reason, the criteria of sustainability are primarily reflected in the design of tax incentives within income and sales taxes systems. However, the connection between taxes and sustainability is by no means a novel concept; in fact, sustainability elements in the modern sense, related to the economy and society, have been present in tax theory since the 18th century.^[4]

The relationship between taxes and sustainability extends back to the roots of classical tax theory, wherein economic and social considerations have historically influenced taxation. Since the 18th century, economists have emphasized various sustainability elements within the context of taxation. Adam Smith, in *"The Wealth of Nations"* (1776), identified four essential characteristics of a sound tax system: fairness, certainty, convenience, and efficiency. In the 20th century, Joseph E. Stiglitz expanded upon this foundation, articulating five desirable features of taxation systems:

[3] KSH, 2022, 5.

[4] Csák – Nagy, 2020, 47.

- Economic efficiency: The tax system should not disrupt the efficient allocation of resources.
- Administrative simplicity: The tax system should be straightforward to administer and cost-effective.
- Flexibility: Tax policies should be adaptable to changing economic conditions.
- Political accountability: Tax obligations should be transparent, enabling citizens to understand their responsibilities.
- Justice: Taxation should be fair and equitable, treating individuals according to their circumstances.^[5]

Applying these principles to Hungary's tax system reveals both strengths and weaknesses, especially regarding economic efficiency. Hungary's open market economy necessitates an active tax policy that accommodates both revenue generation and broader economic objectives. This interdependence between fiscal and economic policy is essential in determining how the state allocates resources for public services while distributing tax burdens among various societal groups. Consequently, Hungary's tax policy must strike a delicate balance between generating sufficient revenue and addressing sustainable development goals.

The question of the economic efficiency of the Hungarian tax system can be examined and potentially criticized from various perspectives. If we understand economic efficiency as the characteristic mentioned by Stiglitz, that the economy should not be influenced (to remain Adam Smith's "invisible hand"), then from this viewpoint, the Hungarian tax system likely does not meet this expectation. As an open market economy and a relatively resource-poor country, Hungary cannot afford to pursue a passive tax policy. Therefore, since the Hungarian transition to democracy, the government has actively sought cooperation with the economy, occasionally setting different priorities. The relationships, goals, and tools between the economy and the government are determined by the current economic and financial policy. Undeniably, the economic well-being of the country is of equal importance to the allocation of budgetary resources necessary for government tasks. However, it does matter how these resources are collected and which taxpayer groups bear the burden. Financial policy and tax policy are responsible for making these decisions. Financial policy is, of course, part of economic policy, but it is not independent of trade policy and interacts with social policy, education policy, and essentially any policy area with budgetary implications. The general objective of financial policy is perhaps to determine the government's role in the economy, specifically deciding which public tasks the state should fulfil and how to finance them.^[6] This decision-making obligation and situation are highly suitable for incorporating elements of sustainable development into Hungarian taxes. In the following, we will examine some of these elements.

[5] Stiglitz, 2000, 401.

[6] Pardavi, 2022, 20.

2. Analysis of Significant Taxes with Potential Sustainability Elements

To assess the alignment of Hungary's tax system with sustainability principles, this study focuses on tax categories generating revenue above 4 billion HUF (approximately 10 million EUR) annually. According to data from the Hungarian State Treasury, the revenue of Hungary's central budget was approximately 36,358 billion HUF (88 billion EUR) in 2022. This threshold represents approximately 0.01 per cent of total budgetary revenue, allowing for a focused analysis of substantial taxes with direct sustainability implications.

Several taxes in Hungary demonstrate varying degrees of sustainability, aligning with the three pillars of sustainable development: environmental, social, and economic.

Taxes	Revenue: 2020 (million EUR)	Revenue: 2021 (million EUR)	Revenue: 2022 (million EUR)	Revenue: 2023 (million EUR)
Environmental protection fee	1.225	1.2	1.175	1.175
Mining allowance	9.5	9.25	9.25	9.25
Suppliers' income tax	18.575	18.675	21.05	22.6
Tax on public utilities	13.5	13.5	13.5	13.5

Table 1: "Green" taxes

(Source: Hungarian Central Statistical Office (KSH))

The Registration Tax, Tax on Company Cars, and Tax on Motor Vehicles are associated with the registration and ownership of motor vehicles, and they include elements that can be classified as environmentally friendly and sustainable by reducing the tax rates. This is achieved by linking the environmental classification of vehicle engines to the tax rates, and currently, electric and plug-in hybrid electric vehicles enjoy transitional tax exemptions.

Taxes	Revenue: 2020 (million EUR)	Revenue: 2021 (million EUR)	Revenue: 2022 (million EUR)	Revenue: 2023 (million EUR)
Registration Tax	6.5	6.85	7.05	7.25
Tax on company cars	9.55	9.975	10.375	19.7
Tax on motor-vehicles	12.875	13.250	13.625	25.125

*Table 2: “Vehicle” taxes
(Source: KSH)*

These numbers show a significant increase compared to revenues attributed to explicitly environmental taxes. From this trend, it can be concluded that it is in the government’s interest to maintain these taxes as they provide a steady and reliable source of revenue for the state budget, and the environmental incentives have not resulted in a substantial decline in tax revenues.

3. Social Sustainability and Demographic Support through Taxation

Hungary’s tax system emphasizes social sustainability through tax provisions intended to support demographic trends, cultural heritage, and public welfare initiatives. For instance, the Personal Income Tax (PIT) framework includes deductions and benefits aimed at young individuals, families, and individuals raising multiple dependents. These benefits are legally grounded in Article XXX, Paragraph 2, of the Fundamental Law, which stipulates that tax contributions should reflect the costs of raising children and supporting dependents.

Social sustainability has also received special attention in Hungarian tax policy, particularly in terms of supporting demographics, sports, and film production. Here, we will only present the revenues from two taxes.

Taxes	Revenue: 2020 (million EUR)	Revenue: 2021 (million EUR)	Revenue: 2022 (million EUR)	Revenue: 2023 (million EUR)
Personal income tax	652.25	710.25	774.5	1015.0
Corporate tax	125.275	135.85	145.825	251.0

*Table 3: The biggest income taxes
(Source: KSH)*

In terms of the cultural aspect of sustainability, the Corporate Tax recognizes the amount that can be offered to support specific goals related to taxation burdens.

The institution of tax allocation (provision on tax) provides an opportunity for corporate taxpayers to allocate up to 80 per cent of their corporate tax, advance tax, or advance tax supplement to supported purposes according to the legislation. They can offer this allocation while still benefiting financially from providing support.

The mentioned supported purposes can include:

- Support for film production
- Support for visual team sports.

Visual team sports include football (soccer), handball, basketball, water polo, ice hockey, and volleyball.

For both income taxes, it can be observed that revenues have significantly increased in recent years, despite the regulations not undergoing significant changes. One possible explanation for the revenue growth is the high inflation in recent years, accompanied by wage increases and revenue growth. The volume of the aforementioned tax benefits related to sustainability mentioned above has also increased as a result. Therefore, Hungary has performed well in this area, improving certain segments of social well-being.

4. Legal Analysis of Carbon Adjustment Method (CBAM)

The CBAM, a key component of the European Union's "Fit for 55" green legislative package, can be understood as a European CO₂ tax mechanism aimed at supporting decarbonisation strategies and combating so-called carbon leakage. Carbon leakage occurs when carbon dioxide prices and other EU measures lead to increasing costs and competitive pressures in emission-intensive sectors. Consequently, companies relocate production facilities to non-EU countries where there is no CO₂ tax, or they substitute EU products with imports from third countries with higher emission intensity. Thus, greenhouse gas emissions do not decrease globally; they simply shift to countries with lower climate protection goals and measures.

The purpose of CBAM is to prevent these circumventions by requiring the payment of a carbon price equivalent to the EU's internal carbon dioxide price upon the import of so-called CBAM products into the EU. In the future, companies will need to purchase CBAM certificates in the amount corresponding to this calculated price. These certificates and the amount paid for them can be considered as a type of specific environmental duty, as their introduction will be integrated into the prices of the relevant goods, thereby influencing their demand. However, the primary objective of CBAM is not to influence demand or protect domestic (or EU) goods but rather to incentivize the reduction of CO₂.

emissions, facilitating the transition towards low-carbon economies. At the same time, CBAM will indirectly protect domestic producers who would suffer disadvantages compared to those operating in countries where their products are not subject to CO₂ tax. Additionally, CBAM will incentivize third countries to adopt more environmentally friendly technologies.

By integrating carbon pricing mechanisms into international trade systems, CBAM aligns economic incentives with environmental goals, thereby promoting pathways to sustainable development. Furthermore, CBAM serves as a catalyst for innovation, stimulating investments in clean technologies and facilitating the transition towards more resource-efficient and resilient production systems.

At the same time, in the absence of capital and subsidies, not all states and not all of their producers will be able to adapt to the new EU regulations, thus jeopardizing their economic development. This led to a proposal from Joel Tarchtman and Dr Jan Yves Remy^[7] to establish a Global Sustainable Trade Fund, to be financed through carbon border adjustments, with financial resources allocated and distributed by independent organizations such as the World Bank, in cooperation with the International Trade Centre.

CBAM also offers Hungary an opportunity to strengthen its domestic climate strategy while improving its competitiveness in global markets. By incorporating environmental costs related to carbon dioxide emissions, CBAM encourages domestic industries to adopt cleaner technologies and practices while protecting the economic interests of the European Union and Hungary.

Moreover, from 2025 onwards, CBAM will become a source of revenue for the EU budget, with 25% of the collected amount allocated to the member state and 75% to the Union, similar to customs duties. The price of CBAM certificates, representing revenue, will be calculated by the European Commission as an average of the closing prices of EU ETS emission allowances on the auction platform for each calendar week, in accordance with the procedure defined in Regulation (EU) 1031/2010.

CBAM Products: From October 1, 2023, importers or their indirect customs representatives must report the release into free circulation of certain products, such as cement, electricity, fertilizers, iron and steel products, and hydrogen, or the importation of processed products resulting from active processing of these goods. Reports must be submitted to the European Commission quarterly. Every importer established in a Member State intending to import such goods into the EU must request authorized CBAM declarant status, as after the transitional period, starting from January 1, 2026, this will be the only way to be eligible for the release for free circulation customs procedure.

[7] Tarchtman – Remy, 2023.

III. METHODOGY

1. Conceptual Framework

This study employs a historical analysis and comparative method to examine the integration of sustainability principles within the Hungarian tax system. The research focuses on synthesizing and reflecting upon existing literature, with a particular emphasis on the analysis of internal legal legislation from a legal science perspective.

To achieve the study's objectives, the following methodological steps were undertaken:

- **Historical Analysis:** The research traces the evolution of Hungary's tax system in the context of sustainable development, considering both national and international frameworks such as the UN's Agenda 2030 and the EU's sustainability directives.
- **Legal Analysis:** A detailed examination of Hungary's legal provisions related to taxation was conducted, with particular attention to laws and regulations that directly or indirectly promote sustainability.
- **Quantitative Assessment:** The study also involves a quantitative analysis of the financial impact of taxes with sustainability elements, using an exchange rate of 1 Euro = 400 HUF for consistency in financial comparisons.
- **Synthesis of Literature:** The research synthesizes findings from specialized literature to provide a comprehensive understanding of the current state of sustainability in Hungary's tax system and to propose potential areas for further integration of sustainability principles.

This multi-faceted approach allows for a thorough investigation of the sustainability elements within Hungary's tax laws, identifying gaps and opportunities for improvement. The findings are contextualized within the broader framework of Hungary's commitments to sustainable development at both the national and international levels.

2. Applied Case Study

The direct connection between taxation and sustainability is rarely demonstrated in the rulings of Hungary's highest court, the Curia. However, in some of its decisions, the Curia has nonetheless addressed issues related to taxation and sustainability.

In the case Kfv.I.35.488/2018/7, the Curia of Hungary, acting as the court of review, adjudicated a dispute concerning the local business tax and the deductibility of printing costs incurred by the claimant in relation to book publishing. The central issue was whether the costs related to printing services could be deducted from the local business tax base.

a) Background of the Case

The Metropolitan Administrative and Labor Court's prior judgment ruled that the claimant could not treat printing costs as deductible expenses for the purposes of calculating the local business tax. The defendant, the first-instance tax authority, had determined that the printing services ordered by the claimant did not result in a "finished product" and, therefore, the expenses related to those services were not deductible. In contrast, the claimant argued that the printed books constituted finished products, not merely services, thus making the associated costs deductible. According to both the tax authority and the court, the printing process was not considered the final stage in producing a tangible product but rather a part of a larger process completed by the publisher.

b) The Claimant's Arguments

The claimant contended that the books produced by the printer were finished products, citing royalties to support the deduction of printing costs from the tax base. It was emphasized that the publisher printed works that were protected by copyright, for which royalties were paid, thereby rendering the printed books as completed products. The claimant insisted that these costs should be deductible from the local business tax base, as they were integral to producing the final product sold to consumers.

c) The Curia's Ruling

The Curia upheld the lower court's decision, confirming that the printing services did not result in finished products and that the costs associated with them could not be deducted from the tax base. The court reaffirmed that the printing services did not constitute the creation of a final product, as the printed books could only be marketed and sold in conjunction with the publishing rights. The Curia emphasized that the work performed by the printer was merely part of the overall process, which was controlled and directed by the publisher.

In its judgment, the Curia underscored that the contract between the claimant and the printers should be classified as a service contract, as the printing activities were carried out according to the publisher's specifications. Furthermore, the court clarified that in the context of the local business tax system, the costs associated with printing services could not be classified as material costs or as the cost of goods sold.

d) Consequences

The legal implication of this ruling is that the costs of printing services cannot reduce the tax base for local business tax purposes, as printed books cannot be considered standalone products without being connected to the publishing rights.

By ruling in this manner, the Curia shifted the traditional practice, which previously allowed businesses certain tax base deductions. This has implications for sustainability considerations as well, as changes in cost-reduction structures

in specific industries, such as the printing sector, may indirectly affect both economic sustainability and broader economic factors.

IV. RESULTS AND CONCLUSIONS

The Hungarian tax system shows traces of sustainability through various taxes and provisions. In terms of environmental sustainability, there are taxes such as the Environmental Protection Fee and the Mining Allowance that contribute to the protection of the environment. Additionally, certain taxes related to vehicles, such as the Registration Tax and the Tax on Motor-Vehicles, include elements that promote environmentally friendly practices.

From a social sustainability perspective, the Personal Income Tax includes several deductions and incentives aimed at supporting families, young people, and individuals with multiple dependents. These provisions align with the goal of promoting social well-being and addressing demographic challenges.

In terms of economic sustainability, the tax system incorporates measures to attract foreign investment, particularly in industries such as automotive manufacturing. However, the extent to which these industries contribute to overall sustainability, given their potential environmental impact, is a matter of concern.

While the Hungarian tax system demonstrates some elements of sustainability, there is room for further improvement and expansion. The system could benefit from additional environmental taxes, incentives for sustainable practices, and measures to address the social and economic aspects of sustainability more comprehensively.

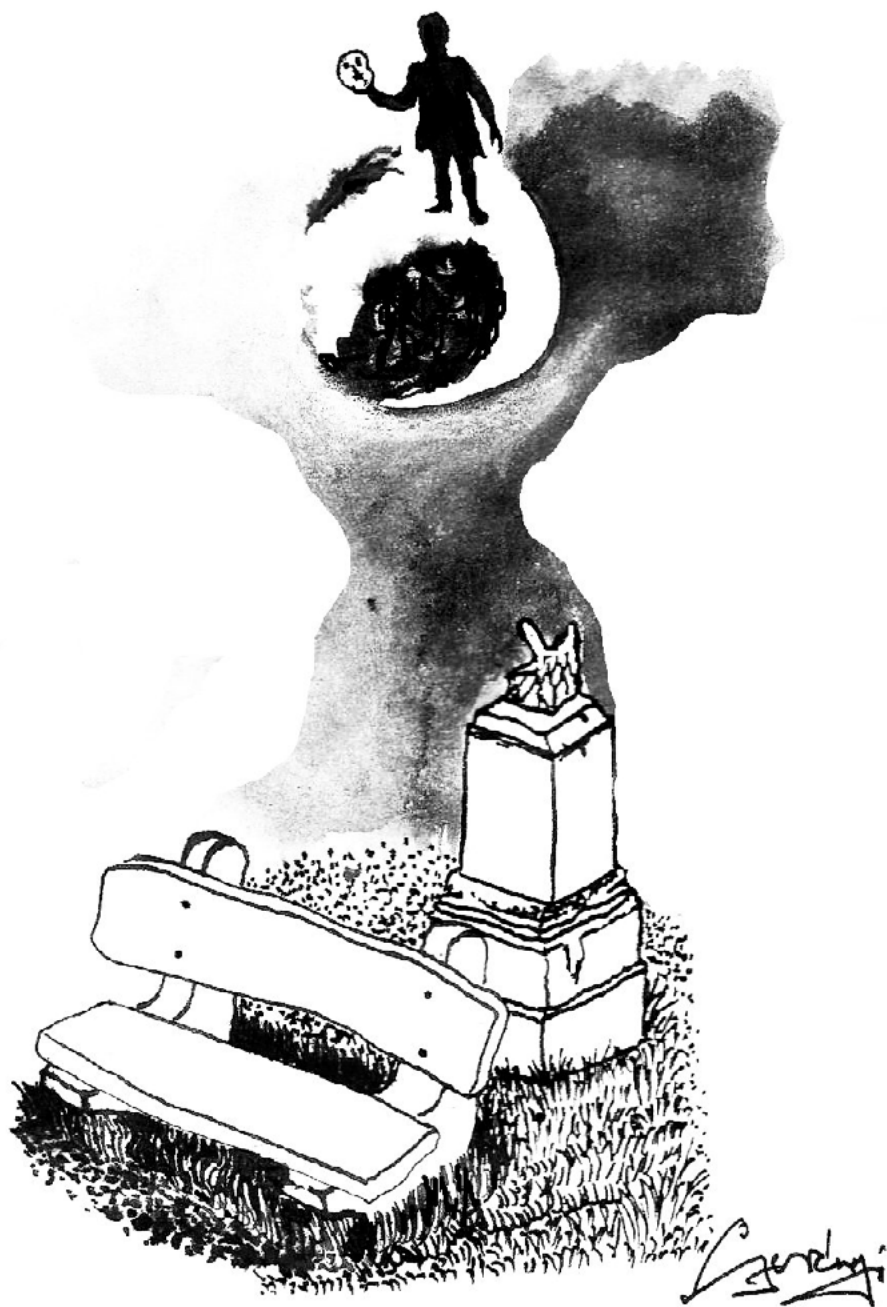
Overall, the study suggests that while the primary sustainable purpose of taxes in Hungary is revenue generation, there are elements within the tax system that align with sustainability principles. Enhancing and expanding these elements could contribute to the country's overall sustainable development goals.

This study also aims to provide a comprehensive understanding of the Carbon Adjustment Method's implementation in Hungary, shedding light on its effectiveness, challenges, and implications for the country's economy, trade relations, and environmental sustainability.

REFERENCES

- Csák Csilla – Nagy Zoltán (2020): Environmental and Financial Sustainability - The Intersections of Environmental Law and Financial Law. In: *Miskolci Jogi Szemle. Special Edition*. (Available at: https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/10810/8_csak_nagy_t%C3%B6rdelt.pdf. Accessed on: 17.07.2023.).
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2022): *Indicators of sustainable development in Hungary*. KSH, Budapest.

- OECD (2022): "The OECD classification of taxes and interpretative guide". In: *Revenue Statistics 2022: The Impact of COVID-19 on OECD Tax Revenues*. OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/30841643-en>, accessed 17.07.2023.
- Pardavi László (ed.) (2022): A magyarországi települési adók történeti és elméleti előképei. In: Pardavi László (ed.) *A települési adók elmélete és gyakorlata különös tekintettel Győr-Moson-Sopron Megyére*. Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Reuters – Trachtman, Joel – Remy, Jan Yves (2023): Comment: The EU's carbon border tax is a blow to climate justice. Here's how to fix it, 2023. (Available at: <https://www.reuters.com/sustainability/boards-policy-regulation/comment-eus-carbon-border-tax-is-blow-climate-justice-heres-how-fix-it-2023-11-15/>. Accessed on: 17.07.2023.).
- Simon István (2019): *Pénzügyi jog I.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Stiglitz, E. Joseph (2000) *A kormányzati szektor gazdaságtana*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.

Szerényi Gábor grafikája

NIKULA ISTVÁN

A világ első kettős adóztatás elkerüléséről szóló multilaterális egyezménye – és amiért Magyarország nem ratifikálta

ABSTRACT

The Rome Double Tax Convention was signed on April 6, 1922, by Austria, Hungary, Italy, Poland, Romania, and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The world's first multilateral agreement for the avoidance of double taxation aimed to resolve the problems caused by double taxation between the states that were part of Austria-Hungary, except Czechoslovakia, which only had observer status. However, the Rome Double Tax Convention ultimately failed to achieve this goal, as the other signatory states, apart from Austria and Italy, did not ratify it. This study aims to present the undoubtedly pioneering Rome Double Tax Convention and to explore the reasons that led to Hungary's failure to ratify it.

Keywords: Rome Double Tax Convention ■ World War I ■ double taxation
■ tax convention ■ economic diplomacy

I. BEVEZETÉS

Az I. világháborút követően Magyarország súlyos válságok sorozatával nézett szembe. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően polgárháború sújtotta ország a trianoni békeszerződés eredményeképpen elvesztette területének kétharmadát, népességének több mint felét. Gazdasági téren is hasonló veszteségekről beszélhetünk: a nyersanyagkészlet tekintetében az erdők 84%-a, a vasérctermelés 89%-a, a lignittermelés harmada, a réz- és sóbányászat egésze határokon kívülre került. Az ipari kapacitás veszteségei is jelentősek voltak, jóllehet nem egyenlően oszlottak meg: míg a fűrésztelepek 89%-a, a hitel- és bankintézetek 67%-a került szomszédos országok területére, addig a gépipar mindössze 18%-át

érintette a határok változása.^[1] A súlyos békefeltételekhez Magyarország külpolitikai elszigeteltsége társult, hiszen mind Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság alkotta kisantant, mind Burgenland rendezetlen helyzete miatt Ausztria irányába is konfliktusos viszony állt be.

Az 1920 nyara és 1921 tavasza között működő Teleki-kormány, majd 1921. április 14-én felálló Bethlen-kormány energiáit a fenyegető bel- és külpolitikai válságok mihamarabbi leküzdése kötötte le. Bethlen István, akit kortársai egybehangozóan dicsértek jó megfigyelő- és áttekintőképességét, elemzőkészségét illetően, azon politikusok közé tartozott, akik komolyan vették a geopolitika – mint elemzési módszer – jelentőségét, s döntéseiket az egyes országok földrajzi elhelyezkedésére, területének és lakosságának nagyságára, gazdasági-katonai potenciáljára való tekintettel hozták meg.^[2] Mindez a nemzetközi gazdaságpolitikai döntéseinek tükrében is megmutatkozik, ahogy a későbbiekben bemutatásra kerül.

A világháborút követő gazdasági válság súlyosságát félmjelzi, hogy a mezőgazdasági termelés a háború előtti szintnek 1920-ban 50-60, a gyáripari termelés pedig 35-40 százaléka körül mozgott. Ami súlyosbította a problémákat, hogy a termelésekiesés nagyarányú inflációval járt együtt. 1919 augusztusában 100 magyar korona még 11,6 svájci frankot ért, 1920 decemberében azonban már csak 1,24 centime-ot. A válságos gazdasági körülmények nagyfokú munkanélküliséggel jártak, és ez a bérből élők életszínvonalának jelentős csökkenését vonta maga után. 1919/1920-ban emberek százazrei éltek nyomorúságos körülmények között, számukat növelték az újonnan megállapított határokon túlról menekültként érkezett társadalmi csoportok. Legsürgősebb gazdaságpolitikai feladatának Bethlen az infláció megállítást tartotta. A Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter által kidolgozott antiinflációs politika lényege a belső erőforrásokra (adókra és a nagy vagyonok 5-20 százalékos vagyondézsmájára) támaszkodó stabilizáció volt. Bár 1921 nyaráig úgy tűnt, hogy a kormányzat törekvéseit siker koronázza, az átmeneti eredményeket azonban nem sikerült tartósítani. A nyár közepétől a korona értéke ismét csökkenni kezdett, az 1,14 centime-os árfolyamával szeptemberben elérte addigi mélypontját.^[3] Nem véletlen, hogy a miniszterelnök figyelve az elégtelen belső lehetőségek felől a nemzetközi gazdasági lehetőségek irányába fordult.

II. A KETTŐS ADÓZTATÁS PROBLÉMÁJA ÉS AZ ELKERÜLÉSÉT SZOLGÁLÓ KORAI EGYEZMÉNYEK

Herbert Dorn 1920-as évekből származó meghatározása lényegi tartalmát tekintve máig érvényes: „Nemzetközi kettős adóztatás (többszörös adóztatás)

[1] Tomka, 2020, 73.

[2] Rubicon online: Bethlen István és kora. Revíziós törekvések és külpolitika.

[3] Romsics, 2021, 51.

áll fenn, ha több önálló adójogi szuverén (különösen több önálló állam) ugyanazt az adóalanyt, ugyanazon adótárgy miatt, azonos adózási időszakban, ugyanolyan jellegű adóval sújtja.”^[4] Megjegyzendő, hogy ez a meghatározás a jogi kettős adóztatás válfaját fedi le, mivel a gazdasági kettős adóztatás – vagyis, ha ugyanazt a jövedelmet vagy vagyontárgyat adóztatják kétszer más-más adóalanynál – jellegénél fogva eltérő.

A határokon átnyúló gazdasági tevékenység a XIX. században néhány nagyobb vállalkozásra volt jellemző, ezek főleg pénzügyi és szállítmányozási tevékenységet folytató társaságok, így bankok, biztosítók, vasút- és hajózási vállalatok voltak. A század második felében e körhöz ipari és bányászati cégek társultak. Ekkor még magánszemélyek kevésbé voltak érintettek az országok közötti gazdasági kapcsolatokban, kivéve az államszövetségek és a szövetségi államok polgárait, akik gyakran végeztek gazdasági tevékenységet vagy rendelkeztek ingatlantulajdonnal egy másik tagállam területén, így válva érintetté a kettős adóztatás problémájában.^[5]

Nem véletlen, hogy a szövetségi elven működő államok esetén találjuk a legkorábbi megoldási kísérleteket. Az 1867-es kiegyezés eredményeképpen létrejövő Osztrák–Magyar Monarchiában a korábban egységes pénzügyi szuverenitás kettévált, ezért a két birodalomrész között először az 1869/1870-ben kötött, majd az 1907-ben felülvizsgált egyezmény szabályozta a kettős adóztatás elkerülését. A Poroszországgal 1899-ben kötött szerződést számos másik követte, 1901-ben Liechtensteinnel, 1903-ban Szászországgal és ugyanabban az évben Bajorországgal. Ennek megfelelően Ausztria a XX. század elejére már igen jelentős elméleti és gyakorlati tudást halmozott fel a kettős adóztatás elkerülését célzó egyezmények terén.^[6]

III. AZ 1922-ES RÓMAI EGYEZMÉNY

Az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháborút követő felbomlásával egy 60 milliós lakosságú nagyhatalom szűnt meg, melynek területén hét állam is osztozkodott. Ezzel egy, a Habsburg Birodalom XVI. századi megerősödésétől kezdve évszázadokon keresztül fennálló gazdasági egység is megszűnt. Ennek húsbavágó gyakorlati következményei lettek a gazdasági szereplőkre nézve: egy, korábban kizárólag a Monarchiában működő vállalat hirtelen féltucat államban találhatta a fióktelepeit. Az egyes régiók, melyeken korábban osztrák, illetve magyar adórendszer érvényesült, hirtelen más állami pénzügyi rezsim alá kerültek: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területein öt, Lengyelországéban négy, Romániáéban pedig

[4] Herbert, 1927, 190.

[5] Frey, 2009, 46.

[6] Frey, 2009, 47.

három állami adórendszer is érvényesült korábban.^[7] Mindez természetesen vezetett a kettős adóztatás problémájának súlyosbodásához.

A háborút követően az egyes államok közötti kapcsolat távolról sem volt barátságosnak nevezhető, hiszen még a győztes oldalon állók közötti viszonyt is igen gyakran területi követelések terhelték. Ennek ellenére, a mérhetetlenül súlyos háborús katonai és gazdasági veszteségek miatti belpolitikai instabilitás megoldása miatt az érintett államok hajlandónak mutatkoztak arra, hogy multilaterális szerződést kössenek a kettős adóztatás elkerülése tárgyában. A tárgyalások eredményeképpen megszülető egyezményt Rómában írták alá a felek, 1922. április 6-án (a továbbiakban: Római Egyezmény).

Az egyezmény tervezetének kidolgozásakor modellként vették figyelembe az Osztrák–Magyar Monarchia és Poroszország között 1899-ben kötött korábban említett megállapodást, melyről az osztrák szakértők később azt tartották, hogy e szerződés képezte az alapját „az egységes elveket követő nemzetközi adójog megteremtésének a közép-európai államok esetében”.^[8] Az osztrák–magyar–porosz egyezmény összesen kilenc cikkből állt, melyből öt tartalmazott kollíziós szabályokat, míg a Római Egyezmény ennél valamivel hosszabb volt a maga tizennégy cikkelyével, melyek közül kilenc szolgált a konfliktusos helyzetek kezelését. A 10. cikk egyedülálló volt abban az értelemben, hogy valójában ez a legkorábbi rendelkezés, amely szabályozza a jogsegélyt azokban az esetekben, amikor a különböző államok pénzügyi hatóságainak intézkedései az adóalany kettős adóztatását eredményezték. Ez a megoldás ma, több mint 100 év elteltével is jelen van az adóegyezményekben.^[9]

A Római Egyezmény ugyan nem a modern adóegyezmények szerinti kapcsoló elveket alkalmazza, vagyis nem az illetőség, illetve a forrás elvét, de tartalmilag hasonló elkülönítés fedezhető fel. Az illetőség elvének alkalmazása esetén az állam azért adóztatja az adóalanyt, mert annak valamilyen személyes kötődése (magán-személyek esetén állandó lakóhely, szokásos tartózkodási hely, állampolgárság; jogi személyek esetén székhely, vagyon esetén a vagyon fekvése, stb.) áll fenn az állammal, míg a forráselv alkalmazása esetén azért, mert az adóalany az adott állam területén szerez jövedelmet, ott folytat gazdasági tevékenységet, vagy ott rendelkezik vagyonnal.^[10] Ezzel szemben a Római Egyezmény – az olasz közvetlen adók rendszerét követve – megkülönböztette az *imposta reale* és az *imposta personale* (korabeli magyar pénzügyi jogi szóhasználatnál élve „tárgyi adó” és „személyes jövedelemadó”) adótípusokat. Előbbiek magát a vagyont, illetve jövedelmet önmagukban terhelik, teljesen függetlenül az adózó személyi feltételeitől, míg utóbbi azon adókat foglalja magába, melyeknél a személyhez köthető jelleg dominál, vagyis, ahol az egyes adózói körülmények befolyásolják az adó megállapításának szabályait.^[11]

[7] Popović-Kostić, 2022, 636.

[8] Popović-Kostić, 2022, 637.

[9] Popović-Kostić, 2022, 637.

[10] Simon, 2012.

[11] Popović-Kostić, 2022, 641.

Az *imposta reale* alkalmazásának egy példája az ingatlanból származó jövedelem adóztatási jogának elhatárolási szabálya,^[12] melynek értelmében az ingatlanból származó jövedelmet csak az az állam adóztathatja meg, amelyben az ingatlan található, függetlenül a tulajdonos személyi viszonyaitól, tehát még akkor is, ha az egy másik szerződő állam állampolgárának tulajdona. Ez utóbbi „kapcsoló elv” vonatkozik az ingatlant terhelő jelzáloghitel kamatjövedelmére, melyet szintén az ingatlan fekvése szerinti állam adóztathat.

A munkával szerzett jövedelem – ideértve a szabadfoglalkozás gyakorlásából származó jövedelmet is – megadóztatásának kizárólagos jogát az az állam kapta meg, amelynek területén a munkát végzik.^[13] Ez alól két kivételt is meghatározott az egyezmény, mivel az igazgatói díjak tekintetében – külön megállapodás hiányában – az adót az egyes államok belső jogszabályai szerint kell kivetni. A másik eset az állami szolgálattal kapcsolatos díjazásra vonatkozik. A munkajövedelemnek tekintett egyéb bérektől és fizetésektől eltérően ez a fajta javadal-mazás az akkori *Alimentationsprinzip* hatálya alá tartozott, melynek értelmében az állami foglalkoztatónak megfelelő megélhetést kell biztosítani köztisztviselőinek, nyugdíjas köztisztviselőinek és túlélő hozzátartozóinak. Jogi szempont-ból a szolgálati és nyugdíjkifizetések tehát nem az elvégzett munka díjazása, hanem támogatás, mely kifizetések után a foglalkoztató állam gyakorolhatta az adóztatás jogát.^[14]

A Római Egyezmény alapján bármilyen, gazdasági tevékenységből származó jövedelem után az az állam vethetett ki adót, amelynek területén a vállalkozás székhelye található, még akkor is, ha tevékenysége egy másik állam területére terjed ki. Ha azonban vállalkozásnak ebben a másik államban fióktelepe, kapcsolt vállalkozása, telephelye vagy állandó kereskedelmi képviselője működik, akkor mindegyik állam megadóztatta a bevételnek azt a részét, amely saját területén állt elő. Ebből a célból az érintett államok pénzügyi hatásai megkövetel-hették az adózótól mérlegek, más kimutatások és a jogszabályok által megköve-telt bármely egyéb dokumentum bemutatását.^[15]

A tőkefelhasználásból származó jövedelemre és a járadékra adókat az az ál-lam vethette ki, ahol a kedvezményezett lakóhelye volt, jelzálog esetén pedig az az állam, amelyben az ingatlan található. Részvénytársaságok, bankok és egyéb hitelintézetek által kibocsátott értékpapírok kamatai esetén az adót az az állam szabhatta ki, ahol a kérdéses szervezet volt található. Ha az intézmény székhelye az egyik államban található, fióktelepei pedig egy vagy több másik államban, akkor a fióktelepek által fizetendő kamatokat arányosan adóztathatták meg a fióktelepek szerinti államok.^[16]

[12] Római Egyezmény, 1. cikk.

[13] Római Egyezmény, 3. cikk (1) bekezdés.

[14] Popović-Kostić, 2022, 642.

[15] Római Egyezmény, 4. cikk.

[16] Római Egyezmény, 2. cikk.

A Római Egyezmény az *imposta personale* típusú adókat kiegészítő jellegűként szabályozza az adózó ingatlanon, jelzálogon, gazdasági tevékenységen, illetve munkán kívüli egyéb, külön nem nevesített jövedelmei tekintetében, melyeket az az állam vehet ki, amelyikben a lakóhelye fekszik.^[17]

Az Egyezmény 7. cikke értelmében minden állam adót vehet ki az adózó azon vagyontárgyára, amelyek a területén találhatóak. Az ingó vagyonelemek tekintetében nem állapítottak meg elhatárolást, így az államok lehetőséget kaptak külön megállapodások kötésére, melynek hiányában minden ország saját jogszabálya vált irányadóvá.

Ahogy korábban említésre került, a Római Egyezmény jogsegélyt is tartalmazott. Ennek előírt eljárása szerint az adózónak jeleznie kellett a saját államának pénzügyi hatóságainál, hogy kettős adóztatást szenvedett el. Amennyiben a szerv a fellebbezésének helyt adott, akkor diplomáciai csatornákon kellett megegyezésre jutnia a konfliktusban érintett másik állam pénzügyi hatóságával „méltányos megállapodást” célozva.^[18] Az Egyezmény végrehajtási jogsegélyt ugyan nem tartalmazott, csupán általános előírással élt, hogy a szerződő államoknak kölcsönös segítséget kell nyújtaniuk az adók megállapítása és beszedése kapcsán, de ennek szabályait az egyes államok közötti külön egyezményre bízta.^[19]

A Római Egyezmény a „lehető leghamarabbi” ratifikációt írta elő a résztvevő államoknak, aminek megtörténtéről tájékoztatniuk kellett az olasz kormányt. Az egyezmény az azt megerősítő államok vonatkozásában azonnal érvényesült volna, nem volt szükség valamennyi aláíró állam megerősítő aktusára.^[20]

IV. A MAGYAR KORMÁNYOK GAZDASÁGDIPLOMÁCIÁJA A RÓMAI EGYEZMÉNY ALÁÍRÁSÁT KÖVETŐEN

A Bethlen-kormány diplomáciájának figyelme a Római Egyezmény sikeres tárgyalását követően Csehszlovákia felé fordult, a korábbi Monarchia egyetlen olyan utódállama felé, mely nem vett részt a Római Egyezmény megkötésében. A két állam között húzódó új határ eredményeképpen több mint 800 ezer magyar anyanyelvű lakos lett Csehszlovákia állampolgára, továbbá nem csupán városok, de gyakran ipari és mezőgazdasági telephelyek egyes létesítményei is külön országokba kerültek. A több évszázados gazdasági összefonódás eredményeinek teljes felszámolása senkinek nem állt érdekében, ezért a kettős adóztatás elkerülésére mind Budapest, mind Prága hajlandóságot mutatott, melynek eredményeképpen bilaterális egyezményben rendezték a vitás kérdéseket.^[21]

[17] Római Egyezmény, 6. cikk.

[18] Római Egyezmény, 10. cikk.

[19] Római Egyezmény, 12. cikk.

[20] Római Egyezmény, 14. cikk.

[21] Magyarországon az 1924. évi XXII. törvénycikk hirdette ki.

Magyarország ezt követően kétoldalú kettős adóztatás elkerülését szolgáló egyezményt kötött Ausztriával, Németországgal, Olaszországgal, Jugoszláviával, Lengyelországgal.^[22] Romániával is sikeres tárgyalások zajlottak, melynek eredményeképpen 1932. június 16-án aláírták a felek az egyezményt, amit Magyarország megerősített, Románia azonban – Budapest éveken keresztül tartó diplomáciai erőfeszítései ellenére – elmulasztott. Végül a kormányzó a korábban kötött egyezményt kihirdető törvénycikket visszaküldte az Országgyűlésnek arra való hivatkozással, hogy „az 1937. évi április havában Budapesten tartott tárgyalások során a román kormány megbízottja kijelentette, hogy az egyezmények közül a román kormány csak az örökösödési illetékek tekintetében a kétszeres adóztatás elkerülése tárgyában kötött egyezményt hajlandó megerősítésre előterjeszteni, míg a másik három egyezmény anyagára vonatkozólag új egyezmények kötését tartja szükségesnek. [...] E két újabb egyezmény törvénybe cikkeyezése céljából a magyar királyi pénzügyminiszter két új törvényjavaslatot fog az Országgyűléshez benyújtani.”^[23] Ez 1940. április 16-án meg is történt, azonban az egyre feszültebbé váló magyar–román viszony, majd a II. Bécsi Döntés után beálló ellenséges kapcsolatok nem tették lehetővé az egyezmény kölcsönös megerősítését és alkalmazását. Megemlítenéd, hogy a szomszédos államok körén kívül Magyarország adóegyezményt tudott kötni Svédországgal^[24] és Hollandiával^[25] is.

A megkötött egyezmények többnyire azonos alapelvek és rendelkezések szerint épültek fel, azonban az egyes adórendszerek eltérése és a joganyag fejlődése miatt eltérések is megfigyelhetők. Az ingatlanokból származó jövedelmek után területiális elv érvényesült, vagyis a fekvés szerinti állam volt jogosult az adóztatás jogát gyakorolni. Az ipari és kereskedelmi tevékenységből származó jövedelem csak abban az államban képezhetett adó tárgyát, amelynek területén a vállalatnak „üzlettelepe” volt, ennek hiányában – hiába terjedt ki a tevékenysége a másik állam területére – nem volt helye adó kivetésének. A lengyel és az olasz egyezmény az általános leírását is megadta az üzlettelepnek, míg a többi egyezmény felsorolással élt (vállalat székhelye, vállalat vezetésének helye, fiókok, leányvállalatok, telepek, raktárak, lerakatok stb.). A Csehszlovákiával kötött egyezményben a vállalat székhelye nem minősült üzlettelepnek.^[26]

Az érintett országokkal lehetőség nyílt a dunai hajózási tevékenységet folytató társaságok helyzetének rendezésére, mely szerint kizárólag a székhely szerinti állam volt jogosult adót kivetni az üzleti tevékenység nyeresége után. Ez Fiume

[22] A hivatkozott adóügyi egyezményeket a felsorolás szerint az 1925. évi XXXIX. törvénycikk, az 1925. évi XL. törvénycikk, az 1928. évi XXIV. törvénycikk, az 1930. évi XIII. törvénycikk, az 1931. évi XXVII. törvénycikk hirdette ki.

[23] 1935–XIII. parlamenti irományszámú Kormányzói kézirat. A Román Királysággal 1932. évi június hó 16-án megkötött adóügyi egyezménynek becikkelyezéséről szóló törvénynek megfontolás végett az országgyűléshez visszaküldése tárgyában, 1938. december 10.

[24] 1937. évi XXV. törvénycikk.

[25] 1940. évi V. törvénycikk.

[26] Kneppó, 1933, 66.

kikötőjének elvesztése miatt Magyarország számára kifejezetten kedvezőnek mondható, mivel a Dunára terelődő kereskedő vállalatok esetében nem kellett az üzlettelepre vonatkozó szabályokat alkalmazni.

Ausztria esetén hasonló, speciális szabály született a mindkét állam területén tevékenységet folytató vasúttársaságok tekintetében. Eszerint nem kell üzlettelepnek tekinteni az egyik országban székhellyel rendelkező társaság másik országban folytatott vasútüzemét, ha az ott üzemeltetett vasútvonal hossza a 15 km-t nem haladta meg.^[27]

Az egyezmények az életjáradékok és a járadékszerű szolgáltatások, továbbá szabadalmak utáni díjak adóztatásának joga minden esetben a jogosult lakóhelye szerinti államot illeti meg. A „szabad foglalkozásokból származó jövedelmek” (művészek, tudósok és más szellemi munkát végzők) kapcsán főszabály szerint a tevékenység kifejtésének helye volt az irányadó. Ez alól, különösen viszonyosság alapján, Magyarország az adó alóli mentesítés lehetőségével élt, különös tekintettel arra, hogy az akkori magyar kereseti adó a külföldi szabadfoglalkozású személyek „rövid ideig tartó” hazai tevékenységét nem kívánta adóztatni. Viszonyosságra való tekintettel erre a kedvezményre voltak jogosultak a csehszlovák, a német, az osztrák, az olasz és a lengyel adózók, míg viszonyosság hiányában ez nem illette meg a jugoszláv és a román szabadfoglalkozásúakat.^[28]

A munkaviszonyból származó jövedelem esetén az az állam adóztathatott, ahol a tevékenységet végezték. A „magánosok által fizetett nyugdíjak” esetében pedig a nyugdíjas lakóhelye szerinti állam vethetett ki közterheket.

Olyan tőkeelemek, mint az értékpapírok, takarékbetétek, folyószámlabetétek utáni hasznok adóztatása a jogosult lakóhelyének államát illette meg, ha azonban a takarékbetétek és folyószámlabetéteket elfogadó vállalatnak a szerződő államok mindegyikében volt üzlettelepe, akkor mindegyik állam jogosult azon betétek kamatainak megadóztatására, amelyet a területén lévő üzlettelepen helyeztek el.^[29]

Az egyezmények közül eltérően került szabályozásra a természetes személyek által természetes személyek részére adott kölcsönök után járó kamatjövedelmek adóztatásának kérdésköre. A lengyel, a jugoszláv és a román egyezmény az adós lakhelye, míg az osztrák, a német, a csehszlovák és az olasz egyezmény a hitelező államát jogosította fel adó kivetésére. E szabályozás tekintetében jól látható, hogy a szerződés megkötésének időpontjában mely államok értékelték magukat magasabb, illetve melyek alacsonyabb jövedelmű lakossággal bíró országnak Magyarországhoz képest.

A megkötött egyezmények *imposta personale*, vagyis személyes jövedelemadó szabályai szinte teljes mértékben megegyeznek a Római Egyezményben rögzítettekkel, vagyis a tárgyi adókon kívüli egyéb jövedelmek tekintetében az adózó lakóhelye szerinti állam jogosult adókivetésre. Igaz ez a vagyonadók kive-

[27] Kneppó, 1933, 68.

[28] Kneppó, 1933, 70.

[29] Kneppó, 1933, 71.

tésére is, mely szerint az államok jogosultak a területükön található vagyon után adót kivetni. Ezek alól az egyezmények kivételként szabályozzák a kötvények, részvények, takarékbetétek, devizák tekintetében kivetett vagyonadókat, melyek adóztatására nézve a jogosult lakóhelye szerinti állam járhat el.^[30]

Az osztrák, a német, a jugoszláv és a román adóegyezményekben már megjelent az egyenlő elbánás és jogvédelem elve is, vagyis az egyik állam polgárait a másik állam nem vonhatja magasabb adó alá, mint saját polgárait, továbbá részükre is biztosítani kell a fair jogorvoslati eljárást. Emellett Németországgal és Ausztriával sikerült adóügyi jogsegélyegyezményeket is kötni.^[31] Érdekesség, hogy a korabeli pénzügyi jogi szakirodalom már évek óta szorgalmazta a más jogterületen már alkalmazott jogsegély intézményét, különös tekintettel arra, hogy annak előzményei már a világháború előtt megjelentek az Ausztriával és Szászországgal kötött egyes egyezményekben, így az nem volt ismeretlen a magyar jogalkotók számára.^[32]

Megemlítendő, hogy Magyarországnak sikerült az örökösödési illeték tekintetében is adóegyezményt kötnie Ausztriával, Németországgal, Lengyelországgal, Romániával, illetve Svédországgal, szintén a kétszeres adóztatás kizárásnak érdekében. E típusú egyezmények a territorialitás, a lakóhely és az állampolgárság elveit érvényesítik. Az ingatlanok vonatkozásában a fekvés helye szerinti állam jogosult illeték kivetésére, míg az ingatlanhoz nem kapcsolódó ingó vagyonelemek esetén a lakóhely és az állampolgárság a kapcsolóelv. A magyar álláspont az állampolgárság elvének minél szélesebb körű alkalmazását támogatta, mely a korabeli illetéktörvényünk rendszerébe illett. Ezzel szemben a szerződő államok rendszerint az örökhagyó lakóhelye szerinti elvet érvényesítették, sőt a lengyel egyezmény még az örökösök állampolgárságát is érvényesíteni kívánta bizonyos esetekben.

A Római Egyezmény és a Magyarország által későbbiekben megkötött bilaterális adóegyezmények összehasonlításából kitűnik, hogy az előbbi az alkalmazott rendszerében, adónemek felosztásában (*imposta reale, imposta personale*), a kapcsolóelvek alkalmazásában mintaként szolgált a kétoldalú szerződések szövegének megalkotásakor. Rögzíthető ugyanakkor, hogy a kétoldalú egyezmények közül alig találni két olyat, melyek teljesen egyeznének: hol a kiegészítő szabályok, mint a dunai hajózást végző vállalkozások jövedelme adóztatása vagy a magyar és osztrák vasútvonalakon is működő vasúttársaságok kérdése, stb., hol az eltérő elvek alkalmazása igazolja, hogy sokkal rugalmasabb, az egyes államok egyéni érdekeit jobban kiszolgáló, illetve szükség szerint alkupozíciót biztosító módosítások hatékonyabb és gyorsabb eredményre vezető megoldást jelentettek a kormányok számára.

[30] Kneppó, 1933, 72.

[31] Bár nem érvényesült, de Romániával is sikerült jogsegélyegyezményt kötni.

[32] Kneppó, 1933, 72-73.

V. A RÓMAI EGYEZMÉNY MAGYAR RATIFIKÁCIÓJA ELMARADÁSÁNAK OKAIRÓL

Jogosan merül fel a kérdés, hogy ha a világháború évei után szinte közvetlenül a nem ritkán ellenséges kapcsolatok ellenére az államok nemcsak közreműködtek egy multilaterális adóegyezmény megalkotásában, de alá is írták azt, akkor milyen okok rejtőzhetnek utóbb a háttérben, hogy annak ratifikálására – Olaszország és Ausztria kivételével^[33] – nem került sor. Alábbiakban a magyar kormány döntésének lehetséges okait kívánom feltárni.

Ahogy korábban említettem, Magyarország belpolitikai, külpolitikai, gazdasági helyzete rendkívül instabil volt az 1920-as évek legelején. Mind a Teleki-kormány, mind a Bethlen-kormány elsődleges célja az ország helyzetének megszilárdítása volt. Külpolitikai és gazdaságdiplomáciai vonalon ez reálisan azt a célt jelentette, hogy a külpolitikai elszigetelésből az ország kitörjön, ahol fogadókészség mutatkozik, ott a nemzetközi tárgyalásokon megjelenjen, érdekeit képviselje és az esetleges megállapodásokban részt vehessen. A Kormány 1921. március 22-én tartott ülésén tárgyalták egy, Rómában 1921. március 31-én tartandó nemzetközi konferencián való részvétel lehetőségét, melynek tárgya az előadó külügyminiszter szerint a békeszerződés olyan kérdései lesznek, melyek „különösképen a pénzügy és igazságügyminiszter urakat érdeklik”. Annak ellenére, hogy bizonyosra vették, hogy a konferencián nem hozhatnak kötelezést tartalmazó döntéseket, mégis a részvétel biztosítása mellett döntött a minisztertanács, mivel „ha az érdekeink megvédésére nincsenek ott kiküldötteink, kik szükség esetén felszólalhatnak, akkor ki vagyunk téve annak, hogy a konferencia tárgyalási anyaga prejudikálhat a jövőre”.^[34]

A magyar kormány álláspontját tehát egyértelműen a minél aktívabb diplomáciai részvétel, az érdekképviselet minél több fórumon való folytatása képezte. Ebből a perspektívából szemlélve nem meglepő, hogy a Monarchia területén osztozkodó majd valamennyi államot összefogó, a korábban említettel szemben érdemi pénzügyi és gazdasági hatásokkal járó multilaterális adóegyezmény kidolgozásában Magyarország mindenképpen részt akart venni. Álláspontom szerint helyesen ismerték fel, hogy ha a szerződő államok képviselői által rögzített végleges szövegverzió feltehetőleg nem is mindenben szolgálhatta a magyar érdekeket, de az egyezményből való kimaradás összehasonlíthatatlanul súlyosabb következményekkel járt volna. Magyarország nem engedhette meg magának, hogy részvétele nélkül formálódjon egy pénzügyi együttműködési „blokk”, mivel a kimaradásával hosszabb távon állampolgárainak és vállalatainak túlzott adóztatását kockáztatta volna, utóbbiak esetében jelentős versenyhátrányt s így piacvesztés elszenvedését is kockáztatta volna.

A korabeli kormányülések és parlamenti ülésnapok jegyzőkönyvei nem utalnak arra, hogy a magyar kormány az aláírást követően tudatosan készült volna a Római Egyezményből való kimaradásra. Valószínűbbnek tűnik, hogy amíg a

[33] Ennek eredményeképpen bilaterális, mondhatni hétköznapi adóegyezményként fejtette ki hatását.

[34] 1921. március 22. napján tartott kormányülésről készült jegyzőkönyv, 12. napirendi pont.

többi állam megerősítésére várt, addig Budapest figyelme a Római Egyezmény kidolgozásában ugyan részt vevő, de azt alá nem író Csehszlovákia irányába fordult: fentebb is kifejtett érdekei azt diktálták, hogy az Egyezmény „kiegészítéseként” Prágával is sikeresen kössön kettős adóztatást kizáró megállapodást.

A magyar kabinet további erőfeszítéseinek megfelelő értékeléséhez szükséges figyelemmel lenni azon egyre égetőbb gazdasági problémákra, amelyet a Bethlen-kormánynak kezelnie kellett. Az ország igazán stabil valutával az 1920-as évek elején nem rendelkezett, az árfolyam stabilizációjára irányuló kísérletek nem jártak tartós eredménnyel. Ennek végleges rendezése érdekében a kormány a Népszövetséghez fordult, majd sikeres tárgyalások eredményeképpen 250 millió aranykorona értékű hitelhez jutott, melyet teljes mértékben az államháztartás kiadásainak fedezésére, illetve a gazdaság szanálására lehetett fordítani. A pénzügyi konszolidációnak hála beálló költségvetési egyensúly helyreállításával lehetőség nyílt a kereskedelem újraindítására is. A korábbi, deficitese mérleg helyett az ország 63 millió aranykoronás többlettel zárt már 1925-ben.^[35] Ennek köszönhetően 1926. január 1-jével bevezetésre kerülhetett a háborúig értékálló új pénznem, a pengő.^[36]

Az 1920-as években a kormány kiemelkedően támogatta a vas- és fém-, valamint az építőipart. Trianon következtében szinte minden ásványkincs, az ipar számára alapvető nyersanyagbázis elvesztése után létfontosságú volt új iparágak kifejlesztése, illetve a meglévő, de fejletlen iparágak megerősítése. Ezért „stratégiai ágazatként” kezelték a finommechanikát, az elektrotechnikát, a híradástechnikát, az élelmiszer-, a gyógyszer- és textilipart, valamint az optikai ipart. Mindezek segítése érdekében 1925-ben új vámtarifa-rendszer került bevezetésre, amely akár 30%-os védővámot is alkalmazni rendelt.^[37]

Az 1920-as évek végén, illetve a világgazdasági válság alatt egyre égetőbbé vált az exportpiacok megszerzésének szükségessége, vagyis az árupiaci nyitás, amelyet a miniszterelnök is felismert.^[38] Nemcsak Magyarország védte saját piacát, hanem ez általános jelenség volt a korabeli Európa-szerte, a külkereskedelmi forgalom 1929-ben még mindig nem érte el az 1913-as mértéket, a húszas évek második felére jellemző fellendülés ellenére sem.^[39] Ezért a kereskedelmi szerződések mellett újból a figyelem középpontjába kerültek a kettős adóztatás elkerülését szolgáló szerződések. Utóbbiak a vámtételeket természetesen nem tudták negligálni, de a túladóztatás problémájával szembesülő vállalatok számára érdemi pénzügypolitikai segítséget nyújtott, hozzájárulva versenyképességük javításához.

A kifejtett szempontok alapján érthetővé válik, hogy a magyar kormány – látva, hogy a Római Egyezményhez nem fogja beváltani a hozzá fűzött reményeket

[35] Szávai, 2023, 69.

[36] Romsics, 2021, 51.

[37] Szávai, 2023, 70.

[38] Bethlen, 1933.

[39] Ritschl-Straumann, 2010, 19-20.

– fókuszába miért léptek a bilaterális egyezmények. Az Országgyűlésben, illetve a kormányüléseken 1927–1928 táján kezdték hangoztatni a kabinet tagjai, hogy a Római Egyezmény helyett új adóügyi megállapodások kötése válik szükségessé:

- „Olaszországgal már 1922. évben kötöttünk a kétszeres adóztatás elhárítását célzó egyezményt. Ez az egyezmény Magyarország, Olaszország, Ausztria, Lengyelország, Románia és Jugoszlávia között jött létre és a most említett államok képviselői írták alá Rómában 1922. évi április 6-án. Csehszlovákia a tárgyalásokon szintén képviseltette magát, de az egyezmény aláírásában nem vett részt. Ez a kollektív egyezmény egyrészt több adózási kérdés szabályozásában nem bizonyult kielégítőnek, másrészt több fontos kérdés szabályozására nem is terjeszkedett ki, ezen fogyatékoságai miatt ennek az egyezménynek életbeléptetése iránt intézkedést nem tettünk. E helyett célszerűbbnek és érdekeinknek jobban megfelelőnek találtuk, hogy az olasz királysággal is külön egyezményt kössünk.”^[40]
- „A külügyminiszter úr előadja, hogy a kétszeres adóztatás elhárítása kérdésében Rómában 1922-ben az utódállamok között kollektív adóügyi egyezmény jött létre, melyet Magyarország képviselőjén kívül Olaszország, Lengyelország, Jugoszlávia, Románia és Ausztria képviselői írtak alá. Minthogy ez az adóügyi egyezmény az eltérő adórendszerek mellett előálló adóügyi összeütközések elhárítása tekintetében nem tartalmaz kielégítő határozmányokat, azért az egyezmény ratifikálása helyett célravezetőbbnek látszott az egyes államokkal külön adóügyi egyezményeknek a megkötése.”^[41]

VI. ÖSSZEGZÉS

Az I. világháború utáni Közép-Európa államai – bár sok tekintetben igen konfliktusos kapcsolatokat ápoltak egymással – gazdasági és pénzügyi téren teljesen nem tudták függetleníteni magukat egymástól, bizonyos szinten továbbra is egymásra voltak utalva. A Párizs környéki békék eredményeképpen kialakuló új államhatárok kevésbé vették figyelembe a gazdasági szempontokat, a Monarchia évszázadokig fennálló piacának feldarabolásával természetesen járt a kettős adóztatás problémájának általánossá válása a régióban. Mindezt az új államok kormányai is viszonylag hamar felismerték, és a Római Egyezmény segítségével határozott lépéseket tettek a megoldás irányába.

A Római Egyezmény egyszerre viselte magán a Monarchia idején a kettős adóztatás területén felhalmozott osztrák elméleti és gyakorlati tapasztalatokat,

[40] Indokolás „az Olasz Királysággal kötött egyes adóügyi egyezmény becikkelyezéséről” szóló törvényjavaslathoz.

[41] 1928. szeptember 21. napján tartott kormányülés jegyzőkönyve, 27. napirendi pont.

továbbá az olasz adórendszer strukturális felépítését. Arra kérdésre a választ, hogy a világ első kettős adóztatás elkerülését szolgáló multilaterális adóegyezménye miért csupán egy „hétköznapi” olasz-osztrák adóegyezményként tudott végül érvényesülni, a magyar kormányra váró gazdasági és pénzügyi kihívásokkal, illetve az arra adott válaszokkal kívántam megadni.

E tekintetben rögzíthetjük, hogy Budapest számára prioritásként jelentkezett az izolációból való kitörés, a diplomáciai lehetőségek minden téren való megerősítése. Megalapozottan tehetjük fel, hogy ha a többi aláíró ország a Római Egyezmény megerősítése mellett dönt, akkor abból Magyarország sem maradhatott volna ki. A ratifikációk elmaradása azonban arra utalt, hogy a többi aláíró állam utóbb úgy ítélte meg, hogy a saját érdekeit nem szolgálja egy multilaterális egyezmény, mint ahogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Pénzügyminisztériuma is erősen tiltakozott a megerősítés ellen, mivel úgy vélte, hogy az a tőkeexportáló felek, így Olaszország, Ausztria és Magyarország számára kedvező, míg saját országuk pénzügyi érdekeit túlzóan sérti.^[42]

A magyar kormány által végül megkötött bilaterális adóegyezményekből jól látható, hogy sok tekintetben hatékonyabb megoldást jelentettek a kettős adóztatás problémájára, mint a Római Egyezmény. Egyrészt lehetőség nyílt a speciális, csak a két ország számára fontos ügyek kezelésére, mint a dunai hajózás vagy a két országban működő vasúti társaságok, illetve később már a légi közlekedési vállalatok helyzete,^[43] másrészt a kormányok gyakran összekapcsolták az adóegyezményeket más vitás ügyekkel, akár kereskedelmi szerződésekkel, akár az örökösödés adóztatásának témájával, így „csomagyszerű” megállapodásokkal a diplomácia számára nagyobb tér nyílt kölcsönös alkukon keresztül a vitás kérdések gyorsabb rendezése felé.

Nem tekinthetünk el attól sem, hogy a kettős adóztatással foglalkozó európai pénzügyi jogtudomány igen intenzív fejlődésen ment keresztül a két világháború között, elsősorban Ármin Spitaler és Gustav Lippert munkássága nyomán, továbbá a kiemelkedő szerepet játszó Herbert Dornnak köszönhetően, aki a kor német kettős adóztatási egyezményeinek tárgyalójaként először különítette el következetesen az adómentesítés és az adóbeszámítás módszerét, ezzel feloldva a korai kettős adóztatási egyezmények egyik legkomolyabb hiátusát.^[44]

Összefoglalva tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a Római Egyezmény, mely az 1920-as évek elején minden aláíró állam számára elfogadható megoldásnak számított, utóbb a részt vevő államok saját érdekeinek vélt vagy valós sérelme, a folyamatosan változó európai gazdasági és pénzügyi körülmények, diplomáciai kapcsolatok, illetve a jogtudomány fejlődése okán is meghaladtá vált az érintett kormányok számára.

[42] Popović-Kostić, 2022, 645.

[43] A magyar-svéd adóegyezmény 1937-es kihirdetése már ennek szabályozását is lehetővé tette a 6. cikkben.

[44] Frey, 2009, 52.

IRODALOM

- Bethlen István (1933): *Bethlen István gróf beszédei és írásai*. Második kötet. Genius, Budapest.
- Dorn, Herbert (1927): *Das Recht der Internationalen Doppelbesteuerung. Vierteljahrschrift für Steuer- und Finanzrecht*.
- Frey Dóra (2009): Korai kettős adóztatási egyezmények: az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Svájc gyakorlata. In: *Jogtörténeti szemle*. 2009/1. sz.
- Kennó Sándor (1933): Mi van a külföldi államokkal kötött adóügyi egyezményekben? In: *Közgazdaság és Pénzügy*. IX. évf., 1933/5. sz.
- Popović, Dejan – Kostić, Svetislav V. (2022): Tax In History: Rome Double Tax Convention: The First Multilateral Treaty for the Purpose of Avoiding Double Taxation. In: *Intertax*. 50(8/9).
- Ritschl, Albrecht – Straumann, Tobias (2010): *Business cycles and economic policy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Romsics Ignác (2021): Bethlen István miniszterelnöksége 1921–1931. In: *Korunk*. 2021/8. sz.
- Rubicon online: Bethlen István és kora. Revíziós törekvések és külpolitika. (Elérhető: <https://rubicon.hu/cikkek/bethlen-istvan-es-kora>, Letöltés ideje: 2025.01.20.).
- Simon István (2012): *Pénzügyi Jog II*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szávai Ferenc Tibor (2023): Bethlen István és a világgazdasági válság. In: *EPHEMERIS HUNGAROLOGICA*. 3(1)
DOI: <https://doi.org/10.53644/EH.2023.1.68>.
- Tomka Béla (2020): A trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: *Korunk*. 2020/5. sz.

JOGFORRÁSOK:

- A Csehszlovák Köztársasággal 1923. évi július hó 13-án kötött pénzügyi és hitelügyi egyezmények és megállapodások becikkelyezéséről szóló 1924. évi XXII. törvénycikk.
- Az Osztrák Köztársasággal 1924. évi november hó 8-án kötött adóügyi szerződések becikkelyezéséről szóló 1925. évi XXXIX. törvénycikk.
- A Német Birodalommal 1923. évi november hó 6-án és november hó 26-án kötött adóügyi szerződések becikkelyezéséről szóló 1925. évi XL. törvénycikk.
- Az Olasz Királysággal kötött egyenes adóügyi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1928. évi XXIV. törvénycikk.
- A Szerb, Horvát és Szlovén Királysággal 1928. évi február 22-én kötött egyenes adóügyi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1930. évi XIII. törvénycikk.
- A Lengyel Köztársasággal 1928. évi május hó 12-én kötött adóügyi egyezmények szóló 1931. évi XXVII. törvénycikk.
- Az egyenesadók tekintetében a kettős adóztatások elhárítása céljából Budapesten, 1936. évi június hó 17. napján kelt magyar-svéd egyezmény szóló 1937. évi XXV. törvénycikk.
- Az egyenesadók tekintetében a kettős adóztatások elhárítása tárgyában Hágában, 1938. évi november hó 15. napján kelt magyar-holland egyezmény szóló 1940. évi V. törvénycikk.

PÁLFAY SZILÁRD

Talán most sikerül – Kudarok és várakozások az agrártámogatási jog környezetgazdálkodási rendeltetésű jogintézményeiben

ABSTRACT

As a judge assigned to the Public Administration College of the Győr Court, I adjudicate in public administrative cases. In addition to my work as a judge, I research the system of agricultural subsidies and judicial case law as a third-year PhD student. The purpose of my doctoral thesis is to provide a comprehensive picture of the domestic system of agricultural support and the legal practice of agricultural support law by reviewing the literature on agricultural law, domestic and European Union legislation, the practices developed at economic organizations, agricultural and rural development support bodies, and the case law gathered in courts.

The questions examined during the research refer to the normative clarity of the agricultural subsidy legislation, the equivalence of the functions assigned to agricultural subsidies and the precedent-setting practice available in the subject area.

I claim that the right to support agriculture is characterized by an effect called the paradox of complex systems. The phenomenon indicates a complex regulatory environment that makes it impossible to understand even the simplest regulated part of the system without knowledge of the entire system.

The article explores the agro-environmental management relationships of agricultural support law. As a part of this, it provides a thorough analysis of the failure of agricultural support measures aimed at reducing the effects of agricultural management on the environment and the current environmental and climate policy efforts of the Common Agricultural Policy.

My research aims to help legal practitioners understand agricultural support law, a special field suitable for implementing complex functions.

Keywords: agricultural support ■ legal practice ■ agricultural law ■ European Union legislation ■ agricultural subsidies ■ complex regulatory environment ■ Common Agricultural Policy

I. BEVEZETŐ

Agrártámogatási-jogi közhely, hogy az agrárjognak ez a kevesebb figyelemmel övezett területe a mezőgazdasági termelők jövedelemtermelő képességének javításán túl milyen alapvető befolyással van egyebek között a környezet- és természetvédelemre, valamint az éghajlatváltozás elleni küzdelemre is. Azért, hogy a szükséges élelem előállításával, a vidék fejlesztésével, a tájhasználattal, a biológiai sokféleség megőrzésével, valamint a globális felmelegedés megállításával kapcsolatos célok teljesüljenek, az agrártámogatásoknak már nemcsak a gazdák jövedelemtermelő képességének növelését, a vidék megtartó erejének erősítését, a jó minőségű, tápláló és biztonságos élelmiszerek előállításának segítését kell biztosítania, hanem azt is, hogy a mezőgazdaságban olyan gyakorlatok és technológiák honosodjanak meg, melyek az élelmiszertermelés volumenének emelkedése mellett is a fenti hatások mérséklődését eredményezik.

1. Az agrártámogatások agrár-környezetgazdálkodási összefüggései

Az agrár-környezetjog mezőgazdaságban betöltött jelentősége abból következik, hogy az élőhelyek jelentős része agrárművelés alatt álló területen található. Ahogy arra Kurucz rámutatott,^[1] a mezőgazdaság valamennyi más emberi formához képest nagyobb mértékben veszi igénybe a természeti erőforrások egyes elemeit, mindenekelőtt a termőterület komplex ökoszisztémáját. A mezőgazdaság éghajlatra gyakorolt hatásának mérséklése és a biológiai sokféleség megőrzése érdekében a termelők az agrártámogatásokért cserébe a gazdálkodásra vonatkozó környezet- és természetvédelmi előírások megtartására, valamint további tájgazdálkodási előírások megtartására kötelesek. A környezetgazdálkodási megközelítésű gazdálkodás eszközjoga a környezetjog,^[2] közvetlen eredménye a fenntartható mezőgazdaság,^[3] közvetett eredménye pedig a minőségi, egészséges élelmiszer. A környezetjog tágabb kifejezés, mint a környezetvédelmi jog, mert az előbbi a környezeti állapot javítására irányuló magatartásokat is magában foglalja.^[4]

Az agrárgazdálkodás környezeti és természeti közrehatása csökkentésének kézenfekvő eszköze az állami támogatáspolitikai fogalmi körébe tartozó agrártámogatási jog. Az állami támogatások említésekor a cikk során olyan juttatásokat kell érteni, amelyet a nemzeti költségvetés az államháztartás központi alrendszere terhére ellenérték nélkül, az EUMSZ^[5] által megengedett támogatásként nyújt. Ehhez képest agrártámogatásnak a részben vagy egészben az EM-

[1] Kurucz, 2021, 311.

[2] Horváth G., 2022b, 11.

[3] Horváth G., 2022b, 12.

[4] Bándi, 2011, 1.

[5] Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés.

GÁ^[6]-ból finanszírozott közvetlen, piaci, valamint intervenciós intézkedésekhez kapcsolódó kifizetéseket, az EMVÁ^[7]-ból finanszírozott vagy társfinanszírozott támogatásokat, végül a központi költségvetésből teljes egészében vagy részben tagállami hatáskörben nyújtott mezőgazdasági, halászati, erdészeti, vadgazdálkodási és vidékfejlesztési támogatásokat kell tekinteni.

A cikkben vizsgált agrártámogatási jog viselkedési közgazdaságtani szempontból olyan ösztönzőrendszernek tekinthető, ahol a támogatottak az újraelosztás kedvezményezettjei, az újraelosztás formájában megjelenő támogatások pedig a termelő részére nyújtott olyan munkaösztönzők, melyek a termelő gazdasági tevékenységét az ökológiailag elfogadható minőségű agrárpolitika céljai irányába ható tevékenységek felé torzítják.^[8]

A multifunkcionális mezőgazdaság modelljének konstrukcióját a KAP 1992-es reformja jelentette meg, ekkor vált az agrártámogatás vezérlő elvévé a fenntartható mezőgazdasági fejlődés elve. A valamennyi EU-s politikában ignorálhatatlan környezetvédelmi integráció alapelve azután az EKSZ-ben^[9] is megjelent,^[10] a környezeti szempontok figyelembevételének kötelezettsége végül 2001-ben, a göteborgi csúcstalálkozón öltött tételesjogi formát az EU fenntartható fejlődés stratégiája elfogadásának képében. Ez a dokumentum már az előrelépés feltételeként határozta meg a környezeti szempontok integrációját a gazdasági és szociális szakmapolitikában,^[11] de a környezetvédelmi követelmények közösségi politikákban való integrációjának általános előírása végül csak az Amszterdami Szerződésben^[12] öltött testet. A természeti erőforrások védelme, valamint a mezőgazdasági termékek minőségének és szennyezőanyag-mertességének biztosítása ekkortól vált az agrár-környezetvédelem két legfontosabb vonulatává.^[13] Hosszú idő telt el tehát attól, hogy a Bizottság a KAP fejlődési lehetőségével foglalkozó 1985-ös Zöld Könyv szerint a gazdák a mezőgazdaság környezetkárosító hatásait csökkentő előírásainak elsenvedése miatt nem követelhettek kompenzációt, addig, hogy mára a tagállamonként meghatározott, környezeti szempontból helyes gyakorlatok folytatása a támogatásoknak már feltétele is lett.

A környezetközponitú agrárjog fókuszában a fenntartható mezőgazdaság áll, melynek végrehajtását a jövő nemzedékek jogainak biztosítása érdekében az agrártámogatások hangolásával kell kikényszeríteni. A fenntarthatóság környezethasználati értelemben olyan szabályozást, erőforrás-felhasználást és emberi magatartást jelent, amely úgy használja a környezeti elemek által nyújtott

[6] Európai Mezőgazdasági Garancia Alap.

[7] Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap.

[8] Kovács, 2020, 247.

[9] Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés (EKSZ) 174. cikk.

[10] Horváth Sz., 2007, 21.

[11] Horváth G., 2008, 95.

[12] Amszterdami Szerződés II. cikk 4. pont.

[13] Horváth G., 2006, 347.

javakat, hogy figyelembe veszi a jövő generáció érdekeit.^[14] Horváth szerint^[15] azonban a világgazdaság gazdaságifenntarthatóság-fogalma félreértelmezésen alapul, mivel a folyamatos növekedés érdekében a természeti és környezeti érdekeket a gazdasági érdek oltárán áldozza fel. Ennek értelmében az agrár-környezetgazdálkodási fenntarthatóság eléréséhez összetett, többirányú, összekapcsolt hatásmechanizmussal bíró jogi-közgazdasági -gazdaságtámogatási rendszer működtetésére van szükség.^[16]

Amint a bemutatott szakirodalomból kiderülhetett: az agrártámogatási jogot átszövő környezetjog akkor működik megfelelően, ha az a környezeti hatással bíró tevékenységeket érintő jogalkotás teljes vertikumát átható attitűdként jelentkezik. Fodor^[17] megfogalmazása szerinti integrációs szemléletben az elv teljes megvalósulása esetén elkülönült környezetjogi rezsimre nincs szükség. Ez a látásmód jelenik meg az agrár-környezetgazdálkodási jogban, ahol a környezetvédelmi előírások betartása az agrártámogatásra való jogosultság egyik feltételeként jelentkezik.

2. Az agrártámogatási jog szerepe a biodiverzitás fenntartásában

Az ember megjelenése és elterjedése, az iparszerű mezőgazdaság kialakulása korábban nem tapasztalható hatással volt a bolygó fajgazdagságára. Az antropocénnek is nevezett, utolsó hetvenezer évben a homo sapiens vált a bolygó ökológiájában bekövetkezett változások legfontosabb tényezőjévé. A mezőgazdaságra alkalmas földek túlhasználata a vándorló életmód feladásával, az ember letelepedésével, az ember búza általi háziasításával kezdődött,^[18] mivel a szántóföldi növénytermesztés állandósította a lakóhelyet, visszaszorította a vándorló életmódot. A mezőgazdaságra való átállás i.e. 9500 és 3500 között lezajlott folyamatai következtében azonban hiába terjedt el a búza, a rizs, a kukorica, a burgonya és az árpa, a mezőgazdaság nem növelte, hanem csökkentette az életformák gazdagságát.

Amekkora áldozatot hozott a diverz élővilág az ember elterjedéséért az állattenyésztés professzionalizálódásán keresztül, úgy vált az evolúció nyertesévé néhány dedikált állatfaj. Bár a sokféleség az ember jelenléte okán folyamatosan csökkent, a világon jelenleg körülbelül egymilliárd birka és sertés, ennél is több szarvasmarha és több, mint 25 milliárd csirke él.^[19] A vadállatok populációja azonban az utolsó ötven évben a környezettudatos szemlélet elterjedésének dacára megfelelőződött, mára a nagytestű állatok biomasszájából a háziállatok

[14] Fodor, 2003, 40.

[15] Horváth G., 2016, 69.

[16] Horváth G., 2010, 238.

[17] Fodor, 2001, 630.

[18] Harari, 2020, 84.

[19] Harai, 2020, 93.

hétszer akkora tömeget képviselnek, mint vadon élő társaik. Ami az agrárgazdálkodásnak búzamező, az az ökológusnak zöld sivatag.

Az agrárgazdálkodás természeti környezetre gyakorolt hatásának egyik legjelentősebb velejárója tehát az élővilág diverzitásának csökkenése. A biodiverzitás, vagy más néven a biológiai sokféleség az élővilág változatosságát jelenti, amely magában foglalja az élő szervezetek genetikai, valamint a fajok és életközösségek közötti sokféleséget és magukat a természeti rendszereknek a sokféleségét is.^[20] Horváth a mezőgazdasághoz kötődő biológiai sokféleséget agrár-biodiverzitásként azonosítja, amely a növények, állatok és gombák együttélésének biokémiai folyamatain, ezek élőhelyének biztosításával^[21] járul hozzá a mezőgazdasági termeléshez és az élelmiszer előállításához. Főszabálynak tekinthető, hogy az agrár-ökoszisztémákban a kultúrfajok térfoglalásának növekedésével a természetes vegetációhoz tartozó fajok változatossága csökken,^[22] mivel a monokultúrás növénytermesztés technológiája szűkíti a területen található élőlények táplálkozási lehetőségeit, a táblákat szegélyező területek felszámolásával pedig nehezebbé válik a szétválasztott populációk keveredése.^[23] A fentiekből következik az a jogalkotói törekvés, amely a sokféleség helyreállítását az agrártámogatásokhoz rendelt kedvezményezett kötelezettségeken keresztül kívánja orvosolni.

A KAP 2013-as reformja során a tagállamok között egyetértés volt abban, hogy erősíteni kell az agrártámogatási jog környezet- és tájvédelmi jellegét.^[24] Ezt felismerve, az EU a KAP környezetvédelmi és éghajlati teljesítményének javítása érdekében bevezette a zöldítési támogatás jogintézményét, amely a talajminőségre, a biodiverzitásra, a szénmegkötésre nézve előnyös mezőgazdasági gyakorlatokért közvetlen kifizetésekkel jutalmazta a termelőket. Az éghajlat és a környezet szempontjából előnyös mezőgazdasági támogatás szabályait a 1307/2013/EU rendeletben tartalmazta.^[25] A zöldítési kötelezettségek körében a termelőnek gondoskodnia kellett egyebek között a növénytermesztés diverzifikálásáról, a meglévő állandó gyepterület fenntartásáról, valamint a mezőgazdasági területen ökológiai jelentőségű terület biztosításáról.^[26] A zöldítés nem szabadon választható rendszer volt, az alaptámogatási vagy az egységes területalapú támogatási rendszerben részt vevő valamennyi termelőnek zöldítési támogatást is kellett kérelmeznie.

3. Az agrártámogatási jog szerepe az éghajlatváltozás elleni küzdelemben

[20] Természetvédelmi Törvény 4. § j).

[21] Horváth G., 2013, 358.

[22] Horváth G., 2009, 459.

[23] Horváth G., 2009, 461.

[24] Farkas Csamangó, 2015, 482.

[25] Az Európai Parlament és a Tanács 1307/2013/Eu Rendelete.

[26] 1307/2013/EU Rendelet 43. cikk (1)-(2).

Az agrártámogatások környezetgazdálkodási vonatkozásainak megértéséhez ismerni kell, hogy az emberi tevékenység milyen módon függ össze a globális felmelegedéssel, valamint azt is, hogy az agrárium a teljes emberi tevékenységen belül miért és milyen arányban járul hozzá az éghajlatváltozáshoz.

A globális felmelegedés ütemét, az egyes emberi tevékenységek közrehatásának ütemét az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület^[27] (IPCC) vizsgálja. A szervezet létrejöttét az ENSZ Környezetvédelmi Programja és a Meteorológiai Világszervezet kezdeményezte, azzal a céllal, hogy értékelje és összefoglalja az emberi tevékenység által kiváltott klímaváltozással kapcsolatos kutatási eredményeket. Az IPCC maga nem kutat, hanem referált kutatási publikációkat dolgoz fel.^[28] Az IPCC 2021. augusztusában közzölt hatodik értékelő jelentésében foglalt egyértelműen állást arról, hogy a légkör, az óceán és a szárazföld melegedése emberi közrehatás eredménye, jelentésében a kormányközi testület megállapította azt is, hogy az éghajlatváltozás mértéke 2020. végére 1,009 Celsius fok volt az ipari forradalom előtti időszakhoz képest. A dokumentum szerint a tengerszint emelkedésének és a jégtakarók olvadásának üteme felgyorsult, gyakoribbá és súlyosabbá váltak a szélsőséges időjárási események, ezért a folyamat változatlansága esetén az évszázad végéig nem zárható ki a jégtakarók eltűnése és az óceáni áramlatok leállása sem. A jelentés szerint a felmelegedés tovább fog folytatódni, amíg az üvegházhatású gázok kibocsátása (ÜHG) eléri a nettó zéró szintet. Az IPCC 2021. évi jelentése szerint az ipari forradalom előttihez viszonyított másfél fokos emelkedés, mint kitűzött cél még elérhető, de ez ehhez az eddigieknél gyorsabb kibocsátáscsökkentés szükséges. Ennek elmaradása esetén az évtized végére olyan mértékben emelkedhet a levegőben a szén-dioxid mennyisége, hogy emiatt az ipari forradalom időszakában mértnél 1,5 fokkal magasabb célérték tarthatatlanná válik.^[29] A jelentés egyértelmű volt: a kormányoknak azonnali intézkedéseket kell elfogadniuk annak érdekében, hogy a 2015-ös párizsi klímaegyezményben rögzített érték megvalósítható legyen.

Az agrárium az ÜHG-ok kibocsátásának 10,3%-ért felel.^[30] Ennek 53%-a az állattenyésztéshez, 29%-a a növénytermesztéshez, fennmaradó 18%-a pedig az ellátási láncához kapcsolódik. Az ellátási láncban a kibocsátásért felelős tevékenységek között a szállítást (6%), a csomagolást (5%), az élelmiszer-feldolgozást (4%) és a kiskereskedelmet (3%) találjuk. Az üvegházhatásért felelős gázok közül a metán a szarvasmarhák és a juhok takarmányemésztéséből, valamint a szarvasmarha- és sertés trágya tárolásából származik. A dinitrogén-oxidok felszabadulása a műtrágya alkalmazásának, valamint a legeltetés közben keletkező trágya bomlásának következménye. Szén-dioxid főleg a lecsapolt szerves talaj (tőzegláp) művelése során jut a légkörbe. A szarvasmarhatartás, a teve-, a

[27] Intergovernmental Panel of Climate Change.

[28] Ld. Wikipédia: Éghajlatváltozás.

[29] Sixth Assessment Report, 2023.

[30] ESZ: A Közös Agrárpolitikáról és az éghajlat-politikáról szóló, 16. számú különjelentés, 2021. 1. ábra.

bivaly- és a kozmopolita kecske-, valamint juhtartás a teljes metánkibocsátás mintegy feléért felel.

Anda^[31] számításai szerint a mezőgazdaság az antropogén eredetű CO²-szennyezés 15-40%-áért felelős, ez pedig az erdőkkel fedett területek arányának csökkenése miatt abból következik, hogy a fában az évszázadok alatt megkötött szén a feldolgozás, különösen az égetés során szabaddá válik, a felszabaduló ÜHG természetes elnyelőinek kapacitása pedig csökken. Az ÜHG koncentrációjának növekedése mellett a terület albedója is változik, módosítva ezzel a térség hőháztartását is.

Tekintve, hogy az ÜHG-k keletkezése az agráriumban jól körülhatárolható, a mennyiség csökkentésének innovatív módszereit is ezeken a területeken kell keresni. Az állattállomány csökkenése és a műtrágyák körületekintőbb használata, valamint az átgondoltabb trágyagazdálkodás az 1990 és 2012 közötti időszakban az EU-ban mintegy negyedével csökkentette a kibocsátást, a világ többi részén azonban az agrárium az ellenkező irányban fejlődött. A hatékonyságnövelés mellett azonban szükség lehet a fogyasztói magatartások alakítására is, mivel az összes ételmszer közül a hús- és tejtermékek adják az ételmszer 1 kg-ra eső globális széndioxid-, nyersanyag-, és vízlábnyomot. Egyszerűbben: a kibocsátás csökkentésének legkézenfekvőbb formája a húsfogyasztás mérséklése lenne.

Az ÜHG-k csökkentésének első lépéseként 1997-ben az Unió aláírta a Kiotói Jegyzőkönyvet,^[32] kötelezettséget vállalva ezzel a kibocsátás 20%-kal történő mérséklésére 2020-ig. A következő lépés 2015-ben a Párizsi Megállapodás^[33] aláírása volt, amely tovább erősítette az EU kibocsátáscsökkentési törekvéseit. Az Európai Zöld Megállapodás alapján a legfrissebb cél 2050-re a nettó nulla kibocsátás elérése.

4. Kudarcok az agrár-környezetgazdálkodási szabályozás eredményességében

A mezőgazdaságban dolgozók a KAP 2015-ös reformja előtt is megtapasztalták már, hogy az agrártámogatások elérése érdekében számos kötelezettséget kell vállalniuk, ezeket egészítette ki a 1306/2013 EU rendelet hatálybalépésével a KM szabályozórendszer. A KM általános előírásokat fogalmazott meg a környezetre, az éghajlatváltozásra, a földterület jó mezőgazdasági és környezeti ál-

[31] Anda, 2004, 46.

[32] Az 1992 júniusában, Rio de Janeiróban aláírt éghajlatváltozási keretegyezmény (UNFCCC) kiegészítő jegyzőkönyve, melyet 1997. december 11-én az UNFCCC tagállamok harmadik konferenciáján fogadtak el. A Jegyzőkönyvet az USA nem, Ausztrália pedig késve ratifikálta, de ezen kívül a világ valamennyi jelentős országa csatlakozott hozzá.

[33] Az UNFCCC tagjai által kötött egyezmény, amely az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának mérséklésével, a globális felmelegedéshez történő alkalmazkodással, valamint annak pénzügyi következményeivel foglalkozik a 2020-as évtől. A megállapodást 195 tagállam írta alá, melyek közül 185 lett tagja.

lapotára, a közegészségügyre, az állategészségügyre, a növényegészségügyre és az állatjólétre vonatkozóan. A KM követelményrendszere a „jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények” (JFGK), valamint a „helyes mezőgazdasági és környezeti állapot” (HMKÁ) előírásainak való megfelelést jelentette. JFGK alatt abban a 13 közösségi jogszabályhelyen felsorolt előírások halmazát nevezték, melyeket a 1306/2013/EU rendelet II. számú melléklete sorolt fel. A rendelet alapján definiált HMKÁ előírások célja, minimális gazdálkodási és környezetvédelmi előírások meghatározásával a földterületek jó mezőgazdasági és ökológiai állapotban tartása volt.^[34]

A KM-re vonatkozó szabályok három területre voltak oszthatóak. Az első csoport a környezetgazdálkodásra, az éghajlatváltozás-mérséklésre és a földterület jó mezőgazdasági állapotának megtartására, a második csoport a köz-, állat- és növényegészségügyre, a harmadik az állatjólétre vonatkozóan tartalmazott előírásokat.^[35]

Az Európai Számvevőszék (ESZ) 2008-ban és 2016-ban készített összefoglaló jelentést^[36] a KM-eljárások működésének hatékonyságáról. A különjelentésében az ESZ arra a kérdésre keresett választ, hogy a KM eredményesen működik-e, vagyis eredményesen teljesíti-e a KAP-nak azt a célját, hogy a gazdálkodók a kifizetéshez a megjelölt környezetvédelmi, köz-, állat- és növényegészségügyi, illetve állatjóléti szabályoknak való megfelelés, továbbá az általános agrárökológiai állapotok megtartása mellett jussanak hozzá. Az ellenőrzés kiterjedt annak vizsgálatára, hogy jól határozták-e meg a KM céljait és hatóköreit, és hogy egyáltalán várhatóak-e eredmények a mezőgazdasági üzem szintjén. Vizsgálta az ESZ azt is, hogy eredményesen alkalmazható-e a KM alapjául szolgáló jogi keret, megfelelő-e a KM és a vidékfejlesztési politika összehangoltsága, eredményesen működnek-e a kontroll- és szankciórendszerek, valamint megfelelő módon zajlik-e a KM betartásának monitorozása és az arról való jelentéstétel.^[37]

Az ESZ ellenőrzése lesújtó eredményt hozott. A jelentés szerint a KM célkitűzéseit a csak általánosságokat tartalmazó magas szintű jogszabályokon kívül sehol nem definiálták pontosan SMART szempontok szerint.^[38] A SMART szempontokkal leírt célkitűzések, teljesítménymutató és alapvető viszonyítási szintek hiányában a célok elérését nem is lehetett pontosan monitorozni.^[39] Második

[34] GAEC Good Agriculture and Enviromental Condition.

[35] 1306/2013/EU Rendelet 93. cikk (1) bekezdésének a)-c) pontjai.

[36] ESZ 8. számú különjelentés: Eredményesen működik-e a kölcsönös megfeleltetés?

[37] A vizsgálat nem volt teljeskörű, az ellenőrzésre a Bizottság székhelyén, ezen kívül Finnországban, Franciaországban, Görögországban, Hollandiában, Lengyelországban, Portugáliában és Szlovákiában került sor 2007-ben. A tagállamokban az ellenőrzést mezőgazdasági üzemi szinten került sor.

[38] SMART: specifikus-mérhető-abszolválható-releváns-teljesítési határidős.

[39] 8.sz. különjelentés 13. pont. A releváns mutatószámok hiányát jól jellemezte az ESZ különjelentés szerint az szlovén gyakorlat, amely a madarak és az élőhelyek védelmét szolgáló jogszabályi megfelelések betartását azon keresztül ellenőrizte, hogy a területen gazdálkodóval szemben hoztak-e állatvédelmi tárgykörben büntető ítéletet. Azt azonban, hogy a gazdálkodó magatartása milyen hatást fejt ki a madakra, vagy az élőhelyükre nézve, előírás hiányában nem volt vizsgálható.

megállapításként arra jutott az ESZ, hogy semmilyen, a Bizottságtól származó tanulmány nem támasztotta alá, hogy egyes JGFK- vagy HMKÁ-normát miért kellett a KM előírások körébe vonni és másokat miért nem.^[40] A harmadik megállapítás szerint a KM bevezetésétől nem volt várható valódi eredmény, hiszen a mezőgazdasági üzemek szintjén megjelölt JGFK- és HMKÁ-követelmények szinte mindegyike olyan kötelezettség volt, amelyek már a korábbi mezőgazdasági gyakorlat részét képezték. A jelentés következő pontjai a KM bevezetésére vonatkozó EU-jogszabályok tagállamok általi betartásának vizsgálatára vonatkoznak. Ezek szerint a gazdálkodók által betartandó kötelezettségek részletes kidolgozása elsősorban a tagállamok feladata volt, ez azt a célt szolgálta, hogy az általános előírásokat a legkülönbözőbb mezőgazdasági területek konkrét adottságaihoz lehessen igazítani. A jelentés a saját nemzeti jogrendszerbe történő átültetést egyszerűen elégtelenné ítélte, ez pedig azt is okozta, hogy a KM-nek valódi hatása alig alakulhatott ki.^[41] A jelentés hiányosságokat állapított meg a KM szankciórendszerén belül is, ezek szerint a kialakított mechanizmusok nem nyújtottak megfelelő bizonyosságokat arra nézve, hogy a gazdálkodók betartják-e a normákat. Ennek legalapvetőbb oka a jelentés szerint, hogy a KM betartását az év bizonyos részeiben, jellemzően a nyári hónapokban ellenőrizték, számos olyan, a környezetre vonatkozó JGFK- és HMKÁ-norma azonban nem volt ellenőrizhető, amely jellegénél fogva más évszak gazdálkodási tevékenységéhez kapcsolódik.^[42] A szankciós rendszer további problémáját jelentette, hogy a büntetésekből következően a közvetlen kifizetések csak kismértékben csökkennek. Az ellenőrzésből eredő problémák a jelentés szerint rossz következtetések megállapításához vezettek. A tagállamok a KM-nek való megfelelési rátát túlbecsülték, a feladatra nem mint az alapvető környezeti és ökológiai problémákat felszámolni képes megoldásra, hanem mint a támogatási rendszer üzemeltetését elnehezítő új rendszerelemre tekintettek.

Az ESZ vizsgálatát 2016-ban megismételte. Bár a felülvizsgálatról készült jelentésből a 2006-os, erőteljes megállapítások elmaradtak, a dokumentumból továbbra is az derült ki, hogy a KM nem volt képes teljesíteni létrehozásának célját. A jelentés összhangban volt a tárgyidőszakban elvégzett közvéleménykutatások eredményével, azokban a megkérdezett gazdálkodási tanácsadó szervezeteknek csak mintegy fele vélte úgy, hogy a 2014-2023-as KAP érdemi változásokat hozott volna a KM rendszerében. Közel harmaduk pedig egyenesen úgy vélekedett, hogy az új rendszer még bonyolultabbá vált.^[43] Azt, hogy a KM változásai kedvező hatással lettek volna a területen elköltött forrásokra, csak a kifizető ügy-

[40] 8.sz. különjelentés 16-18. pont.

[41] 8.sz. különjelentés 25. pont. Több helyen az sem könnyítette meg a gazdák helyzetét a KM-nek való megfelelés során, ha a tagállami szinten összeállított, betartandó jogszabályok és helye SMR és GAEC előírások listája túl hosszú volt. Ez volt a helyzet például Hollandiában, ahol az ESZ a 2007 évi ellenőrzés során olyan listát használt, amely 172 különböző ellenőrizendő rendelkezést sorolt fel.

[42] Ilyen lehet a szántáshoz, trágyázáshoz, a legelők kaszálásához kapcsolódó előírások vizsgálata.

[43] 6. sz. különjelentés 43. pont.

nökségek kevesebb, mint 10%-a gondolta. Mivel a jelentés szerint a KM komplex rendszerének betartása a mezőgazdasági termelők részére és a kifizető ügynökségek számára is nehézséget okozott, egyértelmű volt, hogy a 2023-tól kezdődő időszakban a rendszer átalakítására lesz szükség.

A zöldítés, vagyis a növénytermesztés diverzifikálására vonatkozó kötelezettség a gazdálkodók számára főszabály szerint azt jelentette, hogy a szántóterületen legalább két különböző növénykultúrát kellett termesztetni, olyan módon, hogy a fő növénykultúra a szántóterület legfeljebb 75%-át foglalhatta el. A 30 ha-nál nagyobb területen gazdálkodó termelőnek szántóterületén legalább három különböző növénykultúrát kellett termesztetnie, olyan módon, hogy a fő kultúra fedettsége nem érhetette el a teljes szántóterület 75%-át, a két fő kultúra együttesen pedig nem tehetette ki a szántóterület több, mint 95%-át. A rendelet alapján,^[44] amennyiben a mezőgazdasági üzem szántóterülete a 15 ha-t meghaladta, a termelőnek gondoskodnia kellett arról, hogy a bejelentett szántóterület legalább 5%-a ökológiai jelentőségű terület legyen. A zöldítés rendelet^[45] alapján mezőgazdasági terület akkor volt támogatható, ha a gazdálkodó a szántóterületet, az állandó gyepterületet és az állandó kultúrával fedett földterületet növénytermesztésre vagy legeltetésre alkalmas állapotban tartotta.

A KM kritikájánál megismert okokból a zöldítés gyakorlatát, a kifizetések funkcióit és a program hatását az ESZ ugyancsak különjelentés formájában vizsgálta.^[46] Vizsgálatának körében arra keresett választ, hogy mennyiben volt helyes a kialakított beavatkozáspolitikai, mennyire voltak ambíciózusak a zöldítési célértékek, mekkora volt a zöldítéstől a környezetvédelem és az éghajlat szempontjából várható haszon, valamint az intézkedés mennyiben tette bonyolultabbá a KAP működését. Az ESZ összefoglaló megállapításában arra jutott, hogy a zöldítési támogatások a 2015-ben bevezetett formájukban nem növelték jelentősen a KAP környezetvédelmi és éghajlati teljesítményét.^[47] A problémát az ESZ szerint az okozta, hogy a Bizottság a reform bevezetését megelőzően nem határozott meg egyértelmű környezetvédelmi célértékeket, amelyek elérése a zöldítés révén elvárható lett volna. Az ESZ vizsgálata szerint a zöldítés jelentősebb mértékben tette bonyolultabbá a KAP-ot, mint amennyi eredmény a szakpolitikától elvárható volt.^[48] A diagnózis szerint nem volt világos, hogy a támogatási forma milyen módon kapcsolódott az EU talajvédelmi,^[49] integrált energiaügyi

[44] 1307/2013/EU Rendelet 45. cikk (1) bekezdés.

[45] 10/2015. (III.13.) FVM rendelet az éghajlat és környezet szempontjából előnyös mezőgazdasági gyakorlatokra nyújtandó támogatás igénybevételének szabályairól, valamint a szántóterület, az állandó gyepterület és az állandó kultúrával fedett földterület növénytermesztésre vagy legeltetésre alkalmas állapotban tartásának feltételeiről.

[46] Az ESZ „A zöldítés-bonyolultabb, környezetvédelmi szempontból még nem eredményes jövedelemtámogatási rendszer” című 21.sz. számú különjelentése.

[47] ESZ 21.sz. számú különjelentés IV. pont.

[48] ESZ 21.sz. számú különjelentés VII. pont.

[49] EU Soil Strategy for 2030: Reaping the benefits of healthy soils for people, food, nature and climate SWD (2021), 323.

és éghajlatváltozási,^[50] valamint biodiverzitás stratégiájához.^[51] A diverzifikáció és az ökológiai jelentőségű területek fenntartására vonatkozó előírások a becslés szerint csak az EU teljes mezőgazdasági területének kb. 2%-án hoztak változást.^[52] Hasonló eredményre jutott becslésében a Közös Kutatóközpont^[53] is, mely a változás mértékét a földterületek 5%-ban állapította meg. Az ESZ a jogalkotókra rőttá, hogy az előírások a hatásvizsgálattól az elfogadott jogszabályig tartó folyamatban a sokféleség biztosítására vonatkozó számszerűsíthető ambíciók, a gyepterület-fenntartás és az ökológiai jelentőségű területek védelme körében is jelentősen enyhültek, a takarónövényzet fenntartására vonatkozó előírások pedig már a jogalkotási javaslatig sem jutottak el. Mivel a támogatás inkább politikai döntésen alapult és kevésbé a szakpolitikai környezeti és éghajlattal kapcsolatos célkitűzésein, az intézkedés a zöldítési kifizetés jövedelemtámogatási jellegének megerősödéséhez vezetett.^[54] A feltárt problémák alapján az ESZ megoldási javaslatokat terjesztett a Bizottság elé. Ezek közül az első az volt, hogy a KAP következő reformjához a Bizottság dolgozzon ki hiánytalan beavatkozási logikát az EU környezetvédelmi és éghajlatváltozással kapcsolatos, a mezőgazdaság terület érintő intézkedéseivel, a konkrét célértékekre és az aktuális tudományos ismeretek figyelembevételével.^[55] Az ESZ javasolta a Bizottság részére azt is, hogy a beavatkozási logika részeként határozza meg a szükségleteket, inputokat, folyamatokat, végeredményeket, eredményeket, hatásokat és a releváns külső tényezőket, valamint határozzon meg konkrét célértéket arra nézve, hogy a KAP hogyan járuljon hozzá az EU környezettel és éghajlattal kapcsolatos célkitűzéseivel.

5. Új utak az agrár-környezetgazdálkodásban a hatályos KAP-ban

Amint látható volt, a 2023 előtti szabályozás a célvizsgálat alapján a legtöbb szempontból nem felelt meg a jogalkotói várakozásoknak. A számos bevezetett eljárás a gazdálkodók részére nehezen követhető szabályozási környezetet eredményezett, a gyakran körvonalazatlan célok ellenőrzése pedig lehetetlenné tette az előírások betartásának átfogó ellenőrzését. A KAP 2023 utáni éveiben azonban nemcsak a kölcsönös megfeleltetés és a zöldítés intézményével összefüggésben megfogalmazott kritikákra kellett válaszolni, hanem alkalmazkodni volt szükséges az Európai Unió új zöld politikájának irányához is.

[50] A Bizottság COM (2014) 0015 számú közleménye: „Éghajlat- és energiapolitikai keret a 2020–2030-as időszakra”.

[51] A Bizottság COM(2020) 380 számú közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiáról.

[52] ESZ 21. számú különjelentés 5. ábra.

[53] Joint Research Center.

[54] ESZ 21. számú különjelentés 23. pont

[55] ESZ (21/2017) számú különjelentés 1. ajánlás.

Az Európai Zöld Megállapodást^[56] (EZM), a Bizottság klíma- és energiapolitikai csomagját 2019. december 11-én mutatták be, a program jelentőségát mutatta, hogy a Bizottság elnöke azt Európa holdraszállásaként aposztrofálta. A program rendkívül ambíciózus, többet vállalt, mint amit az EU számára a Kiotói vagy a Párizsi Egyezmény előírt. Az elképzelés szerint a környezetkárosítás megállításával és az éghajlatváltozást okozó tevékenységek visszaszorításával az EU 2050-ig úgy válik ismét erőforráshatékony és versenyképes gazdasággá, hogy a megjelölt időszak alatt az üvegházhatású gázok kibocsátásának mértéke nettó nullára csökken, a gazdaság növekedése függetlenedik az erőforrás-felhasználástól, és mindezt olyan módon, hogy az átalakulásnak se az egyének, se a térségek ne legyenek a vesztesei.^[57] Az EZM finanszírozási oldalát a 2020-2027 közötti időszakra rendelkezésre álló 1,8 billió euró harmada képezi, az intézkedések kilenc témakör köré csoportosulnak, jelesül a megújuló energiafelhasználás, az energiaügy, a mezőgazdaság, az ipar, a környezetgazdálkodás, az éghajlatpolitika, az áru- és személyszállítás, a pénzügyek és regionális fejlesztés, valamint a kutatás és az innováció köré.

Az EZM a kihirdetést követő években a világjárvány és az orosz-ukrán háború okozta energiaválság miatt azonnal nem várt nehézségekbe ütközött. Az orosz-ukrán háború az Ukrajnából induló gabonaexport akadályozásán keresztül először az élelmiszerpiacokat destabilizálta, amit később az Oroszországból az EU felé irányuló energiainport-korlátozások súlyosítottak. Az energiakínálati és keresleti sokk miatt az egyoldalú energiamix-szel rendelkező államoknak – így hazánknak – fontolóra kellett venni a hozzáférhető fosszilis energiahordozók használatának növelését, sőt: több tagállamban – így Németországban és Ausztriában is – a korábban leállított szénerőművek újraindítását, valamint a leállítani tervezett atomerőművek üzemidejének átmeneti meghosszabbítását is tervbe vették. Ezek a törekvések az agresszornak kitett energiafüggőséggel rendelkező Magyarországnál is azonnal jelentkeztek, hazánk pedig a zöld célok azonnali háttérbe szorításával próbált eleget tenni az ország rövidtávú érdekeinek. Szerencsére az EU a kedvezőtlen geopolitikai változások ellenére sem tett le céljáról és arra jutott, hogy az EZM nemcsak az éghajlati ambícióknak és az ökoszisztémák állapotának, hanem a geopolitikai szabadságnak is jót tehet. A Bizottság egyértelműen állást foglalt abban, hogy Oroszország ukrajnai inváziója nem jelenhet visszalépést a fosszilis energiahordozók használatában, hanem ellenkezőleg: gyorsítani kell az átállását.

Az EZM végrehajtása érdekében a Bizottság 2020 tavaszán előterjesztette „A termelőtől a fogyasztóig”^[58] stratégiai tervdokumentumot, mely a fenntartható élelmiszer-előállítás, az éghajlatváltozás elleni küzdelmet, a környezet védel-

[56] European Green Deal.

[57] Horváth G., 2022a, 116.

[58] COM/2020/381: A termelőtől a fogyasztóig stratégia a méltányos, egészséges és környezetbarát élelmiszerrendszerért.

mét és az ökológiai gazdálkodás arányának növelését állította középpontjába. A dokumentum tételes előírásokat tartalmaz arra nézve, hogy milyen módon kell elérni a növényvédőszeres, műtrágyák és az antibiotikumok használatának és kockázatának, az ezektől való függésnek, valamint az élelmiszerpazarlásnak a csökkentését.

Az EU Biodiverzitás stratégiája hosszútávú, átfogó terv a természet védelmére és az ökoszisztémák pusztulásának visszafordítására. A szárazföldi és tengeri védett területek uniós hálózatának kiterjesztése révén az EU-stratégia alapján bővíti a Natura 2000 hálózathoz tartozó területeket, és szigorú szabályokat hoz a különösen nagy biodiverzitású, éghajlati szempontból kiemelten fontos területek védelmében. A terv keretében az EU arra törekszik, hogy 2030-ig helyreállítsa a sérült ökoszisztémákat és azok fenntartható kezelésére ösztönözze az azokat használókat, valamint, hogy fellépjen a biológiai sokféleség csökkenését előidéző fő tényezők ellen.

6. Agrár-környezetgazdálkodási célok és módszerek a hatályos KST-ben

A zöldítéssel és a KM-eljárásokkal kapcsolatban megfogalmazott kritikákra reagálva jogalkotói cél volt, hogy a 2023-tól hatályos új KAP a kötelező és korlátozó szabályok helyett nagyobb hangsúlyt fektessen az önkéntes és ösztönző jellegű programokra. A szabályozás kialakítása során fontos volt, hogy a termelők a számukra már ismert és közérthetően megfogalmazott olyan előírásokkal találkozzanak, amelyek környezeti szempontból is hasznosak. A KST-be is bekerült AÖP végül zöldítésszerűen működő, tartalmában azonban az agrár-környezetgazdálkodási támogatási formához hasonló, önkéntes vállalkozáson alapuló, egyéves támogatási formában öltött testet.^[59] Ezen kívül a KAP agrártámogatási formák és egyéb piacvédelmi intézkedések széles körén keresztül biztosítja az élelmezésbiztonsággal, termelői jövedelempótlással, éghajlat- és ökológiavédelemmel, a vidékfejlesztés és a vidék megtartó erejének fejlesztésével kapcsolatos céljait. A KAP alapidokumentumaiban megjelenő új, környezetvédelmi célú, módosított tartalmú jogintézmények azután a tagállamok KAP stratégiai terveiben (KST), így a hazai KST-ben is megjelentek.

A szabályozás alapját a KAP I. rendelet teremtette meg, mely szerint az éghajlattal, a környezetvédelemmel és az állatjólléttel kapcsolatos rendszerek elnevezésű támogatási forma^[60] nyújtásával a tagállamok a KST-ben meghatározott feltételek mellett támogatást hoznak létre és biztosítanak egyebek között az éghajlattal és a környezetvédelemmel kapcsolatos feladatok önkéntes végrehajtására. A tagállamok ez alapján olyan aktív mezőgazdasági termelők vagy ezek csoportjai részére nyújtanak támogatást, amelyek vállalják, hogy az éghajlat- és környezetvédelem, valamint az állatjóllét szempontjából előnyös, továbbá az an-

[59] Nemzeti Agrárgazdasági Kamara: Közös agrárpolitika – Agro-ökológia.

[60] KAP I. rendelet 31. cikk.

timikrobiális rezisztencia elleni küzdelmet célzó mezőgazdasági gyakorlatokat folytatnak. A KAP I. rendelet szerinti, az éghajlattal, a környezetvédelemmel és az állatjóléttel kapcsolatos rendszerek elnevezésű támogatási forma a nemzeti jogban az AÖP rendeletben^[61] Agro-ökológiai Programként jelenik meg.

Az új szabályozás szerint az egyes beavatkozástípusokra vonatkozó egyedi szabályokomegtartásán túl a mezőgazdasági termelők a „feltételelesség” kettős rendszerén keresztül kötelesek eleget tenni az éghajlat-, a környezet-, a víz- és talajvédelemre, az ökoszisztémák biológiai sokféleségének megőrzésére, a környezet- és növényegészségügyre és állatjólétre, valamint a foglalkoztatásra vonatkozó előírásoknak.

A feltételelesség jogszabályi hátterét ugyancsak a KAP I. rendelet^[62] jeleníti meg. A szabályozás alapján a tagállamok olyan feltételrendszert kötelesek a KST-be beépíteni, amely alapján a közvetlen kifizetésekben és az egyes vidékfejlesztési célú támogatásban részesülő mezőgazdasági termelőket közgazgatási szankcióval lehet sújtani, amennyiben azok nem teljesítik az uniós jogszabályokban foglalt gazdálkodási, valamint a KST-ben, a KAP I. rendeletben^[63] és a tagállami alacsonyabb szintű jogforrásban meghatározott jogszabályban foglalt JFGK és HMKÁ vonatkozó követelményeket.

A JFGK-előírások a KAP I. rendelet 3. melléklete alapján a Feltételelességi rendelet^[64] melléklete^[65] összegzi, tíz csoportba osztva. A JFGK1 a foszfátszennyezésre és az öntözési célú vízhasználatra, a JFGK2 a mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezésre, a JFGK3-4 pedig a gyepek feltörésére, felületésére, a fák kivágására és telepítésére, a mezőgazdasági terület erdősítésére, a termőföld más célú használatára, a védelemben részesülő állatfajok zavarásának tilalmára, végül az erdőtervben szereplő előírások betartására vonatkozó rendelkezéseket foglalja össze. A JFGK5 az élelmiszerbiztonsággal összefüggő, a JFGK6 az egyes homon- vagy tireosztatikuss hatású anyagokra felhasználási tilalomára, a JFGK7-8 követelmények a növényvédőszerkezelésre és a növényvédőszerkezelés csomagolóeszköz-hulladékának kezelésére, a JFGK9 borjakra, a JFGK10 a sertésekre, a JFGK11 pedig a mezőgazdasági haszonállatok védelmére vonatkozó előírásokat sorolja fel.

A HMKÁ-előírások az állandó gyepterület fenntartására (HMKÁ1), a vizes élőhelyek és tőzeglápok megőrzésére (HMKÁ2), tarló, valamint a növényi maradványégetés tilalmára (HMKÁ3), a felszíni vizek mentén vízvédelmi sávok kialakítására (HMKÁ4), a talajromlás és a talajerózió kockázatát csökkentő talajművelés végzésére (HMKÁ5), minimális talajborításra vonatkozó előírásokra

[61] 15/2023. (IV. 19.) AM rendelet az Agro-ökológiai Programhoz kapcsolódó támogatás igénybevételek részletes szabályairól.

[62] KAP I. rendelet 12. cikk.

[63] KAP I. rendelet III. melléklet.

[64] 14/2023. (IV. 19.) AM rendelet az Európai Mezőgazdasági Garanciaalapról, valamint az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapról nyújtott támogatások igénybevétele során alkalmazandó feltételekről.

[65] Feltételelességi rendelet 2-11. mellékletek.

(HMKÁ6), a víz alatt álló kultúrák kivételével a szántóterületeken alkalmazható vetésváltásra (HMKÁ7), a biológiai sokféleség megőrzésére (HMKÁ8), valamint a környezeti szempontból érzékeny állandó gyepterületként megjelölt gyepterületek átalakításának, vagy felszántásának NATURA2000 területeken elrendelt tilalmára (HMKÁ9) vonatkoznak.

A feltételeesség második formája az ún. szociális feltételeesség, ez alapján a KAP I. rendelet a megjelölt támogatásokat igénybe vevő kedvezményezettek terhére közigazgatási szankció alkalmazását rendeli, amennyiben azok nem teljesítik a munka- és foglalkoztatási feltételekre vonatkozóan alkalmazandó követelményeket.

A KST-ben lefektetett elvek nyomán az AÖP rendelet hasznosítási módonként sorolja fel a választható előírásokat annak érdekében, hogy a termelők többsége megtalálja a számára legkedvezőbb lehetőséget. Ezek a gyakorlatok a szántóföldi növénytermesztés, a NATURA2000 gyepterület és egyébgyepterület-használata, illetve az ültetvények földhasználatának körében a talaj- és vízvédelemre, a biológiai sokféleség megőrzésére, valamint az éghajlati hatás mérséklésére fókuszálnak. A szántóföldhasználati kategória esetében választható gyakorlatok körében a gazdálkodó választhat az előírások szerinti szántóterületi talajtakarást, a korábbi zöldítés szabályihoz hasonlóan intézkedhet a növénytermesztés diverzifikációjáról, nem termelő tájképi elemek és területek kijelöléséről, a táblaméret korlátozásáról, a méhekre veszélyes szerek használatának tilalmáról, karbamid-műtrágya környezetbarát használatáról, mikrobiológiai készítmények alkalmazásáról, talaj- és növénykondicionáló szerek, nitrogénmegkötő készítmények alkalmazásáról, valamint forgatás nélküli talajművelésről.^[66] A NATURA2000 gyepterület és egyébgyepterület földhasználati kategória esetén a választható gyakorlatok között sorolja fel az AÖP-rendelet a gyepek megőrzésének, a pásztoroló, illetve szakaszos legeltetésnek, az extenzív gyepek legalább évi egyszeri kaszálásának, valamint a kizárólag alternáló kasza használatának gyakorlatát.^[67] Az ültetvény földhasználati kategória esetén a gazdálkodók mikroöntözési technológiák alkalmazásával, méhekre veszélyes szerek használati tilalmáról, biológiai ágenses alkalmazásáról, mikrobiológiai készítmények alkalmazásáról, talaj- és növénykondicionáló szerek, nitrogénmegkötő készítmények alkalmazásáról, 12% alatti lejtésű területen az ültetvények talajtakarásáról, ültetvények, élő kultúrák fenntartásával vagy gyesítéssel történő talajtakarásáról, a karbamid műtrágya környezetbarát használatáról intézkedhetnek.^[68]

A beavatkozás nyomán a gazdálkodók önként vállalt joggyakorlatok elvégzéséért évenként egyösszegű, Ha-alapú támogatásban részesülhetnek az éghajlat- és környezetvédelmi célokat szolgáló jó gyakorlatok elvégzéséért. Az intézkedés célja, hogy a mezőgazdasági területek nagy részén, sok termelő bevonásával valóssulhasson meg a környezeti szempontból hatékony támogatási program.

[66] AÖP rendelet 8. § (1) – 16. § (1) bekezdés.

[67] AÖP rendelet 18. § (1) – 24. § (1) bekezdés.

[68] AÖP rendelet 25. § (1) – 32. § (1) bekezdései.

II. ÖSSZEFOGLALÁS

Míg a mögöttünk álló évszázadokban az ember az élelmiszerelőállítás tekintetében is ki volt szolgáltatva a környezeti hatásoknak, a XXI. század elejére az agrárgazdálkodás működését elnehezítő hatásokért mi magunk lettünk a felelősök. Az éghajlatváltozást okozó kibocsátások csökkentésére tett elégtelen intézkedések oda vezettek, hogy rövid időn belül az éhínségek elsődleges okát majd már a klímaváltozás miatt visszaszoruló termőterületekben kell keresni.

Az eddigiekből kiderülhetett, hogy az EU a KAP keretében az agrártámogatási jogot mint eszközt próbálja felhasználni az agrárgazdálkodás környezetre kifejtett negatív hatásainak csökkentésére. Köztudomású ugyanis, hogy amennyiben a támogatáspolitikát csak termeléshez kötött és nem kapcsolódik hozzá az ökológiai egyensúly megtartását garantáló intézmény, akkor az agrártámogatás csökkenti a diverzitást, növeli az adalékok, hozamfokozók használatát és kontraproduktívan hat a versenyképesség piacot mozgató alapkövetelményére.^[69] A fenti tények ellenére azonban a nemzetközi szervezetek továbbra sem képesek hatékonyan érvényesíteni az agrárium környezetre gyakorolt hatásának méréséklésére rendelt intézkedéseket, mert a cselekvési terveik rendre a tagállamok rövidlátó politikai érdekeibe ütköznek.

Sajnos a szabályozási terület továbbra is rendkívül bonyolult. A JFGK-előírások között 323 olyan előírás található, amelynek figyelmen kívül hagyása a támogatáscsökkentés szankcióját vonja maga után. A 323 JFGK- és a további 35 HMKÁ-előírást összeszámolva pedig mindösszesen 358 olyan feltétel van, amelyekre a mezőgazdasági termelőknek az egyedi támogatásra vonatkozó különös feltételen felül figyelemmel lenniük gazdálkodásuk során. Az utóbbi időben a támogatási rendszerrel kapcsolatos ellenérzésüknek hangot adó gazdák jogosan hivatkoznak arra, hogy a támogatások igénybevételeivel járó adminisztratív terhek és az alig követhető jogszabályi kötelezettségek aránytalan terhet rónak rájuk, alapfeladataikon túl is.

Félő továbbá, hogy az elkövetkező évtizedekben az agrárjognak a közelmúltban megtapasztalt környezeti határhelyzeteknél^[70] súlyosabb problémákra is reagálnia kell majd. Az értekezés lezárásának időpontjában megjósolhatatlan, hogy azt az éghajlatváltozási tendenciát, amelynek kialakulásáért az agrárium is tizedrészen felelős, sikerül-e végül a tervezett határok között tartani, vagy sem. A szabályozás az agrártámogatási jogban rendelkezésre áll, már csak egy feladat van: végrehajtani.

[69] Nagy, 2008, 42.

[70] Lásd a 2021. évi történelmi léptékű aszályt.

IRODALOM

- Anda Angéla (2004): *A globális felmelegedés és várható mezőgazdasági következményei, különös tekintettel a növénytermesztésre*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyve, Pécs.
- Bándi Gyula (2011): *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest.
- Farkas Csamangó Erika (2015): A zöldítési támogatás szabályozási rendszere. In: Tóth Judit (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Fodor László (2001): Integratív környezetjog. In: *Magyar Jog*. 2001/48. sz.
- Fodor László (2003): A környezetpolitika alapelvei. In: *Környezetjog*. Bíbor kiadó, Miskolc.
- Harari, Yuval Noah (2020): *Sapiens*. Animus Kiadó, Budapest.
- Horváth Gergely (2006): A környezetjog és az agrárjog közeledése, találkozása és metszete a magyar jogrendszerben. In: *Állam- és Jogtudomány*. 48. évf., 2007/2. sz.
- Horváth Gergely (2008): A környezeti szempontok integrációja a hazai agrárjogba a fenntartható fejlődés paradigmájának tükrében. In: Beszteri Béla (szerk.): *Emlékkötet a 80 éves Tarr György tiszteletére*. VEAB, Veszprém.
- Horváth Gergely (2009): Az "agrár-természetvédelem" jogi szabályozása Magyarországon. In: *Magyar Jog*. 2009/8. sz.
- Horváth Gergely (2010): A természetvédelmi és agrártermelési célok szintézise. In: Bihar Mihály – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Universitas - Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Horváth Gergely (2013): A természetvédelem, a természetvédelem és az élőhelyvédelem viszonyrendszere a hazai jogi szabályozásban. In: *Jogtudományi Közöny*. 68. évf., 2013/7-8. sz., június-július.
- Horváth Gergely (2016): Kollízió? Az élet természeti alapjainak védelmi rendszerei és a gazdaság. In: *Külgazdaság*. 60. évf., 2016/7-8. sz.
- Horváth Gergely (2022a): Az agrárszektor logisztikai szükségletei, szabályai és a környezeti fenntarthatóság: Tendenciák és célok a „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia és az „Európai Zöld Megállapodás” tükrében. In: Vermes Attila – Horváth Gergely (szerk.): *A logisztikai jog kihívásai a XXI. században*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Horváth Gergely (2022b): „Zöldülő” Agrárjog. A fenntartható agrikultúra és élelmiszerlánc jogának alapvetései. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Horváth Szilvia (2007): Az európai közösség éghajlatváltozás elleni politikájának kezdeteiről. In: *Agrár- és Környezetjog*. 2007/2. sz.
- Kovács Attila (2020): Az újraelosztás kérdésköre. In: Deli Gergely – Kemény Gábor – Tóth József (2020): *Bevezetés a jog viselkedés-közgazdaságtani elemzésébe*. Jogállam és Igazság Nonprofit Kft., Budapest.
- Kurucz Mihály (2021): Az európai közösségi agrár-környezetpolitika és agrár-környezetjog kialakulása. In: Tahyné Kovács Ágnes (szerk.): *Vox generationum futurarum: Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Budapest.
- Nagy Bálint (2008): Élelmiszerbiztonság, mint egészségmegőrzési és nemzetvédelmi kérdés. In: *Agrárunió*. IX. évf., 2008/3. sz.
- Nemzeti Agrárgazdasági Kamara: Közös agrárgazdaság – Agro-ökológia. (Elérhető: <https://www.nak.hu/tajekoztatas-szolgaltatas/kozos-agrarpolitika/104772-tajekoztato-azuj-kozos-agrarpolitika-keretei%20kozott-indulo-agrookologiai-programr%C3%B3l-video->).
- Wikipédia: Éghajlatváltozás. (Elérhető: <https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89ghajlatv%C3%A1ltoz%C3%A1s>).

JOGFORRÁSOK

- 10/2015. (III.13.) FVM rendelet az éghajlat és környezet szempontjából előnyös mezőgazdasági gyakorlatokra nyújtandó támogatás igénybevételének szabályairól, valamint a szántóterület, az állandó gyepterület és az állandó kultúrával fedett földterület növénytermesztésre vagy legeltetésre alkalmas állapotban tartásának feltételeiről.
- 1306/2013/EU Rendelet 93. cikk.
- 1307/2013/EU Rendelet 43. cikk.
- 1307/2013/EU Rendelet 45. cikk.
- 14/2023. (IV. 19.) AM rendelet az Európai Mezőgazdasági Garanciaalapról, valamint az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapról nyújtott támogatások igénybevétele során alkalmazandó feltételekről.
- 15/2023. (IV. 19.) AM rendelet az Agro-ökológiai Programhoz kapcsolódó támogatás igénybevételének részletes szabályairól.
- A Bizottság COM (2014) 0015 számú közleménye.
- A Bizottság COM(2020) 380 számú közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiáról.
- Amszterdami Szerződés.
- AÖP rendelet.
- Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés (EKSZ).
- Az Európai Parlament és a Tanács 1307/2013/EU rendelete.
- Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés.
- COM/2020/381: A termelőtől a fogyasztóig stratégia a méltányos, egészséges és környezetbarát élelmiszerrendszerért.
- ESZ „A zöldítés-bonyolultabb, környezetvédelmi szempontból még nem eredményes jó-vedelemtámogatási rendszer” című 21. sz. számú különjelentése.
- ESZ 6. számú különjelentés.
- ESZ 8. számú különjelentés: Eredményesen működik-e a kölcsönös megfeleltetés?
- ESZ 16. számú különjelentés a Közös Agrárpolitikáról és az éghajlat-politikáról.
- EU Soil Strategy for 2030: Reaping the benefits of healthy soils for people, food, nature and climate SWD (2021).
- Feltételeességi rendelet.
- GAEC Good Agriculture and Enviromental Condition.
- KAP-rendelet.
- Kiotói Jegyzőkönyv.
- Párizsi Megállapodás.
- Sixth Assessment Report, 2023.
- Természetvédelmi Törvény (Tvt.).

NÉHER DÓRA

A szimbolikus büntetőjog mint kriminálpolitikai tendencia Magyarországon

ABSTRACT

The topic of symbolic legislation and symbolic criminal law is less researched in Hungary. The issue of symbolic legislation and symbolic criminal law in particular raises serious theoretical and practical problems. Criminal legislation must not only serve to protect society, but also to ensure that punishments are necessary, proportionate and in accordance with the principles of the rule of law.

Symbolic legislation, in which the rules of criminal law convey a social message rather than aiming at real practical application, can be problematic if the legislator has no intention of applying the law and is guided only by political intentions or a sense of social security.

The symbolic nature of criminal law does not necessarily conflict with the legislator's objectives, provided that it is not merely an empty, formal provision but reflects the substantive content of the legal norms. Taking into account fundamental legal principles such as necessity, proportionality, and the rule of law, symbolic nature can be seen as positive if it serves a substantive purpose of criminal law-making and is not merely aimed at achieving social tranquillity or political ends.

Keywords: symbolic criminal law ■ criminal policy ■ ultima ratio ■ principles
■ punitiveness ■ criminalisation

I. BEVEZETÉS

A jóléti kriminálpolitika válságát követően erőteljes ártrendeződés indult meg a bűnözésről és a bűnözéskontrollról való gondolkodásban. Az 1980-as évektől új kriminálpolitikai tendenciák fejlődtek ki, és ezt az időszakot a kriminológia gyakran a büntetőfordulat (*punitive turn*) vagy az „új punitivitás” kifejezéssel is illeti. A büntetőfordulat lényege a punitivitás szintjének megemelkedése a kriminálpolitikában. A punitivitás egy olyan szemléletmód, amely a társadalmi problémáknak a kezelését

elsősorban a büntető, fegyelmező és kontrolláló eszközöktől várja.^[1] Ezen tendencia legfőképp az USA kriminálpolitikai gyakorlatában figyelhető meg, továbbá Európában, különösen Nagy-Britanniában is jól érzékelhető.^[2]

A büntetőfordulat további lényeges eleme a formális kontroll, mely nemcsak közvetlen kriminalizációval történhet meg, hanem például a szabálysértési jog vagy a közigazgatási jog büntető jellegének erősítésével. A büntetőfordulat Hörnqvist szerint egy kettős folyamat, melyben a büntetőjog felfelé és lefelé zajló terjeszkedését figyelhetjük meg. A felfelé terjeszkedés elsősorban a terrorizmus-sal összefüggő jogalkotásban, illetve az absztrakt veszélyeztető cselekmények fokozott büntetőjogi értékelésében jelenik meg.^[3] A lefelé terjeszkedés pedig többek között a zéró tolerancia koncepciójában jelenik meg, és keményen fellép a korábban még a büntetőjog határterületeinek sem számító cselekményekkel szemben. E körben gondolhatunk például a kábítószer-fogyasztással összefüggő cselekmények kriminalizálására.^[4]

II. A SZIMBOLIKUS JOGALKOTÁS FOGALMI JELLEMZŐI A NÉMET SZAKIRODALOM ALAPJÁN

A szimbolikus jogalkotás, valamint a szimbolikus büntetőjog témaköre hazánkban kevésbé kutatott területnek minősül. Bár ezen fogalmak ismertek a magyar jogtudomány művelői körében, azonban azokra ritkán hivatkoznak, illetve, ha mégis, azokat nem egységes jelentéstartalommal használják.^[5] Meglátásom szerint a szimbolikus jogalkotás és a szimbolikus büntetőjog fogalmát kiemelten fontos tisztázni, hiszen ezen terminusok jelentős mértékben meghatározzák napjaink jogalkotását.

A 2000-es évek elején kérdésként merült fel, hogy a szimbolikus jogalkotás nem tekintendő-e alkotmányellenesnek. Führt a német alaptörvény egyes rendelkezései mellett a büntetőjogban megjelenő ún. „látszattörvényhozást” is a szimbolikus jogalkotás jelenségébe sorolja. Führt ezen kriminálpolitikai tendenciát „placebo-törvényhozás”, valamint „politikai csalás” elnevezésekkel illeti, utalva arra, hogy ezen jelenség során a megszólított címzetteket politikai előny szerzése érdekében félrevezetik, és szabályozás látszatát keltik, mivel már előre tudható, hogy a norma hatástalan.^[6]

[1] Kriminologia.hu: Elrettentés vagy keménykezü politika? Felvetések az elrettentés kriminálpolitikai szerepéről egy empirikus kutatás kapcsán.

[2] Mersz.hu: Kriminológia. A „büntetőfordulat” elmélete.

[3] Korinek, 2015, 29.

[4] Mersz.hu: Kriminológia. A „büntetőfordulat” elmélete.

[5] Skoda, 2018, 173.

[6] Führt, 2003, 5.

Hegenbartht szerint „függetlenül a szabályozás tartalmától, már önmagában az élet valamely területének szabályozása azzal a lehetőséggel kecsegtet, hogy az állami cselekvőképességbe vetett bizalmat erősíti. Ily módon a jogalkotásnak az intézményi mellett mindig van egy »szimbolikus« funkciója is, konkrétan az, hogy az átfogó állami gondoskodás benyomását kelti.”^[7] Meglátásom szerint a szabályozás iránti társadalmi váagnak eleget tevő jogalkotás önmagában még nem elegendő a szimbolikus jog létének megállapításához, azonban, amennyiben a jogalkotó szándéka csakis ezen kíváncsi kielégítésére irányul, már megállapítható a norma szimbolikus jellege, feltéve, hogy a gyakorlati alkalmazásra irányuló szándék hiányzik a jogalkotó részéről, valamint a gyakorlati alkalmazására nem is kerül sor.

Newig szerint a „szimbolikus jogalkotást úgy lehetne definiálni, mint az olyan jogalkotást, melyet az alacsony szintű jogi-ténybeli hatékonyság, viszont magas szintű politikai-stratégiai hatékonyság jellemez”. A szimbolikus jogalkotás megjelenési formájának nevezi az „alibi-törvényeket”, melyek önmagukban valamely jogviszony szabályozásának ténye által demonstrálják az állampolgárok felé a politikai cselekvési akaratot, „anélkül azonban, hogy a helyzet megváltozásához ténylegesen hozzájárulnának”.^[8] Newig erre példaként az 1995-ben kibocsátott ún. „Ózontörvényt” említi, melyről már megalkotásakor tudható volt, hogy az ózonszennyezés érdemi csökkentésének elérésére nem volt alkalmas, és a gyakorlatban semmilyen hatást nem váltott ki, csak a „népakarat megnyugtatására szolgált”.

Newig gondolatai alapján tehát felvethető a kérdés, hogy a jogalkotót a jogszabályalkotás során milyen motiváció vezérli. Amennyiben a jogalkotó által elérni kívánt hatás kizárólag politikai cél elérésére irányul (például a lakosság megnyugtatása, erődemonstráció), abban az esetben szimbolikus jog keletkezik.

III. A SZIMBOLIKUS BÜNTETŐJOG JELLEMZŐI

A „szimbolikus büntetőjog” kifejezés a német szakirodalomban már az 1980-as évek óta jelen van, melyet „túlnyomórészt a büntetőjog erőteljes kritikájaként” használtak. A büntetőjog modernizálásának folyamata és elemzése már az 1990-es évektől foglalkoztatta a német jogtudományt. Hassemer a klasszikus büntetőjoggal szembeállította modern büntetőjogot. A modern büntetőjog jellemzőjének a jogtárgy védelmének, a megelőzésnek és az eredményorientáltságnak az előtérbe kerülését tekinti, melyben a büntetőjog ultima ratio jellege háttérbe szorul, és az a társadalmi problémák megoldásának elsődleges eszközevé lép elő. Hassemer már az 1990-es évek elején úgy gondolta, hogy bár elemzése

[7] HegenBarth, 1981, 201.

[8] Rechtssoziologie.info: Symbolische Gesetzgebung zwischen Machtausübung und gesellschaftlicher Selbsttäuschung.

a német büntetőjog modernizálásának tulajdonságait mutatta be, azok azonban más, fejlett, kodifikált büntetőjogi rendelkezésekkel bíró európai országokban is érvényesek lehetnek.^[9]

Jasch leplezetten és nyíltan is megjelenő szimbolikus büntetőjognak tartja azokat a tényállásokat, melyek esetében tapasztalatból tudható, hogy a büntetőjogi rendelkezés eleve hatástalan marad, megelőző funkcióját nem tudja ellátni. Jasch ide sorolja elsődlegesen például a környezetvédelem terén megalkotott büntetőjogi tényállásokat, melyek álláspontja szerint alkalmatlanok a kitűzött cél, azaz a környezet védelmére, továbbá a kábítószer-kereskedelem megakadályozását célzó törvényi tényállásokat is hiábavalónak tarja. A szerző szerint ezen esetekben azért beszélhetünk szimbolikus büntetőjogról, mert aggályos, hogy valóban a büntetőjog-e a leghatékonyabb eszköz a szociális-gazdasági-politikai értelemben véve is nagyon szerteágazó problémák megoldására. Tisztán, rossz értelemben vett szimbolikus büntetőjogi normáknak a szerző ugyanis azokat a jogszabályokat tartja, melyeknek tényleges preventív funkciójuk soha nem is volt, hiszen a jogalkotó a büntetőjogot csak felhasználta arra, hogy politikailag kívánatos vagy szükséges problémamegoldó kvalitást bizonyítson. Ebben látja a szerző a büntetőjog szimbolikus jellegének legnagyobb veszélyét, még akkor is, ha a jogalkotó arra hivatkozik, hogy hosszú távon a szabályozás képes a lakosság gondolkodását megváltoztatni.^[10]

Fontos jellemzője továbbá a szimbolikus büntetőjognak, hogy erkölcs- és értékvédelmi funkciót lát el, amelybe azok a jogszabályok, jogi rendelkezések tartoznak, amelyek tényleges szabályozó funkcióval nem rendelkeznek, hanem valamely érték absztrakt védelmét szolgálják. A büntetőjogi jogalkotásban a szimbolikus elem a Ramsay által megfogalmazott másodlagos funkcióban érhető tetten, azaz, amikor a büntetőjogi szabályozás a regulatív funkciót meghaladónan értékvédelmi jelentéstartalmat közvetít.^[11]

A szimbolikus büntetőjognak elsődlegesen negatív értelemben tulajdonítanak jelentőséget, azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy a büntetőjognak van egy általános szimbolikus szerepe is. A német szövetségi alkotmánybíróság is megállapította, hogy minden büntetőjogi norma „az általa büntetett magatartás társadalmi-etikai értékítéletét tartalmazza”. E körbe sorolhatók azok a bűncselekmények, amelyek valamilyen szimbolikus értéket, nemzeti és politikai szimbólumokat védenek, továbbá, amelyek elkövetési tárgya szimbólum. A német jogirodalomban található egy széles körben elfogadott klasszifikáció a szimbolikus büntetőjog-alkotásra. Ide tartoznak a jogalkotási értéknilyilatkozatok (terhességmegszakítás / magzatelhajtás); a morális-felhívó jellegű törvények (környezetvédelmi büntetőjog, amelynek célja, hogy a tilalmak révén az embereket ökológiai érzékenységre „nevelje”); a jogalkotó pótlólagos reakciói mint „alibi-” és válságtörvények (a terrorizmus elleni küzdelemre

[9] Skoda, 2018, 176.

[10] Skoda, 2018, 176-177.

[11] Németh, 2020, 112.

vonatkozó törvények, amelyek célja, hogy csökkentsék a közvélemény félelmét és felháborodását); valamint a büntetőjogi generálklauzulák.^[12]

IV. A SZIMBOLIKUS BÜNTETŐJOG MEGJELENÉSI FORMÁI MAGYARORSZÁGON

Hazánkban az utóbbi éveknek a gyakorlati kriminálpolitikáját jelentősen meghatározza a szimbolikus büntetőjog-alkotás, valamint a punitivitás újjáéledése. A német jogirodalomban már jól ismert tendenciát hazánkban Nagy Ferenc munkássága tette ismertté, „amely – egyebek mellett azzal jellemezhető, hogy egyrészt a büntetőjog hatókörének kiterjesztése valósul meg, másrészt a büntetőjog által elérhető magatartás-irányító hatás és eredmény túlértékelése következik be. A két faktor együtthatása jelentős deficithez vezet a tényleges jogtárgyvédelem tekintetében anélkül, hogy a jogalkotó ezt a védelmi deficitet tudomásul venné. Vagyis a törvényhozó a valódi problémát meg sem próbálja orvosolni, a problémakezelés kimerül az eszkálálódó punitivitás és szigor kíséretében a szimbolikus jellegű büntetőjogi szankció(k) előírásában.”^[13] Nagy megfogalmazása szerint „a szimbolikus büntetőjog általában erősen absztrahált jogtárgyakkal dolgozik, amelyeknek konkrét célszerű és tényleges védelme alig realizálható. A jogtárgy-csorbitásoknak nem több és nem jobb védelméről van szó, hanem a társadalomban meglévő szubjektív bizonytalanság védelméről.”^[14]

Magyarországon 2010-től van jelen ezen új büntetőpolitika,^[15] mely a gyakori jogszabály-módosításokban ölt testet. Lévy szerint „2010-et követően a büntetőpolitika tekintetében a parlamenti pártok konszenzusáról nem beszélhetünk. Megváltozott a büntetőjog-alkotás, kodifikáció korábbi rendje, a büntetőjog-alkotásból lényegében kimaradt az egyetemi, kutatói szféra, a büntetőpolitika jelentős mértékben veszített szakmai jellegéből.”^[16]

Mindezek alapján célszerűnek tartom, hogy a magyar jogrendszerben, az utóbbi bő egy évtizedben ténylegesen testet öltött büntető rendelkezéseket vizsgáljam, annak érdekében, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy a fentiekben tárgyalt absztrakt fogalmak a gyakorlatban miképp is jelennek meg. Az alábbiakban – a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve exemplifikatív jelleggel – a magyar büntetőkódexben található egyes különös részi tényállások, valamint a szabálysértési törvény egy szimbolikus rendelkezésének ismertetésén keresztül teszek kísérletet a szimbolikus büntetőjognak mint kriminálpolitikai tendenciának a bemutatására.

[12] Botos, 2023, 171.

[13] Nagy, 2019, 265.

[14] Nagy, 266.

[15] Lévy, 2020, 167.

[16] Lévy, 2020, 168.

1. Nemzeti jelkép megsértése

334. §: „Aki nagy nyilvánosság előtt Magyarország himnuszát, zászlaját, címerét vagy a Szent Koronát sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, illetve azokat más módon meggyalázza, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”^[17]

A Btk. 334. §-a esetében az eredeti törvényszöveget a jogalkotó 2014. január 1. napján módosította, és bekerült a szövegbe védendő jogtárgyként a Szent Korona is. A törvényi indokolásból tudható, hogy mivel a rendelkezések addig csak szimbolikusak voltak, tehát nem érvényesültek, szükséges volt a tényállást pontosítani, mivel „az elmúlt időszak gyakorlati tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a tényállás a nyomozó hatóságok felkészületlensége és szakmatlan jogértelmezése miatt nem tölti be a jogalkotói szándékban jelzett eredeti elvárást. Ennek alapján indokolt annak egyértelműsítése, hogy a művészek beállított, lealacsonyító ábrázolási módokkal – amelyek a védett jogtárgyak által hordozott értékeket sértik – is megvalósításra kerül a bűncselekmény törvényi tényállása.” A módosítás azt mutatja, hogy a törvényhozó nem elégedett meg egy „szimbolikus aktussal” a jogtárgy védelme érdekében, hanem nagy hangsúlyt fektetett annak tényleges érvényesülésére is.^[18]

2. A rémhírterjesztés tényállása

A koronavírus-járvány hatalmas kihívást jelentett, és kihatott a büntetőjog-szabály-alkotásra is. A járványhelyzet idején megsokasodtak a koronavírussal összefüggő valótlan tényállítások, amire a jogalkotónak is reagálnia kellett, így módosította a rémhírterjesztés tényállását. A pandémia során gyakoriak voltak a COVID19-cel kapcsolatos hamis tényállítások, melyek nem maradhattak reakció nélkül. Erre tekintettel, a jogalkotó módosította a Büntető Törvénykönyvben a rémhírterjesztés tényállását, melyet komoly kritikával illettek, hiszen a szólásszabadság aránytalan korlátozását látták benne. A tényállás módosításának következtében megnövekedett a rémhírterjesztés miatt indított büntetőeljárások száma,^[19] azonban az ügyek számottevő többsége a bírósági szakba már nem jutott el.

337. § (1): „Aki közveszély színhelyén nagy nyilvánosság előtt a közveszélyllyel összefüggésben olyan valótlan tény vagy való tényt oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely a közveszély színhelyén alkalmas az emberek nagyobb csoportjában zavar vagy nyugtalanság keltésére, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

[17] Btk. 334. §.

[18] Skoda, 2018, 184.

[19] Botos, 2023, 169.

(2) Aki különleges jogrend idején nagy nyilvánosság előtt olyan valótlan tényt vagy való tényt oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely alkalmas arra, hogy a védekezés eredményességét akadályozza vagy megghiúsítsa, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”^[20]

A szimbolikus büntetőjogi tényállásra jellemző, hogy egy kialakult társadalmi problémát – mint jelen esetben például koronavírus-járványt – elsődlegesen a büntetőjog eszközrendszerével szándékozik megoldani. Ennek következményeképp eddig ismeretlen fogalmak kerülhetnek bevezetésre, amelyeknek a büntetőjog alapelveinek való megfelelése vitatható. Mindez a probléma megmutatkozik a rémhírterjesztés tényállásánál. Amint a fentiekben ismertetésre került, a szimbolikus büntetőjogi tényállásra jellemző, hogy az gyakorlati alkalmazás nélkül marad. Ezen ismerv a rémhírterjesztés esetében is megfigyelhető, tekintettel arra, hogy a homályos, valamint az eddig ismeretlen tényállási elemeket a jogalkalmazók nem tudták megfelelően értelmezni.^[21]

A rémhírterjesztés tényállásra vonatkozásában az indítványozó az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CL. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 26.§ (2) bekezdése alapján alkotmányjogi panaszt terjesztett elő. Kérte az Alkotmánybíróságtól annak megállapítását, hogy a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 337. § (2) bekezdése ellentétes az Alaptörvény B) cikkének (1) bekezdésével (jogállamiság elve, különös tekintettel a normavilágosságra), az I. cikk (3) bekezdésével (szükségesség-arányosság elve), a IX. cikk (1) bekezdése (szólásszabadság) és a XXVIII. cikk (4) bekezdése (*nullum crimen sine lege certa*) rendelkezéseivel, és ezért semmisítse meg azt. Az Alkotmánybíróság az indítványt a tartalma szerint bírálta el.

A 15/2020. (VII. 8.) AB határozatában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „a bírói gyakorlatra tartozik annak meghatározása is, milyen elkövetési mód, vagyis milyen cselekmény alkalmas arra, hogy az a védekezés eredményességét akadályozza vagy megghiúsítsa. Sem a védekezés eredményessége, sem az akadályozás, sem a megghiúsítás nem eleve értelmezhetetlen tényállási elem.”^[22] Hasonlóan homályos fogalom a rémhírterjesztés első alapesetében szereplő alkalmassági kritérium is. Ahhoz, hogy a jogalkalmazási gyakorlat fejlődni tudjon, szükséges lenne, hogy vádemelésekre kerüljön sor, hogy a bírói gyakorlat érdemben tudjon foglalkozni a tényállási elemek értelmezésével. Az esetek többsége ugyanis nem jut el a bírósági szakig. Mindez igazolja a tényállás szimbolikus jellegének azt a részjellemzőjét, hogy a bűncselekmény alkalmazás nélkül marad.^[23]

[20] Btk. 337. §.

[21] Botos, 2023, 183.

[22] 15/2020. (VII. 8.) AB határozat.

[23] Botos, 2023, 183.

3. Hajléktalanság kriminalizálása

Az Alaptörvény hetedik módosítását követően – mely kimondja az életvitelszerűen való közterületen tartózkodás tilalmát –, a jogalkotó megalkotta a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (a továbbiakban: Szabs.tv.) a 178/B. §-t, amelynek (1) bekezdése kimondja: „Aki életvitelszerűen közterületen tartózkodik, az szabálysértést követ el”.^[24] Léway szerint jelen esetben „egy szociális probléma kriminalizálásáról van szó, amelyet az államnak a szociális igazgatás, a szociális ellátás eszközével és nem büntetéssel, a szabálysértési jog hatókörének kiterjesztésével kellene kezelni”.^[25]

Amint Jasch a környezetvédelem vagy a kábítószer-kereskedelem területén alkotott büntetőjogi tényállásokat alkalmatlannak tartja a társadalmi probléma kezelésére, úgy a hajléktalanság kriminalizálásánál is felmerül a kérdés, hogy a szankcionálás-e a legideálisabb megoldás ezen összetett probléma kezelésére. Meglátásom szerint a hajléktalanság szabálysértéssé való nyilvánítása esetében a Jasch szerinti tisztán, rossz értelemben vett szimbolikus normával állunk szemben, hiszen az megelőző funkciót nem tud betölteni, csupán szimbolikus jelentőségű állami reakció mutatkozik meg benne, azonban, az ultima ratio elvét szem előtt tartva, más eszközökkel szükséges fellépni a hajléktalanság visszaszorítása érdekében.

V. HATÁRZÁRRAL KAPCSOLATOS BŰNCSELEKMÉNYEK

Napjaink globális próbatételei között tartjuk számon a migráció következményeit és hatásait. Magyarország 2012-es Nemzeti biztonsági stratégiájában a hazánkat érintő biztonsági fenyegetések, kockázatok tételes felsorolásakor a migráció a több mint tucatnyi potenciális veszélyforrás között még az utolsó előtti helyen szerepelt.^[26]

Az irreguláris migrációhoz kapcsolódó bűncselekmények magához a bevándorlás irreguláris formájához kapcsolódnak. Az államhatár jogellenes átlépésével, valamely ország területén engedély nélkül vagy tiltó bejegyzés ellenére megvalósuló tartózkodással, illetve az ezekhez történő, más személy általi segítségnyújtással összefüggő magatartások tartoznak ide. Ilyen deliktum például az embercsempészség, valamint a jogellenes tartózkodás elősegítésének bűncselekménye.^[27] Az államhatár tiltott átlépéséhez kapcsolódó jogsértések közül az embercsempészség a meghatározó, mely a folyamatosan növekvő irreguláris migrá-

[24] Szabs. tv. 178/B. §.

[25] Léway, 2020, 171.

[26] Deák – Gáspár – Háncs – Révai, 2016, 5.

[27] Hautzinger, 2016, 181.

cióra épül.^[28] A szimbolikus jogalkotás megjelenik a még 2015-ben elfogadásra került, határárral kapcsolatos bűncselekmények körében.^[29] A határárral kapcsolatos bűncselekmények magyar kriminálpolitikai vívmánynak minősülnek, melyek a biztonsági határárral védelmén keresztül az államhatár védelmét biztosítják.^{[30][31]}

A „crimmigration, vagyis a bevándorlás kriminalizálásának folyamata kisebb vagy nagyobb mértékben minden országot érint, és ez alól nem kivétel az Európai Unió egyetlen országa sem”.^[32] Az állam más eszközök mellett a büntetőjog eszközeivel is fellépett a migrációs krízissel szemben. 2015-ben kezdődött meg a rendkívüli bevándorlási nyomás kezelése érdekében szükséges egyes intézkedésekről szóló 1401/2015 (VI. 17.) Korm. határozat alapján a határőrizeti célú ideiglenes kerítés (határárral) megépítése a magyar–szerb határon, a fizikai határőrizet érdekében. A jogalkotó jogi határárral is létrehozott, hiszen az egyes törvényeknek a tömeges bevándorlás kezelésével összefüggő módosításáról szóló 2015. évi CXL. törvénnyel beiktatta a magyar jogrendszerbe az ún. határárral védelmével kapcsolatos tényállásokat, a határárral tiltott átlépését, a határárral megrongálását, valamint a határárral kapcsolatos építési munka akadályozását. A Btk. XXXIV. fejezete 2015. szeptember 15. napján ezen három, határárral kapcsolatos tényállással egészült ki, amely a 2014. évi illegális migrációs áradat okán a valóban kriminalizálást sürgető állapotban elengedhetetlen és indokolt volt. A Btk. indoklása szerint „az illegális migrációhoz kapcsolódó kriminalitás, e cselekmények közrendet és közbiztonságot fokozottan veszélyeztető volta igazolja, hogy akár a legszigorúbb közhatalmi eszközökkel, azaz a büntetőjogi szankcionálás útján is szembe kell szállni e jogellenes magatartások súlyosabb elkövetési alakzataival. Erre figyelemmel a Btk.-nak a közigazgatás rendje elleni bűncselekményeket tartalmazó fejezete kiegészül három új tényállással.” A határárral kapcsolatos kriminalizálás, bár indokoltnak tekinthető, a statisztikai adatok mégis azt mutatják, hogy 2017. évben csekély számban került sor ezen tényállások kapcsán a büntetőjogi felelősségre vonásra, ugyanis számuk 2018. I. félévének végére az első évben regisztrált bűncselekmények számának tizedére esett vissza.^[33]

Filó Mihály megfogalmazása szerint „a jogalkotó azt tartotta szem előtt, hogy a büntetőjog az értékek védelme mellett egyúttal értékeket is közvetít, a büntetőjog feladatát akként értelmezve, hogy az egyes jogi tárgyak védelme mellett a norma címzettjeinek alapvető orientálása is célként fogalmazható meg. Ebben az értelmezésben a büntetőjogi norma paternalista módon, szimbolikus üzenetet hordoz arról, hogy a jogalkotó a norma megalkotásánál kifejezésre juttatja

[28] Gaál, 2017, 75.

[29] Bartkó – Szomora, 2023, 10.

[30] Btk. 352/A. § 352/B. § 352/C. §.

[31] Bartkó – Borbély, 2020, 295.

[32] Lévy, 2017, 153.

[33] Botos, 2023, 186-187.

abbéli üzenetét, hogy a társadalom tagjait a társadalmi probléma felmerülése esetén nem hagyja magára.”^[34]

A büntetőjog alapvetően elrettentésre törekszik a generális prevenció révén, nehéz empirikusan megvizsgálni, hogy egy bűncselekménynek miért nincs gyakorlata, hiszen előfordulhat, hogy a generálpreventív hatás már a jogalkotás szintjén megvalósult, tehát eléri a büntető rendelkezés a megelőző funkcióját, hiszen a fizikai határzár léte, a büntetőjogi következmények alkalmazása, a börtönbüntetéssel való fenyegetettség visszatartó erővel bírhat az illegális bevándorlók körében is.^[35]

A negatív értelemben vett szimbolikus jelleg azonban mégis megjelenik az ezen bűncselekményekhez rendelt büntetési tételek túlzó jellegét figyelembe véve. A határzár megrongálása tényállásnak már az alapeseti büntetési tétele is 1–5 évig terjedő szabadságvesztés, valamint halálos eredményt okozó minősített eset elkövetője 10–20 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, mely megegyezik a szándékos emberölés minősített eseti megvalósulásának büntetési tételével. Jól látható, hogy túlzó szankcióról van szó, amely sem a kifejtett magatartás tárgyi súlyával, sem pedig a Btk.-ban található más, hasonló deliktumok büntetési tételével nem arányos,^[36] és melyben az ellenség-büntetőjog, mint kriminálpolitikai tendencia jellemzőit is megfigyelhetjük.

A határok átjárhatósága, a szabadságjogok kiteljesedése az európai uniós integráció kétségtelen vívmánya. Ám éppen ezeket a tényezőket használják ki a terroristák is, komoly dilemmát okozva a demokratikus államok vezetése számára. A terroristák akcióik megvalósítása révén nem szólíthatók meg a jog hagyományos eszközeivel, és nem kívánnak a támadott társadalom tagjai sem lenni, ezért a jognak sem hagyományos eszközökkel kell velük szemben fellépnie. Ennek köszönhetően új büntető tényállások kerülnek megalkotásra. Ezek az új tényállások, valamint az előrehozott büntetőjogi védelem érvényesítése a 2001-es eseményeket követően kerültek előtérbe az Európai Unióban. Ilyen új tényállás, új típusú elkövetési magatartás a hatályos Büntető Törvénykönyvben a terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetés. Itt a jogalkotó gyakorlatilag azt az esetet rendeli büntetni, amikor az elkövető, vagy elkövetők a média vagy egyéb telekommunikációs eszköz, esetleg a világháló igénybevitelével terrorcselekmény végrehajtását helyezik kilátásba a jövőre nézve. Az elkövetési magatartás bevezetése a Büntető Törvénykönyvbe az „ellenség-büntetőjog” megteremtésének első állomásaként is felfogható. Ilyenkor a bűncselekmény elkövetője abban az esetben is büntethető, ha olyan elkövetés megvalósítását helyezi kilátásba, amelynek gyakorlati realizálása érdekében még semmilyen előkészítő cselekményt nem hajtott végre. A tényállás alapján egyértelműen látható, hogy a jogalkotó – összhangban az uniós iránymutatásokkal – azt az esetet kriminalizálja, amikor a tettes terrorcselekmény jövőbeni elkövetését helyezi kilátásba. A

[34] Filó, 2016, 226.

[35] Skoda, 2018, 187.

[36] Molnár, 2019, 64.

terrorcselekmény jövőbeni elkövetésére irányuló akarat sajátos kifejeződése.^[37]

Az ellenség-büntetőjogi kriminálpolitikai tendenciának a fő szempontja a veszélyelhárítás. Az ellenséges elkövetők esetében rendkívül súlyos büntetésre van szükség, amelyet – a polgári-büntetőjog tettarányos elvétől eltérően – az elkövető veszélyességéhez kell igazítani. Jakobs is elismeri, hogy az ellenség-büntetőjog rendkívül szélsőséges, ám úgy véli, indokolt esetben feltétlenül alkalmazandó.^[38]

VI. BEFEJEZÉS

A szimbolikus jogalkotás és azon belül a szimbolikus büntetőjog rendkívül sokrétű jelentéstartalmat hordozó, többoldalú megközelítést és vizsgálatot lehetővé tevő fogalom. Megfigyelhető, hogy a jogalkotó egyre inkább szakít a büntetőjogi beavatkozás végső eszközként való alkalmazásával, valamint a szükséges és arányos büntetés alkotmányos elvével is. Nem csoda tehát, hogy a társadalom a saját védelmi igényét büntetőjogi beavatkozással látja garantálhatónak, és ez az igényt az állam ki is elégíti.

Amíg sem a jogalkotó, sem pedig a jogalkalmazó nem veszíti szem elől azt a követelményt, hogy a felmerülő társadalmi problémákra a büntetőjog ultima ratio jellegét szem előtt tartva, a büntetőjog alkalmazása helyett vagy amellett más területen is megoldást keressen, addig a gyors, akár politikai előny szerzésére vagy a politikai pozíció megerősítésére is alkalmas jogalkotói döntés kifejezetten pozitív hatással is járhat az állampolgárok orientálása, a biztonságérzet növelése és normakövető magatartások kikényszerítése érdekében.

Mindazonáltal a büntetőjog ultima ratio jellegének értelmében a büntetőjognak nem feladata kizárólag a lakosság megnyugtatója, és nem lehet a jogalkotó eszköze sem, amelyek esetében már a jogalkotáskor hiányzik a gyakorlati alkalmazásra irányuló szándék, vagy annak lehetősége.

A büntetőjog a jogrendszer szankciós zárköve. Az ultima ratio elve alapján nincs helye olyan jogszabálynak, melynek a gyakorlati alkalmazására nem kerül sor, hanem az csupán a társadalom megnyugtatója, bizalmának erősítésére szolgál. Meglátásom szerint a szabályozás szimbolikus jellege nem szolgálhat a norma alapjául, hiszen a büntető rendelkezéseknek a tradicionális büntetőjogi alapelveknek is meg kell felelniük. Álláspontom szerint a norma szimbolikus jellegének lehet pozitív jelentéstartalma is, azonban csak abban az esetben, ha a szabályozás megfelel a büntetőjogi alapelveknek és az csupán a norma többlettulajdonsága, nem pedig kizárólagos jellemzője.

[37] Bartkó, 2015, 42.

[38] Jakobs, 1985, 751-785.

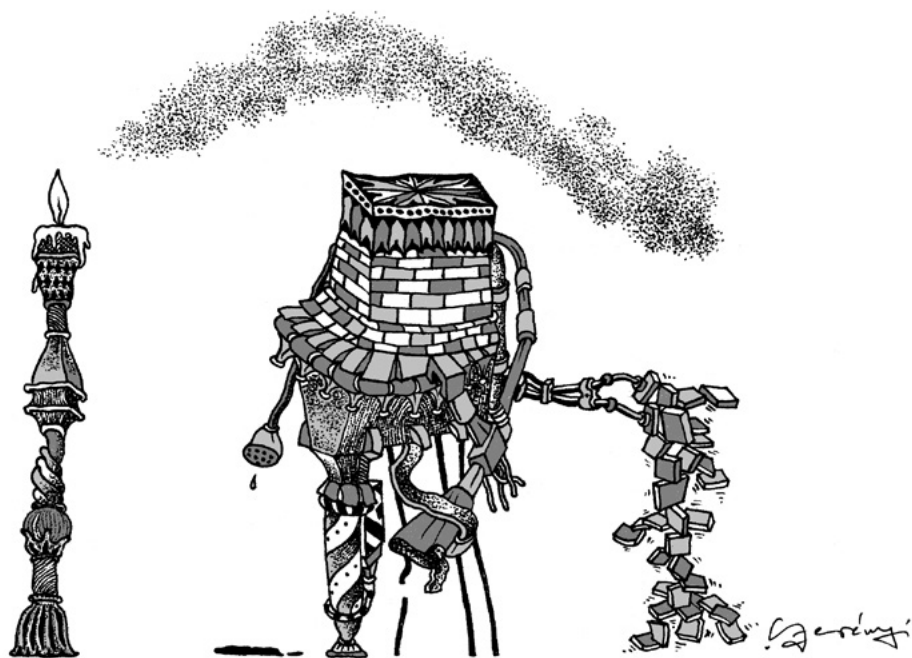
IRODALOM

- Bartók Róbert (2015): A terrorcselekmény tényállásának értékelése az uniós követelmények tükrében. In: *Belügyi Szemle*. 2015/7–8. sz.
DOI: <https://doi.org/10.38146/bsz.2015.7-8.2>.
- Bartók Róbert – Borbély Veronika (2020): Az irreguláris migrációt kísérő kriminalitások az Unióban. In: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/113202/1/Az%20irregul%C3%A1ris%20migr%C3%A1ci%C3%B3t%20k%C3%AD-s%C3%A9r%C5%91%20kriminalit%C3%A1sok.pdf>. Letöltés ideje: 2024. június 27.).
- Bartók Róbert – Szomora Zsolt (2023): A XXI. század kriminalizációs hatásainak normatív értékelése a hazai Btk. Különös részi rendszerében. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és Politikatudományi Folyóirat*. 2023/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.58528/jap.2023.15-2.3>.
- Borbíró Andrea (2018): Elrettenítés vagy keménykezü politika? Felvetések az elrettenítés kriminálpolitikai szerepéről egy empirikus kutatás kapcsán. In: *Krimológia*. 2018/7-8. sz. (Elérhető: https://www.kriminologia.hu/files/kiadvany/2018/krim78szamdr_borbi-ro_andrea_elrtettentes_vagy_kemenykezu_politika.pdf. Letöltés ideje: 2024. február 05.).
- Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (2019): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest. (Elérhető: *Kriminológia* - 25.4.1. A „büntetőfordulat” elmélete - MeRSZ. Letöltés ideje: 2024. április 12.).
- Botos Mihály Bálint (2023): Joggyakorlati helyzetkép a rémhírterjesztés tényállásáról Egy szimbolikus büntetőjogi tényállás gyakorlati alkalmazhatatlansága. In: *In Medias Res*. 2023/1. sz.
- Deák József – Gáspár Szabolcs – Hácns Tivadar – Révai Róbert (2016): A migráció rendészeti és egészségügyi aspektusai napjainkban. In: *Belügyi Szemle*. 2016/9. sz.
DOI: <https://doi.org/10.38146/bsz.2016.9.1>.
- Filó Mihály (2016): Jogpolitika és valóság: az uzsora a büntetőjog-elmélet tükrében. In: Filó Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uzsoráról*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Führ, Martin (2003): Symbolische Gesetzgebung: Verfassungswiedrig? In: *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Vol. 1/2003.
DOI: <https://doi.org/10.5771/2193-7869-2003-1-5>.
- Gaál Gyula (2017): Az embercsempészet elleni fellépés a Határőrség erőivel, eszközeivel. In: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*. 2017/XVIII. kötet.
- Hautzinger Zoltán (2016): Büntetőjogi tényállások a külföldiség és a migráció vonzásában. In: Hautzinger Zoltán (szerk.): *A migráció bűnügyi hatásai*. A Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozata, Budapest.
- HegenBarth Rainer (1981): Symbolische und instrumentelle Funktionen moderner Gesetzze. In: *Zeitschrift für Rechtspolitik*. Vol. 9/1981.
- Jakobs, Günther (1985): Kriminalisierung im Vorfeld einer Rechtsgutsverletzung. In: *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)*. 4. 97 Jahrgang.
DOI: <https://doi.org/10.1515/zstw.1985.97.4.751>.
- Korinek László (2015): A terrorizmus. In: *Belügyi Szemle*. 2015/7-8. sz.
DOI: <https://doi.org/10.38146/bsz.2015.7-8.1>.
- Lévy Miklós (2020): A szavazat maximalizáló büntetőpolitikáról. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 15. évf., 2020/1. különszám.
- Lévy Miklós (2017): Crimmigration avagy kriminológiai kutatások a bevándorlás kriminalizálásáról. In: Finszter Géza – Korinek László – Végh Zsuzsanna (szerk.): *A tudós ügyész. Tanulmányok Bócz Endre 80. születésnapjára*. HVG-ORAC, Budapest.
- Molnár Erzsébet (2019): Dogmatikai határzár. Dogmatikai és kriminálpolitikai elemzés a határzárral kapcsolatos bűncselekményekről, In: *Állam- és Jogtudomány*. LX. évf., 2019/4. sz.

- Nagy Ferenc (2019): Reflexiók a jogállami büntetőjog helyzetéről. In: *Magyar Jog*. 2019/5. sz.
- Newig, Jens (2010): Symbolische Gesetzgebung zwischen Machtausübung und gesellschaftlicher Selbsttäuschung. In: Cottier, Michelle – Estermann, Josef – Wrase, Matthias (eds.): *Wie wirkt Recht?* Nomos Verlag, Baden-Baden. (Elérhető: <https://www.rechtssoziologie.info/literatur/upload1/jens-newig-symbolische-gesetzgebung-zwischen-machtausuebung-und-gesellschaftlicher-selbsttaeuschung/view>. Letöltés ideje: 2024. május 2.). DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845225012-301>.
- Németh Imre (2020): A közerkölcs büntetőjogi védelmének indokoltsága és történelmi előképei a Kbt. rendszerében, In: *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás*. 2020/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2020.3.7>.
- Skoda Gabriella (2018): Aszimbolikus jogalkotás a büntetőjogban. In: *Pro Futuro*. 2018/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2018/3/2909>.

JOGFORRÁSOK

- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- 15/2020. (VII. 8.) Alkotmánybírósági határozat.
- A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény.

Szerényi Gábor grafikája

SZABÓ ZSOLT

A brit parlamenti jog fejlődése

ABSTRACT

It is well known that the United Kingdom does not have a charter constitution, but it is less well known that the 'home rules' of the UK Parliament are neither codified nor organized into a unified system. Customary law remains a determining principle in its functioning to this day, although not exclusively. Parliamentary sovereignty, based on Article IX. of the Bill of Rights, is the guiding principle, therefore, no other instance or forum can intervene in parliamentary proceedings and rules. Beyond parliamentary customs, compiled by the former Clerk of the House, Thomas Erskine May, the main sources of UK parliamentary law are Acts of Parliament, Speaker's Rulings, and Standing or Sessional Orders. This may seem a traditional and rigid system, yet many innovations exist in the UK parliamentary system.

Keywords: Parliament ■ United Kingdom ■ Erskine May ■ Parliamentary Procedure
■ Parliamentary Privilege ■ Standing Orders ■ Parliamentary Business

I. BEVEZETÉS

Közismert, hogy az Egyesült Királyság nem rendelkezik kartális alkotmánnyal, az azonban kevésbé köztudott, hogy a brit parlament házszabályai sincsenek egységes rendszerbe foglalva, kodifikálva. A szokás-jog ugyanis a mai napig – bár nem kizárólagos, de – meghatározó elv a palament működésében. Az alábbiakban a brit parlamenti jog fejlődését és jogforrásait mutatom be vázlatosan.

Mindenekelőtt azonban tisztázni kell röviden, hogy melyik parlamentről is van szó. „Angol parlamentről” 1707 óta nem beszélhetünk, akkor jött ugyanis létre az angol és skót parlament egyesülésével Nagy-Britannia parlamentje. Az utóbbi évtizedek önállósodási (devolúciós) folyamatainak eredményeként 1998 óta már létezik skót, walesi és északír parlament is, a történelmi Angliának nincs saját képviseleti szerve. Helyesen az Egyesült Királyság parlamentjéről van szó, de a szakirodalomban is sokszor ma is brit parlamentként emlegetik az ikonikus Temze-parti Westminster palotában működő kétkamarás intézményt.

1998-tól kezdve egy angol parlament szükségességét számosan felvetették, létrehozva a *Campaign for an English Parliament* mozgalmat (élükön néhány angol választókerületi képviselővel), mindeddig eredménytelenül. Az angol érdekek sajátos törvényhozási képviseleteként, a konzervatív kormány döntése alapján 2015 óta létezik az EVEL-eljárás (*English Votes for English Laws*), amelynek lényege, hogy az angol választókerületek képviselőinek gyakorlatilag vétőjoga van a kizárólag Anglia területét érintő törvények elfogadása során. Az alábbiakban az Egyesült Királyság parlamentjét brit parlamentként említem, hasonlóan a szakirodalmi források többségéhez és az angol gyakorlathoz.

II. A BRIT PARLAMENTI JOG GYÖKEREI

A mai brit alkotmányos rendszer a dicsőséges forradalom eredményeként, a 17. század végén alakult ki. Ennek legfontosabb alapelve a parlamenti szuverenitás (*parliamentary sovereignty*), amely még a képviseleti vagy a jogállamisági elvnel is fontosabb tényező, és fölötte áll a (történeti) alkotmány szuverenitásának is. Kodifikált alkotmány híján a parlament a legfőbb tekintély, akarata alkotmányformáló erejű. A parlament döntéseit semmilyen fórum nem bírálhatja felül, a normakontroll ismeretlen intézmény.^[1] A parlamenti szuverenitás része az autonómia, amelyet legjobban az 1689-es Bill of Rights 9. cikke fogalmaz meg: „*The freedom of speech and debates or proceedings in Parliament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of Parliament.*” Azaz: sem a parlamentben elhangzott kijelentések, sem a parlament eljárásai nem lehetnek sem bírósági, sem egyéb eljárás tárgyai. E kérdésekben a parlament a maga ura, ez a parlamenti privilégiuma (*Parliamentary Privilege*). Sem a házszabályok nem vetetők normakontroll alá, sem azok betartását nem lehet semmilyen fórum előtt vitatni. A fegyelmi jog terén például a parlamenti privilégium azt jelenti, hogy a parlamentnek elvileg közvetlenül, bíróság közbejötté nélkül joga van megbüntetni az őt ért vétséget – bár utoljára 1666-ban fordult elő, hogy a parlament tekintélyét sértő személyt a parlament megbírságolta.

A parlamentnek tehát kizárólagos joga van saját szabályainak megalkotására, ez az *“exclusive cognizance of proceedings”* elve. Ezt az ügyrendi autonómiát a parlament több módon gyakorolja, a két ház eljárása (hiszen 1341 óta a parlament kétkamarás) négy pilléren (források) nyugszik:

- az elfogadott szokáson és gyakorlaton,
- a határozatokon (*resolutions*) és házszabályokon (*Standing Orders*), amelyek határozatlan időre szólnak,
- a házelnök egyedi rendelkezésein (*Speaker’s Rulings*, amelyek az utód-Speakert is orientálják, és hagyományosan nincs indoklásuk), valamint
- a ház által elfogadott törvényeken (*Acts of Parliament*).

[1] A parlamenti szuverenitás elméletének kidolgozását ld. Dicey, 2013.

Ezek között jogforrási hierarchia nincs, amiből következik, hogy a brit parlamenti jogban nem a törvényi szint az elsődleges. Nem is a legfontosabb parlamenti szabályok vannak törvénybe foglalva, és a törvénybe foglalt szabályokat is belső precedensjog felülírhatja – igaz, csak akkor, ha mindez a parlament falain belül történik, azaz belső jogi szabály esetén. 1884-ben egy ateista képviselőtől, aki nem volt népszerű a többiek körében, megtagadták az eskütételt, és mivel az illető végül nem is tett esküt, erre hivatkozva kizárták a parlamentből. A bíróság nem avatkozott közbe (Bradlaugh v. Gossett ügy), annak ellenére, hogy döntése formálisan a *rule of law* megsértése volt.

III. A PARLAMENTI SZOKÁSJOG FEJLŐDÉSE

Bármilyen meglepő is, de a parlamenti eljárásrend olyan, lényeges elemei, mint a törvényjavaslatok elfogadása során az olvasatok száma, a kérdések előterjesztése vagy a határozati javaslatok benyújtása és elfogadási rendje mind az elsőként említett csoportba tartozik, azaz a szokáson alapul. A szokásjog a precedensek feljegyzésén nyugszik, amelyek a Ház jegyzőkönyvébe (*Journals*) kerülnek, amelyeket a 16. század második felétől rendszeresen vezetnek a Ház döntéseiről, amelyek meg is maradtak az utókor számára (bár az első kétszáz évben még nem voltak nyilvánosak). A *Journals* nem napló, nem szó szerinti jegyzőkönyv (annak neve az első kiadójáról véve „*Hansard*”), hanem a Ház döntéseinek foglalata, amelyeket a 16. századtól kezdve gyűjtenek, feljegyeznek.

A 19. század elején indult el a precedensek kategorizálására (indexálására), azaz rendszerezésére irányuló hatalmas munka, amely később lehetővé tette a parlamenti szokásjog kodifikációját is. A parlamenti szokásjog a brit gyarmatokon is fokozatosan erősebb lett, mint az írott jog: az USA-ban azóta is minden évben egy vaskos könyv telik meg a precedensekkel (ott nem *Journals*-nak hívják, hanem *Precedents*-nek). Ennek ellenére az USA a kodifikált házszabályt preferálta; Thomas Jefferson, az alapító atyák egyike, a Szenátus 1797 és 1801 közötti elnöke nevéhez fűződik a *Jefferson's Manual*, amely a ciklusról ciklusra elfogadott kongresszusi házszabály alapja. A mű nagyban támaszkodott a korabeli angol parlamenti szokásjogra,^[2] a kodifikációs megközelítés ellenére tehát az angol parlamenti kultúra él benne.

A szokások egy része valóságos rítusként él ma is a Westminster-palotában: a törvényjavaslatot előterjesztő képviselőknek meg kell hajolniuk a pulpitus felé, a hagyomány szerint arra, ahol a korábbi ülésteremben (a palota Szent István-kápolnájában) az oltár volt, bár ez nem bizonyítható.^[3] Senkit sem lehet néven nevezni. Nemrég emiatt intette meg Bercow a miniszterelnököt, Boris Johnstont, aki egy vita hevében név szerint szólította meg az ellenzék vezetőjét, Jeremy Corbynt. Ehelyett a megszólítás „mélyen tisztelt” úr vagy hölgy. A vitában részt ve-

[2] Mertens, 2008, 87-101.

[3] House of Commons Information Office: Some Traditions and Customs of the House.

vők nem egymáshoz, hanem a Speakerhez beszélnek, és vitapartnerüket egyes szám harmadik személyben emlegetik. Az uralkodó és a királyi család nem lehet a felszólalás tárgya, kérdést sem lehet feltenni róluk. Elektronikus szavazórendszer egyik házban sincs, ha valaki vitatja a többségi viszonyok alapján kialakuló, közfelkiáltással meghozott döntéseket, a terem kiürítésével és az „igen” vagy „nem” ajtón való belépéssel számolják meg a szavazatokat. Erre a szavazásra 8 percük van a képviselőknek, amit csengő jelez, az épület minden részén, sőt a környező pubokban is... Az időtakarékoság jegyében a kérdések órájában a kérdéseket kiosztják, és nem is olvassák fel, a válasszal indul a sor, majd a kérdező reagál a válasza. A Lordok Házában a Speaker szerepe jelképes, nem vezeti az üléseket, csak „ül”, a lordok egymásnak adnak szót, magukat „fegyelmelik”, mert nem tűrnek más főséget. Nincs szömegvonás, rendreutasítás, sőt, *Point of Order*, azaz ügyrendi hozzászólás sem.

De honnan ismerhetők meg a szokások és a gyakorlat rendszerezett formában? Erre irányuló kísérlet több is történt, a legsikerültebb és legalaposabb 1844-ben Erskine May nevéhez fűződik. Ő maga is megtestesítette a parlament intézményi emlékezetét: 16 éves korában állt – könyvtárosként – a Ház szolgálatába, majd megjárta a ranglétrát, és 1871 és 1886 között a House of Commons hivatalának vezetője volt. Nevét leginkább fő műve, a *Parliamentary Practice*,^[4] a két ház parlamenti gyakorlatát máig legrészletesebb összefoglalása őrzi, amelyet mindössze 29 évesen írt. A vaskos kötet születése óta kvázi jogforrás, elismerten az angol történeti alkotmány része, ma is gyakran idézik clerk-ok és speakerok egyaránt. Jellegzetes zöld borítója gyakran észrevehető a House of Commons üléstermének asztalán a parlamenti közvetítések, videók során. A szakma, a média rendre a „parlamenti gyakorlat Bibliájaként” emlegeti. Első kiadása óta a House of Commons clerk-jai rendszeresen kiegészítik, naprakésszé teszik – maga a szerző kilenc kiadás során frissítette a könyvet –, így mindig naprakész leírását adja a parlamenti gyakorlatnak. A több mint 1000 oldalas könyv, amelynek jelenleg a 25. kiadása elérhető, így élő kézikönyv marad, nem történeti forrás.

May művének műfaja nehezen meghatározható: nem pusztán szabálygyűjtemény, hanem az eljárások, szokások fejlődésének részletes bemutatása és gyakorlati magyarázata. Nem célja, hogy kodifikálja a parlamenti jog teljességét: számos Standing Orderről tudomást sem vesz. Inkább a szokásjog bemutatására törekszik. Az első kiadás még három fő részből (könyvből) állt, ezek

- a parlament hatáskörét és szabadságait (*privileges*),
- a parlamenti eljárásokat és gyakorlatokat, végül
- a lokális, választókerületi témájú törvényeket (*Private Bills*)^[5] mutatták be.

A legfrissebb kiadásban már hét könyvet találunk, az említett három mellett külön könyvet kapott a parlament szervezete, a bizottsági rendszer, a plenáris munka és a pénzügyi eljárásrend is. A kötetet a Brit Nemzetközösség (*Commonwealth*)

[4] Teljes cím: *A Treatise upon the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*.

[5] Ami nem azonos a *Private Members' Bill*-el, az egyéni képviselői indítvánnyal.

parlamentjeiben is használják és kiindulópontként kezelik. Míg az állandó házszabályok (*Standing Orders*) gyűjteménye egy vékonyka könyv formájában nyomtatva és az interneten is^[6] elérhető, Erskine May szép kiállítású, borsos árú munkája 2019-ig nem volt online elérhető. Ez a helyzet – joggal – sok kritikát váltott ki, mivel a (parlament) joghoz való hozzáférés sokáig a könyvtárak vagy tehetősök kiváltsága volt. 2019 júliusában azonban nem pusztán teljes szövegével, hanem jól kereshető szócikkekkel, ingyenesen elérhetővé vált a parlament honlapján.^[7]

A parlamenti jog legjobb ismerői, gyakorlói és formálói a ház tisztviselői (*clerk*), akik a plenáris üléseken a mai napig talárt és csokornyakkendőt (emeltt egészen 2016-ig parókat is!) viselnek. Ők saját hazájukban is különlegesnek számítanak, munkájukat mitikus homály fedi. Közöttük kevés a pályaelhagyó vagy az ejtőernyős: egy clerk évtizedek alatt tanulja meg a tradíciókban gazdag parlamenti eljárásokat, és válik egy életút alatt észrevétlenül nélkülözhetetlenné. A clerk-oknak három fő feladata van: támogatni a plenáris ülések vezetését, működtetni a bizottságokat és ellátni a parlamenti adminisztrációs, szervezési feladatokat. Bevett gyakorlat a rotáció a három között, így egy tapasztalt clerk mindhárom területen otthonosan mozog. Ők javítják a parlamenti beadványokat, törvényjavaslatokat, kérdéseket, tanácsukat minden politikai oldal képviselői kikérik és elismerik. A brit nemzetközösség parlamentjeiben rendre clerk-nek hívják őket, akik egy szakmai közösségnek tekintik magukat, saját folyóiratot is kiadnak *The Table*^[8] címmel. A *House of Commons* clerk-jeinek száma ma 100 fölött van, ami jóval több, mint May idején, de kevesebb, mint hasonló parlamentek hivatali létszáma. 70%-uk férfi, kivétel nélkül brit etnikumú, és változatos diszciplínákban, de többnyire magániskolákban, majd „Oxbridge-ben” (azaz a két híres történelmi egyetem valamelyikén) edukált, széles műveltségű személy, sokuk tudományos fokozattal is rendelkezik, rendszeresen publikál.

Említést kell tenni a házelnökről, azaz a pártpolitikusból lett, de megválasztása után szigorúan pártatlan *Speakerről*, akinek tekintélye máig kikezdetlen, döntései a parlamenti jog részévé válnak. Legutóbb a Brexitről szóló parlamenti döntések meghozatala kapcsán lehattunk tanúi John Bercow házelnök eljárási kérdések fölötti kvázi bírói hatalmának. Bercow, aki sokat tett a parlament tekintélyének megóvásáért, 10 év után vonult vissza. Amikor Boris Johnson utolsó miniszterelnöki kérdések óráját vezette, a miniszterelnök sajátos angol humorral búcsúztatta őt: Stephen Hawking óta senki nem tett még ennyit az idő kibővítése érdekében, mint Bercow ebben a parlamenti ülészakban.

[6] UK Parliament: Standing Orders of the House of Commons – Public Business. Letölthető az alábbi linkről: <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/standing-orders-public11/>.

[7] UK Parliament: Erskine May. Megtekinthető az alábbi linken: <https://erskinemay.parliament.uk/>.

[8] Society of the Clerks-at-the-Table: The Table. Megtekinthető az alábbi linken: http://www.societyofclerks.org/SCAT_Publish.asp.

IV. AZ ÍROTT, ÁLLANDÓ SZABÁLYOK (STANDING ORDERS) MEGJELENÉSE

A brit parlamenti jog nem statikus szabályrendszer, hanem állandó – ha nem is látványos – mozgásban van. A May által 1844-ben kodifikált parlamenti szokásjog lényegében a „Hosszú Parlament” (1640-1660) eljárásrendje óta nem változott, ám egyre kevésbé felelt meg a 19. században a viktoriánus kor jogalkotási követelményeink: egyszerre kellett eleget tenni a kormány által diktált, egyre sűrűbb napirendnek és a parlamenti képviselői jogok védelmének. Ebben az időszakban jelentek meg az első Standing Orderek: az első 1747-ből származik, az 1832-es parlamenti és választójogi reform után egyre gyakoribbá váltak. 1835-ben még nyolc, száz évvel később már 92 ilyen szabály volt hatályban, és gyarapodásuk egyre gyorsult: számuk 1997-ben 163, 2016-ban pedig már 216 létezett. Terjedelmük igen eltérő, a néhány sornytól a több oldalasig. A Standing Ordereket időrendben számozzák, de amennyiben logikailag kapcsolódik egy új egy régihez, akkor a régi számához kapcsolt betűjelzéssel jelölik meg.

Ezek már nem egyedi döntések vagy csupán egy ülészakra irányadó szabályok (*Sessional Orders*), amelyek egyedi helyzeteket oldottak meg, hanem határozatlan időre elfogadott normák. Elterjedésük összefüggött a fegyelmi jogi szabályok szükségességével és az ír képviselők obstrukciójával, amelynek hatására a kormány a 19. század második felére megkapta a parlamenti napirend és tárgyalási idő feletti – ma is meglévő – teljes kontrollt. A törvényalkotási eljárással mintegy 60 ilyen állandó házszabály foglalkozik, de koherens eljárásrendje a mai napig nincs a folyamatnak. A harmadik olvasat például csupán szokásjog alapján történik, és nincs semmilyen állandó eljárásrendben, Standing Orderben rögzítve, annak ellenére, hogy a törvényjavaslatok három olvasatos tárgyalása, amely az angol parlamentből számos országba átkerült, már a 16. században élő gyakorlat volt. Nincsenek házszabályi határidők sem, a legtöbb törvényt a kormány által diktált egyedi ütemezés, program szerint tárgyalja a Ház. (Közismert, hogy 2011-ig nem volt rögzített mandátumideje sem parlamentnek, a kormány tetszés szerint írt ki választásokat – ennek vetett véget a Fixed Term Parliaments Act 2011-ben.) Ahogy az angol alkotmány, úgy az angol házszabály sem írott szerződés, inkább *gentlemen's' agreement*.

V. A PARLAMENTI JOGI BÍRÁSKODÁS

A brit bíróságok, bár tartózkodnak a parlamenti jogba való beleszólástól (nincs házszabály-bíróági jogkör, ellentétben pl. Németországgal, ahol a szövetségi alkotmánybíróság ilyen szerepet is betölt), mégis, újra és újra kénytelenek dönteni ehhez kapcsolódó kérdésekben. Általában a jogértelmezés során fordulnak a parlamenti naplóhoz (a *Hansard*), a plenáris és bizottsági vitákat elemezve. Kérdés, hogyan hozhatók összhangba a Bill of Rights, a precedensek és szokások alapján a képviselők, a polgárok, a sajtó, a bíróságok és a két kamara jo-

gai. Autonómiájából következően, a parlament nemcsak saját belső jogrendszert, hanem saját „bíróságot” is működtet, a falai között történt jogsértések vagy -viták elöntésére. A „bíró”, azaz a Speaker ítéletei jogerősek, és bíróság előtt nem megkérdőjelezhetők. A történet azonban nincs lezárva: a parlament és a bíróságok ütközőzónája legutóbb a Brexit kapcsán, a parlament külügyi hatásköreti tekintve ismét aktív – erről azonban a kötetben nem olvasunk, mivel azt korábban lezárták, minthogy a vonatkozó bírósági döntések megszülettek volna.

Így kérdés marad, hogy bár létezik a parlamenti privilégium, vita esetén, vagy megsértésekor kihez, mely fórumhoz lehet fordulni. A bíróságok, mint látuk, nem tekintik magukat illetékesnek, ám előfordul, hogy döntéseikkel közvetve mégis a parlamenti privilégium területére tévednek. A *Stockdale v. Hansard* ügyben, 1839-ben a bíróság kimondta, hogy a bíróságok feladata védeni a parlamenten kívüli személyek jogait, mivel a parlamenti szólásszabadság nem lehet korlátlan. A 19. századi döntés a parlament belső, saját dokumentumaira vonatkozott, mindenekelőtt a naplóra. Egyedül a törvény az a parlamenti aktus, amely jellegénél fogva kötelező iránymutatást jelent a bíróságokra nézve, más parlamenti dokumentum vagy döntés nem érinti a bíróságok jogértelmezési szabadságát. Az 1992-es *Pepper v. Hart* döntésben a bíróság kimondta, hogy ha a törvény ellentmondásos, a bíróság értelmezési tevékenysége során felhasználhatja a parlamenti vita anyagait, a belső parlamenti dokumentumokat. Ez a szemlélet a későbbiekben megjelent az EJB gyakorlatában is.^[9] Megjegyzendő, hogy a parlamenti privilégiumokról az Egyesült Királyságban nincs törvényi szabályozás. De pl. Ausztráliában (1987), és Új-Zélandon (2014) van.

Legutóbb a Brexit folyamatában kaptak szót a bíróságok: a két nevezetes legfelsőbb bírósági (*Supreme Court*) határozat közül az első kimondta, hogy az Európai Unióból való kilépéshez szükséges hivatalos bejelentéshez a kormánynak előzetes parlamenti felhatalmazással kell rendelkeznie.^[10] Megállapította, hogy a királyi előjog a külügyekre vonatkozik, az uniós tagság azonban a belső jogot érinti, amely a parlamenti törvényhozás „terepe”. A második döntés azt mondta ki, hogy a parlamenti ülés berekesztése nem diszkrecionális joga a kormánynak. Mindkét kérdés ugyan a kormány aktusait és hatáskörét vizsgálta, közvetve azonban ezzel a parlamenti szuverenitás körvonalainak megrajzolása felé tett lépéseket.

VI. A BRIT PARLAMENTI JOG REFORMJAI

A brit parlamenti működés az évszázados hagyományok mellett innovatív elemeket is tartalmaz; látványos reformok, cezúrák, egymást váltó házsza-

[9] Ld. részletesebben Szabó Zs., 2019, 397-407.

[10] CO/3809/2016 és CO/3281/2016 számú ügyek (*Miller v. Secretary of State for Exiting the European Union*, 2016. november 3.) Részletesen a döntés előzményeit lásd Szabó Zs., 2016.

bály-rezsimek helyett organikus fejlődés és folyamatos megújulás jellemzi. Jelentős, bár nem igazán látványos közelmúltbeli változás volt például

- a bizottsági rendszer 1979-es teljes újratervezése (a *Departmental Select Committees*, azaz az állandó ellenőrző bizottságok megjelenése, elkülönülve a törvényalkotásban részt vevő bizottságoktól),
- a parlamenti vitaidő egy része elosztásának a kormány helyett a képviselők kezébe adása egy új, speciális bizottság (*Backbench Business Committee*) által 2005-ben,
- az „angol törvényhez csak angol szavazat” eljárás (EVEL, amely a walesi, skót és északír képviselőket kizárja a kizárólag Angliát érintő törvényhozásból) 2015-ből,
- a *Chamber of the House* létrehozása, azaz a Westminster Hall egyik tárgyalótermének megnyitása és működtetése heti 3-4 napi politikai vitával (nem tiltja semmi, hogy két helyen tárgyaljon párhuzamosan a Ház),
- az egy ülésszakon belüli törvényhozás változóban van, tételek áthúzódnak a következőre (2005 és 2015 között 20 törvény áthúzódtott a következő egyéves időszakra).

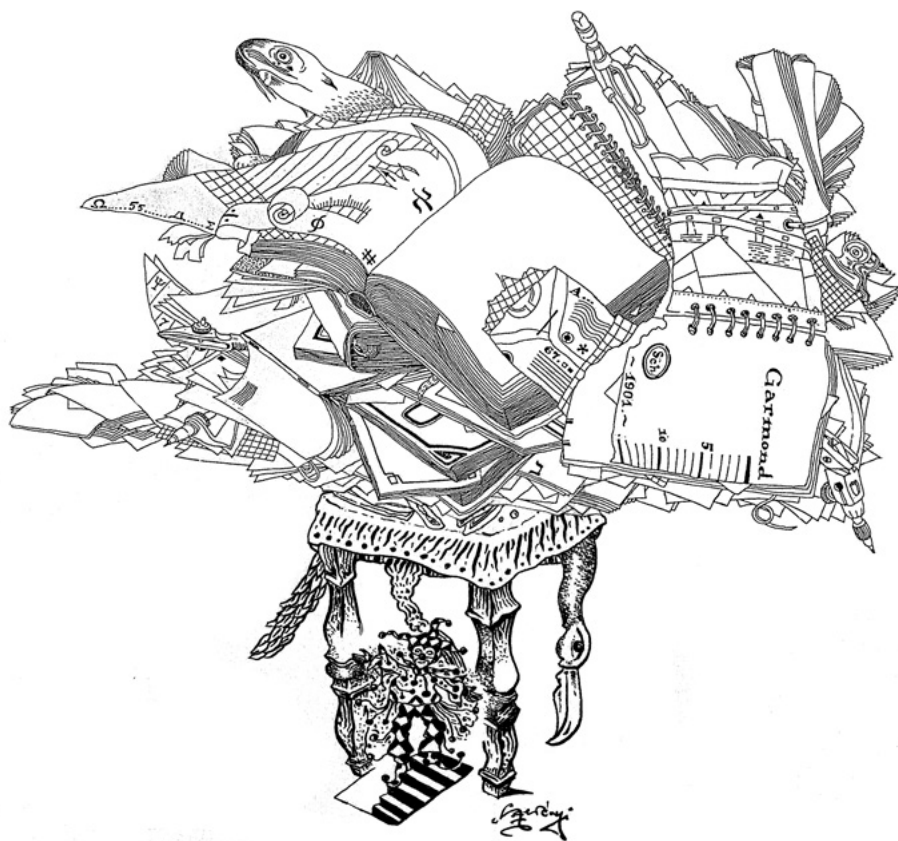
Az archaikus külsőségek mögött tehát nagyon is élő, felelős parlamenti munka folyik a patinás falak között, a demokrácia játékszabályai szerint. Nincs kodifikált, kőbe vésett szabályrendszer, amely a többség kezében lenne, saját érdekei szerint módosítva vagy értelmezve azt. A szokásjogi rendszerben nagyfokú rugalmasság van. A gyakorlatban előfordul, hogy éppen a szokásjog nem engedi vastörvényné válni a frakciófegyelmet: a *backbencher*-ek, azaz a kormányoldal kormányzati szerepet nem betöltő képviselői is fellázadhatnak a kormány politikája ellen, sok az informális belső kontrollmechanizmus. Nem lehet előre tudni, hogy mi fog történni egy jogalkotási eljárás során, nincs lefutott meccs, azaz van súlya annak, hogy mi folyik a parlamenti termekben, folyosókon.^[11]

A konvenciók, rituálék nem csökkentik a londoni parlamenti viták hevesességét és színvonalát. A médiában, interneten komoly érdeklődést, nézettséget kap ennek leglátványosabb megnyilvánulása, a szerda déli legendás *Prime Minister's Questions* (PMQ), azaz a miniszterelnöknek feltett kérdések heti órája. A brit parlamenti jog példája mutatja, hogy hagyomány és demokrácia nem zárják ki egymást. Az ellenfél és az érvek tiszteletén, meghallgatásán alapuló brit parlamenti eljárás és vitakultúra számos parlamentnek és más tanácskozó testületnek adott példát világszerte.

[11] Ld. Russell, 2014.

IRODALOM

- CO/3809/2016 és CO/3281/2016 számú ügyek (Miller v. Secretary of State for Exiting the European Union, 2016. november 3.).
- Dicey, Albert Venn (2013): *Lectures introductory to the study of The Law of the Constitution*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781139236249.008>.
- House of Commons Information Office: Some Traditions and Customs of the House, House of Commons Information Office, Factsheet G7 General Series, August 2010. (Elérhető: <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-information-office/g07.pdf>).
- May, Thomas Erskine (2008): *A Treatise upon the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*. Cambridge University Press, Cambridge.
DOI: <https://doi.org/10.1017/CB09781139941822>.
- Mertens, Bernd (2008): Die europäischen Wurzeln parlamentarischer Geschäftsordnungen. In: *Parliaments, Estates & Representation*. 28:1.
DOI: <https://doi.org/10.1080/02606755.2008.9522277>.
- Russell, Meg: „Does parliament matter?” UCL Lunchtime Lecture, 9. October 2014. (Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=KKVu0AUVNnI>).
- Society of the Clerks-at-the-Table: The Table. (Elérhető: http://www.societyofclerks.org/SCAT_Publish.asp).
- Szabó Zsolt (2016): A parlament a Brexitben: cselekvő vagy szenvedő alany? In: *Parlamenti Szemle*. 2016/2. sz. 96-112.o.
- Szabó, Zsolt (2019): The European Court of Human Rights and Parliamentary Procedures. In: Novkirishka-Stoyanova, Malina – Belov, Martin – Nanchev, Dilyan (eds.): *Human Rights - 70 years since the adoption of the Universal Declaration of Human Rights*. University Press St. Kliment Ohridski, Sofia.
- UK Parliament: Standing Orders of the House of Commons - Public Business. (Elérhető: <https://www.parliament.uk/business/publications/commons/standing-orders-public11/>).

Szerényi Gábor grafikája

NAGY GUSZTÁV

Az amerikai általános alapjogi tesztek kialakulásának vázlata

ABSTRACT

This article aims to outline the origins and the different elements of the main American judicial review tests, called the tiers of scrutiny, and to make them better known in Hungarian literature. Parts one and two provide context by highlighting why American common law and American constitutional law, in particular, are considered to be peculiar from the perspective of the continental civil law tradition. Parts three and four describe the formulation and the elements of the old and the modern rational basis review. Part five outlines the appearance of a rational basis with bite. Part six analyses the roots and components of strict scrutiny. Part seven explains the establishment and prongs of intermediate scrutiny. Finally, Part eight concludes that although the continental proportionality analysis and the American levels of scrutiny are very different tests of constitutional law, their aims are the same: to provide a predictable and stable framework for judicial review and the protection of constitutional rights.

Keywords: US Supreme Court ■ levels of scrutiny ■ proportionality ■ common law
■ US Constitution ■ First Amendment ■ Fourteenth Amendment

I. BEVEZETÉS

Hazánkban az Alkotmánybíróság által az alapvető jogok vagy alkotmányos értékek kollíziója esetén alkalmazandó általános alapjogi tesztet az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése^[1] rögzíti. A magyar általános alapjogi tesztet – amely kapcsán felvethető, hogy valójában egy vagy két tartal-

[1] Alaptörvény I. cikk (3) Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.

mi tesztet foglal-e magában,^[2] és amely mellett természetesen egyéb (különös, de hasonló felépítésű) alapjogi tesztek^[3] is léteznek – a szakirodalom az arányossági típusú tesztek kategóriájába sorolja.^[4] E teszt elemeit a működése kezdetén, még a korábbi Alkotmány hatálya alatt [melynek 1990. június 25-ei hatállyal módosított 8. § (1) bekezdése még csak a lényeges tartalom korlátozhatatlanságára vonatkozó előírást tartalmazta], az Alkotmánybíróság dolgozta ki. AB határozat törzsszövegében elsőként a 20/1990. (X. 4.) AB határozatban jelentek meg az „elkerülhetetlenül szükségesség” és „az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszköz” fordulatok (ABH 1990, 69, 71-72.); majd a 11/1992. (III. 5.) AB határozatban már a máig tovább élő formula olvasható, amely szerint: „Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint alapjog és szabadság tartalma törvénnyel csak más alapjog, vagy alkotmányos érték védelme érdekében elkerülhetetlen esetben, a szükséges mértékben és arányos módon korlátozható” (ABH 1992, 77, 85.). Az Alaptörvény tartalmilag ezt az Alkotmánybíróság által kialakított alapjog-korlátozási kritériumrendszert vette át és rögzítette alkotmányi szinten. Mind a korábbi Alkotmány és a hatályos Alaptörvény általános alapjogi tesztet megfogalmazó rendelkezésein, mind az Alkotmánybíróságnak a teszt elemeit alakító gyakorlatán egyértelműen felismerhe-

[2] Jakab András értelmezése szerint az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése párhuzamosan két tesztet állít az alapjog-korlátozás elé, a szükségesség-arányosság tesztjét és az objektív lényeges tartalom tesztjét (Jakab, 2011, 203.). Ezt a felfogást nevezi Robert Alexy a lényeges tartalom abszolút megközelítésének, és ennek alternatívájaként utal a lényeges tartalom relatív elméleteire, amelyek szerint „alkotmányos jog korlátozása akkor érinti a lényeges tartalmat, ha aránytalan, vagyis, ha alkalmatlan, szükségtelen és aránytalan a szűkebb értelemben véve, ami azt jelenti, hogy »nem tulajdonít megfelelő jelentőséget az alkotmányos jog súlyának és fontosságának«” (fordította: N.G.) (Ld. Alexy, 2010, 76.).

[3] Pl. a tulajdonhoz való jog korlátozhatóságáról: „Szemben az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdéséből általánosan fakadó szükségesség követelményével, az Alaptörvény XIII. cikk (2) bekezdése még a teljes tulajdonelvonáshoz is csak a közérdek meglétének igazolását követeli meg, ezért az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint ennél szigorúbb szükségesség a tulajdonhoz való jog XIII. cikk (1) bekezdése szerinti korlátozásakor – amely nyilvánvalóan enyhébb beavatkozás, mint a kisajátítás – sem alkotmányos követelmény [...]”. Az Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdése szerinti tulajdonjog korlátozásának alkotmányos mércéje – a jogkorlátozás alapját vizsgálva – éppen ezért enyhébb követelményt támaszt az alapjogok Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésébe foglalt szükségességi mércéjénél, mivel ez esetben elegendő a közérdek meglétét igazolni” {3330/2022. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás [47]}. Az alapjogokon kívüli egyéb jogok tekintetében fennálló diszkrimináció alkotmányosságáról: „az Alkotmánybíróság más mércét alkalmaz az alkotmányos alapjogokat érintő diszkriminációra – az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében rögzített szükségesség/arányosság tesztjét –, s más mércét arra az esetre, ha a diszkrimináció-tiltalom az alapjogokon kívüli egyéb jogok tekintetében vizsgálja. Itt akkor állapít meg az Alkotmánybíróság alaptörvény-ellenes megkülönböztetést, ha a megkülönböztetésnek nincs tárgyilagos mérlegelés szerint ésszerű indoka, vagyis önkényes” {14/2014. (V. 13.) AB határozat, Indokolás [32]}. A szerződési szabadság korlátozhatóságáról: „Az Alkotmánybíróság hangsúlyozza, hogy a Magyarország gazdasági alaprendjét meghatározó Alaptörvény M) cikkéből következő szerződési szabadság – mint a piacgazdasági lényegi eleme [...] – (nevesítetlen) alkotmányos jog, de nem minősül alapjognak, mivel az Alkotmánybíróság azt nem alapvető jogot tartalmazó rendelkezésből vezette le. Éppen ezért nem alkalmazandó rá az alapvető jogok korlátozhatóságáról rendelkező I. cikk (3) bekezdése sem, vagyis a szerződési szabadságnak még lényeges tartalma is korlátozható” {3298/2014. (XI. 11.) AB határozat, Indokolás [29]}.

[4] Pozsár-Szentmiklósy, 2016, 29.; Gárdos-Orosz, 2020, [11]-[16]; Jackson, 2015, 3096.

tő a német minta követése;^[5] figyelemmel a Német Szövetségi Köztársaság 1949. május 24-én hatályba lépett Alaptörvénye (*Grundgesetz*) 19. cikk (2) bekezdésére.

Az arányossági típusú tesztek mellett azonban az alapjog-korlátozások alkotmányossága megítélésének más módszerei is ismeretesek. Nemzetközi összehasonlításban a másik legjelentősebb módszer az Amerikai Egyesült Államokban kialakult és jelenleg is alkalmazott, különböző szigorúságú vizsgálatitípusokat (*tiers of scrutiny*) összefoglaló, ún. kategorizáló megközelítés. A jelen írás arra tesz kísérletet, hogy vázlatosan bemutassa ezeknek az amerikai alkotmányértelmezésben elterjedt és a hazai szakirodalomban általában csak érintőlegesen vizsgált alapjogi teszteknek a kialakulását, valamint a tesztek elemeit.

II. AZ AMERIKAI ÁLTALÁNOS ALAPJOGI TESZTEK ELTÉRŐ JOGI KÖZEGE

Az összehasonlító jog klasszikus – igaz, alapvetően a magánjogi rendszerek jellegzetességein alapuló – csoportosításai szerint az Egyesült Államok joga a *common law* jogcsaládba tartozik.^[6] E jogcsaládnak a magyar jogrendszert is magában foglaló római-germán (kontinentális) jogcsaláddal összehasonlítva számos alapvető különbsége, sajátos stílusjegye mutatható ki. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy az Egyesült Államok jogrendszere esetjogi alapú, amelyben a bíró alkotta jog (*judge-made law*) valódi jogforrás, még ha növekszik is mellette a törvények és egyéb jogszabályok jelentősége. Ez azt jelenti – Mathias Siems megfogalmazásában –, hogy: „A *common law* jogrendszerben a tárgyalások funkciója nem pusztán az, hogy feloldja az egyéni konfliktusokat, a bírói döntések egyúttal a jog »alulról történő« fejlesztésének az eszközei is. Ennek különös hatása van a jogra. A *common law* vizsgálmenőleges, mivel »az értelmezés lehetőségére vár«. [...] Továbbá, mivel a korábbi döntések kötelező precedensnek minősülnek, a bírók a saját maguk által alkotott jogot alkalmazzák”^[7] (fordította: N.G.).

A bíró alkotta jog elvével összefüggő másik meghatározó sarokpontja az angolszász-amerikai jogoknak a *stare decisis* elv, amely szerint – azonos joghatóság alatt – követni kell a felsőbbbíróságok által alkotott jogszabályokat, vagyis a döntéseik lényegi részét (*ratio decidendi*, *holding*, *legal rule*); tiszteletben kell tartani a precedensek kötőerejét azonos tényállású ügyek elbírálása során. Az egyébként is érvelés- és jogvita-központú angolszász-amerikai jogi kultúra központi kérdései így jellemzően e lényegi részek megtalálásának, szűkebb vagy tágabb értelmű megkonstruálásának a módja; valamint a releváns precedensek felkutatása, és a hasonló – de valamely lényeges szempontból mégsem teljesen azonos – tartalmú precedensek egymástól való elhatárolásának (*distinguishing*) megindoklása.^[8]

[5] Pozsár-Szentmiklósy, 2016, 29.; Gárdos-Orosz, 2020, [16].

[6] Ld. David, 1977, 323.; Zweigert – Kötz, 1998, 239.; Glenn, 2014, 264.

[7] Siems, 2018, 55.

[8] Vö. Badó – Bencze, 2007, 30-34. és 77-79.

Végezetül említést kell tenni arról a közismert tényről is, hogy az Egyesült Államok joga ugyan a *common law* jogcsaládba sorolható, mégis rendelkezik alapjogi katalógust is tartalmazó, írott alkotmánnyal, valamint az alkotmány felsőbbrendűségének és normatív tartalmának (alkotmány-)bírói kikényszeríthetőségét garantáló kontroll (*judicial review*) intézményével. Az 1787-ben elfogadott amerikai Alkotmány az Egyesült Államok legfontosabb, a nemzet életével összefonódó, azt tiszta lappal indító jogi dokumentuma. Rövid, homályos és néhány tekintetben elavult, de több mint 230 éve hatályban van, mindössze 27 alkalommal egészítették ki, és ma is aktívan alakítja az állami működést és a jogi környezetet. Az amerikai Alkotmány – még a frissen létrehozott 1. Kongresszus által, James Madison közreműködésével 1789-ben elfogadott – első 10 kiegészítése az ún. Jogok Nyilatkozata (*Bill of Rights*), az alapvető szabadságjogok normatív erejű gyűjteménye. Az amerikai Alkotmányt (és a benne foglalt alapjogokat) minden szövetségi bíróság értelmezi, „de mivel az amerikai Legfelső Bíróság helyezkedik el a szövetségi bírósági hierarchia csúcán, ezért a Legfelső Bíróság az alkotmányjog legfontosabb fejlesztője”^[9] (fordította: N.G.). A bírói hatalom által gyakorolt alkotmányossági felülvizsgálat mint hatáskör nincs beleírva az amerikai Alkotmányba; a jogot annak felülbírálatára, hogy a törvények, illetve más (szövetségi vagy tagállami) államhatalmi aktusok érvényesek és alkotmányosak-e, a Legfelső Bíróság alkotmányértelmezéssel maga vindikálta magának.^[10] Mára azonban az alkotmányossági felülvizsgálat meggyökeresedett, és az amerikai jogi kultúra stabil, sőt nélkülözhetetlen intézményévé vált. „Az amerikai Alkotmány továbbá nem tartalmaz általános alapjog-korlátozási klauzulát sem, ellentétben a modern alkotmányokkal”^[11] (fordította: N.G.). A modern alkotmányokkal összevetve az amerikai Alkotmány – korából fakadóan – kevesebb alapjogot is tartalmaz.

Ezek tekinthetők azoknak a legfőbb sajátosságoknak, amelyek kijelölik és magyarázzák azt a – kontinentális jogcsaládhoz, és benne a magyar jogrendszerhez képest eltérő – kontextust, amelyben az alapjogok korlátozhatóságának amerikai szisztémája kialakult.

III. A KEZDETEK

Az amerikai Legfelső Bíróság által alkalmazott modern alapjogi tesztek eredete egészen a hírhedt *Lochner v. New York* ügyig (1905)^[12] vezethető vissza; a különböző szigorúságú alkotmányossági vizsgálatok megjelenésében döntő szerepet játszott a *Lochner*-ügy negatív precedenssé, és a legfelső bírósági döntések „anti-kánonjának” részévé válása.

[9] Scheb II – Sharma, 2020, 80.

[10] *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803).

[11] Jackson, 2015, 3122.

[12] *Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905).

Már a XIX. század első fele óta alkalmazott azonban „eszköz-cél” struktúrájú tesztet a Legfelső Bíróság annak a vizsgálatára, hogy a szövetségi törvényhozásnak az amerikai Alkotmány I. Cikk 8. §-a szerinti hatáskörei valóban felhatalmazást biztosítanak-e egy adott aktus kibocsátására; e tesztnek pedig az észszerűség volt az irányadó mércéje. Ezen „eszköz-cél” struktúrájú tesztet alkalmazta a Legfelső Bíróság pl. a föderalizmus témaköre szempontjából is korszakos jelentőségű, mintegy 300-szor idézett *McCulloch v. Maryland* ügyben (1819).^[13] A Marshall főbíró által jegyzett döntésben két fő kérdésre kellett a Legfelső Bíróságnak választ adnia: egyrészt, hogy a Kongresszus legitim módon hozta-e létre 1816-ban az Egyesült Államok Második Bankját; figyelemmel arra is, hogy az amerikai Alkotmány I. Cikk 8. §-a *expressis verbis* nem nevesít ilyen hatáskört. Másrészt, hogy Maryland államnak volt-e lehetősége adót kivetni a Bank tagállami fiókjára, vagy ez a szövetségi hatáskörökbe való alkotmányellenes beavatkozásnak minősül-e. Az egyhangú döntés értelmében a Kongresszusnak hatáskörében állt a Bank létrehozatala, tekintettel az amerikai Alkotmány I. Cikk 8. § 18. bekezdésében szereplő – és a bírók által kiterjesztően értelmezett – beleértett hatáskörökre (*Necessary and Proper Clause*). Ebből adódóan pedig a tagállamok nem adóztathatják meg a Bankot, mert az az amerikai Alkotmányt végrehajtó, és ezért magasabb jogforrási szinten lévő szövetségi aktusok felülírása, kiüresítése volna. Az e döntésben megfogalmazott teszt szerint: „Legyen a cél legitim, legyen az alkotmány keretein belül, és akkor minden megfelelő eszköz, ami nyilvánvalóan e célt szolgálja, amely nem tiltott, és amely összhangban áll az alkotmány betűjével és szellemével, alkotmányos”^[14] (fordította: N.G.). Az „eszköz-cél” struktúrájú teszt e korai megfogalmazása értelmében tehát a Kongresszus akkor maradt az alkotmányos kereteken belül, ha hatalmával valamely, az amerikai Alkotmány I. Cikk 8. § szerinti kifejezetten felsorolt, vagy beleértett hatáskör gyakorlása céljából élt; és az itt rögzített célok előmozdítására olyan eszközt választott, amely – a Legfelső Bíróság igen megengedő értelmezése szerint – az adott legitim jogalkotói cél előmozdítására potenciálisan alkalmas lehet.

A Legfelső Bíróság azonban nemcsak a Kongresszus aktusait, hanem a tagállamok törvényhozásait is vizsgálta az „eszköz-cél” struktúrájú tesztel. Fontos különbséget jelentett azonban a teszt cél-része tekintetében az a föderalizmus amerikai rendszeréből következő sajátosság, hogy míg a Kongresszusnak – az imént említettek szerint – az amerikai Alkotmányban kifejezetten felsorolt hatáskörei vannak (*Government of enumerated powers*), addig a tagállamokat az általánosabb, ún. hagyományos államhatalom (*police power of the State; governments of inherent / reserved powers*) illeti meg. Ez utóbbi értelmében a tagállamok szabályozási hatásköre kiterjed „a polgárok életének, egészségének és tulajdonának a védelmére, valamint a közrend és a közérkölcsök megőrzésére”^[15]

[13] *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819).

[14] *McCulloch*, 17 U.S. 316, 421 (1819).

[15] *Boston Beer Co. v. Com. of Massachusetts*, 97 U.S. 25, 33 (1877).

(fordította: N.G.). A hagyományos államhatalom gyakorlását – amely körében tehát a tagállamok tekintetében már nem beszélhetünk felsorolt jogalkotói célokról – a Legfelső Bíróság azért vetette alá az általános észszerűséget vizsgáló „eszköz-cél” struktúrájú tesztnek, hogy ellenőrizze, a polgárok személyi szabadságának és tulajdonának a szabályozása nem történt-e önkényesen.^[16] E tartalmi vizsgálatokban fontos szerepet játszott, egyúttal azoknak alkotmányos legitimációt is adott a Jogok Nyilatkozata részeként elfogadott V. Alkotmánykiegészítés,^[17] majd az amerikai polgárháborút (1861–1865) követően, 1868-ban elfogadott XIV. Alkotmánykiegészítés 1. §-a.^[18] Az előbbi a szövetségi kormányzatra vonatkozóan, az utóbbi pedig a tagállamokra is kiterjesztve fogalmazza meg tilalomként, hogy senki nem fosztható meg az életétől, szabadságától vagy vagyonától tisztességes (törvényes) eljárás (*due process of law*) nélkül. A XIV. Alkotmánykiegészítés 1. § utolsó fordulata ezen kívül azt is tartalmazza, hogy senkitől nem lehet megtagadni a törvények nyújtotta egyenlő jogvédelmet (*equal protection of the laws*). A XIV. Alkotmánykiegészítés, különösen annak törvényes eljárás klauzulája (*Due Process Clause*) így lehetővé tette, és egyúttal feladatul is szabta a Legfelső Bíróságnak, hogy fogalmazza meg a tagállami jogalkotás általános, tartalmi korlátait.

Az „eszköz-cél” struktúrájú teszt mindkét elemét kibontva a Legfelső Bíróság először a *Mugler v. Kansas* ügyben (1887)^[19] fogalmazta meg a minimális észszerűség tesztjét (*minimal rational review; rational basis review*),^[20] amely a jogalkotás alkotmányossági vizsgálatának általános tesztje volt, elviekben minden jogalkotói aktusnak e tesztnek kellett megfelelnie. E teszt megfogalmazása szerint: „Ha tehát egy törvényt a közegészség, a közérkölcsök, vagy a közbiztonság állítólagos védelme céljából fogadtak el, de annak nincs valós, vagy érdemi kapcsolata ezekkel a célokkal, vagy kézzelfogható módon sért az alaptörvényben biztosított jogokat, akkor a bíróságok kötelessége ennek megfelelő ítéletet

[16] *Pl. Wilkinson v. Leland*, 27 U.S. 627 (1829); *Munn v. Illinois*, 94 U.S. 113 (1876).

[17] V. Alkotmánykiegészítés: „Senkit sem lehet főbenjáró vagy egyéb súlyos bűncselekmény miatt felelősségre vonni, csak ha a Nagy Esküdtszék vádindítványt vagy vádhatározatot terjesztett elő, kivéve a szárazföldi, tengeri haderő vagy a Milícia körében felmerült ügyeket, amikor az érintett személy háború vagy a közveszély idején ténylegesen szolgálatot teljesít; senkit sem lehet ugyanazon bűncselekményért kétszer életét vagy testi épségét fenyegető eljárás alá vonni; senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy büntető ügyben saját maga ellen tanúskodjék, életétől, szabadságától vagy vagyonától megfosztani törvényes eljárás nélkül; magántulajdont pedig csak igazságos kártalanítás ellenében lehet közcélokra kisajátítani” (fordította: N.G.).

[18] XIV. Alkotmánykiegészítés 1. §: „Minden személy, aki az Egyesült Államokban született, vagy ott honosították, és így az Egyesült Államok joghatósága alá tartozik, állampolgára az Egyesült Államoknak, valamint a lakóhelye szerinti Tagállamnak. Egyetlen Tagállam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan jogszabályt, amely korlátozná az Egyesült Államok állampolgárai kiváltságait és mentességeit; egyetlen Tagállam sem foszthat meg senkit az életétől, szabadságától vagy tulajdonától törvényes eljárás nélkül; vagy tagadhatja meg bárkitől a joghatósága alatt az egyenlő jogvédelmet” (fordította: N.G.).

[19] *Mugler v. Kansas*, 123 U.S. 623 (1887).

[20] *Vö. Nachbar*, 2016, 1637.

hozni, és érvényt szerezni az Alkotmánynak”^[21] (fordította: N.G.). A minimális észszerűség tesztje széles mozgásteret engedett a jogalkotónak, a támadott jogszabály irracionális bizonyításának a terhe pedig azon a személyen volt, aki az adott szabályt kifogásolta.

A hagyományos államhatalom spektrumát – és így az államok szabályozási szabadságát – a Legfelső Bíróság igen kiterjesztően értelmezte, és a XIV. Alkotmánykiegészítésben említett szabadságjogokat érintő szabályozást is alkotmányosnak minősítette mindaddig, amíg az a közjó szempontjából szükségesnek volt tekinthető. E tendencia azonban hamar változásnak indult, amelyet elsőként *Hurtado v. California* ügy (1884)^[22] jelzett. Ebben az ügyben – amely egyebek mellett azért vált híressé, mert megtagadta annak a kimondását, hogy a Nagy Esküdtszék általi megvádolás olyan alapvető jog lenne, amelyet inkorporált, és így a szövetségi kormányzat mellett a tagállamokra is kiterjesztett volna a XIV. Alkotmánykiegészítés – Matthews bíró rámutatott, hogy az amerikai Alkotmány szerinti törvényes eljárás klauzulája különbözik az angol *common law* szerinti felfogástól, mert ez utóbbi értelmében a törvényes eljárás csak a végrehajtó és a bírói hatalomra nézve tartalmaz kritériumokat, míg az amerikai felfogás szerint a klauzula a törvényhozást is köti.^[23] Ebből következően: „Ha önkényes hatalom az alattvalói személye és tulajdona sérelmére kényszeríti ki saját rendelkezéseit, az nem jog [...]. Azok a korlátozások, amelyeket alkotmányjogunk állít mind a Tagállamok, mind a nemzeti kormányzat aktusaival szemben, nélkülözhetetlenek a közt és a magánembereket megillető jogosultságok megőrzéséhez, a képviseleti elven alapuló politikai rendszerünk ellenében is”^[24] (fordította: N.G.). Ezzel a Legfelső Bíróság kifejezésre juttatta, hogy a törvényes eljárás klauzulája nem pusztán a védett jogtól – az élettől, a szabadságtól és a tulajdontól, ahogy az V. és XIV. Alkotmánykiegészítések írták – való megfosztás előtti értesítés és az érintett meghallgatása lehetőségét (*notice and hearing*) jelenti (*Procedural Due Process*), hanem tartalmi követelményként szabja, hogy az állami hatalomgyakorlás nem jelentheti a jogalanyok és tulajdonuk önkényes megkárosítását, mert az ilyen aktus nem minősülhet jognak. A törvényes eljárás klauzula tehát bizonyos alapvető jogoknak védelmet biztosított az államhatalom beavatkozásával szemben, így ezen keresztül már nem csak a felsorolt szövetségi hatásköröknek, illetve a tagállami hagyományos államhatalom-gyakorlásnak való megfelelést vizsgálhatta a Legfelső Bíróság, hanem e tartalmi korlátoknak a betartását is (*Substantive Due Process*).

Miután ennek az előzményei már több ügyben megjelentek [pl. *Allgeyer v. Louisiana* ügy (1897)^[25]], a Legfelső Bíróság a *Peckham* bíró által jegyzett *Lochner*-ügyben tette egyértelművé, hogy a szerződési szabadság a XIV. Alkotmány-

[21] 123 U.S. 623, 661 (1887).

[22] *Hurtado v. People of California*, 110 U.S. 516 (1884).

[23] *Dennis*, 2023, 2148.

[24] *Hurtado*, 110 U.S. 516, 536 (1884).

[25] *Allgeyer v. Louisiana*, 165 U.S. 578, 589 (1897).

kiegészítés által védett szabadság-fogalom – és így a „tartalmi” törvényes eljárás – része, amibe beletartozik a munkaerő szabad adásvétele is, melyet csak a hagyományos államhatalom legitim gyakorlásán alapuló szabályozás korlátozhat.^[26] New York állam munkajogi szabályozása azonban, amely a pékségekben dolgozók számára csak maximum heti 60, vagy napi 10 óra munkát engedélyezett, nem minősült a hagyományos államhatalom legitim gyakorlásának, hanem észszerűtlen, szükségtelen és önkényes beavatkozás volt a munkavállalással összefüggésben a szerződési szabadságba, és ebből az okból a Legfelső Bíróság alkotmányellenesnek minősítette.^[27] Ebből a megállapításból tehát az is következett, hogy a jogalkotó hatalom gyakorlásának „észszerűnek” is kellett lennie ahhoz, hogy a hagyományos államhatalom gyakorlásának – és így az alkotmányosságnak – a keretei között maradjon; ezt pedig a bíróságok a törvényes eljárás klauzuláján keresztül vizsgálhatták és kényszeríthették ki.^[28] Bár a Legfelső Bíróság általában jóváhagyta a munkaidő-szabályozásokat, e döntés mégis a „gazdasági-tartalmi törvényes eljárás” (*Economic Substantive Due Process*) szimbólumává vált, mivel beleolvasta a XIV. Alkotmánykiegészítésbe a *laissez faire, laissez passer* klasszikus liberális gazdaságpolitika azon elvét, amely szerint már nemcsak a hagyományos államhatalom által meghatározott jogalkotói célok korlátozták a jogalkotói hatalmat, de az is, hogy észszerűtlenül nem avatkozhatott be az emberek személyi szabadságába, szerződési szabadságába és tulajdonába; ha pedig az állam mégis ilyen tartalmú szabályozást alkotott, akkor az alkotmányosság bizonyításának a terhe órá helyeződőtt. A Lochner-ügyet számos alapos és megalapozatlan kritika érte (például, hogy szociáldarwinista döntés lett volna, a szerveződő munkasoszttályal szemben a tőkés osztálynak akart kedvezni, vagy hogy a bírók – szerepükön túllépve – e döntéssel saját politikai értékrendjüket értelmezték bele az alkotmányba, esetről-esetre történő, kötetlen méltányossági bíraskodást alakítottak ki);^[29] az azonban bizonyos, hogy a Legfelső Bíróság ezen ügygel fémjelzett alkotmányfelfogása a nagy gazdasági világválság (1929–1933) és a Franklin D. Rooseveltnél által meghirdetett New Deal program (1933–1936) időszakára már annyira elszakadt a sürgős állami beavatko-

[26] Lochner, 198 U.S. 45, 53 (1905): „A törvény szükségszerűen beavatkozik a szerződési szabadságba munkáltató és munkavállaló között, a munkavállaló által a munkáltató pékségében ledolgozható munkaórákat illetően. Az általános szerződési szabadság a vállalkozáshoz kapcsolódóan része annak az egyéni szabadságnak, amelyet a Szövetségi Alkotmány Tizennegyedik Kiegészítése véd. [...] A munkaerő vásárlása vagy eladása része ennek az alkotmánykiegészítés által védett szabadságnak, hacsak nincsenek olyan körülmények, amelyek e jogot kizárják. [...] Ha a szerződés olyan, amelyet a Tagállamnak jogában áll megtiltani a hagyományos államhatalma legitim gyakorlása során, akkor ezt nem akadályozza a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés” (fordította: N.G.).

[27] Lochner, 198 U.S. 45, 57, 58 (1905): „Nincs észszerű alapja a személyek szerződési szabadságába beavatkozni a pékek munkaóráinak meghatározásával. [...] Úgy véljük, a hagyományos államhatalom határát elérték és át is lépték ebben az ügyben. Megtélésünk szerint nincs észszerű alapja annak, hogy ez egészségvédelmi szabályozásként szükséges vagy megfelelő volna, akár a közegészség, akár a pék munkát végző egyének egészségének megőrzése érdekében” (fordította: N.G.).

[28] Fallon, 2007, 1286.

[29] Bernstein, 2005, 1470-1471., 1525-1527.

zást igénylő társadalmi valóságtól, hogy teljességgel tarthatatlanná vált,^[30] és majdnem a Legfelső Bíróság átalakításához vezetett. Ugyanis „[a]míg a rendkívül népszerű Rooseveltnél és a vele együttműködő Kongresszus egymás után fogadta el a különböző programokat, így próbálva javítani a világválság okozta kilátástalan körülményeken, addig a Legfelső Bíróság szűk többsége folyamatosan hátráltatta a törekvéseiket, alkotmányellenesnek minősítve a New Deal-törvények nagy részét”^[31] (fordította: N.G.). Rooseveltnél ezért 1936-ban, az első újraválasztását követően egy olyan tartalmú törvény elfogadását javasolta, amely értelmében az elnök a Legfelső Bíróság minden olyan bíróját mellé, aki betöltötte a 70. életévét, egy további bírót nevezhetett volna ki, ezzel megnövelve a testület létszámát. Rooseveltnél ezt a tervét (*Court-packing plan*) ugyan az ügyteher csökkentésével indokolta, a valódi célja azonban nyilvánvaló volt: megváltoztatni a Legfelső Bíróság ideológiai összetételét, hogy az felhagyjon a New Deal-törvények alkotmányellenesnek minősítésével. A javaslatból végül nem lett törvény, és már a terv felvetése is komoly népszerűségvesztést okozott az elnöknek. A Legfelső Bíróság azonban észlelte a helyzetet, és a *National Labor Relations Board v. Jones & Laughlin Steel Corporation* ügytől (1937)^[32] kezdve tiszteletben tartotta a szövetségi törvényhozás válságkezelő aktusait, és alkotmányosnak fogadta el a New Deal-törvényeket. („*The switch in time*” that „*saved nine.*”) A *West Coast Hotel v. Parrish* ügyben (1937)^[33] pedig – egy Washington állambeli törvény kapcsán, amely minimálbért állapított meg a nők számára – a Legfelső Bíróság felülbírálta a *Lochner*-döntést, amikor kimondta, hogy: „Azonban az idézett ügyek, és más döntések elismerték, hogy a szerződési szabadság kiemelt jog, de nem abszolút jog. Nincs olyan abszolút szabadság, amely szerint mindenki azt tesz, amit akar, és olyan szerződést köt, amelyet akar. [...] Annak az alkotmányos lehetőségnek, hogy a szerződési szabadságba be lehet avatkozni, számos példája van. Azt, hogy ez megtehető a közérdekre hivatkozással a munkáltató és a munkavállaló által kötött szerződések esetében, tagadhatatlan”^[34] (fordította: N.G.). A *West Coast Hotel* ügy – valamint a korábbi, árak szabályozását alkotmányosnak minősítő *Nebbia v. New York* ügy (1934)^[35] – a „gazdasági-tartalmi törvényes eljárás” korszakának végét jelentette; e korszak sorsát pedig az is megpecsételte, hogy Rooseveltnél (akit összesen négyszer választottak meg egymás után) 1937-től „New Deal-barát” bírók egész sorát jelölhette a Legfelső Bíróságba.

[30] „A *Lochner*-ügy a bírói beavatkozás túlzásainak szimbólumává vált, amikor is a Bíróság alkotmányos rendelkezéseket elavult, hiteltelenné vált gazdaságpolitikával azonosított, egészen az embertelenség szintjéig” (Shaman, 2001, 75) (fordította: N.G.).

[31] Shaman, 2001, 76.

[32] *National Labor Relations Board v. Jones & Laughlin Steel Corporation*, 301 U.S. 1 (1937).

[33] *West Coast Hotel Co. v. Parrish*, 300 U.S. 379 (1937).

[34] *West Coast Hotel*, 300 U.S. 379, 392, 393 (1937).

[35] *Nebbia v. New York*, 291 U.S. 502 (1934).

IV. A MINIMÁLIS ÉSZSZERŰSÉG TESZTJÉNEK MODERN VÁLTOZATA

Egy évvel később, a némileg már megváltozott összetételű Legfelső Bíróság a Stone bírő által jegyzett *United States v. Carolene Products Co.* ügyben (1938)^[36] nyilvánvalóvá tette, hogy lényegében nincs helye a tartalmi felülvizsgálatnak a gazdasági élet szabályozásában, ha a törvényhozási eljárás szabályos volt. Az ügyben – amelynek a tárgya egy a Kongresszus által 1923-ban elfogadott, a megnövelt zsírtartalmú tejhelyettesítő termékek (*filled milk*) államok közötti kereskedelmét tiltó törvény alkotmányossági vizsgálata volt – Stone bírő úgy fogalmazott, hogy a jogalkotó indokolásában foglaltaknál többet nem szükséges vizsgálni annak a megállapításához, hogy egy aktus az alkotmányos hatalomgyakorlás keretein belül maradt-e vagy sem; sőt még akkor is, ha ebből nem derülne ki a vizsgált jogszabály megalkotásának észszerű indoka, azt alkotmányosnak kell tekinteni mindaddig, amíg a körülményekből és a tényekből feltételezni lehet, hogy a jogszabálynak valamilyen észszerű alapja van.^[37]

A *Carolene Products*-ügy fordulópontot jelentett a minimális észszerűség tesztjét illetően. E döntést követően a Legfelső Bíróság – több precedensen keresztül^[38] – újrafogalmazta a törvényes eljárás- és egyenlő bánásmód-ügyekben használatos tesztet, kialakítva annak ma is használatos, klasszikus formuláját. Eszerint a kifogásolt jogszabályt a bíróság alkotmányosként fenntartja, ha annak a célja valamilyen „jogos állami érdek” (*legitimate governmental interest*) szolgálatára irányul, a tartalma pedig „racionálisan összefügg” ezzel a céllal (*rationality related*).

Az újrafogalmazással a Legfelső Bíróság még inkább kiüresítette a minimális észszerűségi tesztet, a lehető legtágabbra szabva a jogalkotó mozgásterét. Ezt jelzi egyrészt az, hogy a „jogos állami érdeknek” már a hagyományos államhatalomhoz (szabályozás a közbiztonság, közegészség, a közérkölcsök és a közösségi jólét érdekében) sem kell kapcsolódnia, és – néhány (ritka) jogszerűtlen cél kizárásán kívül – a bíróság mércét sem alakított ki annak az értékelésére, hogy milyen állami érdek számít jogosnak.^[39] Másrészt mutatja az is, hogy a teszt „racionális összefüggés” részének a bíróság értelmezése szerint eleget tesz a céllal való bármilyen laza kapcsolat. Így az elérendő célhoz mérten a szabályozás tartalma lehet rendkívül pontatlan, túl kevés vagy éppen túl sok; a Legfelső Bíróság ugyanis arra sem alakított ki mércét, hogy milyen akkurátusan kell a szabályozásnak az elérendő jogalkotói célhoz illeszkednie. Sőt, a bíróság akkor is alkotmányosnak fogadja el a kifogásolt szabályozást, ha ő maga talál olyan „racionális

[36] *United States v. Carolene Products Co.*, 304 U.S. 144 (1938).

[37] *Carolene Products*, 304 U.S. 144, 152 (1938).

[38] *Olsen v. Nebraska ex rel. Western Reference & Bond Association, Inc. et al.*, 313 U.S. 236, 245, 246 (1941); *Williamson v. Lee Optical*, 348 U.S. 483, 486, 489, 491 (1955); *Braunfeld v. Brown*, 366 U.S. 599, 611 (1961); *Baker v. Carr*, 369 U.S. 186, 334 (1962) (Harlan bírő különvéleménye); *Florida Lime & Avocado Growers v. Paul*, 373 U.S. 132, 152 (1963); *U.S. Department of Agriculture v. Moreno*, 413 U.S. 528, 533 (1973).

[39] Nachbar, 2016, 1654.

összefüggést”, amelyre a jogalkotó potenciálisan gondolhatott volna; akkor is, ha erre az összefüggésre a jogalkotó valójában egyáltalán nem gondolt, azt nem mérlegelte (*conceivable basis*).^[40] Nem ritka az sem, hogy az ilyen, rendkívül tá-
gan értelmezett és megengedő módon vizsgált „racionális összefüggésből” fejt
vissza maga a bíróság, hogy mi lehetett a jogalkotó célja, így igazolva a jogalkotói
aktus alkotmányosságát. Így annak, aki egy jogszabály alkotmányellenességét
állítja, nem elegendő azt bizonyítani, hogy jogellenes az a cél, amelynek az el-
érésére a jogalkotó konkrétan törekedett; de azt is igazolnia kell, hogy semmi-
lyen egyéb potenciális, vagy elképzelhető cél sem magyarázhatja a támadott akt-
ust.^[41] A bizonyítás terhe pedig – az említettek szerint – az alkotmányellenesség
kimondását kérelmező félen van, a bíróság a támadott jogszabály alkotmányos-
ságát vélelmezi.^[42]

V. A MODERN ÉSZSZERŰSÉGI TESZT „KEMÉNYEBB” VÁLTOZATA

Bár a minimális észszerűség tesztjét a jogirodalom egyöntetűen a legmeg-
engedőbb alkotmányjogi tesztnek tartja,^[43] amely alapján igen ritkán kerül sor
jogszabály alkotmányellenességének a megállapítására; mégis, az 1970-es évek
elejétől kialakult az ügyeknek egy olyan vonulata, amelynél a Legfelső Bíróság
ugyanezen teszt „köntösében” egy keményebb észszerűségi tesztet (*rational ba-
sis with bite; rational basis plus*) alkalmaz, és alkotmányellenesnek minősíti a tá-
madott jogszabályokat, különösen az egyenlőbánásmód-ügyekben.

Ezekben az ügyekben a Legfelső Bíróság úgy módosítja a minimális észszerű-
ségi tesztet – amely a fent írtak szerint alapesetben annyit követel meg a jogalko-
tótól, hogy az általa alkalmazott csoportképzés álljon racionális összefüggésben
valamilyen jogos állami érdekekkel, a racionalitás hiányát pedig annak kell bizo-
nyítani, aki támadja a jogszabályt –, hogy például az államra hárítja a bizonyítási
terhet a jogalkotási aktus racionalitását illetően,^[44] vagy a kitűzött jogalkotói

[40] Nachbar, 2016, 1651-1652.

[41] Holoszyc-Pimentel, 2015, 2074. Vö. *Madden v. Kentucky*, 309 U.S. 83, 88 (1940); *Minnesota v. Clover Leaf Creamery Co.*, 449 U.S. 456, 466 (1981).

[42] *City of New Orleans v. Duke*, 427 U.S. 297, 303 (1976).

[43] Pl. Holoszyc-Pimentel, 2015, 2071.; Nachbar, 2016, 1629.; Shaman, 2001, 79.

[44] *Plyler v. Doe*, 457 U.S. 202, 224, 21. lábjegyzet (1982): „A kérdés, amire választ keresünk a szö-
vegben, hogy ezeknek a [papírokkal nem rendelkező bevándorló] gyermekeknek a szövetségi jog-
hatóság alóli kitiltása segít-e a Tagállamnak abban, hogy megdöntse azt a vélelmet, hogy az oktatás
megtagadása ártatlan gyermekektől nem tekinthető észszerű válasznak a jogos állami aggodalmakra”
(fordította. N.G.).

célt megengedhetetlennek (jogellenes állami érdekeknek) minősíti,^[45] vagy éppen a jogalkotást megalapozó előkészítő dokumentumokban ténylegesen ellenőrzi, hogy a jogalkotó valóban érdemben vizsgálta (és nem pusztán állítja) a szabályozás hatékonyságát, racionális összefüggéseit.^[46]

A Legfelső Bíróság explicit módon sosem ismerte el a minimális észszerűség tesztje ezen keményebb alfajának létezését,^[47] ezért sem a szigorúbb változat alkalmazásának pontos módja, sem az azt kiváltó okok, sem a keményebb védelem alá helyezett témakörök listája nem határozhatók meg egyértelműen és következetesen. A jogirodalom szerint azonban bizonyos faktorok fennállása különösen valószínűvé teszi, hogy a Legfelső Bíróság a teszt ezen változatát fogja alkalmazni. Ilyen faktorok pl. a valamilyen megváltoztathatatlan tulajdonság alapján történő jogalkotói kategorizálás (gyanús, vagy kvázi-gyanús jogalkotói csoportképzés); valamely fontos, szignifikáns jog (de nem alapvető jog) korlátozása meggyőző indok nélkül; továbbá a legitim céllal meg nem magyarázható, pusztán az ártó szándék által vezérelt jogalkotói hozzáállás.^[48]

A keményebb racionalitás tesztet alkalmazó döntések vonulatába tartozik különösen az Eisenstadt v. Baird ügy (1972), a U.S. Department of Agriculture v. Moreno ügy (1973), a Zobel v. Williams ügy (1982), a Plyler v. Doe ügy (1982), a City of Cleburne v. Cleburne Living Center, Inc. ügy (1985), az Allegheny Pittsburgh Coal Co. v. County Commission ügy (1989), a Romer v. Evans ügy (1996), O'Connor bíró párhuzamos véleménye a Lawrence v. Texas ügyben (2003), illet-

[45] Moreno, 413 U.S. 528, 534 (1973): „Ha bármit is jelent a »törvény előtti egyenlőség« alkotmányos koncepciója, annyit legalább jelentenie kell, hogy ha pusztán arra irányul a Kongresszus szándéka, hogy ártsen egy politikailag népszerűtlen csoportnak, akkor ez nem képezhet jogos állami érdeket” (fordította: N.G.).

[46] Plyler, 457 U.S. 202, 224-226 (1982).

[47] Nachbar, 2017, 450.

[48] Holoszyk-Pimentel, 2015, 2073., 2102-2103.

ve a United States v. Windsor ügy (2013).^[49] Nem túlzás mindezekre figyelemmel azt állítani, hogy mára a Legfelső Bíróság gyakorlatában a minimális észszerűség tesztjének két változata alakult ki, amelyek olyannyira különböznek egymástól, hogy a valóságban inkább két különböző szigorúságú tesztnek tekinthetők.^[50]

VI. A SZIGORÚ ELLENŐRZÉS

Már 1937-38-ban, amikor a Legfelső Bíróság felhagyott a gazdasági szabályozás érdemi alkotmányossági vizsgálatával és átformálta a minimális észszerűség tesztjét, felmerült az a kérdés, hogy vajon ezt követően valamennyi alkotmányos jog korlátozása csak ez alapján a kiüresített teszt alapján lesz-e vizsgálható, vagy maradtak-e azért a jogalkotó hatalom által tiszteletben tartandó és kikényszeríthető érdemi korlátok, magasabb szintű védelemre érdemes – preferált – alapvető jogok. Erre a kérdésre a választ a Carolene Products ügy híressé vált 4. lábjegyzete (*footnote 4*) adta meg.^[51] A döntést megfogalmazó Stone bíró e lábjegyzetben úgy fogalmazott, hogy lehetséges az alkotmányosság vélelmének egy szűkebb olvasata azon jogszabályok esetében, amelyek *prima facie* valamely alkotmányosan tilalmazott tárgykört szabályoznak, mint pl. az első tíz alkotmánykiegészítésben – a Jogok Nyilatkozatában – foglalt jogok megszorítása; amelyek

[49] Eisenstadt v. Baird, 405 U.S. 438 (1972): A Bíróság alkotmányellenesnek minősítette a nem házasságok közötti fogamzásgátlóhoz való hozzáférést tiltó törvényt. Moreno, 413 U.S. 528 (1973): A Bíróság alkotmányellenesnek találta azt a csoportosítást, amely szerint azon egy háztartásban élő személyek, akik egymásnak nem voltak hozzátartozói, nem voltak jogosultak a kormányzati ételminőszerutalvány-programra. Zobel v. Williams, 457 U.S. 55 (1982): Alaszka állam azon gyakorlata, amely szerint az olajbevételeiből az alapján fizetett részesedést a lakosainak, hogy ki mennyi ideje tartózkodik a területén, a Bíróság szerint jogellenes és permanens diszkriminációt valósított meg. Plyler, 457 U.S. 202 (1982): Az a tagállami törvény, amely megtagadta a papírokkal nem rendelkező bevándorlók gyermekei közoktatásának a finanszírozását, észszerűtlen megkülönböztetést valósított meg. City of Cleburne v. Cleburne Living Center, Inc., 473 U.S. 432 (1985): Az önkormányzati rendelet, amely bizonyos területeken megtiltotta, hogy mentálisan sérülteket gondozó otthon működjön, észszerűtlen előítéleten alapult, ezért alkotmányellenes volt. Allegheny Pittsburgh Coal Co. v. County Commission, 488 U.S. 336 (1989): Sértette az egyenlő bánásmód követelményét az a szabály, amely az ingatlanokat a legutóbbi eladási árak összege szerint – nem pedig az aktuális piaci értékük szerint – adóztatta. Romer v. Evans, 517 U.S. 620 (1996): Egy népszavazással elfogadott tagállami alkotmánykiegészítés megtiltotta minden olyan állami intézkedést, amely a meleg, leszbikus és biszexuális emberek hátrányos megkülönböztetésének a megelőzésére irányulna. Ezt a Bíróság nyilvánvalóan ártó szándékú diszkriminációnak, és ezért alkotmányellenesnek minősítette. Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558, 579 (2003) (O'Connor bíró párhuzamos véleménye): A Bíróság alkotmányellenesnek minősítette Texas állam azon törvényét, amely bűncselekménnyé minősítette az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatot. A személyes kapcsolatok szabályozása az észszerűségi teszt „keményebb” változata szerint vizsgálendő. United States v. Windsor, 570 U.S. 744 (2013): A Bíróság alkotmányellenesnek találta a házasság védelméről szóló szövetségi törvény azon definíciót, amelyek alapján az azonos nemű házastársak nem vehették igénybe az elhunyt házastárs utáni öröklés esetén járó adómentességet.

[50] Shaman, 2001, 88.

[51] Carolene Products, 304 U.S. 144, 152-153 (4. lábjegyzet) (1938).

a demokratikus politikai folyamatokba avatkoznak be (amely folyamatok rendeltetésszerű működése egyébként alkalmas a nemkívánatos jogszabályok megváltoztatására); illetve amelyek a vallási, nemzetiségi, faji kisebbségek jogaira irányulnak, vagy előítéllettel fordulnak bizonyos beazonosítható és a többségtől elkülönülő, abból már eleve kitűnő kisebbségi csoportok (*discrete and insular minorities*) iránt, akik ezen tulajdonságaik miatt egyébként is könnyebben válnak a jogalkotó célpontjává. A 4. lábjegyzet szerint az ilyen jogszabályoknak „mélyrehatóbb bírói ellenőrzésnek” (*more exacting judicial scrutiny / more searching judicial inquiry*) kell megfelelniük.

Miután a „mélyrehatóbb bírói ellenőrzés” és a preferált jogok fogalmai megjelentek, rövidesen egyértelművé vált, hogy az egyenlő jogvédelem mellett különösen az I. Alkotmánykiegészítésben szereplő szólásszabadság, vallásszabadság és békés gyülekezés joga minősül preferáltnak.^[52] E szabadságjogok – amelyek tehát a XIV. Alkotmánykiegészítés törvényes eljárás klauzulájába „inkorporálódva” a tagállamokat is kötelezik, nemcsak a szövetségi kormányzatot – magasabb szintű védelmének követelményét fogalmazta meg pl. Jackson bíró is a *West Virginia State Board of Education v. Barnette* (1943) ügyben, amely az állami iskolákban kötelezővé tett zászló előtti tisztelgést mint „kényszerített szólást” vizsgálta.^[53] Az I. Alkotmánykiegészítésben szereplő szabadságjogok védelmére a Legfelső Bíróság ekkoriban még többféle különböző tesztet alkalmazott,^[54] a szigorú ellenőrzés egységes tesztjének dogmatikája az 1960-as évekig nem alakult ki. Így is rögzült azonban a Warren-bíróság időszakában az alkotmányos jogvédelem kétszintű rendszere: az első (alap) szint az alapjognak nem minősülő jogok érintettsége esetén alkalmazandó – a gyakorlatban leginkább a valós

[52] Fallon, 2007, 1288. Vö. I. Alkotmánykiegészítés: „A Kongresszus nem alkothat törvényt vallás alapításáról, sem a szabad vallásgyakorlás megtiltásáról; sem a szólás- és sajtószabadság korlátozásáról; sem az emberek azon jogának a csorbításáról, hogy békésen gyülekezzenek, és panaszukkal a kormányzathoz forduljanak a sérelmeik orvoslása céljából” (fordította: N.G.).

[53] *West Virginia State Board of Education et al. v. Barnette*, 319 U.S. 624, 639 (1943): „Annak a jogalkotásnak, amely azért ütközik a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítésbe, mert azon keresztül az Első alapelveivel is ellentétes, sokkal konkrétabb tesztnek kell megfelelnie, mint annak, amely önmagában csak a Tizennegyediket érinti. [...] Amikor a Tagállam például a közszolgáltatásokat szabályozza, hatalmában áll a törvényes eljárás tesztje szerint mindazon megszorításokat alkalmazni, amelyek elfogadására jogalkotóként »ésszerű alapja« van. De a szólás, a sajtó, a gyülekezés és a vallás szabadsága nem korlátozható ilyen ingoványos alapokon” (fordította: N.G.).

[54] *Pl. New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U.S. 254 (1964), amely szerint nem korlátozható a szólás- és sajtószabadság a közhatalmat gyakorlók rágalmozására vagy becsületük sérelmére hivatkozással, csak abban az esetben, ha az érintett bizonyítja, hogy a kifogásolt kijelentés tevő tudott arról, hogy az állításai tévesek, vagy kellő gondosság nélkül publikálta az információkat úgy, hogy nem vizsgálta azok valóságtartalmát. *NAACP v. Alabama ex rel. Patterson*, 357 U.S. 449 (1958), amely szerint a gyülekezés szabadsága beletartozik a XIV. Alkotmánykiegészítés szabadság-fogalmába (amelytől törvényes eljárás nélkül senkit nem lehet megfosztani); ezért annak korlátozását a legalaposabb alkotmányossági ellenőrzésnek (*closest scrutiny*) kell alávetni, és bármilyen korlátozást csakis valamilyen „kényszerítő állami érdek” (*interest of the State must be compelling*) igazolhat. *Sherbert v. Verner*, 374 U.S. 398 (1963), amely szerint a szabad vallásgyakorlás jelentős korlátozására alkotmányosan csak „kényszerítő állami érdekből” (*compelling state interest*) kerülhet sor, és csak akkor, ha e cél elérésére más, az I. Alkotmánykiegészítésben szereplő jogokat nem korlátozó alternatíva nem áll rendelkezésre.

bírói kontroll feladását jelentő^[55] – minimális észszerűség tesztje; a második (magasabb) szint pedig az alapvető jogok – preferált jogok – korlátozása esetén alkalmazandó szigorú ellenőrzés. Az előbbi, tartózkodóbb teszt alkalmazásával a Legfelső Bíróság azt kívánta elkerülni, hogy a mindössze egyszerű jogosultságokat érintő ügyekben nehogy a Lochner-éra rossz emlékeit idéző, önkényes bírói eljárás gyanúja vetüljön rá. A szigorúbb teszt életre hívásával pedig a Legfelső Bíróság egyrészt meg kívánta akadályozni, hogy a valóban preferáltnak minősülő jogok kiüresedjenek, elinflálódjanak; másrészt igyekezett önfegyelmet gyakorolni abban, hogy ne emeljen túl sok jogot a preferált kategóriába,^[56] ezzel egyfajta hierarchiát alakítva ki az alkotmányos jogok között.

A szigorú ellenőrzés kifejezés – mint a faji megkülönböztetést alkalmazó szabályozásokra vonatkozó mérce – megjelent ugyan a Korematsu v. United States (1944) ügyben,^[57] de az azóta szégyenfoltta vált döntés tartalmilag valójában egyáltalán nem alkalmazott szigorú ellenőrzést, miután alkotmányosnak minősítette az „ellenséges idegennek” bélyegzett (más országból származó) amerikai állampolgárok internálótáborba hurcolását előíró 9066-os elnöki rendeletet. Mivel ez az ügy csak beszélt a szigorú ellenőrzésről, de azt valójában nem alkalmazta, ezért félrevezető volna e teszt előfutárának tekinteni. A jogalkotói célt és az annak elérésére alkalmazott szabályozási eszközt is alaposan megvizsgáló, egységes szigorú ellenőrzés tesztje a Legfelső Bíróság gyakorlatában az 1960-as években szilárdult meg és terjedt el, a XIV. Alkotmánykiegészítéssel és az I. Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos ügyekben szinte egyidejűleg.^[58] A tesztnek így több eredője is beazonosítható: például a szabad vallásgyakorlással kapcsolatos Sherbert v. Verner (1963) ügy,^[59] a szólásszabadsággal kapcsolatos NAACP v. Button (1963) ügy,^[60] az egyenlő jogvédelemmel (ezen belül a faji megkülönböztetéssel) kapcsolatos McLaughlin v. Florida (1964) ügy,^[61] valamint Goldberg bíró párhuzamos véleménye a „tartalmi” törvényes eljárás klauzulájával kapcsolatos Griswold v. Connecticut (1965) ügyben.^[62]

A szigorú ellenőrzés tesztjének (*strict scrutiny*) ekkor kialakult és jelenleg is használatos megfogalmazása szerint a preferált jogot érintő, vagy „gyanús csoportosítást” (*suspect classification*, ld. a *Carolene Products*-ügy 4. lábjegyzetében

[55] Shaman, 2001, 88.

[56] Vö. Fallon, 2007, 1293-1294.; Nachbar, 2017, 568.

[57] Korematsu v. United States, 323 U.S. 214, 216 (1944): „Kezdeként meg kell jegyezni, hogy minden jogi megszorítás, amely korlátozza egy faji csoport szabadságjogait, azonnal gyanús csoportosításnak minősül. Ez nem azt jelenti, hogy minden ilyen csoportosítás alkotmányellenes. Azt jelenti, hogy a bíróságoknak a legmerevebb ellenőrzésnek (most rigid scrutiny) kell alávetniük. Valamely nyomós közszükséglet alkalmanként igazolhat ilyen korlátozásokat; faji ellentétek azonban soha” (fordította: N.G.).

[58] Fallon, 2007, 1275.

[59] Sherbert, 374 U.S. 398 (1963).

[60] NAACP v. Button, 371 U.S. 415 (1963).

[61] McLaughlin v. Florida, 379 U.S. 184 (1964).

[62] Griswold v. Connecticut, 381 U.S. 479, 486 (1965) (Goldberg bíró párhuzamos véleménye).

írtakat) tartalmazó jogszabály alkotmányellenes, hacsak a jogalkotó nem tudja bizonyítani, hogy az „szükséges” vagy „pontosan igazodik” (a teszt eszköz-része) valamely „kényszerítő állami érdekhez” (a teszt cél-része). Fontos felhívni rá a figyelmet, hogy amint ez az iménti megfogalmazásból is kitűnik, a szigorú ellenőrzés tesztje alá tartozó jogszabályok esetében a vélelem az alkotmányellenességük mellett szól, és a jogalkotóra hárul az alkotmányosság bizonyításának a terhe.^[63]

A „kényszerítő állami érdek” (*compelling governmental interest*) az alapjogi tesztekben figyelembe vehető jogalkotói célok közül a legfontosabbakat, legsürgősebbeket és legritkábbakat jelenti; olyan állami érdekeket, amelyek megvalósítása létfontosságú, nem pusztán a jogalkotó tetszőleges választásán alapul. A „pontos igazodás” (*necessity / narrow tailoring*) pedig kivételesen szoros kapcsolatot jelent az elérendő jogalkotói cél és az annak elérésére választott eszköz (a jogszabály tartalma) között. Ez utóbbi követelmény a minimális észszerűségi teszt „racionális összefüggés” elemének ellenpontjaként fogalmazódott meg.^[64]

A Legfelső Bíróság gyakorlatában az alábbi területeken terjedt el és vált irányadóvá a szigorú ellenőrzés tesztje:

- az egyenlő jogvédelemmel kapcsolatos, faj szerinti megkülönböztetést vagy „gyanús csoportosítást” vizsgáló ügyekben;^[65]
- a szólásszabadsággal kapcsolatos, különösen a nézőpont- vagy tartalom-specifikus szabályozást vizsgáló ügyekben;^[66]
- az egyesülési szabadsággal kapcsolatos egyes ügyekben;^[67]
- a szabad vallásgyakorlás szándékos, célzott korlátozásával kapcsolatos ügyekben;^[68]
- az egyes alapjogokat (preferált jogokat) érintő, egyenlő jogvédelem klauzulája szerinti különbségtételt vizsgáló ügyekben;^[69] valamint
- a „tartalmi” törvényes eljárás klauzuláját érintő ügyekben.^[70]

[63] Fallon, 2007, 1273.

[64] Fallon, 2007, 1273-1274.

[65] Pl. Regents of the University of California v. Bakke, 438 U.S. 265 (1978); Palsmore v. Sidoti, 466 U.S. 429 (1984).

[66] Pl. United States v. Playboy Entertainment Group, 529 U.S. 803 (2000); R.A.V. v. City of St. Paul, 505 U.S. 377 (1992).

[67] Pl. Boy Scouts of America v. Dale, 530 U.S. 640 (2000).

[68] Pl. Employment Division v. Smith, 494 U.S. 872 (1990).

[69] Pl. Shapiro v. Thompson, 394 U.S. 618 (1969) (a tagállamok közötti szabad mozgás alapvető jogáról). Kramer v. Union Free School District No. 15, 395 U.S. 621 (1969) (a szavazati jogot érintő megszorításról). Loving v. Virginia, 388 US 1 (1967) (a házasságkötés szabadságáról, a faj szerinti megkülönböztetés kontextusában).

[70] Pl. Griswold, 381 U.S. 479, 486 (1965) (Goldberg bíró párhuzamos véleménye); Obergefell v. Hodges, 576 U.S. 644 (2015).

VII. A KÖZBENSŐ TESZT

A szigorú ellenőrzés és a minimális észszerűség tesztje között éles különbség áll fenn. A szigorú ellenőrzés „elméletben »szigorú«, valójában végzetes; más kontextusban [...] [a minimális észszerűség tesztje] elméletben minimális szigorúságú, valójában pedig nem létező.”^[71] A Legfelső Bíróság így a kétszintű alkotmányossági kontroll kialakításával abban a helyzetben találta magát, hogy valójában már az adott ügyre irányadó teszt kiválasztásával érdemben eldöntötte annak a kimenetelét és az érintett jogszabály sorsát is; ehhez képest a jogalkotói cél és az ahhoz választott eszköz – mint a tesztek elemei – vizsgálata csak formális jelentőséggel bírt. A minimális észszerűség tesztje túlzottan megengedőnek, a szigorú ellenőrzés pedig túlzottan merevnek bizonyult. Kivételek fogalmazódtak meg a szigorú ellenőrzés tesztjének alkalmazása alól mind a preferált jogok, mind a „gyanús csoportosítás” kategóriáin belül,^[72] így elkerülhetetlen volt a Legfelső Bíróság szembesülése azzal, hogy bizonyos területeken szükség van e két véglet közötti, további differenciálást lehetővé tevő másmilyen tesztre is.

Ennek az első jele még a Warren-bíróság idején, a *United States v. O'Brien* (1968) ügyben^[73] tűnt fel. Ebben az ügyben arról kellett döntenie a Bíróságnak, hogy az, hogy 1966-ban David Paul O'Brien három társával együtt, jelentős tömeg előtt, a dél-bostoni bíróság lépcsőjén nyilvánosan elégette a katonai behívóját a vietnámi háború ellen tiltakozva, majd ezért őt fiatalkorú elkövetőként elítélték az 1948. évi Egyetemes Katonai Kiképzési és Szolgálati Törvény megsértéséért, sérti-e az I. Alkotmánykiegészítés által biztosított szólásszabadságot. A katonai behívó elégetése O'Brien érvelése szerint szimbolikus szólásként az I. Alkotmánykiegészítés legmagasabb fokú alkotmányos védelmét élvez; ugyanakkor a rá alkalmazott törvény mindössze egy cselekményt (a katonai behívó szándékos és tudatos megrongálását vagy megsemmisítését) szankcionált, mely hagyományosan a minimális észszerűség tesztje szerint lenne vizsgálható. Az ebben az ügyben megfogalmazott négyrészes teszt szerint a cselekményekre, magatartásokra irányuló szabályozás akkor alkotmányos, ha i) arra a jogalkotónak alkotmányos hatásköre volt; ii) „fontos állami érdeket” szolgál (*important or substantial governmental interest*); iii) ez az állami érdek nem irányul céltatosan a szólásszabadság korlátozására; és iv) a szólásszabadság véletlenszerű megszorítása csak az ezen állami érdek előmozdításához legszükségesebb mértékre korlátozódik.^[74] A döntéshez írt párhuzamos véleményében Harlan bíró a teszt-hez további kritériumként fűzte még azt is, hogy a szabályozás v) nem járhat azzal a hatással, hogy a megszólalót teljes egészében elzárja attól, hogy jelentős közönség felé kommunikálja a véleményét; erre nyitva kell hagynia alternatív

[71] Gunther, 1972, 8.

[72] Ld. Shaman, 2001, 90-92.

[73] *United States v. O'Brien*, 391 U.S. 367 (1968).

[74] *O'Brien*, 391 U.S. 367, 377 (1968).

lehetőségeket.^[75] Ha a teszt bármelyik eleme nem teljesül, akkor a vizsgált szabályozás máris átkerül a szigorú ellenőrzés terrénumába, és az alkotmányossága ez alapján ítélandó meg. Az első ránézésre szigorúnak tűnő, formálódó új tesztet azonban – a Korematsu-ügyhöz hasonlóan, amely szintén katonai szabályozással volt kapcsolatos – a Legfelső Bíróság rögtön fel is puhította, amikor „fontos állami érdekként” elfogadta a közigazgatási egyszerűsítésre, az adminisztráció kényelmi szempontjaira való hivatkozást is; így az eleinte nem bizonyult túlzottan magas sztenderdnek.^[76] Mivel azonban az új teszt precedensként már megjelent az esetjogban, a Bíróságnak volt mit előhúznia, amikor az 1970-es években elkezdte átértékelni (vagy inkább megalkotni) a XIV. Alkotmánykiegészítés egyenlő jogvédelem klauzuláján alapuló, nemek szerinti diszkriminációval kapcsolatos gyakorlatát.

Az 1970-es évek elejéig a Legfelső Bíróság a nemek szerinti megkülönböztetést tartalmazó jogszabályokra mindössze a minimális észszerűség tesztjét alkalmazta, és alkotmányosként fenntartott minden, a nők jogait korlátozó szabályozást.^[77] E téren a változás első jelét az immáron a Burger-bíróság által elbírált Reed v. Reed (1971) ügy^[78] mutatta, amely még a minimális észszerűség tesztjét (annak keményebb alfaját) alkalmazva minősített önkényesnek és semmisített meg egy a nőkkel kapcsolatos sztereotípián alapuló idahoi jogszabályt – amely az elhunyt örökösök hagyatékának kezelőjeként a feltehetően jobb üzleti érzékkel bíró férfi családtagok kijelölését preferálta a nőkkel szemben. Ez volt az első alkalom, hogy a Legfelső Bíróság az egyenlő jogvédelem klauzuláját alkalmazva alkotmányellenesnek minősített egy nőket diszkrimináló törvényt; ugyanakkor a döntés nem sorolta a nemek szerinti megkülönböztetést a – szigorú ellenőrzés által védett – „gyanús csoportosítások” közé. Két évvel később aztán, az alapjogi tesztek spektrumának másik végpontja felé fordulva, a Frontiero v. Richardson (1973) ügyben^[79] Brennan bíró és további három bíró irányadó (de nem többségi) döntése a nemek szerinti diszkriminációt a faj szerinti megkülönböztetéssel egy szintre emelve „gyanús csoportosításnak” mondta ki, amelyre a szigorú ellenőrzés tesztje alkalmazandó. Az ügyben annak a szövetségi törvénynek az alkotmányosságáról kellett döntenie, amely lehetővé tette az egyenruhás katonai szolgálatot teljesítő férfiaknak, hogy a házastársukra mint eltartottra figyelemmel magasabb kategóriájú elszállásolást, házastársuknak pedig orvosi és fogászati ellátást igényelhessenek, a nőknek azonban ugyanezt nem tette lehetővé. A Bíróság ezt diszkriminatívnak, és a XIV. Alkotmánykiegészítés törvényes eljárás klauzuláját sértőnek mondta ki.^[80] Powell bíró és további három bíró a párhuzamos véleményükben az alkotmányellenesség megállapításával egyetértettek,

[75] O'Brien, 391 U.S. 367, 388-389 (1968) (Harlan bíró párhuzamos véleménye).

[76] Bhagwat, 2007, 792.

[77] Shaman, 2001, 94.

[78] Reed v. Reed, 404 U.S. 71 (1971).

[79] Frontiero v. Richardson, 411 U.S. 677 (1973).

[80] Frontiero, 411 U.S. 677, 688 (1973).

de nem osztották Brennan bíró azon kijelentését, hogy minden nemek szerinti megkülönböztetés eredendően „gyanús csoportosítás” volna, amely szigorú ellenőrzés tárgya.^[81] Brennan bíró ezen megközelítésmódja így sosem vált többségi állásponttá; helyette a Legfelső Bíróság a rá következő döntéseiben – érzékelve a megkülönböztetés tarthatatlanságát, ugyanakkor vonakodva egy újabb „gyanús csoportképzési ismerv” kimondásától^[82] – a nemek szerinti diszkrimináció elbírálására egy új alapjogi tesztet vezetett be: a közbenső tesztet (*intermediate scrutiny*).

E harmadik alapjogi teszt létét a Legfelső Bíróság először a Craig v. Boren (1976) ügyben^[83] ismerte el nyíltan, a szintén Brennan bíró által jegyzett többségi döntésben. Ebben az ügyben egy oklahomai törvény alkotmányosságáról kellett döntenie, amely megtiltotta a 3,2%-os, „alacsony alkoholtartalmú” sör értékesítését a 21 év alatti férfiak, valamint a 18 év alatti nők részére. E törvényt – amelyről nem sikerült bebizonyítani, hogy szolgálná az ittas vezetés visszaszorítását, mint jogalkotói célt, és amely eleve csak az árusítást tiltotta, a fogyasztást nem – a Bíróság alkotmányellenesnek, a XIV. Alkotmánykiegészítés egyenlő jogvédelem klauzuláját sértőnek mondta ki.^[84]

A közbenső teszt alapján a nemek szerinti megkülönböztetést tartalmazó jogszabály addig marad alkotmányos, amíg „fontos állami érdeket” szolgál (*important governmental objectives*), és a szabályozás „jelentős mértékben / lényegileg kapcsolódik” e cél eléréséhez (*substantially related to achievement of those objectives*).^[85] E teszt esetében is – akárcsak a szigorú ellenőrzés tesztjénél – a bizonyítás terhe a jogalkotóra hárul; neki kell igazolnia, hogy a vizsgált aktus valamilyen aktuális és valós jogalkotói célt szolgál.^[86]

Bár a Legfelső Bíróság egy ideig tétován alkalmazta az új tesztet, némileg fel is puhítva a teszt által megkívánt magasabb védelmi szintet – különösen a közbenső tesztrel igen kritikus Rehnquist bíró által jegyzett egyes döntésekben^[87] –, végül mégis a közbenső teszt eredeti kritériumrendszere rögzült a gyakorlatban. A nemek szerinti diszkrimináció terén a Legfelső Bíróság a Mississippi University for Women v. Hogan (1982) ügyben^[88] nyilvánvalóvá tette hogy a közbenső teszt alkalmazandó nemcsak a nőkkel, hanem a férfiakkal szemben hátrányos megkülönböztetést tartalmazó jogszabályokra is. A Ginsburg bíró által jegyzett

[81] Frontiero, 411 U.S. 677, 691, 692 (1973) (Stewart bíró párhuzamos véleménye; Powell bíró párhuzamos véleménye, amelyhez Burger főbíró és Blackmun bíró csatlakozott).

[82] Shaman, 2001, 95.

[83] Craig v. Boren, 429 U.S. 190 (1976).

[84] Craig, 429 U.S. 190, 210 (1976).

[85] Craig, 429 U.S. 190, 197 (1976).

[86] Kelso, 2021, 699-702.

[87] Ld. Michael M. v. Superior Court of Sonoma County, 450 U.S. 464, 468 (1981): „Az ügyeinkben eddig azt mondtuk ki, hogy a hagyományos minimális észszerűségi teszt valamivel »élesebb figyelmet« követel, amikor nemek szerinti csoportosítást kell vizsgálni”. Ld. továbbá Rostker v. Goldberg, 453 U.S. 57 (1981).

[88] Mississippi University for Women v. Hogan, 458 U.S. 718 (1982).

United States v. Virginia (1996) ügyben^[89] pedig ismét teljes vértetében, sőt fokozott szigorúsággal tért vissza a teszt, még világosabban és keményebben megfogalmazva, hogy ahhoz, hogy a nemek szerinti diszkrimináció alkotmányosnak minősüljön, „felettebb meggyőző igazolás” (*exceedingly persuasive justification*) szükséges.^[90]

Némileg eltérő szóhasználattal, de ugyancsak a közbenső tesztet alkalmazta a Legfelső Bíróság a házasságon kívül született gyermekekkel szemben diszkriminatív jogszabályi rendelkezések alkotmányosságának elbírálására is [ld. Trimble v. Gordon (1977) ügy^[91]]. A házasságon kívül született gyermekek helyzetét ugyanis – a nemek szerinti diszkriminációhoz hasonlóan – olyan „kvázi-gyanús” (*quasi-suspect*) státusznak ítélte a Bíróság, amiért maguk a gyermekek nem felelősek, nem tehetnek róla, ez a faktor pedig a közbenső teszt alkalmazását vonja maga után. (Ez a körülmény magyarázza, hogy nem találta irányadónak a közbenső tesztet a Legfelső Bíróság az illegálisan az Egyesült Államokba emigráltakra, és nem minősítette őket „gyanús” vagy „kvázi-gyanús” csoportnak a diszkriminációtilalom szempontjából, mert az e „csoportba” való belépés a bevándorlók saját döntésén alapul.)^[92]

Az I. Alkotmánykiegészítés és a szólásszabadság témaköréhez visszatérve, az O’Brien-teszt mintájára a közbenső tesztet látta alkalmazhatónak a Legfelső Bíróság azon szabályozások alkotmányosságának megítélésére is, amelyek nem a véleménynyilvánítás tartalmát szabályozzák (*content-neutral regulation*), hanem – nyilvános helyen – annak idejét, helyét és módját szabják meg (*time, place and manner regulation*). A Ward v. Rock against Racism (1989) ügyben^[93] rögzített, négy elemből álló teszt szerint az ilyen szabályozások akkor tekinthetők alkotmányosnak, ha i) tartalomsemlegesek (*content neutral*); ii) „szorosan kapcsolódnak” (*narrowly tailored*) valamely iii) „fontos állami érdekhez” (*significant governmental interest*); és iv) bőven hagynak egyéb nyitva álló kommunikációs módokat az üzenet közlésére (*leave open ample alternative channels for commu-*

[89] United States v. Virginia, 518 U.S. 515 (1996). A nemek közötti diszkrimináció felszámolása szempontjából kiemelkedő jelentőségű ügy tárgya az volt, hogy a Virginia Military Institute (VMI) – Virginia állam, és az egész Egyesült Államok egyik legrégebb, legrangosabb és legszigorúbb, rendszeresen kemény oktatási-képzési módszereket (*adversative methods*) alkalmazó katonai felsőoktatási intézménye – megsérti-e a XIV. Alkotmánykiegészítés egyenlő jogvédelem klauzuláját azzal, hogy kizárólag férfiakat vesz fel a kadétjai soraiba, hiába volnának nő jelentkezők is, akik akarják és tudják is teljesíteni a kemény kiképzést. Ginsburg bíró a döntésben alkotmányellenesnek minősítette a nők kizárását; különösen azért, mert az a nőkkel kapcsolatos sztereotípiákon alapult, és megtagadta annak a lehetőségét a nőktől, hogy csakis a képességeik alapján ítélik meg a teljesítményüket, a nemük pedig ne szabhasson gátat az érvényesülésüknek.

[90] Vö. Kelso, 2021, 746-747.

[91] Trimble v. Gordon, 430 U.S. 762 (1977). A döntés azt vizsgálta, hogy a házasságon kívül született gyermekek apától való öröklését korlátozó illinoisi törvény „gondosan hozzá van-e igazítva” valamilyen a pusztán diszkriminációtól különböző jogalkotói megfontoláshoz (*carefully tuned to alternative considerations*).

[92] Kelso, 2021, 713.

[93] Ward v. Rock Against Racism, 491 U.S. 781, 798 (1989).

nication). [A teszt i)-iii) pontjai tartalmilag megegyeznek az O'Brien-tesztben foglaltakkal, a iv) pont pedig a Harlan bíró párhuzamos véleményében foglalt kiegészítő kritériumot visszahangozza.] A döntést megfogalmazó Kennedy bíró külön kiemelte, hogy a teszt „szoros kapcsolódást” megkövetelő eleme nem támaszt olyan magas követelményt, mint a szigorú ellenőrzés tesztjében a „pontos igazodás” kritériuma.^[94] A Legfelső Bíróság utóbb az eredetileg a nyilvános helyeken történő véleménynyilvánításokra vonatkoztatott Ward-tesztet – különösebb magyarázat nélkül, és némileg szigorúbb formában – a magántulajdonban lévőterületeket érintő szabályozásokra is irányadónak mondta ki;^[95] a Turner Broadcasting System, Inc. v. FCC (1994) ügyben^[96] pedig – egy, a kábeltévé-szolgáltatókra vonatkozó szabályozás alkotmányossági felülvizsgálata kapcsán – az is tetten érhető, amint a Bíróság gyakorlatában az O'Brien-teszt és a Ward-teszt egybeolvad, és a tartalomsemleges megszólalások szabályozására irányadó, általános közbenső tesztté válik.^[97]

A közbenső teszt jelentőségét az I. Alkotmánykiegészítés területén még két témakörben szükséges megemlíteni. Az egyik a kereskedelmi szólások (hirdetések, ajánlatok) témaköre, amely kezdetben – mint gazdasági tárgyú témakör, amely kívül áll a szólásszabadság legjobban védett belső magján – pusztán a minimális racionalitás tesztje alapján szabályozható volt, majd a Legfelső Bíróság az 1970-es évek közepétől fokozatosan felismerte, hogy a tényszerű (nem megtevesztő) információk közlése e téren is magasabb szintű védelemre érdemes.^[98] Ez a korlátozásokkal szembeni magasabb szintű védelem először a Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council, Inc. (1976) ügyben^[99] fogalmazódott meg egyértelműen; majd ezt követően a Central Hudson Gas & Electric Corporation v. Public Service Commission of New York (1980) ügy^[100] foglalta össze a kereskedelmi szólások alkotmányosságára vonatkozó, „keményebb közbenső tesztnek” (*heightened intermediate review*)^[101] is nevezetett mér-

[94] Ward, 491 U.S. 781, 800 (1989): „Mindaddig, amíg a választott eszköz a szükségesnél nem lényegesen túlterjeszkedőbb az állami érdek eléréséhez, a szabályozás nem lesz érvénytelen pusztán amiatt, mert egy bíróság úgy véli, az állami érdek adekvát módon teljesíthető lenne valamely a szólásszabadságot kevésbé megszorító módon” (fordította: N.G.).

[95] City of Ladue v. Gilleo, 512 U.S. 43 (1994).

[96] Turner Broadcasting System, Inc. v. FCC, 512 U.S. 622 (1994).

[97] Bhagwat, 2007, 793.

[98] Bhagwat, 2007, 793-794.

[99] Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council, Inc., 425 U.S. 748 (1976).

[100] Central Hudson Gas & Electric Corporation v. Public Service Commission of New York, 447 U.S. 557 (1980). Az ügyben a Legfelső Bíróságnak abban a kérdésben kellett döntenie, hogy New York állam Közszolgáltatási Bizottságának azon (az áramellátás szűkössége idején hozott) rendelkezése, amely teljesen megtiltotta a villamosenergia-szolgáltatás iránti keresletet stimuláló, promóciós jellegű hirdetéseket, nem tilalmazta azonban a nem a fogyasztás ösztönzésére irányuló, tájékoztató, ismeretterjesztő hirdetéseket, sérti-e az – XIV. Alkotmánykiegészítés közvetítésével a tagállamokra is kötelező – I. Alkotmánykiegészítésben védelmezett szólásszabadságot? A Bíróság a kérdést igenlően válaszolta meg, és a túlzottan általános tiltást alkotmányellenesnek minősítette.

[101] Kelso, 2021, 724-728. Vö. Central Hudson, 447 U.S. 557, 564 (1980).

cét. Eszerint ezekben az ügyekben azt kell vizsgálni, hogy i) a szólás jogszerű cselekményre vonatkozik-e, és nem félrevezető-e (*communication is neither misleading nor related to unlawful activity*); ii) fontos állami érdeket szolgál-e (*substantial governmental interest*); iii) a szabályozás közvetlenül hozzájárul-e ezen cél előmozdításához (*the restriction must directly advance the state interest involved* – e kitétel teszi keményebbé a közbenső teszt ezen verzióját); és iv) nem terjeszkedik-e túl azon a mértéken, ami e cél előmozdításához szükséges (*not more extensive than is necessary to serve that interest*). A kereskedelmi szólásra, hirdetésekre vonatkozó szabályozások – szemben a szimbolikus szólásra, vagy az időre, helyre és módra vonatkozó szabályozással – fogalmilag tartalomspecifikusak (*content-specific regulation*), emiatt az I. Alkotmánykiegészítés keretei között vizsgálva elméletileg a szigorú ellenőrzés tesztjének kellene megfelelniük. A Legfelső Bíróság azonban érzékelte, hogy a kereskedelmi hirdetések alkotmányjogi szempontból alacsonyabb értéket képviselnek;^[102] ezért – más okból és más levezetés útján, de – mégis ugyanúgy a közbenső tesztet ítélte alkalmazandónak erre a kategóriára is, mint az imént említett szimbolikus szólások, vagy az időre, helyre és módra vonatkozó korlátok szabályozására. Azt pedig, hogy a Central Hudson-teszt a közbenső teszt egy „keményebb” alfaját jelenti, az is mutatja, hogy e – máig irányadó – mérce alapján, különösen 1990 után, több hirdetések korlátozó szabályozást alkotmányellenesnek minősített a Legfelső Bíróság [például *Thompson v. Western States Medical Center* (2002) ügy^[103]].^[104]

A másik témakör a „felnőtt tartalmú” vagy explicit szólásokat, illetve tipikusan az ilyen tartalmú szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokat (boltok, mozik, klubok) érinti. Az ilyen vállalkozásokat – érthető okokból – mind a tagállamok, mind az önkormányzatok igyekeznek szabályok közé szorítani; azonban az explicit tartalmú szólás, amíg nem obszcenitásról van szó, elvileg az I. Alkotmánykiegészítés védelmi körébe tartozna, és a szigorú ellenőrzés tesztje vonatkozna a korlátozására.^[105] Az 1970-es évektől azonban a Legfelső Bíróság alkotmányos-

[102] *Central Hudson*, 447 U.S. 557, 562, 563 (1980): „Mindazonáltal a döntéseink elismerték a »józan észből« fakadó különbséget a kereskedelmi ügyletet ajánló, hagyományosan a kormányzat által szabályozott szólás, valamint a másfajta szólások között.» [...] Az Alkotmány ezért alacsonyabb szintű védelmet nyújt a kereskedelmi szólásoknak, mint más, alkotmányosan garantált kifejezőmódoznak” (fordította: N.G.).

[103] *Thompson v. Western States Medical Center*, 535 US 357 (2002).

[104] *Vö. Bhagwat*, 2007, 794-795.

[105] *Bhagwat*, 2007, 797. *Vö. Miller v. California*, 413 U.S. 15, 24 (1973). Ebben az ügyben fogalmazta meg a Legfelső Bíróság, hogy az obszcén tartalmakat milyen mérce alapján lehet beazonosítani. Eszerint „[a] tények megítélésének alapvető irányelvei a következők: (a) »egy átlagos személy, a közösség aktuális mércéjét alkalmazva« úgy találná-e, hogy a vizsgált mű, egészében nézve, a nemi vágy felkeltésére irányul [...]»; (b) a mű egyértelműen a szexuális aktus nyers ábrázolását vagy leírását tartalmazza-e, olyan módon, amint ezt a tagállami jog is meghatározza; és (c) a mű, egészében nézve, nélkülöz-e mindenféle komoly irodalmi, művészeti, politikai vagy tudományos értéket. Nem tartjuk fenn az alkotmányos mérce részeként a »társadalmi értékekhez való hozzájárulás teljes hiánya« fordulatot a *Memoirs v. Massachusetts* ügyből, 383 U.S., 419. oldal” (fordította: N.G.). Mivel a Miller-teszt igen szigorú, valójában kevés tartalom esik a tilalmazott kategóriába.

ként fenntartott több, a témakört érintő korlátozást, anélkül, hogy a szigorú ellenőrzés tesztjét alkalmazta volna; a *City of Renton v. Playtime Theatres, Inc.* (1986) ügyben^[106] pedig úgy fogalmazott, hogy amíg a felnőtt tartalmakat kínáló vállalkozások szabályozása nem direkt módon magukra a vállalkozásokra vonatkozik, hanem azok „másodlagos hatásaira” (*secondary effects* – pl. a prostitúció és a bűnözés várható megjelenése), addig tartalomsemleges – időt, helyet és módot érintő – szabályozásnak tekinthető, és a közbenső teszt alapján ítéltető meg az alkotmányossága.^[107] Ezt a mércét alkalmazta a *City of Erie v. Pap's A.M.* (2000) ügyben^[108] is a Legfelső Bíróság.

Említést érdemel végül, hogy a Legfelső Bíróság az állami alkalmazottak – napi munkájuk ellátását, valamint a munkahelyük szabályszerű működését nem befolyásoló – szólásszabadsága korlátozásának alkotmányosságát is egy, a közbenső tesztre emlékeztető, de meghatározóbb mérlegelési elemet tartalmazó teszt alapján tartotta vizsgálhatónak.^[109]

VIII. BEFEJEZÉS

Amint ez az amerikai alapjogi tesztek kialakulásának, alkalmazási területeinek és elemeinek vázlatos áttekintéséből is kitűnik, az Egyesült Államok a Magyarországon ismerős arányossági típusú teszthez képest jelentősen eltérő alapjogvédelmi keretrendszer alkalmaz, más érvelési folyamaton keresztül vizsgálva az alapjog-korlátozások alkotmányosságát. Az eltérő fejlődés egyik oka a II. részben is említett azon körülmény, hogy az amerikai Alkotmány nem tartalmaz általános alapjog-korlátozási klauzulát. Ebből fakadóan – talán az „eszköz-cél” struktúra alapul vételét leszámítva – nem is alakult ki az amerikai alkotmányjogi doktrínában az alapjog-korlátozásnak egy egységes, a különböző

[106] *City of Renton v. Playtime Theatres, Inc.*, 475 U.S. 41 (1986).

[107] *Playtime Theatres*, 475 U.S. 41, 49, 50 (1986): „[Az] American Mini Theatres-ügyben e Bíróság többsége úgy döntött, hogy legalább is a nyíltan szexuális tartalmakat forgalmazó vállalkozásokat érintően, azon területrendezési tervek, amelyek e vállalkozások nemkívánatos másodlagos hatásait kívánják leküzdeni, az alapján a teszt alapján vizsgálándók felül, amely a „tartalomsemleges”, időt, helyet és módot érintő szabályozásokra irányadó. [...] A vizsgálándó szempont tehát ebben az ügyben az, hogy Renton város szabályozása fontos állami érdek szolgálatára irányul-e, és lehetővé tesz-e észszerű alternatív kommunikációs lehetőségeket” (fordította: N.G.).

[108] *City of Erie v. Pap's A.M.*, 529 U.S. 277 (2000).

[109] *Ld. Pickering v. Board of Education*, 391 U.S. 563, 568 (1968). Az ügyben azt kellett eldöntenie a Legfelső Bíróságnak, hogy egy tanár, Marvin L. Pickering elbocsátása az iskolából amiatt, mert egy helyi újságban kritizálta az iskola igazgatótanácsának forrásfelhasználását és az ezzel kapcsolatos kommunikációt, sérti-e az I. és a XIV. Alkotmánykiegészítéseket. A Bíróság megállapította az alkotmány sértést, leszögezve, hogy az állami alkalmazottak nem adták fel azt a jogukat, hogy fontos közügyekben véleményt mondhassanak, pusztán azért, mert a kormányzat foglalkoztatja őket. Marshall bíró az ilyen ügyekben vizsgálándó szempontokat úgy fogalmazta meg, hogy: „A tanár, mint nyilvánosan véleményt formáló polgár érdekeit mérlegelni kell a Tagállam azon érdekével szemben, hogy elősegítse alkalmazottai hatékony közfeladat-ellátását” (fordította: N.G.). Vö. Bhagwat, 2007, 795-796.

alkotmányos jogokat összekapcsoló és azokra univerzálisan érvényes, absztrakt elmélete. Ehelyett az amerikai bíró az elé kerülő konkrét ügyből kiindulva dönti el, hogy az érintett alapjog terjedelmével (védelmi körével) ütközik-e a vizsgált államhatalmi aktus;^[110] és ezen egyedi döntésekből formálódik aztán fokozatosan – a bírói döntések jogforrási jellegére, valamint a *stare decisis* elvre figyelemmel – egy absztrakt alkotmányjogi teszt. Emiatt azonban maguk a tesztek is „klauzula-kötöttek”^[111] maradnak; vagyis csak azokra az alapjogokra (az alapjogok azon aspektusaira) és csak azokra az alkotmányos rendelkezésekre (pl. a törvényes eljárás klauzulájára, az egyenlő jogvédelem klauzulájára stb.) vonatkoznak, amelyek kapcsán a Legfelső Bíróság megfogalmazta őket, és nem olvadnak össze egy univerzális tesztté.

Magyarázza az eltérő alapjogvédelmi szisztémát annak eddigi történelmi fejlődés is, amely – a fent írtak szerint – a Legfelső Bíróság végletek közötti csapongásain keresztül a középút és a stabilitás megtalálására tett kísérletekből állt. A Lochner-ügy, különösen a Legfelső Bíróság abból kiolvasható, társadalomról és gazdaságpolitikáról alkotott víziója és e vízió bukása megmutatta annak a káros következményeit, ha a bírók a saját helyesnek vélt világnézetüket olvassák bele az alkotmányba és állítják be abból következő normatív parancsként. Észelve, hogy a „gazdasági-tartalmai törvényes eljárás” leple alatt folytatott gyakorlatuk a saját pozíciójukat és a Legfelső Bíróság autonómiáját is veszélybe sodorta, a bírók hirtelen a feltett kéz politikájára váltottak, és a minimális észszerűségi teszt alkalmazásával – különösen a gazdaságpolitika tágabb értelemben vett területén – engedelmesen meghajoltak minden jogalkotói törekvés előtt. Gyorsan kiderült azonban, hogy ezzel a megközelítésmóddal a Legfelső Bíróság nem tesz mást, mint megtagadja a Marbury v. Madison (1803) ügyben kimondottakat, teljesen kiüresíti az alkotmányossági kontroll intézményét, ellehetleníti az alkotmány normáinak kikényszerítését, és megkérdőjelezi a saját létjogosultságát. Nem tudták kikerülni a bírók annak az elismerését sem – amint ezt a Carolene Products-ügy 4. lábjegyzete mutatja –, hogy mégis csak léteznek olyan alapjogi igények, olyan preferált jogok az amerikai Alkotmány alapján, amelyek a „valójában nem létező” minimális észszerűségi tesztnél markánsabb védelemre érdemesek. Ezt a magasabb szintű védelmet volt hivatott biztosítani a Warren-bíróság idején egységes formát öltő, és az alapjogvédelem több területén is irányadóvá váló szigorú ellenőrzés tesztje. A Warren-korszak végére ugyanakkor világossá vált, hogy a mindössze kétszintű alapjogvédelem – amelyben a bázis szintjét jelentő minimális észszerűségi teszt alapján a támadott jogszabályt a Bíróság szinte mindig fenntartja, míg az emelt szintet jelentő szigorú ellenőrzés tesztje alapján szinte mindig megsemmisíti – nem biztosít elegendő rugalmasságot. Ha kevés alapjogvédelmi kategória áll rendelkezésre, és a Legfelső Bíróság kénytelen ezek szerint osztályozni azokat az ügyeket is, amelyeket a kategóriák kialakításakor még egyáltalán nem látott előre, az szükségszerűen a nem ideális

[110] Vö. Barak, 2010, 5.

[111] Vö. Jackson, 2015, 3121-3122.

döntések számának az emelkedéséhez, vagy a kategóriák alóli kivételek megjelenéséhez és elszaporodásához vezet. Az, hogy a szigorú ellenőrzés tesztje a gyakorlatban túlzottan szigorúnak bizonyult, egyrészt annak a kimondására készítette a Legfelső Bíróságot, hogy a preferált jogok nem minden esetben preferáltak, a „gyanús csoportosítás” pedig nem minden esetben gyanús; másrészt az észszerűségi teszt „keményebb” változata megjelenéséhez vezetett (abból az okból, hogy a preferált jogok, és a „gyanús csoportosítások” kategóriáját a Legfelső Bíróság ne nyissa túlzottan tágira). Szembesülve azzal, hogy nem elegendő pusztán védelemre érdemes és védelmet nem igénylő jogok között különbséget tenni, hanem a védelemre érdemes jogok halmazán belül is differenciálni kell, végül a Burger-bíróság volt az, amely a kellő mozgástér kialakításához szükséges radikális lépést megtette, és kialakította – a bázis és az emelt szint között, harmadikként – a közbenső tesztet.^[112]

A Lochner-éra vége óta jól kitapinthatóan próbál a Legfelső Bíróság világos szabályok szerint felállított kategóriák alapján ítélni, az arányossági típusú tesztek nélkülözhetetlen részét képező mérlegelést pedig kerülni. Ezzel a Bíróság az önkényes, diszkrecionális döntéshozatal vádját igyekszik hárítani, valamint azt megakadályozni, hogy fontos (preferált) szabadságjogok a mérlegelés során relativizálódjanak, felpuhuljanak.^[113] Mivel azonban különböző alapjogok és alkotmányos értékek szüntelenül ütköznek egymással, e kollíziók feloldása során az arányossági mérlegelés teljesen nem iktatható ki. A kategorizáló megközelítésnél azonban ez a mérlegelési mozzanat inkább az irányadó teszt kiválasztásának fázisában, és kevésbé az adott tesztben magában érhető tetten.^[114] Nehéz volna tagadni azonban, hogy így is szükség van mérlegelésre a különböző szigorúságú tesztek alkalmazása során; a tesztek cél-eleme kapcsán pl. annak megállapításához, hogy mi fogadható el „kényszerítő állami érdekként” vagy „fontos állami érdekként”, az eszköz-elem kapcsán pedig pl. annak az értékeléséhez, hogy az alapjogot korlátozó jogszabály valóban „pontosan igazodik-e” a kitűzött jogalkotói célhoz. Mérlegelést igényel annak az eldöntése is, hogy az I. Alkotmánykiegészítés köréből mely szövegek – és azok milyen jellegű szabályozása – tartoznak a szigorú ellenőrzés, és melyek a közbenső teszt védelme alá; illetve, hogy az egyenlő jogvédelem klauzulája alapján mely csoportképzéseket milyen szigorúan vizsgál a Legfelső Bíróság. Mérlegelés eredménye volt továbbá magának a közbenső tesztnek az életre hívása is, amely középutas megoldásként kívánt szolgálni az alapjogok abszolút jogkénti kezelése, valamint a jogalkotónak a jogok korlátozása terén teljesen szabad kéz adása között.

Bár a két alapjogvédelmi rendszer – az arányossági típusú teszt és a kategorizáló megközelítés – között számos érdemi különbség áll fenn, mégis ugyanaz a szándék fedezhető fel a kialakulásuk mögött: egy kiszámítható, igazolható, stabil keretrendszer biztosítása, amely irányt szab a bírói érvelésnek, és képes

[112] Vö. Shaman, 2001, 92.

[113] Vö. Fallon, 2007, 1293-1294.; Jackson, 2015, 3101-3102., 3122.

[114] Shaman, 2001, 90.

elejét venni annak, hogy az alapjogi konfliktusok önkényesen, eshetőlegesen, „mindent egybevetve-alapon” kerüljenek elbírálásra.

IRODALOM

- Alexy, Robert (2010): *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford University Press, New York.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-77321-2_1.
- Badó Attila – Bencze Mátyás (szerk.) (2007): *Betekintés a jogrendszerek világába*. Studio Batiq, Szeged.
- Bhagwat, Ashutosh (2007): The Test that Ate Everything: Intermediate Scrutiny in First Amendment Jurisprudence. In: *University of Illinois Law Review*. Vol. 3/2007.
- Barak, Aharon (2010): Proportionality and Principled Balancing. In: *Law & Ethics of Human Rights*. Vol. 4/2020, No. 1. April.
DOI: <https://doi.org/10.2202/1938-2545.1041>.
- Bernstein, David E. (2005): *Lochner v. New York: A Centennial Retrospective*. In: *Washington University Law Quarterly*. Vol. 83/2005, No. 5.
- David, René (1977): *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. (Fordította: Nagy Lajosné Dusa Margit.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Dennis, Jeanne M. (eds.) (2023): *The Constitution of the United States of America. Analysis and Interpretation*. U.S. Government Publishing Office, Washington.
- Fallon, Richard H. (2007): Strict Judicial Scrutiny. In: *UCLA Law Review*. Vol. 54/2007, No. 5. June.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108673549>.
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2020): Az alapjogok korlátozása. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András.) (Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/az-alapjogok-korlatozasa>).
- Glenn, H. Patrick (2014): *Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law*. 5th Edition. Oxford University Press, New York.
DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780199580804.003.0214>.
- Gunther, Gerald (1972): Foreword: In Search of Evolving Doctrine on a Changing Court: A Model for a Newer Equal Protection. In: *Harvard Law Review*. Vol. 86/1972, No. 1. November.
- Holoszyć-Pimentel, Raphael (2015): Reconciling Rational-Basis Review: When Does Rational Basis Bite? In: *New York University Law Review*. Vol. 90/2015, No. 6. December.
- Jackson, Vicki C. (2015): Constitutional Law in an Age of Proportionality. In: *The Yale Law Journal*. Vol. 124/2015, No. 8. June.
- Jakab András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Kelso, R. Randall (2021): The Structure of Intermediate Review. In: *Lewis & Clark Law Review*. Vol. 25/2021, No. 3.
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3675838>.
- Nachbar, Thomas B. (2016): The Rationality of Rational Basis Review. In: *Virginia Law Review*. Vol. 102/2016, no. 7. November.
- Nachbar, Thomas B. (2017): Rational Basis plus. In: *Constitutional Commentary*. Vol. 32/2017, no. 2. Summer.

- Scheb II, John M. – Sharma, Hemant (2020): *An Introduction to the American Legal System*. 5th Edition. Wolters Kluwer, New York.
- Shaman, Jeffrey M. (2001): *Constitutional Interpretation. Illusion and Reality*. Greenwood Press, Westport, CT, London.
DOI: <https://doi.org/10.5040/9798400630965>.
- Siems, Mathias (2018): *Comparative Law*. 2nd Edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Zweigert, Konrad – Kötz, Heinz (1998): *Introduction to Comparative Law*. (Translated by Tony Weir.) 3rd Edition. Oxford University Press, Oxford.

HIVATKOZOTT JOGFORRÁSOK

- A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 8. § (1) bekezdés.
- A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye 19. cikk (2) bekezdés.
- Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya I. Cikk, I-X. és XIV. Alkotmánykiegészítések.
- Magyarország Alaptörvénye I. cikk (3) bekezdés.

BÍRÓI DÖNTÉSEK JEGYZÉKE

- 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77.
- 14/2014. (V. 13.) AB határozat.
- 20/1990. (X. 4.) AB határozat, ABH 1990, 69.
- 3298/2014. (XI. 11.) AB határozat.
- 3330/2022. (VII. 21.) AB határozat.
- *Allegheny Pittsburgh Coal Co. v. County Commission*, 488 U.S. 336 (1989).
- *Allgeyer v. Louisiana*, 165 U.S. 578, 589 (1897).
- *Baker v. Carr*, 369 U.S. 186 (1962).
- *Boston Beer Co. v. Com. of Massachusetts*, 97 U.S. 25, 33 (1877).
- *Boy Scouts of America v. Dale*, 530 U.S. 640 (2000).
- *Braunfeld v. Brown*, 366 U.S. 599 (1961).
- *Central Hudson Gas & Electric Corporation v. Public Service Commission of New York*, 447 U.S. 557 (1980).
- *City of Cleburne v. Cleburne Living Center, Inc.*, 473 U.S. 432 (1985).
- *City of Erie v. Pap's A.M.*, 529 U.S. 277 (2000).
- *City of Ladue v. Gilleo*, 512 U.S. 43 (1994).
- *City of New Orleans v. Dukes*, 427 U.S. 297, 303 (1976).
- *City of Renton v. Playtime Theatres, Inc.*, 475 U.S. 41 (1986).
- *Craig v. Boren*, 429 U.S. 190 (1976).
- *Eisenstadt v. Baird*, 405 U.S. 438 (1972).
- *Employment Division v. Smith*, 494 U.S. 872 (1990).
- *Florida Lime & Avocado Growers v. Paul*, 373 U.S. 132 (1963).
- *Frontiero v. Richardson*, 411 U.S. 677 (1973).
- *Griswold v. Connecticut*, 381 U.S. 479 (1965).
- *Hurtado v. People of California*, 110 U.S. 516 (1884).
- *Korematsu v. United States*, 323 U.S. 214, 216 (1944).
- *Kramer v. Union Free School District No. 15*, 395 U.S. 621 (1969).

- *Lawrence v. Texas*, 539 U.S. 558, 579 (2003).
- *Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905).
- *Madden v. Kentucky*, 309 U.S. 83 (1940).
- *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803).
- *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819).
- *McLaughlin v. Florida*, 379 U.S. 184 (1964).
- *Michael M. v. Superior Court of Sonoma County*, 450 U.S. 464, 468 (1981).
- *Miller v. California*, 413 U.S. 15, 24 (1973).
- *Minnesota v. Clover Leaf Creamery Co.*, 449 U.S. 456 (1981).
- *Mississippi University for Women v. Hogan*, 458 U.S. 718 (1982).
- *Mugler v. Kansas*, 123 U.S. 623 (1887).
- *Munn v. Illinois*, 94 U.S. 113 (1876).
- *NAACP v. Alabama ex rel. Patterson*, 357 U.S. 449 (1958).
- *NAACP v. Button*, 371 U.S. 415 (1963).
- *National Labor Relations Board v. Jones & Laughlin Steel Corporation*, 301 U.S. 1 (1937).
- *Nebbia v. New York*, 291 U.S. 502 (1934).
- *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U.S. 254 (1964).
- *Obergefell v. Hodges*, 576 U.S. 644 (2015).
- *Olsen v. Nebraska ex rel. Western Reference & Bond Association, Inc. et al.*, 313 U.S. 236 (1941).
- *Palmore v. Sidoti*, 466 U.S. 429 (1984).
- *Pickering v. Board of Education*, 391 U.S. 563, 568 (1968).
- *Plyler v. Doe*, 457 U.S. 202 (1982).
- *R.A.V. v. City of St. Paul*, 505 U.S. 377 (1992).
- *Reed v. Reed*, 404 U.S. 71 (1971).
- *Regents of the University of California v. Bakke*, 438 U.S. 265 (1978).
- *Romer v. Evans*, 517 U.S. 620 (1996).
- *Rostker v. Goldberg*, 453 U.S. 57 (1981).
- *Shapiro v. Thompson*, 394 U.S. 618 (1969).
- *Sherbert v. Verner*, 374 U.S. 398 (1963).
- *Thompson v. Western States Medical Center*, 535 US 357 (2002).
- *Trimble v. Gordon*, 430 U.S. 762 (1977).
- *Turner Broadcasting System, Inc. v. FCC*, 512 U.S. 622 (1994).
- *U.S. Department of Agriculture v. Moreno*, 413 U.S. 528 (1973).
- *United States v. Carolene Products Co.*, 304 U.S. 144 (1938).
- *United States v. O'Brien*, 391 U.S. 367 (1968).
- *United States v. Playboy Entertainment Group*, 529 U.S. 803 (2000).
- *United States v. Windsor*, 570. U.S. 744 (2013).
- *Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council, Inc.*, 425 U.S. 748 (1976).
- *Ward v. Rock Against Racism*, 491 U.S. 781 (1989).
- *West Coast Hotel Co. v. Parrish*, 300 U.S. 379 (1937).
- *West Virginia State Board of Education et al. v. Barnette*, 319 U.S. 624, 639 (1943).
- *Wilkinson v. Leland*, 27 U.S. 627 (1829).
- *Williamson v. Lee Optical*, 348 U.S. 483 (1955).
- *Zobel v. Williams*, 457 U.S. 55 (1982).

NÉMETH RICHÁRD – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

A számok tükrében – A Jog-Állam-Politika 2020-2024 között megjelent lapszámainak statisztikai és tudománymetrikai elemzése

ABSTRACT

In this study, which reviews the last five years of Jog-Állam Politika, we use statistical and qualitative methods to analyse the authorship and content of the journal's issues, highlighting patterns of publication, research trends and author communities. The analysis of the data provided us with the opportunity to map the structure of the scientific author community and the composition of research networks, with particular attention to the gender, institutional background and affiliation of authors. The citation frequency, scope and thematic distribution of publications reflect the internal dynamics of the discipline, the increasing interdisciplinarity and the progress of international integration. The impact of digitisation, such as the increased use of DOI identifiers thanks to international databases and the management of manuscripts through the OJS platform, was a key factor in the analysis. Our aim with this research was not only to describe the current situation, but also to indicate a way forward for improving editorial policy and the culture of legal publishing in our journal.

Keywords: Jog-Állam-Politika ■ science metrics statistics ■ indicators
■ qualitative methodology ■ quantitative methods ■ retrospection

I. A JOG-ÁLLAM-POLITIKA FOLYÓIRATRÓL

A Jog-Állam-Politika évente 4 alkalommal jelenik meg nyomtatott és digitális formában, a jogász szakma neves képviselőinek írásait publikálja elsősorban a jogtudomány, az államtudományok, a politikatudomány és a társadalomtudomány területéről. A folyóirat 2025-ben immáron a XVII. évfolyammal jelentkezik.

A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsa 2008. június 5-én döntött a kar kiadványa, a Jog-Állam Politika megalapításáról. A Kari Tanács felkérte a szerkesztőbizottság elnökének Bihari Mihály egyetemi tanárt, aki a főszerkesztői feladatokat

2009. február 11-étől látja el. A folyóirat első száma 2009 decemberében jelent meg. A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának Állam- és Jogtudományi Bizottsága a 2011. január 19. napján megtartott ülésén a „A” kategóriás minősítést adott a lapnak, amely azóta is „A” kategóriás minősítésű – ennek megőrzése a folyóirat eredményességét is igazolja.

A folyóirat alapítása óta a szerkesztőbizottság összetétele szinte változatlan; hazai és külföldi, nemzetközileg elismert jogtudósok. A JÁP 2019 óta nyomtatott és digitális verzióban is megjelenik, 2020-tól pedig DOI-számmal is ellátjuk a hivatkozásokat. A kiadvány honlapján a 2009 óta megjelent számok is elérhetők, ami nagymértékben növelte a lap egyes írásaira való hivatkozások számát.^[1] A DOI-számmal ellátott tanulmányok publikálási lehetősége óta a szerkesztőségbe érkező tanulmányok száma is megugrott. A digitalizálódó világ alól a tudományos írás sem kivétel. Az általános tendencia, hogy az elektronikusan elérhető cikkekre való hivatkozások száma is növekvő tendenciát mutat. A modern kor tudósai a digitális térben elérhető felületeket, adatbázisokat gyorsabban érik el, mint a nyomtatott, könyvtári körülmények között fellelhető műveket. A szerkesztőség tervei között szerepel a honlapon található írásokhoz egy gyorskereső modul bevezetése is.

Az alapítás óta eltelt időszakban a JÁP megszakítás nélkül megjelent, a kiadvány külső megjelenése nem változott. Továbbra is az Universitas-Győr Non-profit Kft. adja ki a lapot, a nyomdai munkálatokat a győri Palatia Nyomda végzi, a műszaki tördelésért a Cégarculat Kft. munkatársa, Nagy Anita grafikus felel, az olvasószerkesztést Németh Richárd okleveles gazdaságinformatikus, a Széchenyi Egyetem tanársegédje, doktorandusza végzi. 2022 óta Szerényi Gábor Munkácsy-díjas grafikus képei, sajtógrafikái díszítik a folyóiratot. A szerkesztés és kivitelezés teljes menedzselésért Szoboszlai-Kiss Katalin habilitált egyetemi docens felel, aki immáron 16 éve a Jog–Állam–Politika vezető szerkesztője. Munkájában Bihari Mihály főszerkesztő, valamint Deli Gergely és Kukorelli István szerkesztők vannak nagy segítségére. A folyóirathoz érkezett tanulmányok a beérkezést követően szakmai lektorálási folyamaton vesznek részt, két külső, anonim lektor véleménye alapján kerülnek publikálásra a kéziratok. A szerkesztőség örömmel közöl tematikus számokat, amelyek szélesíthetik a folyóirat ismertségét. 2022-ben Stumpf István professzor úr szerkesztésében jelent meg az Identitás különszám, amely a nemzeti identitást és az európai identitást hivatott körvonalazni. Ugyanebben az évben jelent meg a Szladits Károly emlékére összeállított tematikus rovat, amelyet Takács Péter professzor úr szerkesztett. Nagy sikert ért el a folyóirat Kukorelli István professzor úr 70. születésnapjára kiadott ünnepi különszámával, amellyel még abban az évben a Jogi Könyvszalon Közönségszavát is elnyerte a szerkesztőség.

A Jog–Állam–Politika szerkesztősége büszke arra, hogy a modern korunkat érintő kihívásokra is nyitott, a klasszikus jogi tudományterületek mellett

[1] Ld. <https://jap.sze.hu>, ezen belül a „Megjelent számaink” menüpont kiválasztásával tölthetők le a korábbi lapszámok.

számos kurrens, nagy etikai vitát kiváltó témákban is iránymutató publikációt közölt, mint a mesterséges megtermékenyítés etikai kihívásai vagy a géntechnológiák jogi kihívásai, a mesterséges intelligencia és kiberbűnözés problémái. 2024-ben egy új rovatot is indítottunk, amely Bibó István életműve előtt tiszteleg. A Bibó örökség-rovat örömmel fogad új, eddig fel nem dolgozott Bibó-dokumentumokat, -értelmezéseket, de korábban közölt és eddig nem közismert, fontos írásokat is. A szerkesztőség fontosnak találja a pártállam éveiben perifériára szorult tudósok emlékét ápolni, ezért rendszeresen jelennek meg az összmagyarság előtt példaértékű alkotókról, tudósokról szóló írások. Az elmúlt években különös figyelemmel voltunk a dunántúli régió közigazgatás- és vallástörténeti értékeinek bemutatására is, szélesítve a lap ismertségét és értékelését regionális szinten. Ezen tanulmányok a lap Műhely rovatában kapnak helyet, a folyóirat szaktudományos jellegét a Tanulmányok és a Fórum rovatok határozzák meg, megőrizve a lap fő profilját. A vizsgált időszakban a jogtudományi területek eloszlását tekintve igyekeztünk minden ágak teret adni, így a közigazgatástudományi, polgári jogi, nemzetközi jogi és jogelméleti tanulmányok mellett római jogi, büntetőjogi és kriminológiai cikkek is megjelentek szép számmal. A kiadvány cikkeire való hivatkozási számok is mutatják, hogy a folyóirat cikkeket érték olvassák és figyelik. Az MTMT^[2] adatbázisa szerint a Jog–Állam–Politika folyóiratnak 2025. április végén 1069 idézése volt. Összehasonlításképpen: a Pro Futurónak ugyanekkor 673 volt, míg a nagymúltú és évente nem négyszer, hanem havonta megjelenő Magyar Jog 5379 idézettségi számmal rendelkezik – lapunk az évi négy számmal és a 16 évvel számolva arányaiban a Magyar Jog hivatkozási számaihoz közelít. A szerkesztőség mindig örömmel fogad hazánkban tanuló, de nemzetközi területéről érkező PhD-hallgatóktól kéziratokat, a folyóirat ismertségéhez az ilyen írások is sokat adnak hozzá. Az idegennyelvű írások közül az angol nyelvű szövegek a mérvadóak, a szakmai lektorálást követően nyelvi lektoráláson is átesnek, ezt Hontvári Tamás szerkesztőtársunk végzi el.

A modern társadalomtudományi publikációs trendeket figyelve, a szerkesztőség is igyekszik azokkal lépést tartani. Az angol nyelvű absztraktok és kulcsszavak mellett a szerzői bemutatkozást és affiliációt is kérjük, a jövőben pedig az egyes szerzőknél a vezető tanulmányaikra kapott citátumokat is szeretnénk feltüntetni, különösen a Jog–Állam–Politikában megjelent cikkek esetében, ezzel is ösztönözve a preferált lapválasztást leendő szerzőinknél.

II. A KUTATÁS RELEVANCÍÁJA ÉS TUDOMÁNYOS ÉRTÉKE

A folyóirat lapszámainak statisztikai elemzése több szempontból is jelentősnek tekinthető, annak tudományos hasznossága több dimenzióban is értelmez-

[2] MTMT: Magyar Tudományos Művek Tára. A nyilvános keresőfelület elérhető: <https://m2.mtmt.hu/gui2/>.

hető. A hasonló kutatások hozzájárulnak a tudományos diskurzus strukturális és tartalmi mintázatainak feltárásához, lehetővé téve a jelen publikációs trendek értelmezését, a szerzők egymás közti kommunikációja hatékonyságának növelését, a kutatói közösség összetételének megismerését. A kvalitatív módszertan alkalmazása elősegítheti az aktuális publikációs gyakorlatok objektív feltárását, elsősorban a cikkek terjedelme, szerzői háttere és hivatkozási gyakoriságának trendjei szempontjából,^[3] mindemellett lehetővé teszi a kutatási témák és megközelítések időbeni változásainak azonosítását is. A szerzői közösség összetétele kvantitatív módszerekkel elemezhető, mely analízis (különös tekintettel a szerzők nemére, egyetemi beosztására) kiválóan fémjelzi a közösség diverzitását. Ez számunkra elsősorban a PhD-hallgatók számának reprezentáltsága megállapításához bizonyult hasznosnak. Továbbá, az adatok elemzése segíthet feltárni a jog- és politikatudományokban domináns kutatási irányzatokat, valamint a szerzői közösség szerkezeti sajátosságait (pl. egyetemi beosztások, nemek, intézményi kapcsolatok közötti korreláció). Ezen vizsgálatok elvégzése az utóbbi időben számos folyóiratnál és intézmények kutatási jelentésekben is jellemző.

^[4] A statisztikai modellek és mutatószámok^[5] (korreláció, szórás) feltárhatják, tisztázhatják a publikációs gyakorlatok és a tudományos minőség közötti összefüggéseket, például a nemzetközileg indexált folyóiratokban való megjelenés előfeltételeit^[6] – ez utóbbiból következtethetünk a kutatások interdiszciplináris jellegére^[7] vagy a nemzetközi szakirodalom integrációjára is.

A kurrens, legutóbbi trendek közül kiemelendő a digitalizáció hatása a tudományos kommunikációra, amelyet a folyóiratok online elérhetősége és a DOI-azonosítók^[8] használata is erősít, akárcsak a lehetőség, hogy szerzőink immáron az OJS-rendszeren^[9] is beküldhetik kézírataikat, és a teljes lektorálási folyamat ezen platformon keresztül bonyolítható, a bekezdéstől a korrektúrán át az elfogadásig. Emellett napjaink tudományos munkásságában egyre nagyobb teret kapnak az interdiszciplináris kutatások, és szép számmal jelennek meg jelen cikkünkhöz hasonló írások. Ilyen pl. a Statisztikai Szemlében megjelent áttekintés Dusek Tamás tollából, amely az általunk használtakhoz hasonló esz-

[3] A folyóirat háttéréről bővebben: Jog–Állam–Politika: A folyóiratról.

[4] Ld. pl. Sapientina tudományos kutatási jelentés, 2023-2024.

[5] Korrelációs elemzésekkel és mutatószámokkal kapcsolatban ld. bővebben: Simon – Berezvai – Kémény – Pusztai, 2024, 83-88.

[6] Publikálási feltételekről, kézirat összeállításával kapcsolatos javaslatokról ld. pl. Koch – Vanderstraeten, 2021, illetve Mallik, 2020, 12-23.

[7] Ahogy például Gárdos-Orosz Fruzsina is megjegyzi írásában: „A jog- és politikatudomány egyre inkább interdiszciplináris megközelítést alkalmaz, amit a hivatkozások diverzitása és a szerzői affiliációk elemzése is tükrözhet, például az alapjog-korlátozások magyarországi vizsgálatában.” (Gárdos-Orosz, 2024, 1-15.). Az interdiszciplináris kutatások besorolásáról, jellemzőiről ld. bővebben: Aboelela et al., 2007.

[8] A DOI-azonosítókról ld. Paskin, 2005.

[9] Az Open Journal Systems működéséről, hasznosságáról bővebben ír Willinsky, 2005, 504-519.

közökre építve szolgáltat értékes adatokat.^[10] A nemzetközi együttműködések számának növekedése, az egyre inkább kiterjedt, szélesedő kutatási háló jellemző napjaink kutatási irányzatát, ami a magasan jegyzett, indexált folyóiratokba való publikációs arányok növekedésében is megmutatkozik. Bár a Jog-Állam-Politika elsősorban magyar nyelvű cikkeket közöl, de teret ad idegen nyelvű írásoknak is, ami összhangban áll a nemzetközi trendekkel. Az aktuális irányvonalat tekintve, ugyanígy megfigyelhető a nemi szerepek egyensúlyba kerülése is, a tudományos közösségekben egyre nagyobb hangsúly kerül a nemek közötti egyenlőség és diverzitás vizsgálatára.^[11]

Legvégül, lapunk célul tűzte ki a Bibó-örökség fenntartását, ápolását, melynek keretében lapszámaink hasábjain rendszeresen adunk teret a Bibó Istvánnal kapcsolatos publikációknak, megemlékezéseknek. Ahogy azt már említettük, fontosnak tartjuk a leendő tudományos, értelmiségi generáció kiépülésének támogatását; ennek keretében rendszeresen biztosítunk publikálási lehetőséget doktorandusz hallgatóknak, sok esetben értékes tanácsokkal, pontról pontra kifejtett változtatási javaslatokkal és korrektúrákkal segítve előrehadásukat.

Kutatásunk eredményei lapunk számára is hasznosíthatóak: hozzájárulhatnak a folyóirat szerkesztési politikájának finomításához, továbbá a jogtudományi kutatások metodológiai fejlesztéséhez, különös tekintettel az adatalapú komparatív elemzések lehetőségeire.

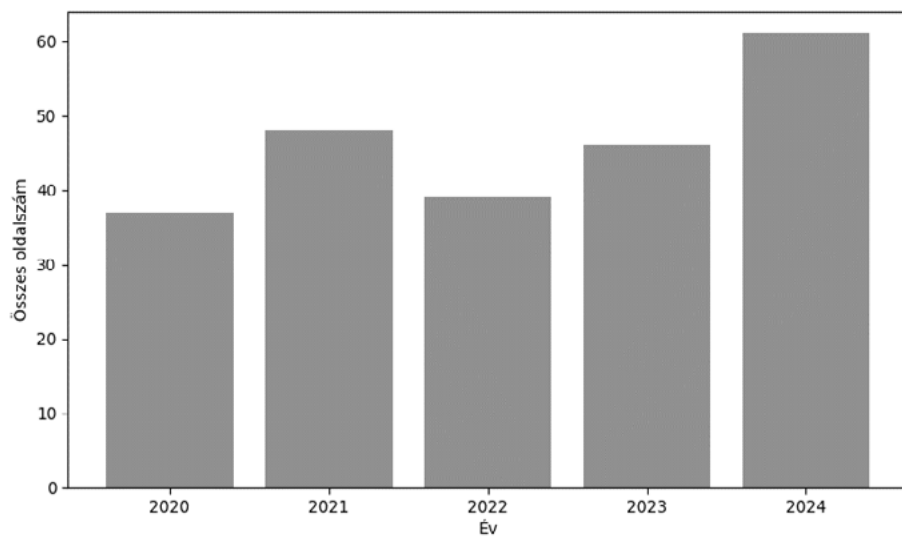
III. ADATOK ÉVENKÉNTI BONTÁSBAN

1. Cikkek és terjedelem

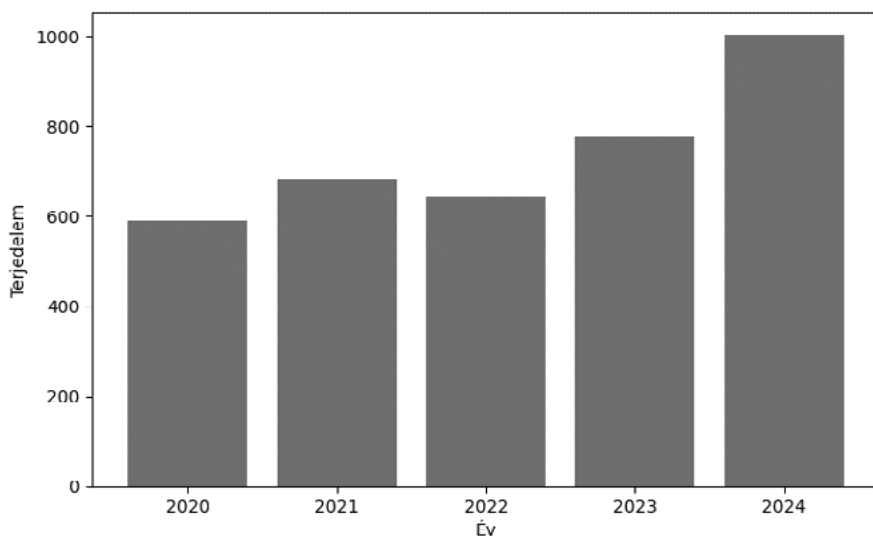
A vizsgált időszakban összesen 20 hivatalos lapszám jelent meg, minden évben pontosan 4 (további 4 különszám mellett – ezek bemutatása és elemzése nem képezi jelen írásunk tárgyát). A húsz lapszám mindösszesen 231 cikket foglal magában, ami számonként átlagosan 11,55 cikket jelent – ezek kiadványonként átlagban 13 szerző nevéhez fűződnek, hiszen több írás is társszerzővel közös műként jelent meg. A 231 tanulmányt 183 szerző jegyzi, amiből az is kiderül, hogy többen is vannak, akik egynél több alkalmmal közöltek írást kiadványunkban.

[10] Ld. Dusek, 2022.

[11] A legtöbb területen a nők továbbra is alulreprezentáltak. Erről ír pl. Casad et al., 2020.

1. ábra: Cikkek száma a lapszámokban, évenkénti összegzésben
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

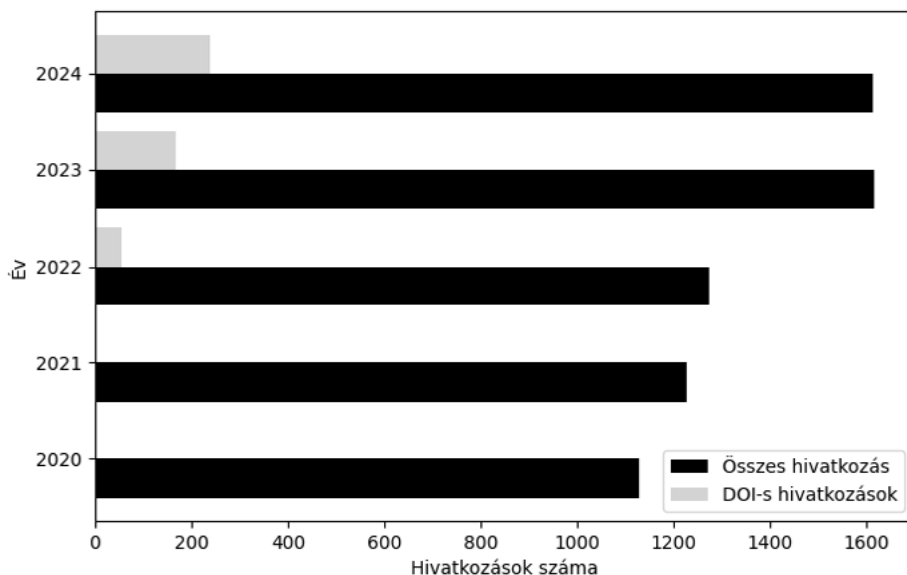
2. ábra: Terjedelmek oldalszámban megadva, évenkénti összegzésben
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Amint az az 1. ábrán látható, a vizsgált időszakban 231 cikk jelent meg a Jog-Állam-Politika hasábjain. Ezek évenként a következők: 2020-ban 37; 2021-ben 48; 2022-ben 39; 2023-ban 46 és 2024-ben 61 darab kézirat érkezett be és bizonyult megjelenésre érdemesnek. A terjedelmet tekintve (2. ábra) a statisztika által lefedett időszakban az első évben 591 oldalnyi tartalmat lapozhattak olvasóink (ebben az évben egy lapszám átlagosan 148 oldal hosszú volt), majd rendre 682 (átlagos hosszúság: 171 oldal), 646 (átlag: 162), 775 (átlag: 194) és végül 1002 oldalnyit (251 oldalnyi átlagos lapszámhossz mellett). Az öt év alatt mindösszesen 3696 oldal terjedelemben jelent meg a periodika – átlagosan egy lapszám megközelítőleg 200 oldal, egy átlagos cikk pedig kerekítve 16 oldal hosszúságú volt.

2. Hivatkozások

Ha eltekintünk a hivatkozásokat (általában) nem tartalmazó kategóriák, a Recenzió és a Megemlékezés rovatokba sorolt cikkektől, hogy e tekintetben is némileg pontosabb képet kapjunk, évenkénti bontásban 582, 657, 626, 747 és 964 oldalnyi tartalommal bővíthették olvasóink tudományos ismereteiket – ez összesen 3576 oldalnyi tudományos tartalom.

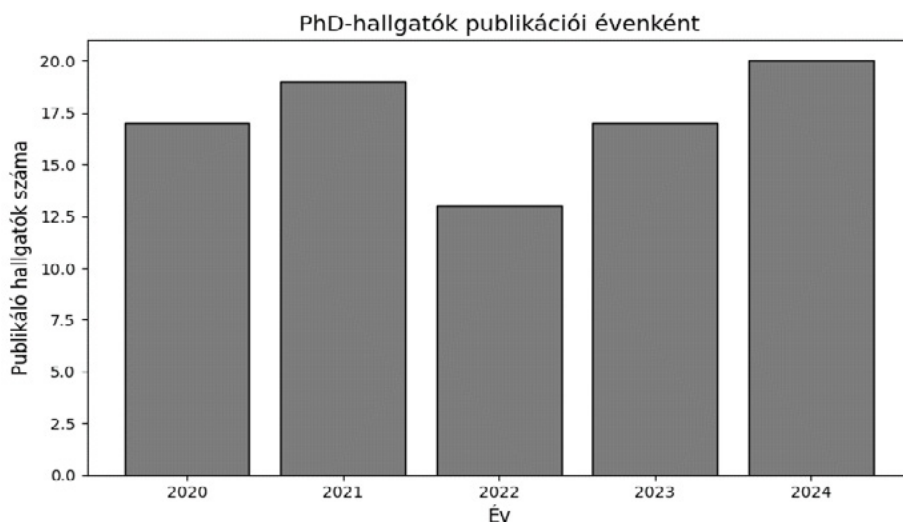
Megfelelve az „MTA-A” besorolással járó rangunknak és a követelményeknek, nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy a nálunk megjelent kéziratokban szereplő tények mögött releváns hivatkozások is álljanak. A 2022. évi utolsó számban, a Scopus-referált folyóiratok előtérbe kerülésével ezt azzal is kibővítettük, hogy a DOI-számmal ellátott hivatkozásokat külön is feltüntetjük az Irodalomjegyzékben, bátorítva arra szerzőinket is, hogy minél több, jó minőségű forrást használjanak fel kézírataikban.

3. ábra: Hivatkozások számának áttekintése naptári évenként
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Amint az a mellékelt oszlopdiagramon is látható, fenti törekvéseinknek meglehetősen magas szinten sikerült megfelelnünk. 2020-ban 1127, 2021-ben 1226, 2022-ben 1274, 2023-ban 1617, míg 2024-ben 1612 darab hivatkozást találhatunk meg a lapszámokban (összesen 6856, évente átlagosan 1371 darab hivatkozást). Érdemes megfigyelni, hogy a források száma évente növekedett, ezt azonban némileg árnyalja a tény, hogy ez szorosan összefügg a lapszámok terjedelmének növekedésével. Amiben azonban egyértelmű az előrelépés, hogy a DOI-számok 2022 negyedik negyedévi bevezetése óta a DOI-számmal ellátott publikációk számossága egyértelmű növekedést mutat, 54, 168, majd 239 Scopus-referált hivatkozás formájában, ami a terjedelem növekedése indokolta megnövekedett számnál nagyobb mértékben emelkedett. A számok kedvelőinek azt is kiszámoltuk, hogy ez összesen 6856, évente átlagosan 1371, lapszámonként 343, cikkenként pedig 30 darab hivatkozást jelent.

Feloldva a kisebb ellentmondást a cikkek számának összessége és a szerzők száma között, kiemelnénk, hogy több olyan cikk is született, amelyet két vagy három szerző közösen vetett papírra – 2020-ban 3 ilyen írás, majd rendre 4, 5, 5 és 9 kézirat esetében szerepelt egynél több név a cím előtt.

4. ábra: A PhD-hallgatók által írt cikkek száma, évenként
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

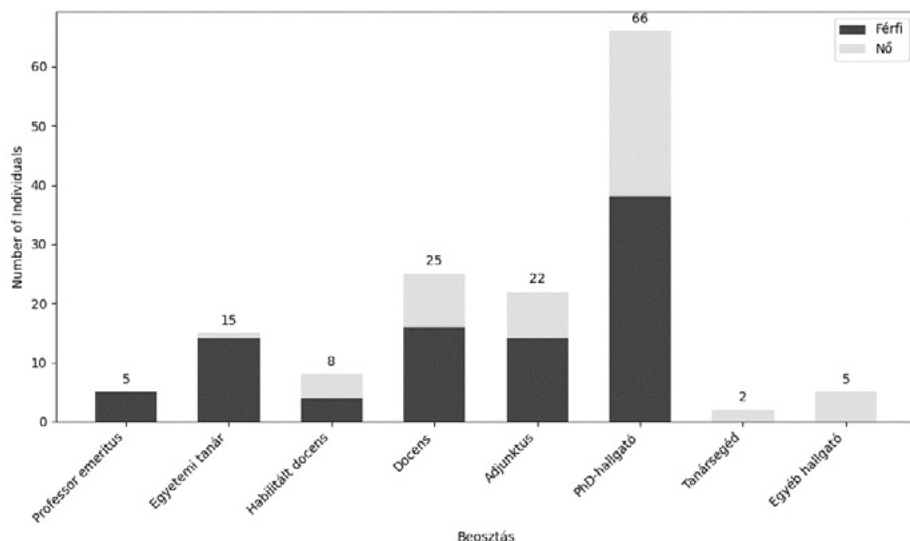
Már utaltunk rá a bevezetőben: kiemelten fontos feladatunknak tartjuk, hogy felületet biztosítsunk a szárnyaikat bontogató doktoranduszoknak. Ennek jegyében 2020-ban 17, 2021-ben 19, 2022-ben 13, 2023-ban 17, végül 2024-ben pedig 20 PhD-hallgató publikálta írását folyóiratunk különböző rovataiban.

IV. SZERZŐINKKEL KAPCSOLATOS STATISZTIKÁK

1. 1. A vizsgált minta nemek és pozíció szerinti összetétele

A már említett 231 cikken az 5 év alatt 183 szerző, 122 férfi és 61 nő osztozott. Az egyetemi, főiskolai felsőoktatási intézményekben az alábbi pozíciókat különíthetjük el a szerzőség tekintetében:

- 5 professor emeritus (mind az 5-en férfiak);
- 15 egyetemi tanár (14 férfi és 1 nő);
- 8 habilitált egyetemi docens (4 férfi és 4 nő);
- 25 egyetemi vagy főiskolai docens (16 férfi, 9 nő, közülük 2-en főiskolai docensek);
- 22 adjunktus (14 férfi és 8 nő);
- 66 PhD-hallgató (38 férfi és 28 nő);
- 2 tanársegéd (aki nem folytat PhD-tanulmányokat), valamint
- 5 fő jogász- vagy egyéb egyetemi hallgató.

5. ábra: A szerzők által betöltött pozíció, nemek szerinti bontásban
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Az 5. ábrából az is jól látható, hogy arányaiban messze a doktoranduszok szerzték lapunk hasábjain a legtöbb tanulmányt, és az is figyelemreméltó, hogy a magasabb beosztású kollégák is szívesen jelentetik meg írásaikat a Jog–Állam–Politikában. Több a docens, mint az adjunktus, és 5 professor emeritus is megtisztelt minket írásaival. Ami a fenti kategóriákba nem sorolható, a felsőoktatáson kívül tevékenykedő szerzőket illeti, összesen 35-en vannak – közülük öten sajnos már nem lehetnek közöttünk, az ő írásaik posztumusz módon jelentek meg.

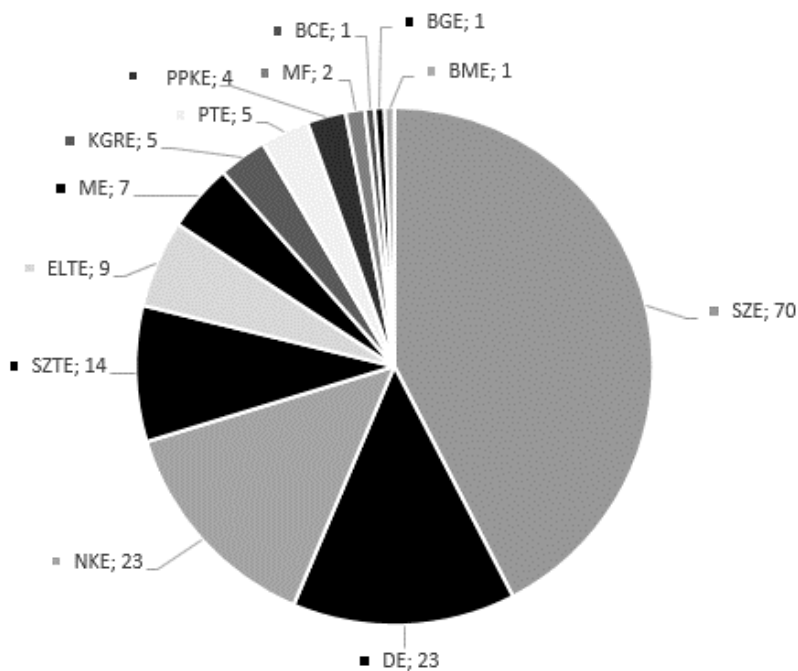
Fentiek mellett kifejezetten büszkék lehetünk arra, hogy magas tisztséget viselő, prominens személyiségek is több alkalommal publikáltak rovatainkban, köztük 1 rektorhelyettes, 1 dékán, 6 tanszékvezető, 4 tudományos főmunkatárs, 3 tudományos munkatárs és 2 segédmunkatárs.

2. A szerzők által megjelölt intézmények szerinti eloszlás

Az összesen 163, felsőoktatási intézményhez tartozó szerzőnk mindösszesen 13 egyetemről vagy főiskoláról érkezett, ezek a következők:

- Széchenyi István Egyetem, Győr: 70 fő;
- Debreceni Egyetem: 23 fő;
- Nemzeti Közszerződési Egyetem, Budapest: 23 fő;
- Szegedi Tudományegyetem: 14 fő;
- Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 9 fő;

- Miskolci Egyetem, 7 fő;
- Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest: 5 fő;
- Pécsi Tudományegyetem: 5 fő;
- Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest: 4 fő;
- Milton Friedman Egyetem, Budapest: 2 fő;
- Budapesti Corvinus Egyetem: 1 fő;
- Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem: 1 fő, és végül
- Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem: 1 fő.

6. ábra: A szerzők által a bemutatkozásban megadott elsődleges intézmények megoszlása
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

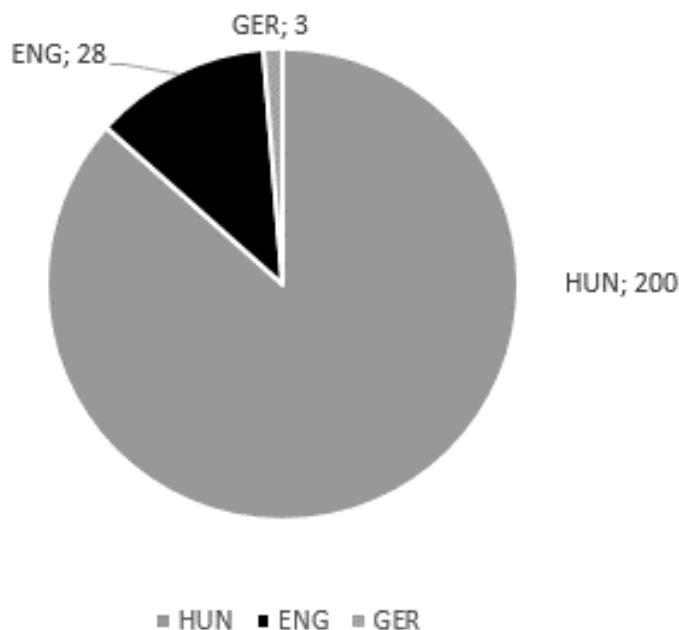
A szerzők affiliációjánál megjegyezzük, hogy csak az elsődleges adatot vizsgáltuk – tehát, ha valaki egynél több felsőoktatási intézményt adott meg, akkor is csak a legelső helyen szereplőt vettük figyelembe. Ahogyan az is fontos kiegészítés, hogy az egyéb, nem oktatási szférában lévő köz- és egyéb intézmények sem képezik részét az adathalmaznak, mivel kifejezetten az egyetemek megoszlására voltunk kíváncsiak.

Nem meglepő módon a legtöbben a Széchenyi István Egyetemről érkeztek (70 szerző, azaz 42%), de szép számmal képviselteti magát a Debreceni Egyetem és a Nemzeti Közszolgálati Egyetemi is (23-23 fő, 14%). A Szegedi Tudományegyetemről 14-en, az ELTE-ről 9-en, Miskolcra pedig 7-en publikáltak kiadványunkban – hogy csak a jelentősebb intézményeket említsük.

V. A CIKKEKKEL KAPCSOLATOS MEGÁLLAPÍTÁSOK

1. Megoszlás a tanulmányok nyelve esetében

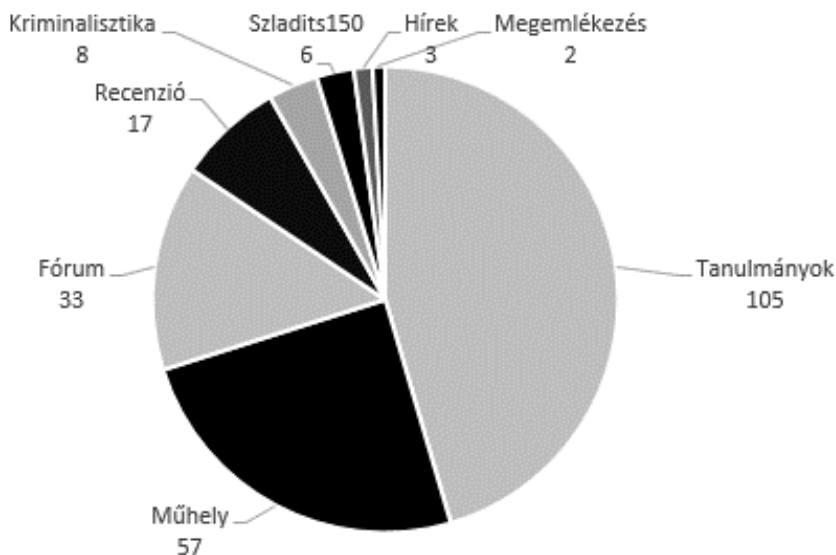
A tanulmányok nyelvét vizsgálva kiderül, hogy a vizsgált öt évben 200 magyar nyelvű, 28 angol nyelvű és mindössze 3 német tanulmány kapott helyet a megjelent írások között. Némileg árnyalja a képet, hogy szerzőinktől teljes angol nyelvű absztraktot kérünk, ezúttal azonban a kéziratok szövegét vettük figyelembe az értékeléskor. Érdekesség, hogy a százalékos megoszlást tekintve az idegen nyelvű írások jóval nagyobb arányban jelentek meg a Műhely vagy a Fórum rovatban, mint a Tanulmányok között.

7. ábra: Az egyes tanulmányok nyelve
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

2. A cikkek rovatok szerinti eloszlása

Ami a rovatokat illeti, az állandó kategóriák (Tanulmányok, Műhely, Bibó Örökség, Fórum és Recenzió) mellett időnként jelentkeztünk tematikus rovatokkal (Szladits, Hírek, Kriminalisztika, Megemlékezés) is. Itt messze a Tanulmányok a legfoglalkoztatottabb csoport, csaknem annyi írást közzeltünk e kategóriában (105-öt), mint az összes többiben együttvéve – a Műhely 57, a Fórum pedig mindössze 33 írással képviselteti magát.

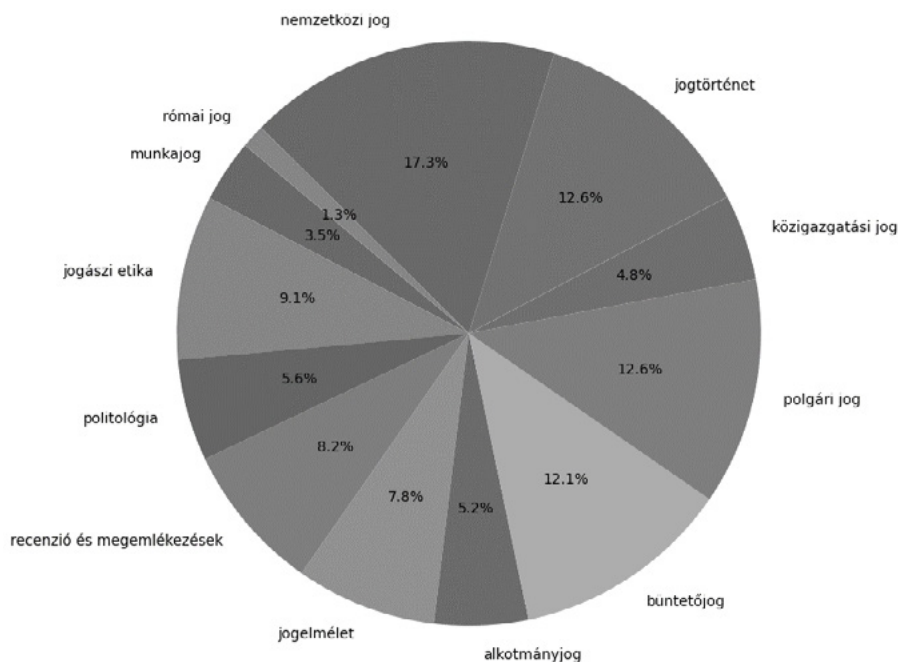

8. ábra: Az egyes rovatok megoszlása
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

3. A cikkek szakterület szerinti besorolása

Abban az esetben, ha a beküldött kéziratok tudományágak szerinti besorolását tesszük vizsgálat tárgyává, elmondható, hogy a feldolgozott időszakban a jogtudományi terület teljes spektrumának lefedettsége tapasztalható. 12 fő kategóriát határoztunk meg az osztályokba soroláshoz. Elsősorban a nemzetközi jog területéről közzölt a folyóirat publikációkat, a 40 szakcikk erős mezőnyt mutat. A jogtörténet, a polgári jog és a büntetőjog szinte azonos számban, közel harminc cikkel képviselteti magát, a jogelmélet (18 írás) és a jogász etika (21 írás) a harmadik legpublikáltabb csoportba sorolható, de a 10 feletti írások számával a politológia (13), az alkotmányjog (12), valamint a közigazgatási jog (11) számossága is jelentős. Némileg alacsonyabb a munkajogi tudományágba besorolható cik-

kek száma (8), a római jog esetében pedig láthatunk némi visszaesést a korábbi évekhez képest, a négy év alatt csupán három cikket közöltünk lapunk hasábjain e témakörben. A vizsgálat tárgyát képező időszakban a jogtörténeti, bioetikai és jogelméleti tematikus számok vendégszerkesztővel történő közlései magyarázatul szolgálnak az etika, jogelmélet, jogtörténet témákban publikált cikkek relatíve magas számára. A nemzetközi jog kategóriába soroltuk az európai uniós jog témakörében közölt írásokat is, a többi kategóriához viszonyítva emelkedett szám ezzel is magyarázható. A négy év publikációi között olyan érdekességet figyeltünk meg meg, miszerint a polgári jog területéről több, fogyasztóvédelmet érintő tanulmány is megjelent, a nemzetközi jog esetében pedig a digitális kultúra, a mesterséges intelligencia és kiberbűnözés témakörök is több esetben megjelentek. Az alkotmányjog esetében az emberi méltóság fogalma, az alapjogok kérdése dominált. Politológia tárgykörben érdekességképpen jegyezzük meg, hogy Orbán Baláznak a doktori védése során a médiában is vita tárgyát képező cikke ebben a kategóriában jelent meg, mely vita a folyóíratra is ráirányította a figyelmet és emelte is lapunk ismertségét és értékét. Tudománytörténeti szempontból a Jog–Állam–Politika így ismét – és nem csupán a mesterséges megtermékenyítés témában közölt cikkeknek köszönhetően – erős sajtóvisszhangot kapott.

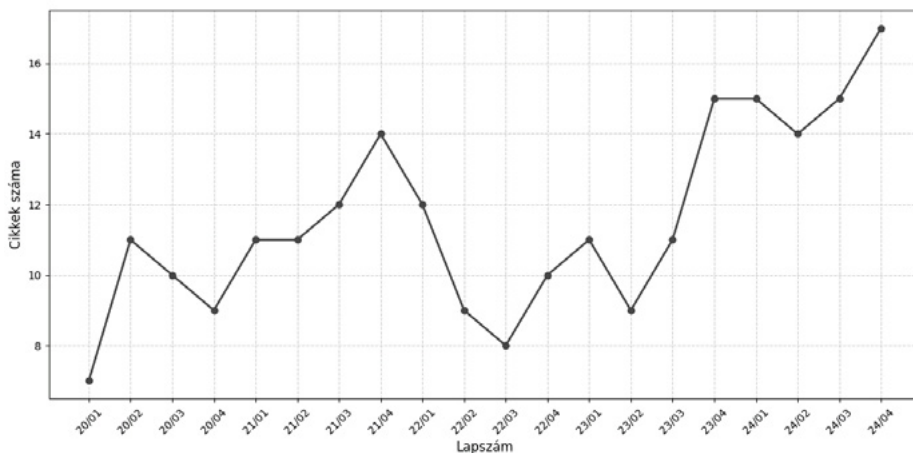
9. ábra: Tudományágak szerinti megoszlás
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

A „Recenziók és megemlékezések” kategóriába soroltuk azokat a szerkesztőség által közölt írásokat is, amelyek neves professzorainkról, tudósainkról, a szerkesztőséghez közel álló művészeinkről szóló megemlékezésekként jelentek meg: Gábor Lucáról, Schmidt Péterről, Kőrösi Tamásról, Órsi Zsuzsannáról. A folyóirat jogtörténeti és jogelméleti kategóriáiban több, Bibó Istvánról szóló több tanulmányt is közöltünk, amelyek megalapozták a 2025-ben elindított új rovatot, amelynek címe „Bibó István öröksége”. A rovat öteletadói Kukorelli István és Szoboszlai-Kiss Katalin szerkesztők voltak, akik évek óta közösen kutatják Bibó István életművét.

VI. AZ EGYES LAPSZÁMOK ADATAI

1. A cikkek száma lapszámonként

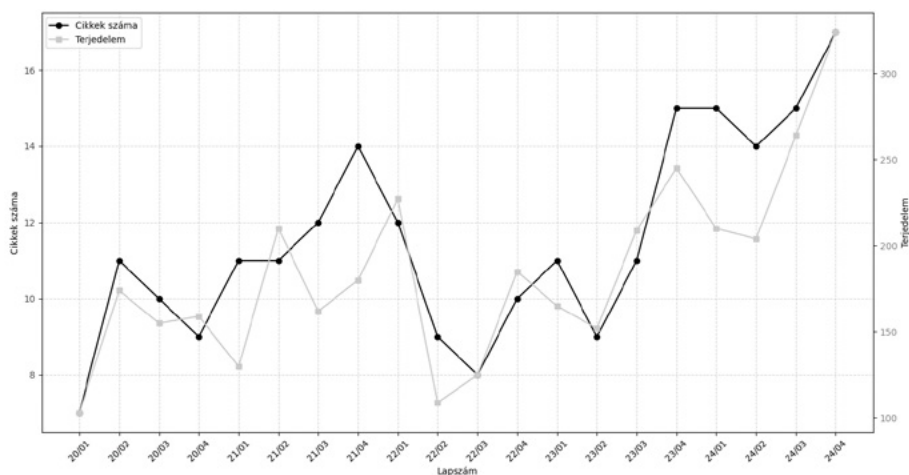
Ha az egyes lapszámokban megjelent cikkek számát vesszük górcső alá, megállapíthatjuk, hogy noha a cikkek száma meglehetősen nagy varianciát mutat, enyhe növekedés figyelhető meg a 2023-as év közepétől, a kezdetekkel hasonlítva pedig jelentősen megnőtt az egy folyóiratba bekerülő tanulmányok száma. A sokáig „élen járó” 2021/4. szám annyiból is különleges volt, hogy az NKE rektor-helyettese és karunk dékánja is ebben a számban jelentette meg kéziratát.

10. ábra: A megjelent cikkek alakulása lapszámonként
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

2. Az egyes lapszámok terjedelmének változása

A terjedelem – érthető módon – erős korrelációt mutat a megjelent írások számával, ugyanakkor célszerűnek láttuk (az eltérő skála okán) azt két külön Y-tengelyen érzékeltetni, hogy jól látható következtetéseket vonhassunk le.

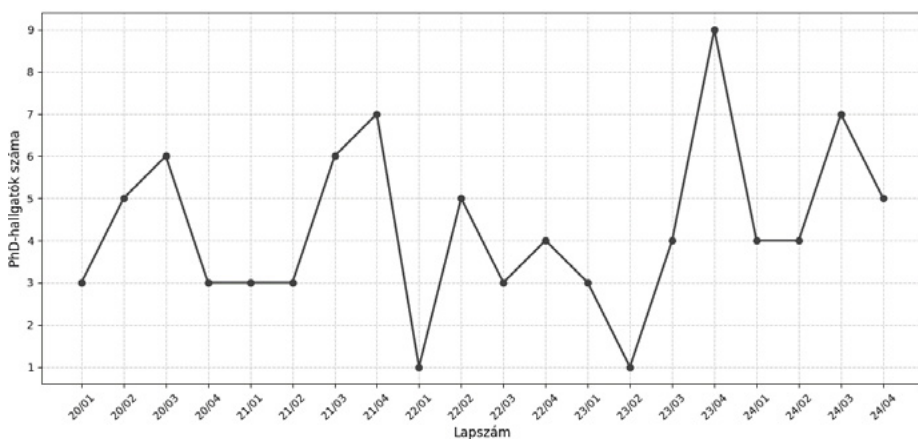

11. ábra: A megjelent cikkek és a terjedelem alakulása lapszámonként
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Amint az egyértelműen kiderül a vonaldiagramból, a nagyobb terjedelem gyakorlatilag minden esetben több cikket is jelent egyben. Ez alól egyértelmű kivétel csak a 2021/1-es szám, ahol kifejezetten az átlagnál jóval rövidebb cikkek kerültek be az adott negyedévi kiadványba.

3. A doktoranduszok által írt cikkek számossága lapszámonként

Érdemes még említést tennünk a PhD-hallgatók által írt cikkek időbeni változásáról. Itt releváns következtetéseket nem lehet érdemben levonni, legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy átlagban egy lapszámban 4 hallgató jelentette meg kéziratát (a mediánérték 3), a 2022. évi első számban mindössze 1 doktorandusz, a 2023 negyedik negyedévi kiadványban pedig 9 doktorandusz is beküldte írását.

12. ábra: A PhD-hallgatók által beküldött tanulmányok száma lapszámonként
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

VII. „LEGEK” ÉS ÉRDEKESSÉGEK

A statisztikai „dömping” mintegy zárásaként néhány érdekes adatot szeretnénk kiemelni a korábban közölt információk óceánjából:

- A leghosszabb lapszám a 2024/4. szám volt (324 oldal).
- A legtöbb cikket szintén ebben a számban jelentettük meg (17 írás).
- A 2023/4. számban 9 doktoranduszt is szerzőink között üdvözölhattünk.
- A 2024/3. számban igazán prominens szerzők jelentették meg tanulmányaikat; 3 professor emeritus mellett egyetemi tanárok, tudományos főmunkatársak és habilitált docensek is publikáltak, tovább emelve a lapunk színvonalát.
- A 2023/4. szám kifejezetten „nemzetközire” sikerült: 5 angol nyelvű cikk jelent meg akkor, ami a teljes lapszám egyharmadát jelentette.
- A leghosszabb, a vizsgált időszakban megjelent cikkünk Takács Péter professzor úr cikke a Szladits családról (40 oldalas).
- A legtöbb hivatkozás szintén a Szladits-kötetben található, Révész T. Mihály professor emeritus tollából (176 darab hivatkozás).
- Messze a legtöbb DOI-s hivatkozást az SZTE külföldi PhD-hallgatója, Muhammad Abdul Khaliq használta, Evaluating the Evolution of International Investment Law c. írásában (57 doi-számos hivatkozás).
- És végezetül: összesen 205 olyan cikk született, ami egyetlen szerző nevéhez fűződik, 26 cikket írt egynél több szerző.

VIII. ÖSSZEGZÉS

A modern kor nem kedvez a nyomtatott publikálásnak. Folyóiratunk mégis őrzi a guttenbergi hagyományt és nyomtatva is megjelenik a digitális verzió mellett. Az elektronikus könyvtárak gyors elérhetősége kedvez a kutatásoknak – a jogtudomány világa változó tudományág, éppen ezért az új digitális váltásra gyorsan reagál. Tudományos munkák közlésénél nem lehet ezt a változást sem figyelmen kívül hagyni. A Jog–Állam–Politika honlapján terveink között szerepel a közeljövőben egy olyan keresőmodul működtetése, amely az eddig megjelent cikkek között teszi lehetővé a gyors, kulcsszavas keresést, és amely a folyóirat hivatkozási indexét, olvasottságát nagymértékben tudná befolyásolni. Jelen tanulmányunkkal a tudománymetrikai statisztikai számítások alapján nyilvánossá kívántuk tenni a folyóirat elmúlt négy évének eredményeit. Terveink között szerepel a jövőben rendszeresen közölni hasonló összegzéseket, időről időre összevetve a most közreadott adatokkal.

IRODALOM

- Aboelela, Sally W. et al. (2007): Defining Interdisciplinary Research: Conclusions from a Critical Review of the Literature. In: *Health Service Research*. 42(1 Pt 1). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6773.2006.00621.x>
- Casad, Bettina et al. (2020): Gender inequality in academia: Problems and solutions for women faculty in STEM. In: *Journal of Neuroscience Research*. 99(1). DOI: <https://doi.org/10.1002/jnr.24631>.
- Dusek Tamás (2022): A Statisztikai Szemle 1990 után. In: *Statisztikai Szemle*. 2022/12. sz. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2022.12.hu1095>.
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2024): Régi/új kiindulópontok a magyar alapjog-korlátozási rendszer és gyakorlat értékeléséhez. In: *Közjogi Szemle*. 2024/1. sz.
- Jog–Állam–Politika: A folyóiratról. (Elérhető: <https://jap.sze.hu/a-folyoiratrol#>. Letöltés ideje: 2025.05.04.).
- Jog–Állam–Politika: Megjelent számaink. (Elérhető: <https://jap.sze.hu/1-evfolyam-2009>. Letöltés ideje: 2025.05.04.).
- Koch, Tomás – Vanderstraeten, R. (2021): Journal editors and journal indexes: Internalization pressures in the semi-periphery of the world of science. In: *Learned Publishing*. 34(4). DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1390>.
- Mallik, Sarmila (2020): How to Write and Publish Your Article: Guidelines to the Young Researchers. In: *Journal of Comprehensive Health*. 5:(1). DOI: <https://doi.org/10.53553/JCH.v05i01.002>.
- MTMT: Magyar Tudományos Művek Tára. (Elérhető: <https://m2.mtmt.hu/gui2/>. Letöltés ideje: 2025.05.05.).
- Paskin, Norman (2005): Digital Object Identifier for scientific data. In: *Data Science Journal*. 4:12-20. DOI: <https://doi.org/10.2481/dsj.4.12>.
- Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem: Sapientina tudományos kutatási jelentés, 2023-2024. (Elérhető: https://sapientia.ro/content/kutatas/strategiak-jelentesek/2023-24/Kutatasi_jelentes_2023-2024.pdf. Letöltés ideje: 2025.05.07.).

- Simon Judit – Berezvai Zsombor – Kemény Ildikó – Pusztai Tamás (2024): *Kvantitatív elemzési módszerek, SPSS használata a kutatási gyakorlatban*. Marketing- és Kommunikáció-tudományi Intézet, Budapest.

DOI: <https://doi.org/10.14267/978-963-503-957-8>.

- Willinsky, John (2005): Open Journal Systems: An example of Open Source Software for journal management and publishing. In: *Library Hi Tech*. 23(4).

DOI: <https://doi.org/10.1108/07378830510636300>.

Szerényi Gábor grafikája

LENKOVICS BARNABÁS

A méltóság forradalma

„A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól.” – írta Bibó István 1945-ben.^[1] Akkor még joggal félt mind a kettőtől, a hivatásos forradalmároktól és a hivatásos reakciósoktól. De a Jaltai Konferencia, Churchill úr és a Szovjet Vörös Hadsereg segédletével „győztek” a hivatásos forradalmár kommunisták, népi demokrácia helyett megvalósították a proletárdiktatúrát, negyven évre likvidálták a reakciós politikai erőket és a klerikális reakciós egyházakat, velük együtt teljes egészében a magyar demokráciát is. Ma, 2025-ben, egy emberöltővel a politikai rendszerváltozás után is feltehető a kérdés, válságban van-e a magyar demokrácia. Itthon és az Unióban a magyar kormány ellenfelei nem is kérdezik, hanem tényként állítják ugyanezt. Sőt egyesek szerint nem lehet válságban a magyar demokrácia, mert az nincs is, ami van, az nem az. Nézzünk mélyebben a kérdés/állítás mögé.

Ma a kérdés sokkal bonyolultabb, megválaszolása sokkal nehezebb. Mindjárt vissza lehet kérdezni: melyik (vagy milyen) magyar demokrácia van (vagy volna) itt válságban? Mert a politológia és az államtudomány azóta több mint egy tucat demokráciafajtát különböztet meg. Röviden, csak felsorolva a fontosabbakat: 1. közvetlen (helyi vagy országos, népszavazásos); 2. közvetett (képviseleti); 3. konszenzusos (közmegegyezéssel, együttműködő); 4. konszociális (érdekcsoportos, csoportarányos, egyeztető); 5. likvid (váltakozva közvetlen vagy közvetett); 6. pártmentes (pártok nélküli); 7. participációs (részvételi, az érintetteket bevonó); 8. deliberatív (diskurzív, mindent megtanácskozó); 9. illiberális (irányított, pszeudó, részleges, alacsony intenzitású, üres, hibrid); 10. szabadelvű (szabadságközpontú, liberális); 11. szovjet mintájú (demokratikus centralizmus); 12. többségi (arányos, vagy „a győztes mindent visz”); 13. oklokrácia (Platón: a csőcselék uralma, finomabban: az aljanép uralma). Mivel ezek tetszés szerinti arányokban és mértékekben kombinálhatók, „ahány ház, annyi szokás”, ahány demokratikus jogállam, annyi féle (szinte végtelen számú) demokrácia képzelhető el. Ennek történeti, gazdasági, szociális, kulturális – erősen determináló – okai vannak.

Most tegyük fel újból a kérdést: válságban van-e a magyar demokrácia, vagy ezt csak az egyre agresszívabb, akármilyen pártállású, hivatásos politikus ellenzék és az önmagát progresszívnek nevező, európai uniós, „balliberális”, „hungarofób”, hivatásos bürokrata politikusok állít-

[1] Bibó, 1986a, 15.

ják? A magyar nép talán már nem él félelemben, vagy legalábbis nem a demokrácia válságától, illetőleg nem csak a hivatásos (progresszív) forradalmároktól és a (konzervatív) reakciósoktól fél, mert újfajta fenyegető veszélyek gyötrik (más népekkel együtt): klímakatasztrófa, atom-világháború, globális népvándorlás, illegálistmigráns-invázió, nemzetközi terrorizmus, világjárvány, demográfiai válság (népességfogyás egyfelől, és túlnépesedés másfelől), hogy csak a fontosabbakat említsük. A magyar népet még valami – sajátosan magyar és történelmi ok – gyötri: a csalódás. (No meg a balsors, ami régen tépi!) Csalódott az 1989/90-es gazdasági és politikai rendszerváltásban, még inkább a rendszerváltó értelmiségi elitben, és azon belül az önmagát átmentő politikai osztályban, és – ahogyan a világ más népei is – úgy általánosságban: a politikában, az alapvető szabadságokban és az emberi jogokban, a törvényekben és a jogászokban, röviden: a demokráciában. Csalódott a társadalmi igazságosság és a politikai (és emberi) tisztesség hiánya miatt. Csalódott, mert a politikai elit a spontán privatizáció óta (az 1980-as évek közepe óta, tehát 40 éve) folyamatosan „magánosítja”, privatizálja az államosított és társadalmazott közvagyon, liberalizálja a korábbi tervgazdaságot és a mai piacgazdaságot, deregulálja a külföldi (globális) tőke útjában álló akadályokat. Az előző pártállami elit még a „kapcsolati tőkéjét” (szocialista összeköttetéseit, az „elvtársi segítségnyújtást”) kihasználva – a szocialista egyenlősdihez viszonyítva – szélsőségesen meggazdagodott, de közben – a figyelmet elterelve – másról, a szegények felemeléséről, érdekeik védelméről, az esélyek egyenlőségéről és a szociális biztonságról, szabadságról és demokráciáról beszélt. Előbb a politikai hatalmát gazdasági hatalomra váltotta, majd a gazdasági hatalmával élve vissza is szerezte hozzá a politikai hatalmat még három választási ciklusra. Ezzel szétrombolta a rendszerváltás illúzióját, hiteltelenítette az 1956-os szabadság és méltóság forradalmát és szabadságharcát, kiüresítette és formálissá tette a polgári demokráciát. Legmeggyőzőbb, máig fájó bizonyítéka ennek éppen az 1956-os, 50 éves jubileumi „ünnepség” rendőri terrorja 2006 őszén. A hatalom megszerzésének, visszaszerzésének és megtartásának módszerét – a politikai hatalomhoz gazdasági hatalom szerzését – gyorsan eltanulta és jobban is csinálta az új elit. A két elit egymást váltva, a tudatosan leértékelt állami/össznépi vagyonnal és az olcsó magyar munkaerővel csábította előbb a privatizátor „karvalytőkét”, majd a globális „transznacionális” tőkét (mégiscsak más, ha az a kizsákmányoló), ráadásul a piaci előnyökhöz még hatalmas adókedvezményeket, sőt állami támogatásokat is nyújtottak nekik. Közben azt kommunikálva, hogy mindez a magyar emberek elemi érdeke. Az államcsődöt is kockáztatva fenntartották, sőt bővítették és erősítették az állami paternalizmust, hogy ne lázadjon fel (ne csináljon forradalmat) a nép. Valójában a saját pénzosztó (költségvetési, redistributív) hatalmukat, és ezzel együtt politikusi egzisztenciájukat is bővítették és erősítették, bőkezűen jutalmazva önmagukat. Közben felnőtt egy még újabb generáció, amely az új uralkodóosztály tagjaként már készen kapva élvezi a jól jövedelmező hivatásos politikusi státuszt, és ugyanúgy kábítja, manipulálja és hiszékeny bolondnak nézi a népet, mint elődei. Jézus szerint ezzel már méltó a Gyehenna tüzéire (Máté 5:23.). Bibó István szerint

is az a vezető réteg, amelyik bolondnak nézi a saját népét, kihasználja annak hi székenységét, intellektuális és szociális kiszolgáltatottságát, méltó a hatalomból való elkergetésre. Mint ahogy az is, amelyik indulati alapon, haragból és gyűlöletből politizál.^[2] És a nép – bár könnyű haragra gerjeszteni és gyűlöletre uszítani – tudja ezt, mert a szabadság 35 éve (egy teljes emberöltő) alatt megtanulta, mi a demokrácia: „a nép uralma, közelebbről egy olyan politikai rendszer, amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni, és ha kell, el tudja kergetni”.^[3] Történelmi tapasztalat, hogy ehhez „Először az emberi méltóságnak egy alapvető felkelésére van szükség. (...) Minden nagy demokrácia történetének kiindulópontjánál forradalom áll. (...) Ez a forradalom nincs kötve társadalmi és gazdasági fejlődési időszakhoz,” (...) „az emberi méltóság egyetlen forradalmának ...valamikor le kell zajlania ahhoz, hogy demokráciáról beszélhessünk.”^[4] Bibó szomorúan konstataálta, hogy: „Ez a változás Magyarországon nem zajlott le. Megindultunk feléje 1825 és 1848 között, hogy azután 1849-ben végleg elakadjunk. Azóta voltak kisebb-nagyobb félforradalmaink és álforradalmaink.”^[5] De vajon a nagy, a valódi demokrácia születéséhez ma is forradalom kell?

Szerintem azóta nálunk, Magyarországon egyszer már lezajlott az emberi méltóság egyetlen nagy forradalma, 1956. október végén. A nép akkor emberarcú szocializmust, igazi demokráciát akart, mert amit előbb népi demokráciának neveztek, az nem volt se népi, se demokrácia, és ugyanez elmondható a későbbi elnevezésről, a szocialista demokráciáról is, aminek szintén „csak” két hibája volt: nem volt szocialista és nem volt demokrácia. Nagy forradalmunkat vérbe fojtották ugyan, most nem orosz cári, hanem szovjet-orosz segítséggel, nem sikerült az idegen megszálló hadsereget és a zsarnok kommunistákat elkergetni, de ettől még a méltóságunkat védő forradalmunkra büszkék lehetünk. A nép akkor az egyszer, de örök időkre kimondta, hogy elég volt! Elegendő volt a zsarnokságból, a kínzásból, a hazudozásból, a népbutításból, a megalázásból, a becsmérlésből, a szabadság hiányából: elég volt a nemzet, az egész nép méltóságának sárba tiprásából, „pártunk és államunk” hiteltelenségéből, az igazságtalanságokból és a politika erkölcsnélküliségéből (még ha ezt „kommunista erkölcsnek” nevezték is). Ha a zsarnokságtól, a közösségi méltóság tipikus megsértéseitől tartózkodik is – a demokrácia látszatának fenntartása érdekében – egy politikai elit, az igazságtalanság és az erkölcsnélküliség magában is elegendő az elkergetéséhez. *Iustitia regnorum fundamentum*: az igazságosság az országok talpköve; sok jó uralkodó jelmondata volt ez. A rossz uralkodók másként gondolták: nem baj, ha nem szeretnek, csak féljenek (ma inkább: függjenek) tőlem! A fondorlatosak persze régen pénzt szórtak a nép közé, hogy féljék is, de szeressék is őket. Ma jogokat, járandóságokat, gondoskodást és ígéreteket szórnak a nép közé. A nép

[2] Bibó, 1986b, 123.

[3] Bibó, 1986a, 50.

[4] Bibó, 1986a, 50-51.

[5] Bibó, 1986a, 50-51.

pedig – mint történelmünk során mindig, sőt egyre jobban – rászorul az állami gondoskodásra, a paternalizmusra. Az „uralkodó” elit magában mindig is kevés volt a paternalista uralkodáshoz, hűbéresekkkel vette körül magát, vagy ehelyett ma a hazai, az EU-s vagy a globális hűbérurak választanak maguknak uralkodó nemzetállami elitet. Akár arisztokrácia, akár politikai elit, így is, úgy is főurak ők, nekik is vannak hűbéreseik. Alá-fölé rendeltségben, hierarchiában működik a rendszer, amíg túrik a legalul lévők, a jobbágyok, akik minden felettes szint szolgálói, amíg szabad polgárrá nem válnak, öntudatra nem ébrednek: szabadságuk és méltóságuk tudatára. Amíg nem állnak meg a saját lábukon, amíg állami, felettes gondoskodásra és védelemre szorulnak, addig nem szabad emberek, addig szolgák. Addig túrik maguk felett az uralmat, aminek ki vannak szolgáltatva. De Európában „nyilvánvaló volt már a 18. századra, hogy az arisztokrácia társadalomteljesítményei tényleges kiváltságainak messze alatta maradnak”. Bibó István demokrata volt, nem félt kimondani: „Ugyanígy az egypárt-bürokráciával is megeshetik az, hogy pozitív társadalomszervező szerepből élődsi szerepbe vált át.”^[6] A rendszerváltó politikai elit 1986 és 1994 között gyakran hivatkozott Bibó Istvánra, aztán megfélekezett róla. Pedig illene emlékezni rá, jól ismerni és alkalmazni tanítását, így például észrevenni azt, hogy a mindenkorai politikai elit is funkciótlanná válhat, sőt a helyzet lehet annál is rosszabb. Tevékenységük nem egyszerűen alatta maradhat az önmagukat jutalmazó kiváltságaiknak, hanem szaldóját tekintve átmehet negatív értékelésbe. Több kárt okozhatnak, mint amennyi hasznot hoznak – politikai értelemben. A rendszerváltás 35 éve alatt szerzett, spontán privatizált köz- és magánvagyonokat a szocialista állami-össznépi és a szövetkezeti-csoport tulajdont a magyar polgárosodásra, a „Besitzbürgertum” (vagyonos polgárság) és a „Bildungsbürgertum” (művelt polgárság) megeremtésére kellett volna fordítani, az addigra már kialakult és megerősödött második gazdaság kistulajdonosi-kisvállalkozói körére kellett volna bízni, az erős és működőképes polgári demokrácia érdekében. Az jelentette volna a „nyugatosodást”, az európaiságot, az integrálódást Európába. Ahogyan Szelényi Iván hangsúlyozta 1990-ben: „a közeli jövő feladata az egész közép-európai térségben a tulajdonos polgárság értelmében vett polgárosodás. ...e polgárosodásnak – legalábbis kezdetben – igencsak magyar »kispolgárosodásnak« kell lennie.”^[7] A folyamat programmá formálása (erős tulajdonos polgárság hiányában) a politikai hatalmi elitté, új uralkodó politikai osztállyá előlépett értelmiségi polgárságra várt.^[8] Sajnos, mindhiába. Az új politikai osztály ezt nem teljesítette, mert nem is igényelte. Tudta, merre, tette, de nem azt, amit tennie kellett volna, hanem állítása szerint azt, amit tenni lehetett. Az államcsőd veszélyére, mint kényszerítő körülményre könnyű a felelősséget áthárítani. A Nyugaton akkor uralkodó neoliberális dogmák, a washingtoni doktrína alapján az amerikai nagykövet kézi vezérlettel irányíthatta a gazdasági rendszerváltást. Felelősség

[6] Bibó, 1986b, 48., 66.

[7] Szelényi, 1990, 75.

[8] Lenkovics, 1991, 198.

nélkül, a következményeket a népre hárítva, éppen úgy, mint előzőleg a kommunisták a saját dogmaik és uralmuk következményeit.

A demokrácia persze – az általános, egyenlő és titkos választójognak köszönhetően – széles vagyonos és magasan kvalifikált értelmiségi polgári réteg nélkül is működött, és működik ma is, de nem annyira értelmi, mint inkább csak érzelmi alapon, többnyire az irigység, a gyűlölet és a bosszú érzései alapján. És „természetesen” az így, ilyen alapon működő demokráciának egészen más lesz az eredménye. Még örülhet is a mindenkori, a politikai váltógazdálkodásban egymást váltó politikai elit, ha forradalom és erőszak nélkül, egy sima és egyszerű elkergetéssel, proteszt szavazással megússza: a népnek már 1989-ben sem tetszett forradalmat csinálni, és ma sem tetszik. Egyszer csinált, és akkor megmondta, soha többé nem kér a jog- és szabadságfosztásból, méltósága sérelméből, az alázásból. Ezt a helyzetet, a nép jóindulatát ki lehet használni. Van elég idő, hogy a rendszerváltó politikus elitek az egy emberöltőnyi tevékenységükről számot adjanak, elfogadható magyarázattal szolgáljanak, hogy hibáikat belásák, és ahol csak lehet, korrigáljanak. Egyszer, valamikor ennek is le kell zajlani, miként Bibó István szerint az emberi méltóság egyetlen nagy forradalmának. A hibákat belátni és jóvátenni, bocsánatot kérni az egyszerű emberek hétköznapi életében is nagyon nehéz, hát még a hatalomban! A belátáshoz és a bocsánatkéréshez nagy erő (*fortitudo*) kell, ettől az erősség az egyik legértékesebb emberi erény. Jó volna, ha mielőbb politikusi erénnyé válna. Ez a nép általi politikai megbocsátáshoz éppúgy nélkülözhetetlen, mint a bűnbánat az isteni irgalmassághoz és a kegyelemhez.

Nem szeretnék „az ördög ügyvédje” lenni, nekem nem tisztem a rendszerváltó politikai elitet mentegetni, de mert 2001 és 2016 között én is magas közhivatalokat viseltem – ombudsman és alkotmánybíró voltam –, a „saját házam előtt” söpörhetek. (Jézus szerint: mielőtt más szemében keresem a szálkát, vegyem ki a sajátomból a gerendát!) Mindkét funkció a jogállamiság alkotóeleme, a korlátok és ellensúlyok rendszerének része. A hatalmi túlkapásokkal, a közhatalommal való visszaélésekkel szemben védelmezik az állampolgárok alapvető szabadságait és az emberi jogait, amelyek egyúttal alkotmányos alapjogok is. Tevékenységüket – a jogállamisághoz illő módon – törvényi keretek között, a rájuk vonatkozó hatásköri szabályok alapján végzik. Ezek a keretek és hatásköri szabályok 1989-től napjainkig nagyon jelentősen változtak, szűkültek és módosultak. A részletes elemzést meghagyom a független és pártatlan jogtudomány művelőinek, annyit azonban általánosságban mondhatok, hogy a változások hűen tükrözték a demokratikusan választott, legitim főhatalom viszonyulását ezekhez az intézményekhez. Egyszerűbben szólva, az állam nem szereti se a korlátokat, se az ellensúlyokat, főleg ha azok az állandósult válságkezelési jellegű, „gyorsreakció” intézkedéseiben akadályozzák, hátráltatják. A politika taktikai lépésekben, rövid választási ciklusokban (sőt, azokon belül két érdemi évben) gondolkodik, így nehéz neki hosszabb távú, stratégiai (törvényhozási, jogi) tanácsokat adni, segítséget nyújtani. Már ha ezeket igényli egyáltalán, hiszen a pillanatnyi politikai haszonszerzés, a választási győzelem érdekli igazán. Így aztán az lett

az én filozófiám, hogy megpróbáltam segíteni, ahol és ahogyan tudtam, és ha igény is volt rá. Ebben a fő vezérlő elvem az igazságosság volt. Nem véletlenül, hiszen erre hívó emberként és jogász tanárként is Pál apostol tanított: „Te annak-
okáért, én fiam, igyekezzél, hogy Isten előtt becsületesen megállj, mint olyan munkás, aki szegényt nem vall, aki helyesen hasogatja az igazságnak beszédét” (2Timótheus 2:1. és 15.). De hatottak rám szűkebb szakmám tudósainak az igazságosságról vallott nézetei is, ezeket írásaim tartalmazzák, itt és most csak John Rawls-t idézem. „Mint az emberi tevékenységek legfontosabb erényei, az igazság és az igazságosság nem tűnnek megalkuvást. (...) Az igazságtalanságba csak akkor törődhetünk bele, ha ezt még nagyobb igazságtalanság elkerülése teszi szükségessé. (...) a jól berendezett emberi egyesülésnek az igazságosság közös felfogása az alapokmánya. A létező társadalmak természetesen ritkán jól berendezettek ebben az értelemben. A közös igazságérzet lehetőséget teremt a társulás megszilárdítására. Eltérő célokat követő egyének között az igazságosság közös felfogása teremti meg a polgártársi kötelekeket.”^[9] „A társadalmi rendnek csakis abban az esetben szabad létrehoznia és biztosítania a jobb helyzetűek vonzóbb kilátásait, ha ez a kevésbé szerencsések számára is előnyös. (...) A gazdag és a szegény közötti egyre nagyobb különbség tovább ront az utóbbi helyzeten, s ez megsérti a kölcsönös előnyösség és a demokratikus egyenlőség elvét.”^[10] „Az igazságosság kötelessége alapvető természetes kötelesség. Ez a kötelesség azt kívánja tőlünk, hogy támogassuk a meglévő igazságos intézményeket és teljesítsük ránk vonatkozó előírásait. Továbbá arra készítet, hogy segítsünk kialakítani új igazságos intézményeket.”^[11] Akár ombudsmanként, akár alkotmánybíróként, ma sem ajánlhatnék mást sem magamnak, sem utódaimnak, sem a politikai elitnek. A politikában és a közösségi médiában – miután az ellenzék legújabb indulatos vezére előrehozott választásokat követelt – folyik a vita arról, van-e kormányváltó hangulat Magyarországon. Szerintem nincs, mint ahogyan forradalmi helyzet sincs. A tudományos szocializmus egyik tétele volt (de ettől még igaz lehet), hogy „forradalmi helyzet akkor alakul ki, amikor az uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon kormányozni, az elnyomottak pedig már nem akarnak a régi módon élni”. Ebben a „régiben” értelemben nincsenek ma már sem uralkodó osztályok, sem elnyomottak, a nép pedig a régi módon, állami gondoskodásban akar továbbra is élni. A politikai elitet azonban sokan tekintik politikai osztálynak, így új uralkodó osztálynak is tekinthető. A politikai kultúra viszont folyamatosan hanyatlik, a politikai életben van bőven harag és gyűlölet, uszítás és hergelés, agymosás és manipuláció, és ez nem méltó az emberhez, se a demokráciához, mert sérti az emberi méltóságot. Ezért, de csak ezért és csak ennyiben időszerű ma is a méltóság egyetlen nagy forradalma, nemcsak nálunk, hanem az Európai Unióban is, és szerte a világon. A helyzet viszont ma nehezebb, mint 300–400 évvel ezelőtt, a felvilágosodás és polgárosodás korában volt. Fel-

[9] Rawls, 1997, 22-23.

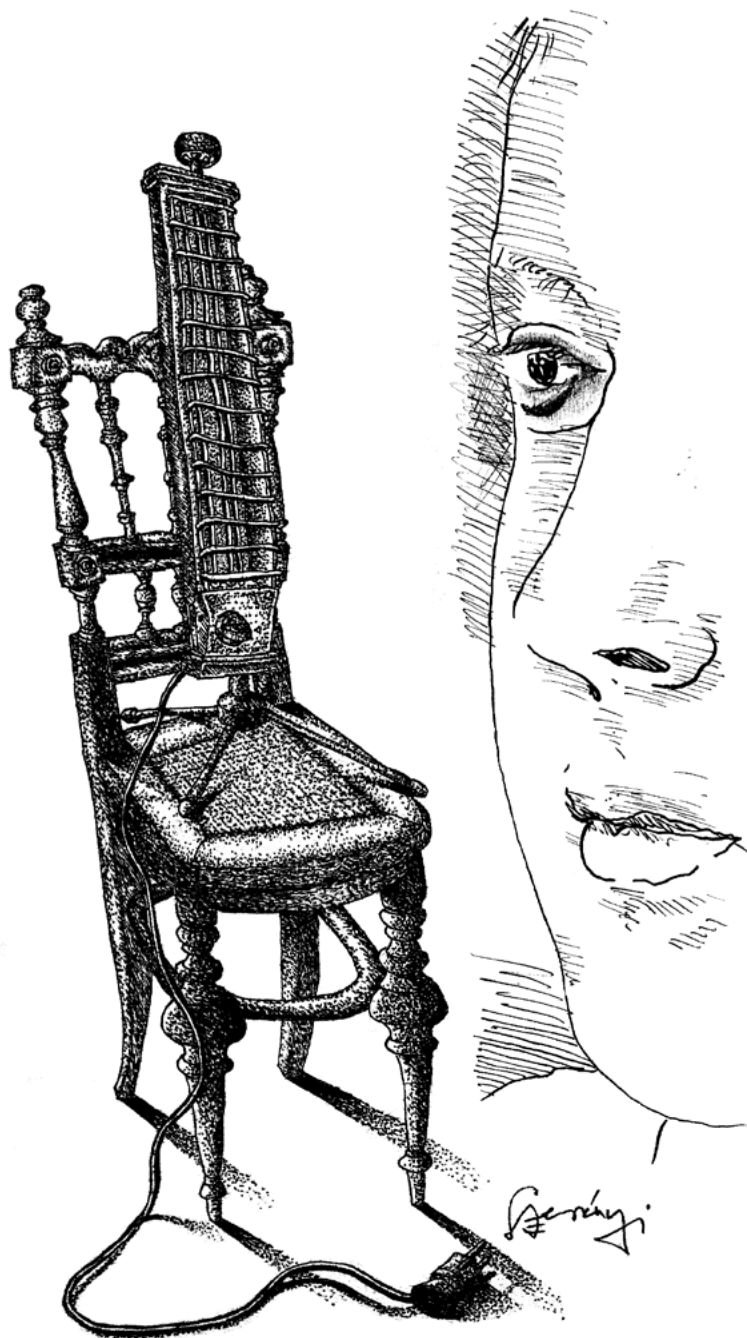
[10] Rawls, 1997, 104., 107.

[11] Rawls, 1997, 149.

gyorsult az idő, és az új, már említett kihívások és a fenyegető veszélyek olyan komplex tudást, széles összefüggésekben való újfajta (de az is lehet, hogy a régi: körütekintő és előrelátó) gondolkodást követelnek, amivel csak nagyon kevesen rendelkeznek, még a tudomány világában is. A demokrácia pedig nem a tudósok és nem a tudomány világa. De ha egy orvosi beavatkozáshoz a beteg tájékozott beleegyezése szükséges, ugyanez igaz a „beteg társadalom” életébe való politikai és jogi beavatkozásra is. A demokratikus vitához, a politikai közmegegyezéshez és felhatalmazáshoz, a hatalom legitimálásához viszont széleskörű, alapos és korrekt tájékoztatásra és tájékozódásra, vitakultúrára és együttműködési készségre van szükség. Ezt sokkal nehezebb megteremteni, elérni, mint egy forradalmat csinálni, tüntetni vagy fellázadni. De régóta tudjuk, hogy jó demokráciát csinálni sokkal fárasztóbb és költségesebb, mint egy rossz diktatúrát. És mivel csak a jó demokrácia méltó az emberhez, csak az szolgálja a szabadságot és az emberi méltóságot, a megteremtését egyszer, valamikor el kell kezdeni. Amit ma megtehetsz, azt a legjobb azonnal elkezdni, holnap még nehezebb lesz, mert még bonyolultabb és még veszélyesebb lesz a világ, és benne az ember és a politika is.

IRODALOM

- Bibó István (1986a): *Válogatott tanulmányok. 2. kötet.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1986b): *Válogatott tanulmányok. 3. kötet.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt. Bibó István emlékezete.* Méry Ratio Kiadó.
- Lenkovics Barnabás (1991): *Tulajdonjogi rendszerváltozás.* Kandidátusi értekezés. MTA Könyvtára, Kézirattár, Budapest.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván (1990): Új osztály, állam, politika. In: *Replika.* 1990/2. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok: Bibó István és Szókratész. In: *Jog-Állam-Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat. Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére.* 2022/2. különszám.

Szerényi Gábor grafikája

M. TAKÁCS PÉTER

A magyar demokratikus átmenet értelmezése: A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái

ABSTRACT

This study critically examines the intellectual frameworks through which Hungary's regime change has been interpreted, focusing on the epistemological foundations and methodological approaches of key scholars. By conducting a comparative analysis of their works, the research demonstrates that while these authors engage with the same historical process, their theoretical emphases and conceptual priorities diverge significantly. The first hypothesis, asserting the heterogeneity of these interpretations, is empirically validated. The second hypothesis investigates whether these discourses can be classified as integral components of Hungarian political thought. Utilizing Thomas Kuhn's paradigm theory, the study conceptualizes these interpretations as distinct yet interrelated paradigms within the overarching discourse on democratization. The findings suggest that the analyzed works collectively constitute a dynamic intellectual field in which paradigm shifts occur in response to evolving political and social contexts. This inquiry contributes to a deeper understanding of the theoretical pluralism characterizing Hungary's transition and its implications for contemporary political thought.

Keywords: democratization ■ epistemology ■ Hungarian political thought
■ intellectual history ■ paradigm shift ■ political theory ■ regime change

I. ELŐSZÓ, A DOLGOZAT MÉLYSTRUKTÚRÁJA

Szaktanulmányom témája a rendszerváltás egyfajta specializált áttekintése, amelynek lényegi mozgatórugója a politikai irodalomban és a politikatudományban kialakult, esszémben rendszerváltás képnak nevezett jelenség, amely jelenség áttekintése során képet formálhatunk az egyes szerzők művében megjelenő és felbukkanó rendszerváltás képekről. Hogyan vélekednek s hogyan is értelmezik az egyes szerzők a rendszerváltás során lezajlott folyamatokat, eseményeket, intézményi és szervezeti változásokat? Miben különböznek egymástól a felsorolt

szerzők által létrehozott s kialakult „rendszer váltás képek”? Mik az eltérések okai? E kérdések merülhetnek fel legelsőként a téma felvetése kapcsán, amelyre reményeim szerint eme dolgozat adni fog egyfajta útmutatást a számunkra, hogy tudjuk értelmezni a szerzők által leírt, eltérő „rendszer váltás képeket”, alternatívákat, s ennek hatására immár a szerzők által megfogalmazott eltérő vélekedések kialakult gondolatritmikák egy komplex, egységes rendszereként tudjuk majd értelmezni, mint összefüggő kontextusban megjelenő, más-más paradigmákat.

II. A TÉMA FONTOSSÁGÁNAK KIHANGSÚLYOZÁSA

Napjainkban is napirenden vannak a rendszer váltás korszakában létrejött intézmények, az akkori megoldási javaslatok értékei s az értékek módosulásai is, amelyek az eltelt tizenennyolc év alatt változtak, illetve a politikai gondolkodás is, amely a rendszer váltást mint jelenséget áthatja a demokratizálódás kezdetétől. A dolgozat főként eme, rendszer változtatásról szóló, eltérő gondolatok taglalására és miértjére keresi a választ, a feldolgozásra kiválasztott szerzők művei alapján. Mivel e témakörben igen sokféle, szerteágazó írás jelent meg, ezért írásomban törekszem, hogy csak a rendszer váltást mint jelenséget, mint „rendszer váltás képet”, azaz a gondolkodásmódokat tekintsem át, hogy egy tágabb és mélyebb kontextusba ágyazva érzékelhetővé váljanak a szerzők közötti különbségek, eltérő vélemények s azok íróinak attitűdjei egyaránt.

„Ez nem véletlen: valódi demokrácia ugyanis nincsen, csak e világi, létező demokráciák vannak, amelyek ritkán hasonlítanak a demokrácia ideáljára.”^[1]

(Körösi András)

Eme idézet is mutatja, mely összetett és mely komplex kérdéskör tárgyalására teszek kísérletet. A valódi demokráciához hasonlóan a valódi „rendszer váltás kép” is csupán csalfa, vak remény? Írásomban azt teszem meg első hipotézisemnek, hogy az egyes szerzők műveiben megjelenő rendszer váltás-alternatívák – a képek – mind eltérőek egymástól, s mind egy másik paradigma alapján közelítik meg ugyanazt a kontextust.

Körösi András a rendszer váltás mozgatórugójának az értelmiség szerep-felfogását emeli ki. „Az ideológia és a szimbólumteremtő, kultúra –és közvélemény formáló társadalmi csoportot jelenti”,^[2] s ezt nevezi Körösi értelmiségnek. A második jelentős momentum a demokrácia szubsztantív felfogása, amely egyrészt összefüggésben van az értelmiség kiemelt szerepével, másrészt a rendszer váltás Körösi-féle gondolatritmikájával. Eme felfogásban a de-

[1] Körösi, 2000, 71.

[2] Körösi, 2000, 69.

mokrácia fogalmi kerete nem egy normatív, „tartalmilag” meghatározott rendszer, hanem egy olyan intézményrendszer, amelynek működése bizonyos politikai eredményt vagy konstellációt kell, hogy eredményezzen. Eme eszmerendszerben az értelmiségnek a normák és az értékek megfogalmazása a sajátossága, s ezáltal értelmezi önmagát, melynek révén a politika felett álló szerepét foglalja el. „Az értelmiség számára az igazi demokrata politikus a közjót kereső, a világtól és az emberről vallott eszméket képviselő és a politikába átültetni akaró jeles személyiség”^[3] – véli Körösi. Az értelmiség vezető szerepét csupán a demokratikus átmenetet követő első és második szabad választásokig tudta megtartani, ugyanis amíg az értelmiségieknek összefonódtak érdekeik a szocializmus állampártjával (az MSZMP-vel) szemben, addig kulcsszerepet is játszottak, ám amikor elkezdtek immár a saját útjukat járni a még gyermekded demokráciánkban, tovább már nem jelentettek elementáris erőt, s nem tudták együttesen (a szétforgácsolódás miatt) megőrizni addig fennálló vezető szerepüket a politikai átmenet éveitől. A felbomlás kapcsán kulcsszereplőből a „szereplők egyikévé”^[4] vált az értelmiség – Körösi szerint. Ez az, amit „státuszvesztésnek” nevez. Ám fordulat állt be a történetben: az értelmiségi szerepfelfogás, attitűd szembekerült a demokrácia logikájával. A politika felett álló értelmiség hirtelen közhivatalnok vagy politikus pozícióba tör, ám taszító számára a rutinszerűvé váló politikus napi feladatainak ellátása. A politika teréből való kiábrándulást követően ismét visszatérni kívánt elvesztett pozíciójába a megsebzett értelmiségi, melyre jó példát adhat számunkra az ún. „Demokratikus Charta” létrehozása, amely elhivatottságot érzett arra, hogy a demokrácia hajnalán, mint a jogállamiság pártatlan bíróját, ítéletet mondhassanak. Körösi módszere feltárja, hogy a magyar politikai rendszer egyrészt emancipatorikus, másodsorban erősen normatív jellegű – amelyre már az előbbiekből, a demokrácia és értelmiség kapcsolatrendszerénél utaltunk –, majd harmadrészt konszenzusorientált rendszer, melyben az értelmiségnek kiemelt szerepe van a rendszerváltozásban, a diskurzus nyelvezetének kialakításában, valamint a kormányzattal szembeni kritikai attitűd felerősödésében. A rendszerváltás tele volt várakozásokkal az értelmiségiek részéről, ezen várakozások közül az egyik az volt, hogy a demokratikusan megválasztott kormányba és a dilettánsok helyett kerüljenek be inkább a „szakértők”,^[5] ugyanis a demokratikus kormányzást a szakértelemmel azonosították a rendszerváltás idején. A jogállam és a szakszerűség mellett foglalt helyet az értelmiség is, mint a rendszerváltás kép meghatározó kulcsfogalmai, amelyek mentén elkezdett megszerveződni egy új politika és egy ehhez tartozó új politikai rendszer is, mely magába kívánta foglalni a hatalmi ágak elválasztását, a közigazgatás decentralizálását és elválasztását a politika hadszínterétől (mely elválasztásra nem került sor). Az ellenzéki pártoknál megjelentek a független szakértők mint a rendszerváltás kulcsmomentumai,

[3] Körösi, 2000, 72.

[4] Körösi, 2000, 76.

[5] Körösi, 2000, 100.

valamint megjelentek a független értelmiségiek, akik 1994-után fokozatosan vesztették el domináns szerepüket, s így váltak főszereplőből a szereplők egyikévé a politika bájos porondján. Azonban Körösenyi érzékelteti „rendszer váltás képe” kialakításkor a figyelmet azon pontokra is, melyek ennek a kialakult plurális rendszernek az eredményei vagy vívmányai lehetnek. Azt állítja írásában, hogy Magyarországon, amikor megjelentek az új pártok a rendszerváltás idejében, fő céljuk nem a különbségeket elmosó megegyezések voltak, hanem éppen ezzel ellentétes mechanizmus életre keltése: nevezetesen a megkülönböztető jegyek, a különbségek felmutatása, ennek hatására „a pártok stratégiáit ezért nem a rövidtávú nyereség – veszteség kalkulációja, az instrumentális cselekvés, hanem a csoportsszolidaritás és az „expresszív cselekvés jellemezte”.^[6] A demokratikus rendszerváltással létrejöttek a magyar kormányzati rendszer legfőbb jellemzői: a parlamentáris kormányzati rendszer, a széles körű hatalommegosztás, az 1989-90-es reformok nyomán kialakult alkotmány, a széles körű alkotmánybírói joggyakorlat és az ehhez kapcsolódó bírói „aktivizmus”, valamint a köztársasági elnöki intézmény felállítása, mint a kormánnyal szembeni ellensúly egyik meghatározója. Az idáig tárgyalt részt joggal tekinthetem a Körösenyi-féle „rendszer váltás kép”-nek. A kritikai társadalmi-politikatudományi elméletek alapjául szolgálhat számunkra is Szabó Máté elmélete a rendszerváltás mikéntjéről s fő gondolatairól. Szabó a szocialista rendszer liberalizációját jóval előbb, már az 1968 körüli években találja meg, úgy vélekedik, hogy a kritikai gondolkodás (ellenzéki gondolkodás) „a szociológiai – közgazdasági, majd a politológiai jellegű gondolkodásmód válhatott az ellenzéki gondolkodás operációs pontjává”.^[7] Szabó az ellenzéki mozgalmakat, valamint az ellenzéki gondolkodásmód fejlődését egy komplexitásként fogja fel, mivel „egyszerre értelmezhető a globális tendenciák, a keleti blokknak azon belüli sajátos szerepe, illetve az adott országban sajátos helyi konfliktusok összefüggésrendszerében”.^[8] Az ellenzéki kulturális és politikai viták túlnyúlnak a határokon (az emigráns közösségek révén, akik külföldi tartózkodásuk alatt, a hazájukból emigrációba kényszerülteknek kiadványokat szerkesztettek, s megindult egy vita, a politikai gondolkodásban is egyaránt). Ennek, valamint a glasznoszt és a peresztrojka hatására, Szabót idézve, „ellenzéki Internacionáléről beszélhetünk, amelynek főleg angol nyelvű nemzetközi fórumai, találkozói voltak”.^[9] Ezzel arra kíván utalni Szabó, hogy Gorbacsov hatalomra kerülésével Brezsnyev után megkezdődött az enyhülés korszaka, mely korszak teret adott az egyéni útkereséseknek, s ebben a terminológiában szemlélve, ahogy maga Szabó is megjegyzi, „így az ellenzék politikai gondolkodása Magyarországon és a keleti blokk egészében egyaránt a megújuló posztkommunista politikai gondolkodás laboratóriu-

[6] Körösenyi, 2000, 119.

[7] Szabó, 2008, 9.

[8] Szabó, 2008, 11.

[9] Szabó, 2008, 13.

mává válhatott”.^[10] S hogy meddig is volt vajon Magyarországon ellenzékiiség? Szabó szerint pontosan 1988. január 1-ig. S miért pont addig? A válasz is megtalálható eme felvetett kérdésre: „amíg legális politikai szervezeteket nem hozott létre, amikor tüntetéseket szervezhetett jogi keretek között, és kalkulálható volt, hogy azokat mikor oszlatják fel, amikor már nem készültek állambiztonsági jelentések a tevékenységéről”.^[11] Hogy világosabban lássuk: az ellenzéki gondolkodás ott ér véget, ahol a szamizdat átalakul nyilvános tömegsajtóvá, könyvkiadássá, és az ellenzéki politikai értékek megjelenhetnek a tömegkommunikációban és a tömegdemokráciában – vélekedik ismét a kérdésről Szabó. Különbséget tesz a politikai gondolkodás és a politikai kultúra rendszerváltása között, míg az előbbire már hallottunk évszámot, addig a politikai kultúra rendszerváltására még nem, ám ez sem marad el, a dátum: 1989. június 16-a, amikor Nagy Imrét újratemetik. Továbbá kihangsúlyozza Szabó az ellenzéki szerepek fontosságát a Magyarországon lezajlott rendszerváltás kapcsolatában, s hozzáteszi: a rendszerváltásban, alkotmányban, politikai fejlődésben egyaránt fellelhető az aktív ellenzéki szerepfelfogás. A rendszerváltás és annak magyarországi alakulása példa nélküli a posztkommunista társadalmak történetében, úgy vélem, eme megállapítással a szerzők többsége egyetért. Nem tesz másképpen Bihari Mihály sem, az Ő számára is példa nélküli eme átalakulás, egyrészt azért, mert arra, hogy „egy szocialista társadalom nem szocialista, posztkommunista vagy antiszocialista társadalommá váljon”,^[12] erre a történelemben nem volt eddig még kósza fejezet sem, vagy idézhető útkeresés, melyet megemlíthetnénk. Továbbá nemcsak a „rendszerátalakítás” volt példátlan, maga a szocialista rendszer mint a marx-i formációelmélet, mint a kommunista rendszert igazoló tudományos elgondolás, mind a szocializmus mint társadalomszervező elv vált egyszerre életképtelenné.

Bihari ezek után további szempontrendszereket ad a „példanélküliség” elnyeréséhez. Kifejti, hogy a magyarországi rendszerváltás békésen, erőszakos megmozdulások nélkül ment végbe, amely a rendszerváltásnak mint eseménynek nagy pozitívuma. Hozzáteszi, hogy Magyarországon nem került sor az államgépezet vagy akár az állampárt szétverésére, s ebből adódik a második szempontrendszer is, amely mondhatni az előzőnek, vagyis a „nem szétverésnek” a továbbgondolása. Ugyanis a mi rendszerváltásunk kooperációs és kompromisszumorientált szereplője az, aki „békés úton, demokratikus választások után adta át a központi hatalmat a demokratikus választásokon megválasztott és többséget szerzett uralkodó pártoknak”,^[13] maga az állampárt – írja Bihari. Úgy véli, hogy a gazdasági racionalizáció, a politikai hatalom diktatórikus jellegének csökkenése, a látens érdekluralizálódás (a szocialista lobbyk megjelené-

[10] Szabó, 2008, 14.

[11] Szabó, 2008, 14.

[12] Bihari, 1990, 118.

[13] Bihari, 1990, 119.

se),^[14] melyeknek tevékenysége sajátos „bürokratikus pluralizmust teremtett meg”,^[15] az ideológia uralmának csökkenése, a fokozatosan plurálisan szerveződő ellenzéki erők szövetsége 1989-ben – ezek azok a főbb csomópontok, amelyeknek ismeretében kialakul szemünk előtt a „rendszerváltás képnek” Bihari által elképzelt és leírt menete. Bihari eme, nagyon is részletes rendszerváltás-miértek után szól néhány szót az ezt követően a váltás hajnalában megoldandó problémákról is: ezek egyrészt a „rendszerváltás aszinkronitása”, amely kiterjed a rendszerváltás különböző ütemeire, mind a politikai, mind a gazdasági és mind a kulturális-oktatáspolitikai téren egyaránt. Másodsorban a „robbanás-szerűen fenyegető nemzetiségi probléma”, amely abból eredhet, hogy a Szlovákia és Románia területein élő magyarok ellen felerősödni látszanak a sovíniszta magyarellenenes nacionalitás hangjai. Ám a megoldásra váró új vagy feléledő problémák ellenére úgy látja, hogy Magyarország „a keleti despotizmusokról leválva a nyugat – európai demokráciák partvonalán kössön ki”.^[16] Hogy ez a partvonalváltás hogyan is zajlott le, az egy másik elemzés tárgyát képezhetné, én itt arra teszek kísérletet eme dolgozattal, hogy bemutassam a rendszerváltást átívelő monumentális gondolatritmikát, annak értelmi hídjait, amelyek mai napig meghatározóak a politikai térben szemlélve. Ilyen értelmi hídnak, az egyik továbbbi pillérnek is tekinthető Pokol Béla eszmeáramlata e kérdésköréről. Pokol kihangsúlyozza, hogy az államhatalmi döntésekhez a megfelelő társadalmi konszenzusra való törekvés az irányadó cél, mely célt a konszenzusorientáltság alapozhat meg. Az egyetértésre jutás választójogi szabályozással lehetséges, valamint, ha „a társadalom heterogén, az egyes rétegek, csoportok érdekei intézményesülni tudnak, és az állami döntések valamiképpen ezek összeegyeztetésének fogalatai”^[17] kell, hogy legyenek. A társadalmi érdekek becsatolásaként is értelmezhetjük az előbbi sorokat, amelyek szerint „magától értetődőséggel merült fel a választások átalakítása és az országgyűlés életre keltése”.^[18] Kulcsfogalma a reform és a demokratizálás. S felvetődik Pokolnál az, hogy a rendszerváltást követően érdemi viták hangozzanak el a plénum előtt, mely vitákban profi politikusgárda vegyen részt szakmaiságával, hozzáértésével, mind a törvények megalkotásának folyamatában, mind a közigazgatás kontrolljában egyaránt. A reform Pokol számára azt jelenti, hogy egy már működő rendszert a fokozatosság jegyében, állandó változásokkal egyfajta „ideális állapot felé közelíteni” kell. Ezt tekintem a „rendszerváltás képek” Pokol-féle elemzésének. Az efféle ideális állapot megközelítése mindig csak megközelítés lehet, elérni sohasem tudjuk, vegyük akár a mindenki számára megfelelő ideális sajtótörvényt, melyet Pokol példaként hoz fel, akárcsak Körösiényi, mikor megragadja a demokrácia ideáljának motívumát. A rendszerváltás taglalásánál fontos tényező a már

[14] Agrárlobby, ipari lobby, energetikai lobby, megyei lobbyk stb.

[15] Bihari, 1990, 121.

[16] Bihari, 1990, 130.

[17] Pokol, 1989, 297.

[18] Pokol, 1989, 307.

oly sokszor megemlíttett békés átmenet, ezt az átmenetet írja le Kéri László kettős jelleggel. Kéri a kettős jelleget abban véli felfedezni, hogy „a korábbi sérelmek több évtizedes felhalmozódása ellenére is rendkívüli mértékben beépült a politikai magatartásformák közé az a fék, amely a legforróbb konfliktusok esetén is útját állja az indulatok eskalációjának”. Valamint, hogy az ellenállásnak még számtalan olyan akcióformái léteznek, amelyek még nem volt hagyománya a magyar politikai kultúra kéklő egén. Az állampolgárok másfél év alatt, szó mi szó, rá tudtak hangolódni a rendszerváltás Kéri szerint legnagyobb vívmányára, a többpártrendszeri pluralizálódásra. S a magyar választópolgár hamar el is tudott igazodni a „többpárti politikai verseny kínálatában”^[19] – elemzi Kéri. Elméletének fő mozgatórugói: a rendszerváltás békés jellege, a többpártrendszer kialakulása s gyors elfogadása a választópolgárok részéről, valamint a radikalizmus rendszeres elutasítása. Úgy vélem, eme néhány idézetből is látható lesz a demokratizálódás Kéri-féle „rendszerváltás képe”. A következő két szerző olvasatomban ugyancsak kettős determinációt ír le s fogalmaz meg – ahogy azt az előzőekben Kéri is tette, ám más kiindulási alapokból másfajta kettősségre, s így másfajta kettős determinációra jutnak majd, mint Kéri jutott – a rendszerváltás gondolatairól. E két szerző Fricz Tamás és Schlett István. Fricz úgy véli, hogy „Magyarország a nyugatias típusú liberális fejlődés pályájára állhat rá”.^[20] Arra a liberális fejlődési pályára, amelynek, ahogy Fricznek is, alap gondolatai a következők: a szabad piacgazdaság intézménye, a parlamenti demokrácia, s hogy biztosítva legyenek az emberi és állampolgári jogok. Fricznél a kettős determináció a Kádár-korszaknak az a jellegzetessége, hogy egy enyhített diktatúrát gazdasági liberalizálással próbált feloldani. Ennek hatására, véli Fricz, „a Kádár-hatalom megoldhatatlan ellentmondásba keveredett: vagy folytatja a gazdaság, a civil szféra liberalizálását, s akkor ez előbb vagy utóbb önmaga hatalmának felszámolásához vezet – hiszen a gazdasági liberalizálódás kikényszeríti a politikai liberalizálódást”!^[21] Válaszút elé került ismételten a Kádár-korszak; vagy a liberalizációt folytatja, vagy visszaszorítja a társadalmi és gazdasági liberalizációt, amelyet csak újfent diktatúrával valósíthatna meg. Ám a Kádár-rendszer ebben a tekintetben nem akart egy második „1956-ot” felidézni, s így a liberalizáció mellett foglalt állást a hatalom. Ez a kísérlet azonban csak úgy járhat sikerrel, ha a társadalom és gazdaság szférája addig demokratizálódik s addig liberalizálódik, amíg végezetül elveszti kommunista jellegét, és kialakul a hozzá tartozó politikai liberalizmus is – többpártrendszerrel, parlamenti demokráciával, versengő pártokkal, és nem utolsósorban az állampolgári jogok védelmével. Fricz az új társadalmi rendszer két meghatározó területéként a liberalizmust és a szociáldemokrácia értékeleit emeli ki. „A modern szociáldemokrácia is lényegében elfogadja a szabad piacgazdaság működését, a parlamentáris demokrácia fontos-

[19] Kéri, 1998, 166.

[20] Fricz, 1996, 2.

[21] Fricz, 1996, 13.

ságát, az emberi és állampolgári jogok feltétlen tiszteletben tartását.”^[22] E két mozzanat együttes hatásából jön létre továbbá az individualizáció, a szabadság újrafogalmazása, az egyéni autonómia, melyek létrehozzák az újonnan megszerződő polgári demokrácia magyarországi hajnalát. Ez a hajnal a Kádár-rendszer végső bukása s a rendszerváltás eljövetele. Ebből is láthatjuk, mely nézőpontok s mely gondolatritmikák hatják át a Fricz-féle „rendszerváltás képet”. Schlett kiindulópontja írásában hasonlatos Friczhez: „A szocialista rendszer váltságának elmélyülése magával hozta a kommunista párt hatalmi monopóliumának és az egypártrendszernek az összeomlását.”^[23] A rendszerváltás Schlett általi interpretációja véleménye szerint két kettős determinációt is magában hordoz. Egyrészt a politika tematikájának kettős determinációját, amely egyszerre szűkebb s bővebb is. Szűkebb azért, mert nem minden kérdés válik politikai kérdéssé – ennek oka az lehet, hogy egyes kérdések mögött olyan társadalmi konszenzus állhat fent, amely meggátolja, hogy a politikai aktorok politikai kérdéssé deklarálják. Ám bővebb is, hiszen a politika olyan, meghatározó kérdéseket vetett fel, s váltak e kérdések ezáltal politikaivá, amelyek csak részben kapcsolódnak s kötődnek a rendszerváltás eseményeihez. Másrészt a pártok viszonyát a pártküzdelmek során. „A pártküzdelmek a jó és a rossz végső harcaként értelmeződnek: itt a demokrácia, a jogállam, ott a nemzetek halálát vizionálják.”^[24] A politikai élet ezen területén Schlett kulcsszavai a kompromisszumképtelenség, a polarizáltság, valamint a bunkermentalitás. A bemutatott kétfajta kettős determináció egyrészt Fricz értelmezésében, másrészt pedig Schlett eszméáramlatában jelenik meg. Bár ugyanolyan kettős determináción nyugszik, mint ahogyan Kéri mutatja be a számunkra, ám itt véget is ér a hasonlóság a három kettős determinációs elmélet között.

III. AZ ELSŐ HIPOTÉZIS MAGYARÁZATA ÉS A MÁSODIK HIPOTÉZIS FELTEVÉSE

Olvasatom elején tettem meg első hipotézisemet, mely szerint eme bemutatott „rendszerváltás képek” eltérnek egymástól.

A bemutatott szerzők műveit, az azokban foglalt gondolatritmikákat elemezve arra jutottam, hogy az első hipotézis igaz, vagyis a szerzők, bár ugyanarról a folyamatról beszélnek, magáról a rendszerváltást alakító gondolatok áradatáról, ám mást tartanak belőle fontosnak a kiemelés során. Körösiyi kiemelten foglalkozik az értelmiség rendszerváltást kialakító eszmeiségével és bukásával egyaránt, Szabó a politikai ellenzék szerepének kihangsúlyozása tesz kísérletet művében, melyben interdiszciplináris gondolat lesz nála az ellenzéki szerepfelfogás. Bihari a „példanélküliséget”, egy sajátos magyar utat, s ehhez az úthoz

[22] Fricz, 1996, 17.

[23] Schlett, 1995, 26.

[24] Schlett, 1995, 71.

való tevőleges gondolatokat hangsúlyozza, Pokol a politikai rendszerváltoztató folyamatokat a reformmal és a modernizációval állítja párba, amelyek szükséges kiegészítői egymásnak írásában. Kéri az erőszakmentességet hangsúlyozza ki, hogy a sok baj s megvetés alatt is túrni kellett, s a rendszerváltás nem hozott el számunkra semmiféle erőszakhullámot úgy, mint a környező országokban. Fricz átviszi a hangsúlyt a Kádár-hatalom önfelszámoló tendenciája felé, amely „maga alatt vágta” azt a bizonyos fát, amelyet liberalizációnak hívunk, s ez megteremtette egy füst alatt a kommunista rendszer végét és a demokratikus rendszerátalakítás kezdetét is. Schlett a rendszerváltás viszonyrendszerében a politika tematikája, valamint a pártküzdelmek kettős determinációja mellett teszi le a voksát. Ezért az első hipotézist helyesnek és igazoltnak kell, hogy nyilvánítsam, a bemutatásra került szerzők művei igazolták, s egyben kiindulópontot adtak a második hipotézisem felvetésére is.

A második hipotézishez egy kérdés kapcsolódik. „Vajon értelmezhetőek e- a bemutatott szerzők művei, gondolataik, eszmeiségük, mint a magyar politikai gondolkodás termékei?” Úgy vélem, a kérdésre a válasz ismét az igen lehet, mert minden egyes szerző választ ad a „mi a teendő” és a „mi a probléma” kérdéseire egyaránt. Thomas Kuhn gondolatritmikája révén a szerzők által leírtakat egy-egy paradigmának nevezem el, a kontextus, amely köré felgyülemlenek a paradigmák, maga a rendszerváltásnak mint eseménynek a feltételezése, s az egyes szerzők műveiben található eltéréseket hívom én paradigmaváltásnak. Ebben a felkínált felfogásban a szerzők a már létező kontextuson belül maradvá értelmezik azt, a demokratizálódás és a rendszerváltás kontextusában, mely kontextusból nem lépnek ki, tehát a kontextuson belül mintegy egymásra is reflektálva alakítják ki sajátos eszmeiségüket, gondolatritmikájuk kiforrottságát a témakörhöz, sajátos elemzési szempontjaikat, valamint ennek kapcsán kérdésfelvetési és probléma megoldási javaslatokkal állnak elő a politikai tér-idő dimenzióban. Mely kérdés és problémafelvetés úgy jelenik meg, mint a rendszerváltás egy-egy szerteágazó és mélyreható értelmezési kerete, a kontextushoz hű ábrázolásban.

IV. KONKLÚZIÓ

Tanulmányom tárgya maga a rendszerváltást áthidaló és egyben meghatározó gondolatritmikák egymásra hatása volt. Úgy vélem, sikerült bemutatni, hogy mind az első és mind a második hipotézisem igazolást nyert, s így véget értem azon az úton, amelyet sokan kiköveztek előttem, ám még mindig ugyanezek az útkeresések a meghatározóak ma is Magyarországon. Ma is sok, a rendszerváltás pillanatában éleződő vita foglalkozik a határon túli magyarok ügyeivel, a békés jelleg kihangsúlyozásával, a demokratikus intézményrendszerek és az átmenet hatására kialakult struktúra ma is viták tárgyát képezi – ki mellette, ki ellene foglal állást, ám az én bemutatásom tárgya csupán a magyar rendszervál-

tás mint „főáram”,^[25] azt mint a politikai gondolkodás termékeként tettem vizsgálatom tárgyává. S bár felvetődhet dolgozatommal kapcsolatosan, hogy még lehetne fokozni s továbbvinni a szálakat, ám én úgy érzem, hogy az eddigiekben bemutatott írás igen részletes s egyben tömör leírása a rendszerváltás gondolatritmikájának.

„A demokrácia egy olyan, tulajdonképpen elérhetetlen – ideált jelent, amely felé állandóan haladhatunk, vagy haladnunk kellene, de sohasem érjük el.”^[26] – írja Körösenyi. S igaza is van, magam is úgy vélem, hogy sohasem érhetjük el sem a tökéletes demokráciát, sem a tökéletes sajtótörvényt, ahogyan azt Pokol fejtette ki, s ennek hatására a tökéletes rendszerváltás kép is csak álom, mert csupán rendszerváltás képek léteznek gondolatainkban, s nem egy mindenki számára elfogadottnak vélt rendszerváltás-alternatíva. A rendszerváltást is, s annak meghatározó gondolati szálait is csak kontextusban érthetjük meg igazán, s a kontextushoz hű olvasat teszi érthetővé és elkülöníthetővé az egyes szerzők műveiben foglalt állításokat, amelyek első szemre úgy tűnnek, hogy ugyanazok, kiderül róluk egyhamar, hogy nem is ugyanazok, csak ugyanannak a kontextusnak egy másik paradigmája, amelyek magukban hordozzák a paradigmaváltozásokat is.

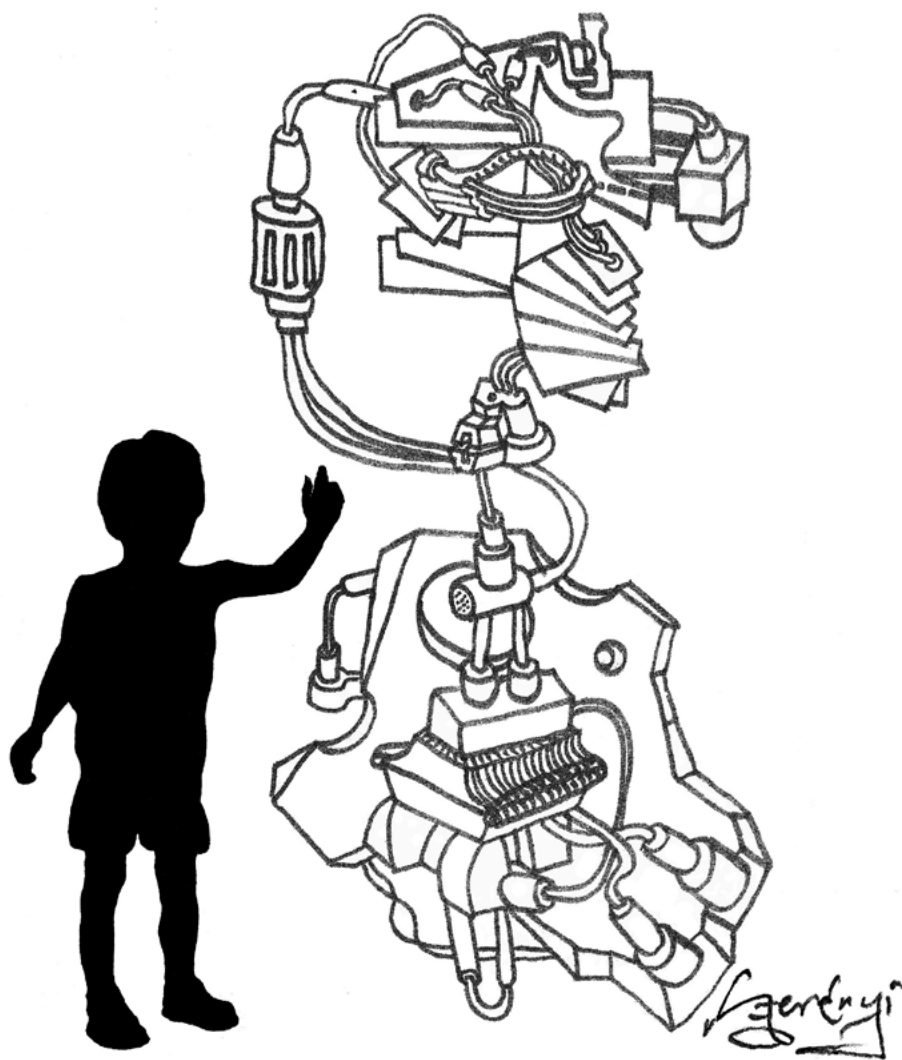
IRODALOM

- Ágh Attila (2002): Demokratizálás és európaizálás: A korai konszolidáció keservei Magyarországon. In: *Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat*. Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.
- Bihari Mihály – Szabó B. István – Kardos József – Hanák Péter – Romsics Ignác – Szerecsés Károly – Perczel György – Kukorelli István (1997): *20. századi magyar történelem*. Egyetemi tankönyv. Második, bővített kiadás. Korona Kiadó Kft., Budapest.
- Bihari Mihály (szerk.) (1993): *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában*. Kossuth Nyomda, Budapest.
- Bihari Mihály (szerk.) (1982): *Politika és politikatudomány – Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bihari Mihály (szerk.) (1989): *Politikai rendszer és demokrácia*. Második, átdolgozott kiadás. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Tanszékcsoport, Budapest.
- Bihari Mihály (1990): *Demokratikus út a szabadsághoz – Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Böhm Antal (1999): *Politika és társadalom, 1989-1998*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Csizmadia Ervin et al. (szerk.) (1995): *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988)*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Fricz Tamás (1996): *Rendszerváltásban Magyarországon (1990-1995) – Tanulmányok, esszék*. Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.

[25] Körösenyi András által használt kifejezés.

[26] Körösenyi, 2000, 72.

- Gombár Csaba (1989): *Borítékolt politika*. Pénzügykutató Részvénytársaság, kiadói papírkötés, Gyál: Szabadság Mgtsz – Szeged: Csapó.
- Gombár Csaba (1989): *Egy állampolgár gondolatai: politikaelméleti írások*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kéri László (2000): *Hatalmi kísérletek: Kormányok, politika, média 1989 és 2000 között*. Helikon Kiadó, Budapest; Szekszárdi Nyomda, Szekszárd.
- Kéri László (1998): *Tíz év próbaidő: A magyar átmenet politikai szociológiája (1989-1998)*. Felsőoktatási tankönyv. Helikon Kiadó, Budapest.
- Körösenyi András (2000): *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Körösenyi András (1989): *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* Magvető, Budapest; Széchenyi, Győr.
- Körösenyi András (2005): *Vezér és demokrácia: Politikaelméleti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest.
- Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt. Bibó István emlékezete*. Méry Ratio Kiadó.
- Lengyel László (1996): *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Pokol Béla (1989): *Politikai reform és modernizáció*. Magvető, Budapest; Alföldi Nyomda, Debrecen.
- Ripp Zoltán (2006): *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Schlett István (1995): *Színjáték vagy háború? A magyar politika négy évről*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Schöpflin György (2007): Demokrácia, populizmus és politikai válság Magyarországon. In: *Politikatudományi Szemle*. 2007/1. sz.
- Stumpf István – Gázsó Tibor (szerk.) (1992): *Rendszerváltozás és ifjúság*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Szabó Ildikó (2005): Rendszerváltás és nemzeti tematika. In: *Politikatudományi Szemle*. 2005/2. sz.
- Szabó Máté (2008): A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968-1988). In: *Politikatudományi Szemle*. XVII. évf, 2008/1. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2017): Law and Morality. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2017/3. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok: Bibó István és Szókratész. In: *Jog-Állam-Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat. Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére*. 2022/2. különszám.

Szerényi Gábor grafikája

SZERÉNYI GÁBOR

Az indián – Beszélgetés Cseh Tamással egy legendás, rejtőzködő játékról

Mottók:

„Az indián erények – tartózkodás, higgadtság, méltóság - akaraterő, kitartás, bölcsesség és igazmondás – hűség a barátokhoz, a törzshöz – közelség, meghitt, szinte testvéri viszony a természettel, a természet lényeiével – az érzékszervek ébersége, ügyesség minden tevékenységben – ezek a jellemvonások nagyon is megfelelnek mindannak az eszménynek, amilyennek látni szeretné önmagát, amilyen lenni szeretne.”

(Vekerdy Tamás: Beszélgetésünk iskolásokról)

„Már mozdulatlanul lapult az indián,/ de izgalom szaladt még sziszegve fönt a fán,/ s a szél forgatta még a puskaporszagot./ Egy megrémült levélen két vércsöpp csillogott,/ s a törzsön szédelegve tornázott egy bogár./ Rézbőrű volt az alkony. És hősi a halál.”

(Radnóti Miklós: Gyerekkor)

„Hoá héjjá, hoá héjjá...” A tisztás szélén, az erdőből kilépett két utas megállt és a tábor felé nézett, ahonnan az éneket hallották. Nem volt idejük elmélázni, mert egy maroknyi csapat fiatal indián vijjogva száguldott feléjük, tolldíszes lándzsáikat lóbálva. A két sápadtarcú dermedten megállt. Kalapjuk, öltözetük civilnek mutatta őket, zsákjaikban csak szalonázó bicska volt, esélyük se lett volna egy kézitusában. A vörös és fekete színekkel kifestett harcosok, mikor melléjük értek, megérintették őket lándzsáikkal, íjaikkal. Nem ütések voltak, csak érintések a fegyverekkel.

A sziúk – ez az ő táboruk – nem szeretik a fehér embert, de nem akadályozzák, hogy közelebb jöjjenek. A két vándor feszülten figyelve, palástolva riadalmukat, lépdelt a sátorok felé.

Méltósággal, némán álltak az indiánok, miközben néhányuk még énekelte. Csak az asszonyok és a gyerekek nem leplezték kíváncsiságukat.

A beállt drámai csendben, miközben fürkésztek egymást, egyszercsak a törzs főnöke szólalt meg: „Harcosaim ütések számoltak rajtatok!” Az egyik vándor hebegett valamit: „kereskedők vagyunk, békével jöttünk.” De a főnök csak ennyit felelt erre: „Fehér embernek kijár az ütés.”

A két utas a táborban maradhatott.

+

– Emlékszel? – kérdezem Füst a szemében főnököt, vagyis Cseh Tamást, miközben mindketten „civilben” időzünk Pesten, a fehér ember „kő-tipijében”, vagyis egy Bartók Béla úti lakásban.

– Igen, akkor ott mindenki úgy viselkedett, ahogy egy indián viselkedne, ha két fehér ember feltűnik. A fiatal harcosok azonnal fegyvereikhez ugrottak, de miután látszott, hogy nem támadó szándékkal jöttetek, egy-

szerűen ütést számoltak rajtatok. Erről tudni kell, hogy az indiánoknál ez egy nagyon fontos dolog, a bátorság jele, hiszen azon is ütést számoltak, akinél fegyver volt, tehát az meg is ölhetette. És az volt benne a bravúr, hogy ő nem megölte azt a másikat, hanem csak rávágott az íjával vagy a lándzsájával, jelezve, hogy ő olyan ügyes, hogy meg tudja érinteni az ellenséget úgy, hogy az nem tud kárt tenni benne.

– Azt hiszem, máris magyarázkodni kell, mielőtt az olvasó visszaretten, hogy milyen életveszélyes dolgok történnek is ott a Bakonyban, ahol ez a játék zajlik. Egyáltalán, hogyan lettetek indiánok?

– Nem volt semmilyen indián előzménye a mi játékunknak. Pontosabban, nem tudtunk a kezdetekkor a korábbi Baktay Ervin és Borvendég Deszkáss Sándor-féle indiántáborokról, amik a második világháború előtt léteztek. Mi 1961-től kezdtük, korábban éltük az akkor szokásos diákéletünket. Fiúgimnáziumba jártunk, 1957-ben voltunk elsősök, előtte úttörősködtünk, de ez még nem az az idő volt, hogy be kellett volna lépni a KISZ-be. Sokat jártunk kirándulni, természetjárók, tájékozódási futók voltunk, sátoroztunk, és amikor leérettségiztünk, néhányunknak nagyon hiányzott az erdő, a mező, a hegyek... Egy szó, mint száz, az érettségi után szinte pár nappal fogtuk magunkat és elmentünk a Gerecsébe sátorozni, de már két csapatra szakadva. Azt tudtuk, hogy egymás ellen táborozunk, mi négyen, jó barátok, de akkor még nem volt tisztázva a mikéntje, a módja, s hogy hogyan győzzünk a másik felett.

Én falun nőttem fel, gyerekkoromban is tele voltam íjjal, nyíllal, tegezzel, édesapám csinálta. Nagyon valószínű, hogy én voltam a bacilus indián vonalról, de ezzel nem sajtátítom ki magamnak az indián feltalálását. Mindenesetre egy nagyon jól működő eszköz volt az íj, akit eltalálunk, az kiesik a játékból.

– Azért egy nagyon komoly fejlődés, hogy a kezdeti íj és nyíl használata eljutott egy etnográfiailag elképesztő megjelenésig, hogy csak a külsőségeket hozzam szóba.

– Már a második évben indiánokként indultunk táborozni, persze ekkor még egyszerűbb elképzelésekkel. A Winnetou- és a Cooper-könyvek adták az alapot, de már a harmadik évben bementünk a Néprajzi Múzeumba, gyűjteni motívumokat, tanulmányozni az öltözeteket.

– Kivülről úgy néz ki, mintha ez egy igényes hobbi lenne, de nekem az a sejtésem, hogy ez mélyebb és több annál.

– Ezekben az években már töprengtünk, mikor egymásra néztünk indián mi-voltunkban, itt Pesten, hogy mit is csinálunk? Nem volt ebben olyanfajta tudatosság, mint amit valaki esetleg feltételez. Valahogy úgy volt ez, mint a dalokkal. Azok is úgy indultak, hogy már régen megvolt egy csomó, mikor a Bereményi Gézával egymásra néztünk, hogy mit is kezdjünk ezzel. Hiszen ezek már dalok...

– Attól nem tartottatok, hogy a hatalom gyanakvását is kiváltjátok? A második világháború után volt egy indiántábor-szerveződés, amit aztán betiltottak, mert attól tartottak, hogy az a cserkészmozgalomnak egy ilyen bújtatott továbbélése lehet.

– Egy idő után éreztük, hogy ez a játék egyre komolyabb, el kell gondolkodnunk, hogy akkor most mi indiánok vagyunk, s ez mit jelent. Felvetődött, hogy

tulajdonképpen elbújunk a társadalom elől, vagy infantilisak vagyunk, szóval mi is az, amit teszünk. Végülis, a mai napig nagy bölcsen úgy döntöttünk, hogy ezt nem határozzuk meg, mert bármelyik meghatározást veszem elő, mindegyik a maga módján helytáll, de egyáltalán nem végérvényesen döntő.

– A kezdeti kisebb baráti körből az évek során egyre nagyobb csapata, vagy mondjuk népe lett ennek az indián játéknak. Úgy tudom, nem szerveztek soha, viszont sokan jelentkeznek az ország távoli helyeiről is, és a legkülönbözőbb társadalmi csoportokból.

– Elméletileg bárki jöhet ebbe a táborba, nincs kizáró ok, aki hajlandó azt a korabeli életet élni. Elsőként kell említenem a ruhát, mert nincs indiánbolt Magyarországon. Mindenki maga készíti el a felszerelését. Ha valakinek mindez megvan, akkor sem lehet csak úgy beállítani, miután bizonyos szabályok szerint játszunk. Feltétlenül kell, hogy előtte megismerjen valakit a csoportból, mert enélkül azt sem tudja, hol fog aludni. Azt mindenképpen le kell szögezni, hogy ez nem egy hobbitábor, ahová egypár unatkozó ember lemegy, sátrakat csinál, és akkor indiánnak képzelet magát. Ennyi is lehetne, de ennél sokkal több. Amit a tábor képe mutat, amögött nem egy elhülyült entellektüelek erdőbeli szórakozása van, hanem a vonzódás azokhoz a tiszta értékekhez, amik a mostani civilizációtól kicsit távolabb, de megvalósíthatóak.

– Van tehát egy közös alap, világnézet, értékrend, de nyilván sokféle mentális típus emberekből áll az indián tábor.

– Biztos, hogy mindenkinek van egy területe, amiért vonzódik. Az egyiket a néprajz érdekli, a másikat a tényleg érintetlen természet, mert olyan helyen játszunk, ahol a lehetőségek szerint fehér embernek nyoma sincs. Van, aki a mesék, a dalok nagy tudója, van, aki kézügyessége révén a tárgyak elkészítésében előljáró, megint más a szertartásokkal foglalkozik inkább. Itthon elég sűrűn találkozunk, ennek gyakorlati oka van, tudniillik a ruhákat, mokaszinokat meg kell varrni, díszeket, fegyvereket elkészíteni, s ezeket mindenki maga csinálja.

– Engem a játékon, a látványon, a dalokon kívül lenyűgöz, ahogyan beszéltek. Magyarul, de nem ahogy Pesten vagy bárhol Magyarországon, hanem nagyon is „indián” nyelven, ami egyáltalán nem hat mesterkéltnek vagy színészi játéknak, hanem éppen ellenkezőleg: természetesnek, hitelesnek. Mi a titka ennek?

– Ha nem lenne titka, nem lenne ilyen nagyszerű ez a játék. A titkok egyikehez tartozik, hogy bár az indiánok között a legkülönbözőbb foglalkozásúak vannak – orvos, tengerész, esztergályos, könyvtáros, kőműves, geodéta, falusi gazdálkodó, mérnök, alpinista, tanár –, ugyanazzal a hangsúllyal, ugyanazon a módon beszélnek. Valószínűleg az a helyzet sugallja, hogy ott hideg szél süvölt, hogy a tüzet nem valami kellékes rakja meg, és egy életformában szólal meg az ember. Mi ott tökéletesen indián módra élünk, a mokaszintól a fejünk búbjáig. Fekete hajunk copfokban, gyöngyös bőrruháink meghatároznak, ahogy átöltözik az ember a játék kezdetén. És azt hiszem, amikor az indián falvak állnak ott a rengetegben, egy civil érezné magát kényelmetlenül, ha ott átmenne.

– Egyfajta időutazás is, hiszen ragaszkodtok egy múltbeli időszávhhoz, amiben játszódik az egyébként mindig rögtönzött történet. Ahhoz például, hogy egy já-

tékpuska bekerülhessen – akár fehérektől elvett zsákmányként –, meg kell felelnie a korszaknak.

– Miután a mi játékunk szerint az 1850-től 1870-ig tartó időket éljük, nem használunk semmiféle, későbbi korból való eszközt. Tehát nincs se rádió, se zseblámpa, se óra, s voltaképpen a tüzet is úgy kellene gyújtani, ahogy akkor, de persze tökéletesek nem lehetünk.

– Minden évben a táborozás része a hadiösvényre lépés. Komoly küzdelmek zajlanak. És ugye, ellentétben az indiánfilmek forgató stábjaival, itt nincs felvéltelvezető, aki leállíthatná a harcot, ha sebesülés van. Nem veszélyes ez?

– Talán megütközést kelt első hallásra, hogy a fegyverek bizonyos értelemben lőnek, tehát egy találat esetén a másik embert a játékból ki lehet iktatni. De biztosíthatok mindenkit, hogy ugyan a nyílvesszők szépen repülnek és találnak, de egy nagy védőgumó van az elejükön, és még sérülés sem történt az évtizedek alatt. A harcot ugyanakkor nem imitáljuk, hanem megvívjuk, akár tömeges támadás, akár egyenkénti küzdelem esetén, a szabályok szerint. Egymástól több kilométerre több indiánfalu van, és ezek harcolnak egymás ellen. Ebben a játékban szimbolikusan meg lehet halni. Az, aki kiesik a hadijátékból, az nemcsak egy időre kívül marad a játékon, hanem az a személy, akit játszott, az is megszűnik, tehát a neve is. Ekkor egy nap múlva újra bekapcsolódhat a játékba, de addig ki kell vonulnia, s mint szellem létezik, beül egy sátor mélyére vagy elmegy a tereletről, de ez többé-kevésbé megvalósíthatatlan. Többnyire úgy oldódik meg, hogy ez az ember nem mutatkozik sehol, ahol a többiek játszanak. Mikor visszajön, újra névtelen ember, valamilyen módon kivereszkiz magának egy új nevet. A személyiségével előbb-utóbb szerez, s mindenki igyekszik, hogy hasonlítson a régi nevére, hisz nem véletlen, hogy kit hogy neveznek.

– Hogyan alakul egy-egy küzdelem? Hasonlóan, mint a különböző hagyományörzőké, akik történelmi ismereteik alapján rekonstruálnak csatákat, mint például Amerikában a Little Big Horn-i összecsapást Sitting Bull főnök és Custer tábornok csapatai között?

– Nem. A mi történetünk lényegében ott szüli önmagát. Aszerint alakul, hogy melyik törzs mit dönt, ki mit gondol s merre indul el, kik ellen és hányan, és miféle bonyodalom származik ebből. És mindeközben a táborok élnek a maguk életét, meseiket, dalaikat, versenyeiket, amik már önmagukban is színesek. De az összterületen maga a hadi helyzet bonyolítja a játékot, s ez teszi izgalmassá. Például nem azért van őr, hogy egy ilyen funkció is legyen, hanem az őr igenis figyel a környező hegygerinceket, és nem a tűz mellett ül, hanem kint lapul az erdőben, és nem váltják kétóránként... tehát az őrségnek is igazi funkciója van, nem ez a mostani balatoni tábori őrség, hogy a kapunál, egy kisasztalnál két pajtás búslakodik...

– Van mód arra, hogy mások is bekapcsolódjanak az indián játékba, befogadjak jelentkezőket?

– Bennem van egy személyes vágy, hogy ezt továbbadjam, hiszen ez egy olyan kedves kincs, amit valószínűleg sokan szeretnének. Ez nem egy gyerekes játék, itt indiánok járnak a síkságon, ők állnak a sziklacsúcson, ők nem dideregnek éjjel, mikor telihold van.

Nem a mi titkunk ez a játék... csak azért zárt valamennyire, mert hozzá nem értőt nem szívesen engednék be. Nagyon sokat kell tudni az indiánokról, itt egy civil ember percek alatt nagyon rosszul érezné magát, hiszen nem tudja, mi történik, miért áll úgy egy lándzsa, egy toll, miért olyan színű egy arc – ezeknek mind jelentése van –, miért énekelnek egy dalt. Arra nem vállalkozhat a játék, hogy ott kiképezzünk, ami pedig egy kedves dolog lenne. Itt persze nem arról van szó, hogy föltollazott gyerekek rohangálnak az erdőben, nincs harci rikoltó főnök, aki parancsot ad, rajvonalba fejlődttet és vigyázzba álltat. Az indián életben mindenki a saját, szabad akarata szerint cselekszik, és egyedül a törzs ősi törvényeinek veti alá magát.

Mindazonáltal nagyon szeretnénk, ha jönnének emberek, de tömeges érkezést nem tud a játék elviselni. Végülis egy új embert mindenki finoman tanítgat, bevezetjük a játékba, de nagyobb csoportot a terület sem bírna el.

– Minden évben két hét a tábor. Az esztendő többi napjain hogyan élitek meg az indiánságot, bele lehet illeszteni valamennyit a mindennapi életbe? Másként nézitek a világ dolgait?

– A játék utáni időben közvetlenül nagyon érvényesül a hatása. Akkor egy indián a lelke mélyén, aki ott megy a fővárosi utcákon, azokkal a tiszta képekkel belül. A játéknak ez az egyik legnagyobb titka, hogy az ember teljesértékűséget él át. Minden erény és gyaroltság, bátorság és félelem, a fizikai megpróbáltatásokhoz való viszony egyértelműen megmutatkozik. Az erdőben nincs mód palástolni, titkolni, elrejtteni vagy hazudni. Ott aki gyáva, az hamar kiderül, vagy ha bátor, önfeláldozó, ki hajlandó segíteni a többiekben, vagy nem hajlandó... Nincs mód a hazugságra, nem azért, mert tilos. Azok az emberek, akik az indiánhoz vonzódnak, alapjában véve vonzódnak az erényekhez. Ilyen értelemben működik itthon is, a civil életben, akár én énekesként, akár ő kőművesként, azokban a szituációkban, amiket megélünk az életünkben.

Azt hiszem, bizonyos értelemben belecseng, talán nem is ilyen profán módon, hogy hiszen én indián vagyok, én ezt nem teszem – egyszerűen nem teszem. Nem érintek olyan tollat, olyan papírt, amihez nincs közöm. Vagy, mint ahogy a régi főnök nem írta alá azt a szerződést, amiről tudta, hogy nem jó a népnek.

– Megfigyeltem az évek során, hogy bár sosem zárkóztál el attól – ha kérdezték –, hogy beszélj az indiánról, de egyébként csak egy dalodban van egy pár sor, amiről elterjedt, hogy rejtélyes, indián nyelvű üzenet.

– Vacsista jatapi... igen, rövid indián mondatok, jelentésük is van, nem sok. „Főnök, főnök, varázsló, varázsló, puska, puska, nem tréfából mondom...” Ezeket éneklek. Játék volt a részünkről, hogy a Gézával, hogy ezt beleírtuk.

– Ő is indián?

– Jó fehér embert játszott, de fehér embernek nem hálás feladat ez. Lakhat ugyan tipiben, indiánstátorban, de az mégiscsak kényszerű megoldás. Azonkívül a fegyverének puskának kell lennie. Ez viszont gyakorlatilag megoldhatatlan. Hogy ki is lőjön, meg veszélytelen is legyen. Ennek ellenére vissza-visszatérő terv, hogy egyszer csak megjelenik egy csapat kék katona, akikkel megvívjuk a harcot.

Szerényi Gábor

Utószó. A beszélgetés 1989-ben zajlott, eredetileg egy korabeli, fiatal korosztálynak szóló lapba készülő riport részeként. Terjedelme miatt nem fért be az újságba. Ez már a rendszerváltás utáni új idők hajnala volt, miközben a korábbi politikai erők igyekeztek átmenteni befolyásukat, igen szembetűnően a sajtó világában. Cseh Tamás egyértelműen a korábbi ellenzék, a hazafias kiállás minden vitán felüli, emblematikus alakja volt. Így látványosan igyekeztek az ő népszerűségét kihasználni, mintegy reprezentálni az új, immár pluralista társadalmi rend szabadságát. Ugyanakkor – bár ebben az interjúban nem került szóba – utóbb kiderült, hogy a korábbi hatalom nagyonis gyanakvóan figyelte az „egyszerű játéknál” sokkal többről szóló indián táborokat. Besúgókat küldtek a játszók közé, jelentéseket írtak, megfigyelték őket, levelezéseiket – különösen az Egyesült Államok indián szervezeteivel, állampolgáraival folytatott üzenetváltásokat – titkosszolgálati módszerekkel ellenőrizték. Sok évvel később Cseh Tamás mesélte nekem, hogy megnézte a listát, kik voltak a beszervezettek. Nagyon bántotta a dolog, mert olyan emberben is csalódnia kellett, akit nagyon a barátságába fogadott. „Bár ne néztem volna meg” – sóhajtotta. Ennek a hatalom általi rontásnak a történetét Bereményi Géza az *Apacsok* című színműben megírta, amit a Radnóti Színház mutatott be 2009-ben, néhány hónappal Cseh Tamás halála előtt.

Szerényi Gábor grafikája

GAÁL MARIANN

A választottbíróági eljárás mint a gazdasági vita rendezésének alternatívája

ABSTRACT

Conflict is an inherent part of everyday life, the quick resolution of which is an expectation of the persons concerned. In disputes arising in economic and commercial relations, there is an increased demand for the fastest and most discreet resolution of the conflict due to the special nature of the legal relationship between the parties. If the parties cannot resolve this between themselves, without an intermediary, they can use the possibilities offered by the regular court procedure, or they can also bring their conflict to arbitration. There are several advantages and disadvantages to both procedures – such as duration, flexibility/formality, expertise, closed proceedings/publicity, costs, procedural fees, language of the procedure) – which can be weighed by taking into account all the circumstances of the given case in order to determine which type of procedure is the most appropriate choice for the parties involved in the legal relationship. Arbitration proceedings, which have a long history in our country as well, have a strong *raison d'être* compared to regular court proceedings owing to several of their distinct characteristics.

Keywords: arbitration proceedings ■ regular court proceedings

■ fast, flexible proceedings ■ special expertise ■ foreign language proceedings

I. BEVEZETÉS

Az ember társas lény és csak más emberekkel kapcsolatban tud teljes életet élni – mondta a görög tudós és filozófus, Arisztotelész. Ennek megfelelően életünket áthatják az emberi kapcsolatok, annak minden aspektusában más és más emberekkel érintkezünk, mely nem mindig harmonikus. Gyakran előfordul a különböző személyiségű, eltérő élethelyzetben lévő, más érdekek által vezérelt személyek között a nézeteltérés. A nézeteltérésből konfliktus alakulhat ki, melyet a felek gyakran nem tudnak maguk megoldani, annak rendezéséhez külső segítség bevonását kénytelenek igénybe venni. Az interperszonális konfliktusok jelentős részét teszik ki a gazdasági, kereskedelmi életben felmerülő, szerződéses vagy szerződésen kívüli jogviszonyokból eredő érdeköszeütközések.

A konfliktusrendezés általánosan ismert és elfogadott színtere az állami bírósági szervezetrendszer. A bíróság előtti jogvita rendezése Alaptörvényben biztosított alapjog.^[1] Egy felmerült jogvitában a felek a mai napig leginkább az általános bíróságokhoz fordulnak. Az utóbbi időszakban ugyanakkor egyre szélesebb körben figyelhető meg az alternatív vitarendezési módszerek és eljárások előretörése. Sokszor hangoztatott előnyük az eljárás gyorsasága, egyszerűsége mellett az eredményeként létrejött megállapodás, formálisan egyezség, mely a felek konszenzusán alapul, biztosítva ezáltal a konfliktus tartós, konstruktív, a felek szempontjából leginkább célravezető megoldását.

Sok éve dolgozom bíróságon, közel tizenöt éve gazdasági ügyeket tárgyaló tanács mellett, bírósági titkárként. Magas pertárgyértékű, jogilag is nehezen megítélhető ügyekben értelemszerűen kevésbé terjedt el az alternatív vitarendezési eljárások között a mediáció. Ezzel szemben a választottbírósági eljárás mint a felek szerződéses megállapodásával kikötött magánbíróság eljárása alternatívaként szolgálhat a gazdasági szempontok által vezérelt érdekösszeütközések esetére.

Tanulmányom célja a választottbírósági eljárás történeti előzményein, nemzetközi hátterén és jelenleg hatályos hazai szabályozásán keresztül választ kapni arra, hogy mennyiben van létjogosultsága a jogvita rendes bíróság általi elbírálásával szemben ezen konfliktuskezelésnek. Hogyan változott a választottbírósági eljárás megítélése, szabályozása. Be kívánom mutatni azon jellegzetes szabályozási sarokpontokat, melyek a két eljárásra jellemzőek, majd ezeket önmagukban és összességükben mérlegelve választ szeretnék adni arra a kérdésre, hogy a választottbírósági eljárás mennyiben jelent valódi alternatív vitarendezési fórumot a rendes bírósági eljárással szemben.

II. RENDES BÍRÓSÁG ELŐTTI IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉS

A polgári perbíróság előtti eljárás szabályait tartalmazó, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) Alapvetések között elhelyezett hatályának meghatározása értelmében „e törvényt kell alkalmazni a bíróság eljárására, ha jogszabály biztosítja a bírói utat és törvény nem rendeli eltérő szabályok alkalmazását”.^[2] Az új polgári perrendtartás innovatív módon határolja el a törvény tárgyi és személyi hatályát, és nem nevesíti sem azon jogviták típusát, sem azon személyi kört, amelyekre a törvényt alkalmazni kell. A koncepció lényege, hogy a bíróság előtti igényérvényesítési jogosultság nem a perjog szabályaiból következik, hanem az egyrészről alkotmányos gyökerű, másrészről az anyagi jog szabályaiból ered, és az egyes anyagi jogszabályok nyitják meg a bíróság előtti igényérvényesítés lehetőségét. (A Polgári Törvénykönyv-

[1] Magyarország Alaptörvénye XXVIII. cikk (1) bekezdés.

[2] A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) 1. § (1) bekezdés.

ről szóló 2013. évi V. törvény 1:6. §, a Munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény, a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény, stb.)^[3]

Az új Pp. 2015 januárjában elfogadott koncepciójában^[4] (továbbiakban: Konceptió) kifejezetten szerepel a perelterelés, a felek közötti egyeztetést előmozdító eljárési szabályok kiépítésének célkitűzése. Jellemzője az új Pp.-nek az eljárás megindítását átható formalizmus, szigorú tartalmi és formai követelmények mind az eljárás megindításához, mind annak folyamatban létéhez kapcsolódóan. Ennek következtében csökkent az eljáráskezdeményezési szándék a felek részéről, másrésről az érdemi döntéssel záródó peres eljárások száma is.

A 2021. január 1. napján hatályba lépett új Pp. Novella^[5] változtatott a keresetlevél azon tartalmi elemein, melyek értelmezésével kapcsolatban nem alakult ki a jogalkotói szándékkal összhangban lévő gyakorlat, illetve amelyek a felperes számára felesleges adminisztrációs teherként jelentkeznek.^[6] A módosítás számos egyéb rendelkezés mellett érintette a keresetlevél tartalmi követelményeit felsoroló Pp. 170. §-át, valamint a keresetlevél visszautasításának eseteit tartalmazó Pp. 176. §-t.

A bíróság előtti igényérvényesítés a Polgári perrendtartás fentiek szerint említett módosítása ellenére továbbra is szigorú szabályokkal keretezett eljárásban zajlik. A felek között felmerült jogvitát a Pp. és ahhoz kapcsolódó jogszabályok által meghatározott rend szerint kijelölt bíró bírálja el, szigorú eljárési szabályok szerint lefolytatott eljárásban, mely során – a jogszabályban meghatározott kivételektől eltekintve – született döntéssel szemben rendes és rendkívüli jogorvoslatnak van helye. Az eljárás sok esetben elhúzódó, mely önmagában annak formalizált voltából és jogorvoslati rendszeréből is következik. A hosszadalmas eljárás pedig annak költségigényességét hordozza magában. Az eljárás kezdeményezéséhez kapcsolódó eljárási illeték^[7] megfizetésén túl ugyanis a jogi képviselő díjának folyamatos terhével is számolnia kell a feleknek. Természetesen a jogszabály lehetőséget teremt költségkedvezmény iránti igény^[8] érvényesítésére, azonban a jelen tanulmány fő témáját adó választottbírósági eljárásra utalható ügyek köre esetében ez a lehetőség legtöbbször a rendes bírósági igényérvényesítés esetében sem adott a felek személyére, az ügy tárgyára figyelemmel.

[3] Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez, 1. §-hoz fűzött kommentárja. Szerkesztette: Vopera Zsuzsa.

[4] www.kormany.hu: Az új polgári perrendtartás koncepciója, 2015.

[5] 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról.

[6] Jogaszvilag.hu: Módosul a polgári perrendtartás 2021-től I., 2020.

[7] Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény.

[8] Pp. 94. §.

III. ALTERNATÍV VITARENDEZÉS

Az alternatív vitarendezés általánosan elfogadott értelmezése szerint azon konfliktuskezelési eljárásokat öleli fel, melyek az állami bírósági eljáráson kívül helyezkednek el. Az alternatív vitarendezési eljárások széles kört ölelnek fel, kategorizálásuk több szempont figyelembevételével is megtörténhet. A teljesség igénye nélkül csoportosíthatóak aszerint, hogy az harmadik személy bevonásával történik-e vagy sem. Amennyiben igen, úgy különbség tehető közöttük, hogy a kívülálló közreműködő milyen szerepet tölt be a konfliktus kezelésében (az álláspontok közelítése – mediátor, facilitátor vagy döntéshozatali jogkör – választottbíró). Csoportosíthatóak az alternatív vitarendezési módok aszerint is, hogy annak eredménye a felek kölcsönös egyezkedésén és az álláspontok közelítésén alapuló (jogi kötőerővel nem bíró) konszenzus, mely egyezség formáját is öltheti (mediáció), egyéb jogkövetkezményeket maga után vonó határozat (békéltetés), avagy jogi kötőerővel is bíró, végrehajtható döntés (választottbírói ítélet).

A rendes bírósági eljárás helyett az alternatív vitarendezési eljárás a felek szabad döntése (kivételt képezhetnek a nemzetközi szinten jelenlévő kötelező perelterelési szabályok), melyet a felek – mint saját konfliktusuk legjobb ismerői – azon meggyőződése motivál, hogy az adott alternatív eljárással gyorsabban, hatékonyabban tudják feloldani a közöttük fennálló ellentétet és jövőbe mutató, konstruktív eredményt tudnak elérni.

IV. VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS

1. A választottbíráskodás fogalmi meghatározása

A Vbtv. 3. § (1) bekezdés 1. pontja értelmében a választottbíráskodás kereskedelmi jogviszonyokban felmerült jogvitáknak állami bírósági peres eljárás helyett a felek által választott eljárásban történő eldöntése, akár eseti, akár állandó választottbírói intézmény folytatja le az eljárást. A Vbtv. 3. § (1) bekezdés 7. pontja szerint a kereskedelmi kifejezés alatt minden kereskedelmi vagy gazdasági, szerződéses vagy szerződésen kívüli jogviszonyt érteni kell. A Kúria fogalom meghatározása alapján „a választottbírói kikötés szerződésen alapuló bíróválasztás: az érintett felek akaratuk kölcsönös és egybehangzó kifejezésével abban állapodnak meg, hogy jogvitájuk eldöntését a választottbíróra bízzák, ezzel együtt a rendes bíróságok eljárását mellőzik”.^[9]

A választottbírói eljárás lefolytatását mint alternatív vitarendezési módszert tehát a felek szabad belátásuk szerint, diszkrecionális jogkörükben eljárva választják a rendes bírósági jogvitarendezés helyett.

[9] A Kúria 3/2013. Polgári jogegységi határozata a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltétel, vagy egyedileg meg nem tárgyalt feltétel alapján választottbírói kikötés tisztességtelenné nyilvánításáról – Indokolás IV. pontja.

2. A szabályozás történeti előzményei

Magyarországon a választottbíráskodás kezdetleges formában már a XII. században megjelent Szent István II. dekrétumában.^[10] A mai választottbíráskodás alapjait intézményi szinten a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában született 1868. évi LIV. törvénycikk fektette le, mely a 495 – 512. §-aiban szabályozta ezen alternatív vitarendezési fórum igénybevételének feltételeit. A hazai fejlődés csúcspontját a XX. században az 1911. évi I. törvény Tizenhetedik címe jelentette, mely európai színvonalon szabályozta a választottbíróági eljárást.^[11] Ez a jogszabály akkor tette lehetővé az említett eljárást, amennyiben annak tárgyról az érintettek rendelkezhetnek.^[12] A második világháború után a választottbíráskodás hanyatlásnak indult, és az 1952. évi Pp. már nem is tartalmazott rendelkezéseket a választottbíróági eljárásról, csupán a Pp. 17-20. §-aiban maradt néhány szabály.^[13] Az első igazi áttörést a választottbíróági eljárás jogi szabályozása tekintetében a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény jelentette, melynek 18. §-a társasági szerződéssel kapcsolatban a gazdasági társaság és tagjai közötti jogvitákban megnyitotta a választottbíróági igénybevételének a lehetőségét.^[14]

Itt szükséges megemlíteni a jelenleg hatályos választottbíróági eljárás hazai szabályozása szempontjából is nagy jelentőséggel bíró ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságát (United Nations Commission International Trade Law – UNCITRAL). A bizottság a kereskedelmi ügyekhez kapcsolódóan modelltörvényeket alkot, egyezményeket köt, ajánlásokat, útmutatókat fogalmaz meg.^[15] A választottbíráskodással összefüggésben mintaszabályzatot, Egyeztetési Szabályzatot és Mintatörvényt alkotott meg. A különböző nemzetek választottbíróági eljárásainak egységesebbé tétele, illetve szabályozási irány mutatása érdekében, 1985-ben alkotta meg az UNCITRAL a választottbíróági Modelltörvényt. A Modelltörvény kötelező erővel nem bír, egyfajta ajánlásnak, a szabályozás sarkalatos pontjainak követendő példájaként értékelhető, és sok ország ültette át saját szabályozásába. A Modelltörvény hazai jogrendszerekbe történt adaptációja különböző módokon történt meg. Hazánk a Modelltörvény mintavételével egy olyan jogszabályt alkotott, mely ötvözi a nemzetközi iránymutatást a hazai jogrendszer sajátosságaival.

Magyarországon a rendszerváltást követően, 1992-ben kezdődtek meg a kodifikációs munkálatok egy új, önálló, a választottbíróági eljárás szabályait teljeskörűen felölelő jogszabály kidolgozása érdekében. Végül – a legmodernebb szabályozás felé törekedve – a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásra

[10] Szent István dekrétomainak második könyve.

[11] Kengyel, 2012, 604.

[12] Okányi, 2009, 10.

[13] Kengyel, 2012, 604.

[14] Kengyel, 2012, 605.

[15] United Nations: United Nations Commission On International Trade Law.

vonatkozó 1985. évi Modelltörvény átvételének javaslata valósult meg.^[16] A választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvény 1994. december 13-án lépett hatályba. A jogszabállyal a választottbírói eljárás átfogó, a kor követelményeinek megfelelő, korszerű szabályozás került megalkotásra, támaszkodva az UNCITRAL Modelltörvényhez azzal, hogy azt több esetben módosította vagy kiegészítette azért, hogy a magyar jogszabály minél inkább illeszkedjen a magyar jogrendszerbe.^[17]

A választottbírói ügyek száma a 2017. évre erősen csökkenő tendenciát mutatott. Míg 2013-ban 177 ügy érkezett a választottbírói eljárásra, addig 2017-ben már csak 98 új ügyet iktattak be.^[18] A csökkenés okai között szerepelt a jogszabályi környezet megváltozása, az új Pp. megalkotása, a nemzeti vagyonról szóló törvényben megfogalmazott választottbírói eljárás kikötésének korlátozása, majd annak eltörlése, illetve a fogyasztói szerződésekből a választottbírói eljárás kikötési lehetőségének kizárása, a mezőgazdasági jellegű ügyek korlátozása. Mindezen körülmények elbizonytalanították a vállalkozásokat abban, hogy a választottbírói eljárást válasszák jogvitáik rendezésére.^[19]

Az új Vbtv. létrehozásának indokai mindezek alapján az ország versenyképességének fokozása, a bizalom növelése volt. A jogalkotó céljai között szerepelt, hogy a választottbíráskodás a gazdasági élet szereplői számára a rendes bíróságokhoz képest valódi alternatívát jelentsen, egy korszerű jogszabályi háttérrel, és szervesen kapcsolódjon az új Pp. szabályozási rendszeréhez.^[20]

A 2016. évi CXXX. törvénnyel ugyanis beiktatásra került az új polgári perrendtartás, mely 2018. január 1. napján hatályba is lépett. Az új Pp. Koncepciójában a tizenhat fő iránypont között külön kiemelésre került az a célkitűzés is, hogy a választottbírói eljárásra vonatkozó szabályoknak továbbra is külön törvényben kell helyet kapniuk. A fentiekben részletezett jogszabályi környezetben, a célkitűzéseknek való megfelelés reményében született meg az új, választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvény (Vbtv.). A jogszabály számos újítást vezetett be,^[21] melyek közül kiemelésre érdemes, hogy lehetővé tette a beavatkozást az eljárásba,^[22] bevezette az eljárásújítás jogintézményét,^[23] érvénytelenítés esetén lehetővé tette a választottbírói eljárás újranyitását.^[24] Bevezette a Kereskedelmi Választottbírói eljárást az eljárásújranyitásra vonatkozóan.

[16] Kengyel, 2012, 605.

[17] Okányi, 2009, 10.

[18] Beszámoló a Választottbírói eljárás 2017. évi tevékenységéről a Választottbírói Összefoglaló Konferenciájára, 2018. március 28.

[19] Erdős, 2019, 42.

[20] Bodzási, 2018, 11-12.

[21] Erdős, 2019, 42.

[22] Vbtv. 37. §.

[23] Vbtv. 48-52. §.

[24] Vbtv. 47. § (4) bekezdés.

kozó ajánlások közzétételének lehetőségét.^[25] Új szervezetrendszert vezetett be, melynek következtében új Eljárási Szabályzatot hozott létre az integrált Kereskedelmi Választottbíróság.^[26]

3. A hatályos szabályok

a) A választottbíróságok fajtái

A választottbíróságok között két nagy csoportot lehet egymástól megkülönböztetni. Vannak állandó választottbíróságok, melyek állandó szervezettel, székhellyel, szabályzattal rendelkeznek, valamint a választottbírákból álló listával. Az eseti választottbíróságok ehhez képest nem működnek állandó, intézményes jelleggel, csak az adott ügy eldöntése hívja életre őket. Saját szabályzattal, székhellyel nem rendelkeznek, és az ügy lezárásával maga a választottbíróság is megszűnik.

Az új Vbtv. intézményes változtatása a korábbi szabályozáshoz képest, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Állandó Választottbíróság neve az ide tartozó ügyek alapján Kereskedelmi Választottbíróságra változott. Ezzel párhuzamosan, 2017. december 31-től megszűnt a Pénz- és Tőkepiaci Választottbíróság, valamint az Energetikai Választottbíróság mint önálló jogi személy, és a két választottbíróság beolvadt az integrált Kereskedelmi Választottbíróságba.^[27]

A Kereskedelmi Választottbíróság mellett intézményes formában működik a Sport Állandó Választottbíróság, a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara által működtetett Választottbíróság, valamint a Koncessziós Állandó Választottbíróság.^[28]

b) A választottbírósági eljárás sarkalatos pontjai

A választottbírósági eljárásra vonatkozó jelenleg hatályos szabályozásból – a jogszabály részletes és teljeskörű ismertetése nélkül – a tanulmány elemzési témájához kapcsolódóan azon pontokat emelem ki, melyek a rendes bírósági eljárással való összevetés szempontjából megítélésem szerint jelentőséggel bírnak.

A felek a választottbírósági eljárás mellett szabadon, szerződésükben döntenek. A döntőbíráskodást kiköthetik az adott jogvita alapjául szolgáló szerződésben, vagy külön, önálló választottbírósági szerződésben is rendelkezhetnek róla. Ilyennek minősül az is, amennyiben az egyik fél a bírósághoz fordul, és bíróság előtti nyilatkozatában, kereseti kérelmében azt állítja, hogy választottbírósági

[25] Vbtv. 62. § (1) bekezdés d) pont.

[26] Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata.

[27] Erdős, 2019, 40.

[28] A Vbtv.59. § (1), (2) bekezdései.

szerződés jött létre közöttük, a másik fél pedig ezt nem vitatja.^[29] Leggyakrabban a felek az arbitrációt a jogvita alapjául szolgáló szerződésükben kötik ki, és annak érvényességét ritkán vitatják.^[30]

A felek döntésének szabadsága ölt testet a választottbíró vagy választottbírák számának és személyének meghatározásában is. Eseti választottbírótság esetében szabadon, a felek konszenzusa mentén és a Vbtv. 12. § (7) bekezdésében foglalt korlátok figyelembevételével dönthetnek a választottbíróról. A Kereskedelmi Választottbírótság saját választottbíróvási ajánlási listával rendelkezik, melyről a felek választhatják ki azt a személyt vagy személyeket, akire vagy akikre a felmerült jogvitájukban a döntési jogkört átruházni kívánják.^[31] Hangsúlyozni érdemes, hogy a listán szereplő választottbíró az elbírálendő ügyben a rendes bírósági bíróhoz hasonlóan független, pártatlan és csak a jogszabályoknak alárendelt személy, aki egyúttal magas szakértelemmel rendelkezik.^[32] Választottbírónak a felek nem jogász, hanem egyéb, a konkrét jogeset megoldásához szükséges szakértelemmel rendelkező más szakembert is kijelölhetnek. A felek szintén szabadon állapodnak meg a választottbíróvási tanács eljárásának szabályaiban, a Vbtv.-ben meghatározott rendelkezéseket azonban figyelembe kell venniük.^[33] A Vbtv. akként rendelkezik, hogy amennyiben a felek az eljárási szabályokban nem állapodnak meg, azokat a tanács saját belátása szerint határozza meg.

A választottbíráskodás helyét, magának az eljárásnak a nyelvét és azt, hogy mikor tekintik a választottbíróvási eljárást megkezdettnek, a felek konszenzusa dönti el. A Vbtv. ebben az esetben is kiegészítő szabályozást állít fel arra az esetre, ha a felek ezen kérdéskörökben nem tudnak megállapodni.^[34]

Az eljárás rugalmasságának garanciáját hordozza magában, hogy a felek eltérő megállapodása hiányában a választottbíróvási eljárás során bármelyik fél módosíthatja vagy kiegészítheti keresetét, védekezését. A választottbíróvási tanácsnak azonban lehetősége van gátat szabni, az ezzel okozott késedelemre hivatkozással.^[35]

Fontos kiemelni mint az eljárás sajátosságát, hogy a választottbírótság eljárása főszabály szerint nem nyilvános. Megállapodhatnak ugyan a felek abban, hogy az eljárásukból a nyilvánosságot nem zárják ki, általánosságban megállapítható azonban, hogy a választottbíráskodással érintett ügyek jellegéből adódóan a felek számára kiemelkedően nagy jelentőséggel bír, hogy adott esetben a feleken kívülálló személy (akár fogyasztó vagy versenytárs) még a jogvita tényéről se szerezzon tudomást, mivel az jelentős gazdasági hírnévrontást, megbecsülésük hátrányos befolyásolását vonhatná maga után.

[29] Vbtv. 8. § (1)–(5) bekezdés.

[30] Erdős, 2019, 45.

[31] Vbtv. 63. §.

[32] A választottbíró ajánlási lista.

[33] Vbtv. 30. §.

[34] Vbtv. 31–33. §.

[35] Vbtv. 34. § (2) bekezdés.

A választottbíróági eljárás mint alternatív vitarendezési módszer kapcsán hangsúlyozni kell – szemben az egyéb alternatív vitarendezési eljárásokkal, pl. a mediációval –, hogy a kifejezetten gazdasági érdekvitán alapuló konfliktus eredményes lezárásának minősülő választottbíróági ítélet hatálya ugyanaz lesz, mint a jogerős bírósági ítéleté, végrehajtására a bírósági végrehajtásról szóló jogszabályok irányadók.^[36]

A választottbíróági ítélet ellen nincs helye fellebbezésnek, az eljárás egyfokú. A választottbíróági ítélet rendes bírói úton csak a választottbíróági ítélet érvénytelenítése iránti perben vizsgálható felül.^[37]

A Vbtv. szabályozásáról összességében kimondható, hogy az diszpozitív, széles teret enged a felek számára, hogy gazdasági, kereskedelmi jogvitájuk eldöntésének kereteit, eljárási szabályait közös megállapodásuk szerint maguk határozzák meg, melynek keretében a mindannyiukra kötelező végső döntés jogkörét harmadik személyre ruházzák át.

V. A VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS ELŐNYEI

A választottbíróági eljárás jellegzetességeinek a rendes bírósági eljárás szabályaival való összevetésében számos olyan tulajdonság emelkedik ki, melyet a választottbíróági eljárás előnyeként lehet aposztrofálni.

1. Gyorsaság

A magyar szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a választottbíróági eljárás gyorsabb a rendes bírósági eljáráshoz képest.^[38] Ezt a választottbíróági eljárás több különös szabályának önálló vagy akár együttes alkalmazása eredményezi.

A választottbíróági eljárás egyfokú, azaz az eljárás eredményeként meghozott ítélettel szemben fellebbezésnek nincs helye.^[39] Ez vitathatatlanul lerövidíti az eljárást, hiszen – szemben a rendes bírósági eljárással, ahol egy legalább több hónap időtartamot igénybe vevő jogorvoslati eljárással (vagy akár az eljárás esetleges megismétlésével) is számolni kell – a felek az „elsőfokú” ítélet meghozatalát követően – rendes jogorvoslati út hiányában – azonnal egy jogerős és végrehajtható ítélettel a kezükben léphetnek tovább a jogviszonyukban.

A rendes bírósági eljárás nyelve a magyar. Amennyiben idegen nyelvű iratot kívánnak felhasználni bizonyítékként a bíróság előtt, úgy azt le kell fordítani,

[36] Vbtv. 53. § (1) bekezdés.

[37] Vbtv. 47. § (1) bekezdés.

[38] Boronkay – ifj. Welmman, 2015, 3-4.

[39] Vbtv. 47. § (1) bekezdés.

mely az eljárás időigényességét növeli. Ezzel szemben a választottbírósági eljárás során a felek konszenzusán alapul, hogy az milyen nyelven folyik, így egy nemzetközi jogvita esetében lehetőségük van idegen nyelvet eljárési nyelvként meghatározni, mellyel megspórolható az idegen nyelvű iratok magyarra fordításának időtartama.

A speciális, adott ügy tárgyához kapcsolódó szakértelemmel rendelkező bírák felek általi kiválasztása is az eljárás rövidebb időn belüli eredményes lezárását segíti elő. Az eljáró tanácsban helyet kaphat olyan, szakértelemmel rendelkező választottbíró, aki képzettsége szerint ért az eléjük vitt jogvitával érintett speciális szakterülethez (pl. mérnök, közgazdász), így a megalapozott döntés meghozatalához szakértő kirendelése nem válik szükségessé.

A választottbírósági eljárás mellett nemcsak érvként, hanem a felek részéről elvárásként is megfogalmazódik annak gyors lefolytatásának igénye. Ezen elvárásnak igyekszik eleget tenni a Kereskedelmi Választottbíróság mint állandó választottbíróság, erre irányuló törvényi kötelezettség nélkül megfogalmazott célkitűzésével. Eljárési Szabályzatának 5. §-a szerint a választottbírósági tanács az eljárást lehetőség szerint a tanács megalakulásától számított hat hónapon belül berekeszti.^[40] Ezzel a Kereskedelmi Választottbíróság felismerte a felek eljárással szembeni egyik legfőbb elvárását, és szabályzatában deklarálta a gyors eljárás lefolytatásra irányuló törekvését.

2. Rugalmasság

A Vbtv. fentebb részletezett számos diszpozitív szabályából (bíró(k) kijelölése, eljárási szabályok meghatározása, eljárás nyelvének meghatározása stb.) következik, hogy a választottbírósági eljárás rugalmas. A felek az egész eljárást jogvitájuk sajátosságaira formálhatják, mely pozitívan hat az előző pontban részletezett eljárési időtartamra is. Szemben a rendes bírósági eljárással, a választottbírósági eljárás nagy előnye az is, hogy itt a kereset és viszontkereset változtatás előterjesztésének nincsenek olyan szigorú időbeli korlátai, mint a Pp.-ben.^[41] Akár az eljárás befejezését megelőzően is terjeszthetnek elő új védekezést, avagy új tényt, bizonyítékot.

3. Szakértelem

A rendes bíróságok előtti igényérvényesítés esetében a jogvitát a Pp. határhőri és illetékességi szabályai szerint rendelt bíróságokon eljáró, és ott az ügyelosztási rend szigorú betartásával, a szignálásra kijelölt vezető által kijelölt bíró bírálja el, kiemelkedő jogi szakértelemmel. Eseti választottbíróság esetében a

[40] Állandó Választottbíróság Eljárési Szabályzata.

[41] Pp. 215-216. §.

felek szabadon, konszenzusuk mentén és a Vbtv. 12. § (7) bekezdésében foglalt korlátok figyelembevételével választhatják ki, melynek során figyelembe tudják venni az ügy elbírálásához szükséges szakértelmet is. A Kereskedelmi Választottbíróság saját választottbírósági ajánlási listájáról szintén a felek választhatják ki azt a személyt vagy személyeket, akire vagy akikre a felmerült jogvitájukban a döntési jogkört átruházni kívánják.

4. Zárt eljárás

A választottbírósági eljárás tárgya gazdasági-kereskedelmi jogvita. A felek mögött többnyire kereskedelmi, gazdasági érdekek, kapcsolatrendszerek, piaci versenyhelyzetek húzódnak. Komoly érdekük fűződik ahhoz, hogy egy tevékenységüket érintő jogvita ne kerüljön nyilvánosságra. Ennek megtörténte ugyanis a szerződő partnerek, illetve az ügyfelek részéről bizalomvesztést, forgalomvisszaesést, bevételkiesést, végső esetben a vállalkozás fizetési képtelenségét is maga után vonhatja. Mindezek alapján könnyen belátható, hogy a gazdasági életben részt vevő ügyfelek esetében komoly érdek húzódik meg amellett, hogy az eljárás ne kerüljön nyilvánosságra, a tárgyalások zárt ajtók mögött folyjanak. Ennek a szempontnak tesz eleget a Vbtv. 36. § (7) bekezdése. Természetesen itt sincsenek elzárva a felek attól, hogy ettől eltérő megállapodásukkal az eljárás nyilvánosságáról rendelkezzenek.

5. Végrehajthatóság

Míg az eddig felsorolt szabályok a rendes bírósági eljárással szemben képeznek előnyt (gyorsaság, rugalmasság, bizalmasság körében), addig az a tény, hogy a választottbírósági eljárásban a tanács a jogvita érdemi elbírálása esetében ítélettel dönt, melynek ugyanaz a hatálya, mint a jogerős bírósági ítéletnek, és végrehajtására vonatkoznak a bírósági végrehajtásról szóló jogszabályok, az egyéb alternatív vitarendezési módszerekkel – leginkább a mediációval – szemben jelent előnyösebb megítélést. Az előbbi esetben ugyanis a felek kezébe egy jogerős és végrehajtható, azaz állami eszközökkel kikényszeríthető döntés kerül, mely jogvitájuk végleges eldöntését eredményezheti. Gazdasági jellegű kötelmi kapcsolatok esetében is van lehetőség mediációs eljárás igénybevételére. Ebben az eljárásban azonban a felek konszenzusa által létrehozott egyezség állami kötőerővel nem bír, így csak egymás elkötelezettségében és önkéntes vállalásában bízhatnak.

6. Költségek, eljárási díjak

Megoszlanak a vélemények arról, hogy a rendes bírósági eljárás vagy a választottbírósági eljárás jelent-e több költséget a résztvevő felek számára. Állás-

pontom szerint a kérdés helyes kiindulópontja az, ha figyelembe vesszük a két eljárás mögött húzódó költségszerkezet – a költségek oka és felmerülésük dinamikája – különbözőségét.^[42]

Választottbíróági eljárás esetén annak szabályzata által meghatározott díjat és költséget kell megfizetni. Ennek összege általában magasabb, mint a rendes bírósági eljárás illetéke. Figyelembe kell venni azonban a költségeket befolyásoló többi tényezőt is. A választottbíróági eljárás egyfokú, szemben a rendes bírósági eljárással, ahol a rendes jogorvoslat mellett rendkívüli jogorvoslat igénybevitelére is van mód, jogszabály által meghatározott korlátok között. Így az eljárás kezdeményezéséhez kapcsolódó elsőfokú eljárás illetékéhez hozzáadódhat a fellebbezési, valamint a felülvizsgálati eljárás illetéke is, és egy hosszabb eljárás esetében nem szabad elfelejtkezni az ügyvédi munkadíj teljes pertartam alatt jelentkező terhérről sem. Ugyanakkor a választottbíróági eljárás során az a tapasztalat, hogy magasabb perköltség-megállapítással zárul, így a pernyertes fél számára a jogvita rendezése kevesebb költséggel járhat.^[43] Egy konkrét jogvita esetében a fenti tényezők figyelembevételével van lehetőségük a feleknek mérlegelni, hogy költségek szempontjából a két eljárás közül számukra melyik jelent költségtakarékosabb megoldást. Általános érvénnyel azonban a két eljárás közötti költségszerkezet különbözősége miatt nem állapítható meg egyikről sem annak gazdaságosabb volta.

Megjegyzendő, hogy az új Vbtv.-nyel párhuzamosan, a versenyképesség biztosítása érdekében a Kereskedelmi Választottbíróság eljárásának díja is kedvezőbb lett.^[44]

Összességében tehát a választottbíróági eljárás előnyeként lehet felsorolni annak gyorsaságát, rugalmasságát, az eljárás nyilvánosság kizárásából fakadó diszkrét voltát, az eljárás eredményes lefolytatásának eredményeként meghozott döntés, ítélet végrehajthatóságát.

VI. A VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS HÁTRÁNYAI

Ahhoz, hogy teljeskörű képet kapjunk arról, hogy mennyiben jelent alternatívát, valódi választási helyzetet a rendes bírósági eljárással szemben a választottbíróági eljárás, elengedhetetlen az utóbbi hátrányainak számba vétele.

1. Költségkedvezmény hiánya

Fentebb részletesen kifejtésre került, hogy a rendes bírósági eljárás és a választottbíróági eljárás költségvonzata nehezen összehasonlítható, mivel más a

[42] Okányi, 2009, 45.

[43] Boronkay – ifj. Wellmann, 2015, 5.

[44] Erdős, 2019, 45.

költségszerkezetük (eltérő a költségek típusa, azok mértéke, időbeli eloszlása). Ettől függetlenül nem hagyható figyelmen kívül, hogy míg a rendes bírósági eljárásban a Pp. 94. § (1) bekezdés értelmében a fél – a jogszabályban meghatározott feltételek mellett – különböző költségkedvezményekre jogosult, addig a választottbírósági eljárásban ilyenre nincs lehetősége.

2. Rendes jogorvoslat hiánya

Az eljárást gyorsító és ezzel a választottbírósági eljárást a rendes bírósági eljárással szemben előtérbe helyező szempontként került felsorolásra, hogy a választottbírósági ítélettel szemben fellebbezésnek nincs helye. Könnyen belátható azonban, hogy rendes jogorvoslat hiányában az ítélet nyilvánvaló – az ítélet kijavítása, értelmezése és kiegészítése körébe vonható esetköröket leszámítva^[45] – tévedései sem orvosolhatóak.^[46]

3. Túlzott rugalmasság

Szintén előnyként került feltűntetésre, hogy a Pp. túlzott formalizmusával és a kereseti kérelem, ellenkérelem időbeli és tartalmi kötöttségével szemben a választottbírósági eljárás sokkal megengedőbb és a legtöbb eljárási kérdést a felek maguk határozzák meg. Az eljárás lefolytatását átható diszpozitivitás pedig feltételezi a felek kompromisszumképességét is. A felek azonban azért fordulnak a választottbírósághoz, mert közöttük jogvita van, melyben képtelenek maguk megállapodni. Egy konfliktussal terhelt kapcsolat esetén nem biztos, hogy a felek hajlandóak egyezkedésekbe bocsátkozni és közös álláspontot kialakítani az eljárás részletes szabályairól.

VII. A VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS ÉS A RENDES BÍRÓSÁGI ELJÁRÁS KAPCSOLÓDÁSI PONTJAI

Az állami rendes bíróság és a választottbíróság kapcsolódása nemzetközi szinten eltérő. Az UNCITRAL által 1985-ben közzétett Modelltörvény a Nemzetközi Kereskedelmi Választottbíráskodásról több példát sorakoztat fel a rendes bíróságok és a választottbíróságok közötti kapcsolódási lehetőségekről. Az UNCITRAL Modelltörvény értelmében az e törvény által szabályozott ügyekben bíróság akkor járhat el, ha ezt a törvény lehetővé teszi.^[47] Másrészről a bíróságok

[45] Vbtv. 46. §.

[46] Boronkay – ifj. Wellmann, 2015, 6.

[47] UNCITRAL Modelltörvény, 1. rész 5. cikk.

és egyéb hatóságok feladataként említi a választottbíráskodás segítését, annak felülvizsgálata mellett.^[48]

Hazánkban a rendes bíróság és a választottbíróóság kölcsönös kapcsolatát a segítségnyújtás jellemzi. A segítség a választottbíróóságok oldalán abban nyilvánul meg, hogy az általuk lefolytatott eljárásokkal szükségszerűen a rendes bíróságokat tehermentesítik.^[49] A rendes bíróságok szerepe számos ponton jelenik meg a választottbíróósági eljárásban, mintegy háttérszervként támogatva annak eljárását.

- Amennyiben a felek nem tudnak megállapodni, úgy a rendes bíróság jelöli ki a választottbíróót, illetve a tanács elnökét.^[50]
- A választottbíróó kizárása iránti eljárás rendjének meghatározása is a felek konszenzusán alapul.^[51] Ha azonban a Vbtv.-ben szabályozott eljárásban a kizárási indítvány nem vezetett eredményre, akkor joga van az indítványozónak az elutasító határozat átvételétől számított harminc napon belül kérni a Fővárosi Törvényszéket, hogy döntsön a kizárási iránti indítványról.^[52]
- A tanulmányomban már kitértem rá, hogy a választottbíróósági ítélettel szemben fellebbezésnek nincs helye. Az ítélet rendes bírói úton csak a választottbíróósági ítélet érvénytelenítése iránt indított perben vizsgálható felül.^[53] Az érvénytelenítés a Fővárosi Törvényszék mint rendes bíróság részéről lefolytatott, a Vbtv.-ben taxatív meghatározott okokra alapított felülvizsgálatot jelent. A per megindítására ennek megfelelően csak a Vbtv. 47. § (2) bekezdés a) – b) pontjaiban szereplő valamely ok fennállása esetében van lehetőség. A kereset benyújtására a jogszabály jogvesztő határidőt is megállapít, ugyanis az a választottbíróósági ítélet, illetve a választottbíróósági tanács 46. § szerinti döntésének átvételét követő 60 napon belül terjeszthető elő.^[54]
- Végző kapcsolódási pontként kell kiemelni a választottbíróósági ítélet végrehajtását, melyre a bírósági végrehajtásról szóló jogszabályok az irányadóak. A választottbíróósági ítélet hatálya megegyezik a jogerős bírósági ítélet hatályával, a végrehajtási kérelmet a rendes bíróságon kell benyújtani, melyhez csatolni kell a választottbíróósági ítéletet is.^[55]

[48] UNCITRAL Modell törvény, 1. rész 6. cikk.

[49] Kiss D., 2008, 208.

[50] Vbtv. 12. § (4) bekezdés.

[51] Vbtv. 14. § (1) bekezdés.

[52] Vbtv. 14. § (4) bekezdés.

[53] Vbtv. 47. § (1) bekezdés.

[54] Vbtv. 47. § (3) bekezdés.

[55] Vbtv. 53. § (1), (2) bekezdés.

1. A választottbíróági döntés viszonya a jogrendhez

A választottbíróági törvényben két helyen is megemlítsre kerül az a fogalom, hogy „magyar közrend”. Egyrészt a választottbíróági ítélet érvénytelenítési okaként hivatkozhat arra a fél, hogy az ítélet a magyar közrendbe ütközik. Amennyiben ez a rendes bíróság részéről a peres eljárásban megállapítást nyer, úgy az a választottbíróági ítélet érvénytelenítését vonja maga után.^[56] Másrészt a rendes bíróság megtagadja a választottbíróági ítélet végrehajtását, ha úgy ítéli meg, hogy a választottbíróági ítélet a magyar közrendbe ütközik.^[57]

A Vbtv. ugyan általános élel nem mondja ki, hogy a választottbíróági ítéletnek meg kell felelnie a magyar közrendnek, azonban a fenti két rendelkezésből levonható az a következtetés, hogy amennyiben egy választottbíróság által meghozott ítélet nem felel meg a magyar közrendnek, úgy éppen az egyéb alternatív vitarendezési eljárásokhoz képest fontos előnyét, a végrehajthatóságát veszíti el. A magyar közrendnek való megfelelés hiányában a választottbíróági ítélet érvénytelenítése indokolt erre irányuló kereseti kérelem esetében. Amennyiben a felek egyike sem támadta meg az ítéletet rendes bíróság előtt, és bírósági végrehajtását kezdeményezik, úgy az eljárás lefolytatását a bíróság megtagadja. Mivel a választottbíróági eljárás egyik legnagyobb pozitívuma, hogy ennek eredményeként is végrehajtható döntés kerül a felek kezébe – épp, mint a rendes bírósági eljárásban –, ezért nélkülözhetetlennek ítélem annak bemutatását, mit kell érteni a végrehajthatóság gátját jelentő „magyar közrendbe” ütközés alatt.

A fentiek tükrében elengedhetetlen, hogy a választottbíróági ítélet megfeleljen a magyar közrendnek. Azonban sem a Vbtv., sem egyéb jogszabály nem határozza meg, hogy mit ért ezen fogalom alatt. A Vbtv. az UNCITRAL Modell-törvény – bizonyos változtatások mellett – átültetése a magyar jogrendszerbe, így szorosan kapcsolódik a nemzetközi gyakorlathoz. A választottbíróági eljárással kapcsolatosan kialakult nemzetközi bírósági gyakorlat az UNCITRAL honlapján^[58] nyomon követhető. Ebből pedig megállapítható az is, hogy általánosságban a bíróságok akkor ítélik alkalmazhatónak a „közrendi védelmet”, ha az ítélet érvényben tartásával a jog, erkölcs és igazság alapelve alapjaiban sérül, a legalapvetőbb tisztesség elvét az ítélet alapjaiban támadja, vagy elviselhetetlen mértékű hanyagságot, korrupciót mutat a választottbírói tanács részéről, végül, ha az ítélet ellentétben állna a társadalmi, gazdasági élet alapjaival (vesztegetés, csalás).^[59] A belföldi joggyakorlat által kialakított fogalom meghatározás hasonló következtetésre jutott. Eszerint „a közrend sérelme akkor valósul meg, ha az ítélet az alkotmányban meghatározott garanciális szabályba ütközik vagy az alkotmányos alapjogok és kötelezettségek sérelmét jelenti”.^[60] Bírósági döntésben

[56] Vbtv. 47. § (2) bekezdés b) pontjának bb) alpontja.

[57] Vbtv. 54. § b) pont.

[58] Ld. United Nations: United Nations Commission On International Trade Law.

[59] Kiss K., 2005, 3.

[60] Kiss K., 2005, 2.

került kimondásra, hogy „a közrendbe ütközés az állam társadalmi, gazdasági rendjének alapját képező olyan rendelkezések sérelmét feltételezi, ami az állam polgárainak egészét megtestesítő közösségre kihatóan vonja kétségbe az alapvető normákat”.^[61]

VIII. A VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS ÉS A RENDES BÍRÓSÁGI ELJÁRÁS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A választottbíróági eljárás és a rendes bírósági eljárás mint gazdasági konfliktuskezelési fórum sok hasonlóság mellett számos különbséget hordoz. A két eljárás közti különbségeket önmagukban már részletesen bemutattam, azonban ezek együttes összevetéséből lehet levonni a végső konklúziót abban a kérdésben, hogy a választottbíróági eljárás mennyiben jelent alternatívát a jogvita rendes bírósági fórum előtt történő vitarendezésével szemben.

Mindkettőnek sajátossága, hogy a felek a felmerült jogvitájukban a döntési jogkört átadják harmadik személynek, aki meghatározott eljárásrend szerint lefolytatja az eljárást és anyagi jogszabályi rendelkezések mentén döntést hoz. Mindkét eljárás eredményeként egy végrehajtható ítélet születik, azaz állami úton kikényszeríthető, így a jogvita végleges rendezésének reményében kezdeményezhetik a felek mindkét típusú eljárást.

A választottbíróági eljárást ugyanakkor az igényérvényesítő fél kevésbé formalizált keretek között kezdeményezheti és folytathatja le, mint a Pp. által meghatározott rend szerint folyó rendes bírósági eljárást. Az utóbbi esetben a törvény által rendelt bíró jogosult az eljárás lefolytatására. A keresetlevél szigorú tartalmi követelményein túl a kereset, illetve az ellenkérelem-változtatás lehetősége tartalmilag és időben is korlátozott, és egyebekben a feleknek nincs beleszólásuk az eljárásrendbe. Ezzel szemben a választottbíróági eljárásban a felek számos eljárási kérdést szabadon határozhatnak meg. A felek konszenzusos alapon dönthetnek az eljárás lefolytatásának egyéb részletszabályai mellett az adott jogvita tárgyához kapcsolódó szakértelemmel rendelkező választottbíró(k) személyéről, az eljárás helyéről, az eljárás kezdetének időpontjáról. A jogvita által érintett szerződésre, illetve a szerződést kötő felek által beszélt nyelvre is figyelemmel szabadon határozhatják meg az eljárás nyelvét. A speciális szakértelemmel rendelkező, magasan kvalifikált választott bíróval és a szerződéses kapcsolattal összhangban lévő nyelven lefolytatott eljárás kétségkívül önmagában biztosítja a jogvita gyorsabb elbírálását, szemben a rendes bírósági eljárással, ahol a döntéshez külön igazságügyi szakértő igénybevétele, illetve az idegen nyelvű iratok hivatalos fordítása válhat szükségessé. A jogvitában érintett felek gazdasági, piaci érdekeire, versenyhelyzetükre figyelemmel szintén a

[61] Fővárosi Bíróság 9.G.40.302/2003/7. sorszámu eseti döntése.

választottbíróági eljárás felé billenti a mérleget az eljárás zártan történő lefolytatása. A rendes jogorvoslat igénybevételének kizárt volta szintén lényegesen lerövidíti a döntéshez szükséges időtartamot, mely a gyorsan változó, rohanó gazdasági életben még akkor is nyomatékos előnynek számít, ha ez magában hordozza egy esetlegesen nyilvánvalóan téves ítélet végrehajthatóvá válását. A dolgozatomban kifejtettekre figyelemmel vitatható a választottbíróasággal szemben egyesek által felhozott ellenérv, miszerint költségesebb eljárásnak minősül, mint az állami bírósági eljárás igénybevétele. Költségkedvezmény igénybevételére választottbíróági eljárásban valóban nincs mód, azonban az eljárás többnyire sokkal rövidebb időt vesz igénybe, így nem kell számítani a többfokú jogorvoslat igénybevétele által indukált eljárási illetékek, ügyvédi munkadíjak megtérítési kötelezettségére.

IX. ÖSSZEGZÉS

Az élet minden területén folyamatosan interakciókba kerülünk más emberekkel, mely során az ellentétek, konfliktusok elkerülhetetlenek. Fontos, hogy ezek a konfrontációk minél gyorsabban és hatékonyabban rendezésre kerüljenek, hogy a mindennapokat ne befolyásolják. Az állami rendes bírósági konfliktuskezelésről mondható el a mai napig, hogy az minősül az általános, mintegy kézenfekvő útnak, ha a felek önmaguk nem képesek a vitájukat rendezni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló mindenki számára, hogy a rendes bírósági eljárástól legtöbb esetben – ügytípustól függően – nem lehet rövid időn belül döntést várni, így az idő- és költségigényes, és pszichés terhet jelent az abban résztvevőknek.

A kereskedelmi, gazdasági élet folyamatos változásban van, a versenyképesség fenntartása érdekében elengedhetetlen, hogy a piaci szereplők gyorsan reagáljanak minden felmerülő tényezőre. Egy ilyen környezetben fokozott elvárás-ként fogalmazódik meg a gazdasági élet szereplőitől, hogy ha szerződéses vagy szerződésen kívüli kapcsolataikban vita alakul ki, az minél hamarabb rendezésre kerüljön.

A hazánkban régmúlta visszavezethető gyökerekkel rendelkező, ugyanakkor nemzetközi jogi szinten is elismert és támogatott választottbíráskodás mint jogintézmény éppen ezen igénynek igyekszik eleget tenni azzal, hogy lényegesen gyorsabb eljárás lehetőségét adja. A gyorsaság mellett a szakértelemmel lefolytatott hatékony eljárás, mely a felek megállapodása szerint rugalmas keretek között folyik, teszi még vonzóbbá a gazdasági élet szereplői számára. A nyilvánosság kizárása és így a bizalmasság garantálja, hogy az éppen elbírálás alatt lévő jogvita ne legyen hatással a fél jövőbeni üzleti kapcsolataira. A kétfajta eljárás költségvonzata általánosságban nem összehasonlítható, így mindig az adott ügy kapcsán, a felemerült jogvita jellege, ügyértéke, a jogvita rendezéséhez fűződő egyéni érdekek mérlegelésével és összevetésével lehet abban dönteni, hogy melyik eljárás ténylegesen a legelőnyösebb. Véleményem szerint azonban

a választottbírósági eljárás lefolytatásának eredményeképpen meghozott ítélet, melynek hatálya megegyezik a rendes bírósági ítéletével és végrehajthatónak minősül, a választottbírósági eljárást a rendes bírósági eljárás – szemben az egyéb alternatív vitarendezési eljárásokkal – legversenyképesebb alternatívává teszi, melynek számos előnyös tulajdonsága miatt jövőbe mutató létjogosultsága van a gyors és hatékony konfliktuskezelés terén.

IRODALOM

- Beszámoló a Választottbíróság 2017. évi tevékenységéről a Választottbírák Összbírói Konferenciájára, 2018. március 28.
- Bodzási Balázs (2018): *Tanulmánykötet a kereskedelmi választottbíróságról*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Boronkay Miklós – ifj. Wellmann György (2015): A választottbíróság helyzete Magyarországon. In: *Európa jog*. 2015/15. sz.
- Erdős Éva (2019): A megújult választottbírósági eljárás. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 14. évf., 2019/1. különszám.
- Kengyel Miklós (2012): *Magyar polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss Daisy (2008): *Per vagy nem per?* HVG-ORAC, Budapest.
- Kiss Károly (2005): A választottbíróság ítéletének érvénytelenítése közrendbe ütközésre való hivatkozással. In: *Gazdaság és jog*. 2005/12. sz.
- Magyar Kereskedelmi és Iparkamara: Választottbíró ajánlási lista, 2025. (<https://mkik.hu/valasztottbiro-ajanlasi-lista>. Letöltés ideje: 2022.04.27.).
- Jogászvilág: Módosul a polgári perrendtartás 2021-től I., 2020. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-i/>. Letöltés ideje: 2022.04.27.).
- Okányi Zsolt (2009): *Választottbíráskodás Magyarországon belföldi és nemzetközi ügyekben: szabályok és elemzések*. Alapszín kiadó, Budapest.
- Szent István dekrétomainak második könyve. (Elérhető: <https://mek.oszk.hu/01300/01396/html/01.htm>. Letöltés ideje: 2022. április 27.).
- United Nations: United Nations Commission On International Trade Law. (Elérhető: <https://uncitral.un.org/>. Letöltés ideje: 2022.04.27.).
- www.kormany.hu: Az új polgári perrendtartás koncepciója - A Kormány 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadott Koncepció, 2015. (Elérhető: <https://2015-2019.kormany.hu/download/6/42/40000/20150224%20PP%20koncepci%C3%B3.pdf#!DocumentBrowse>. Letöltés ideje: 2022.04.27.).

JOGFORRÁSOK

1. 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról.
2. A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény.
3. A választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvény.
4. Az Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata.
5. Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény.

6. Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez. Szerkesztette: Vopera Zsuzsa.
7. Kúria 3/2013. Polgári jogegységi határozata a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételen, vagy egyedileg meg nem tárgyalt feltételen alapuló választottbírósági kikötés tisztességtelenné nyilvánításáról.
8. Magyarország Alaptörvénye.
9. UNCITRAL Modelltörvény.

•
Szerényi Gábor grafikája

SZABÓ LÍVIA

A fogyasztói szerződések szerződésszerűsége a digitális transzformáció tükrében – I. rész

ABSTRACT

The purpose of the present study is to provide a structured overview of the background of the topic indicated in the title, to establish the conceptual foundations, and to outline the historical development of Directive (EU) 2019/770 up to its transposition into domestic practice. The novelties in consumer protection practices arising from the implementation of the Directive, as well as the specific regulatory innovations, will be addressed in a subsequent paper as a continuation of this study.

Keywords: consumer protection ■ digital content ■ digital services
■ Directive (EU) 2019/770 ■ contractual conformity ■ Digital Content Directive
■ Government Decree No. 373/2021

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Jelen tanulmány célja a címben megjelölt témakör előzményeinek strukturált áttekintése, fogalmi alapvetés, továbbá a 2019/770 (EU) irányelv előtörténetének felvázolása egészen a hazai gyakorlatba történő átültetésig. Az irányelv implementálása következtében megvalósuló fogyasztóvédelmi gyakorlat novumai, a szabályozás konkrét újdonságai – ezen tanulmány folytatásaként – egy másik írásban kerülnek kifejtésre.

A 21. századi fogyasztó nap mint tanúja lehet a technológia rohamos ütemű térhódításának. A mindennapi élet egyre több területét szövi át a digitalizáció, mely folyamatosan, alapjaiban változtatja meg a kezdetek kezdetén „offline” jogviszonyokra berendezkedett világot. Az egyes társadalmi-gazdasági szektorokban egyre érzékelhetőbb módon jelenik meg a különböző innovatív megoldások armadája, aligha marad a digitalizáció által érintetlenül hagyott szféra, így többek között a jogalkotás és

jogalkalmazás is jelentős átalakuláson megy keresztül.^[1] Az vitán felül áll, hogy a jognak reagálnia kell a gazdasági-társadalmi változásokra, mely azonban az ún. digitális forradalomra tekintettel korántsem könnyű feladat.

A változásról röviden szólva elmondható, hogy az minden esetben egy komfortzónán kívül eső jelenség, amely bizonyos időközönként szükségszerű, ideális esetben pedig előrehaladást eredményezhet, ám a jog technológiai fejlődésben betöltött szerepe egyes múltbéli korszakokban nem minden esetben örvendett pozitív fogadtatásnak (példaként említhető a 16. századi Nürnberg, ahol olyan-nyira elleneztek az innovatív találmányokat, hogy a vízimalom korszerű típusát megalkotó polgárt életjáradékkal ösztönözték arra, hogy felhagyjon a prototípus alkalmazásával^[2]). Érdemes e körben Hérakleitosz filozófus gondolatait megfontolni és adott esetben azonosulni vele, miszerint: „Semmi sem állandó, csak a változás maga.” A változás általánosságban egy társadalomra levetítve az addig elfogadott és (jól) működő berendezkedés kisebb vagy nagyobb mértékű átalakítását irányozza elő. Amennyiben a változásra adott reakció felkészültséget és tudatosságot tükröz – jelen tanulmány központi témájához köthető példával élve, amennyiben egy uniós szintű irányelv tagállami átültetése megfelelő módon történik –, a változás gyümölcseit élvezhetik az érintettek – vagyis a példánál maradva, adott esetben magasabb szintű fogyasztóvédelem érvényesülhet.

A technológiát és napjainkat tekintve a változás tehát elkerülhetetlen, így ezt elfogadva arra érdemes törekedni, hogy a lehető legkedvezőbb eredménye legyen a bevezetésre kerülő gyakorlatoknak – például új irányelveknek, fogyasztókat védő szabályozásoknak –, ugyanis az új technológiák olyan spektrumokat képesek megnyitni, vagy épp a korábban stagnáló iparágakat fellendíteni, amelyek egyszerűen nem teszik lehetővé, hogy ezeket az innovatív megoldásokat a jog zárójelbe tegye.^[3]

A (digitális) változás tágabb spektrumon történő értelmezését követően szűkebb körben vizsgálódva elmondható, hogy a polgári jog körén belül a szerződési jog a leginkább változással érintett, legdinamikusabb részterület. A polgári jogot szokás a „mindennapok joga”-ként is aposztrofálni, tekintettel arra, hogy az a mindennapi élet viszonyait hivatott leképezni, azokra reagál. Az új társadalmi-gazdasági igények új típusú szerződéseket hívtak és hívnak életre, bővítve ezzel az atipikus, illetve az egyre kevésbé tipizálható szerződési formák körét. Leszkoven László szavaival élve, egy életérzékeny jogterületről (polgári jog) és egy kifejezetten érzékeny jogi keretről (kötelmi jog) van szó.^[4]

A digitalizációs transzformációra tekintettel nem csupán a szerződések típusa, a szerződéskötési módok köre változott és változik, hanem a szerződés teljesítése, a szerződésszerű teljesítés értékelése, egyúttal a szerződésszegés intézménye is merőben új értelmet nyer. A jelen tanulmány vizsgálati alapjául szolgáló

[1] Lásd még: Barta, 2020.

[2] Van den Daele, 2010, 85.

[3] Sullivan, 2015.

[4] Leszkoven, 2019.

2019/770-es EU irányelv^[5] (a továbbiakban úgy is, mint: „DCD irányelv”, „Digitális Irányelv”) a digitális tartalmak szolgáltatásáról és digitális szolgáltatások nyújtásáról szóló szerződések egyes kérdéseinek rendezésével egy egészen új jelenséget kíván a szerződési jog keretein belül szabályozni – fogyasztói jogviszonyokban. A digitális tartalmak és digitális szolgáltatások meghatározása önmagában is újszerű,^[6] amely azt is eredményezi, hogy az ilyen tárgyú szerződések megfelelőségének és hibás teljesítésének esetei is átalakulnak, így mindenképp indokolt volt egy egységes, koherens szabályanyag megalkotása, amely hozzájárulhat a jogbiztonság erősödéséhez, valamint a tagállamok eltérő szerződési jogi szabályaiból eredő széttagoltság felszámolásához. Ez a szabályozási igény már a 2015-ben az Európai Bizottság által elfogadott digitális egységes piac stratégiában^[7] is megjelent, melyben prioritásként szerepelt az említett jogegységesítés. Ennek eredményeképp született meg végül 2019. május 20-án a 2019/770 számú irányelv – továbbá ennek ikerpárja, a 2019/771-es,^[8] mely csak érintőlegesen kerül említésre jelen tanulmányban, bővebb vizsgálata külön tanulmány részét képezi a későbbiekben –, amely fogyasztóvédelmi és kereskedelmi szempontból számos üdvözlendő, ugyanakkor megosztó rendelkezést tartalmaz – a digitalizáció jegyében.

Jelen tanulmány célja összességében a klasszikus magánjogi megfelelőség és hibás teljesítés reformjának vizsgálatához szükséges alapvetés, előtörténet áttekintése, különösen a DCD irányelv – és annak hazai normakörnyezetbe történő átültetése – tükrében.

A vizsgálandó Digitális Irányelv jelentőségét, továbbá a jelen – és a követő – tanulmány indokoltságát növeli, hogy az európai integráció történetében első alkalommal kerülnek uniós szinten harmonizálásra a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására vonatkozó szerződések egyes vonatkozásai,^[9] e körben egy hézagpótló uniós szabályalkotásról van szó.

II. KIEMELT VÉDELMEI IGÉNYLŐ ALANYI KÖR – AVAGY A FOGYASZTÓK

Tekintettel arra, hogy a vizsgált irányelv kifejezetten fogyasztói jogviszonyokra vonatkozik, továbbá az átültetés következtében alkalmazandó magyar szabályozás – összhangban az irányelvvel – szintén a fogyasztó és vállalkozás

[5] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól.

[6] Lásd még: Zdraveva, 2021.

[7] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Európai digitális egységes piaci stratégia, Brüsszel, COM (2015) 192 final, 2015.5.6.

[8] Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

[9] Ulrich, 2022, 2.

közötti jogviszonyokat fedi le, indokolt e kiemelt pozícióban lévő alanyi kört főbb aspektusok mentén áttekinteni.

A köznap, általános értelemben vett fogyasztó-definícióra számos meghatározás létezik, mint például fogyasztó az, aki fogyaszt. Fogyasztó az is, aki szolgáltatást vesz igénybe, vagy éppen terméket vásárol. Más nézetek szerint fogyasztónak az minősül, aki egy kereskedő céggel köt üzletet a piacon.^[10] Látható, hogy számtalan megközelítés ismert, azonban mindenképp indokolt egyfajta egységet teremteni, ugyanis az amúgy is sokszor bonyolult eseteket – különösen ha digitális tartalmak vagy szolgáltatások nyújtására jött létre a fogyasztói jogviszony – nem tanácsos tovább nehezíteni azzal, hogy egy esetleges eljárás védelme szoruló alanyának meghatározása is kérdéseket vessen fel.

A fogyasztói kör védelmére alapvetően a magánjogi jogviszonyra jellemző mellérendeltség tényleges érvényre juttatása érdekében van szükség, ugyanis jelentős egyensúlyi eltolódás figyelhető meg a fogyasztók hátrányára. Ez az ún. „gyengébb” pozíció saját kiszolgáltatottságukból, az információhiányból, vagy épp a túlzott információ-áradat megtevesztő jellegéből, továbbá a másik fél gazdasági erejéből ered.^[11] Ezt a kiszolgáltatottságot a fogyasztóvédelmi jog kiemelkedő professzora, Hans Micklitz a hozzáférés igazságosságaként írja le, figyelembe véve a regionális különbségeket, a földrajzilag elszigetelt területen lévő fogyasztókat is.^[12]

A fogyasztók alacsonyabb érdekérvényesítési képessége tovább nehezíti helyzetüket, ugyanis ezzel szemben a vállalkozások – kereskedők, eladók – komoly jogi jártasággal, szakmai ismeretekkel rendelkeznek, kiváltképp igaz ez a digitális forradalom korszakában, ahol naponta kerülnek piacra újabbnál újabb termékek, a fogyasztóknak pedig egyre kisebb rálátása van az egyes fogyasztási cikkek, digitális szolgáltatások mögött rejlő technológiára, egyúttal azok hibás vagy hibátlan állapotának felismerésére. Ami viszont nem vitatott, hogy a fogyasztóknak kiemelt szerepük van a gazdasági fejlődés szempontjából, a piaci folyamatok hatékonyságát jelentősen befolyásolja a fogyasztói döntések racionalitása, észszerűsége, védelmük tehát hatványozottan indokolt.^[13]

Uniói szintre kitekintve, a fogyasztóvédelmi szabályozás körében kiemelt szerepe van a különböző irányelveknek. Az irányelvek sajátossága, hogy szabályként nincs közvetlen hatályuk és nem alkalmazhatók közvetlenül – szemben a rendeletekkel^[14] –, hanem harmonizációs kötelezettséget írnak elő. A tagállami szabályok az ún. minimum-harmonizációs irányelvek esetében eltérhetnek adott irányelvben foglaltaktól, lehetőség van szigorúbb védelmi szabályok bevezetésére is – ez egyrészt előnyös, másrészt éppen az egységesség ellen hathat. Jelen tanulmányban vizsgálandó irányelv – 2019/770 EU irányelv – sajátossá-

[10] Fazekas, 2007, 75.

[11] Bencsik, 2017, 284-285.

[12] Micklitz (szerk.), 2011, 34.

[13] Gellén, 2011, 246-253.

[14] EUMSZ 288. cikk.

ga, hogy célzott maximum-harmonizációs jellegű, éppen abból a célból, hogy az addig széttagolt, kevésbé koherens szabályozást egységes szintre emelje (ennek megvalósulása a későbbiekben lesz olvasható, érdekesség, hogy e törekvés ellenére is megfogalmazható bizonyos kritika a maximum-harmonizáció kapcsán). A fogyasztóvédelmi problémák javarészt a nemzeti szintű szabályozások különbözőségéből erednek, amely ellentétek leginkább uniós szinten oldhatók fel. Ezt támasztja alá a 2011/83/EK^[15] irányelv is, mely egyértelműen kimondja, hogy: „Egyes eltérések a kereskedőket és fogyasztókat érintő jelentős belső piaci akadályokat eredményeznek. Ezen eltérések megnövelik az áruk határokon átnyúló kereskedelmében vagy szolgáltatások nyújtásában részt venni szándékozó kereskedők előírásoknak való megfelelésből eredő költségeit. Az aránytalan széttagoltság a fogyasztók belső piacba vetett bizalmát is aláássa.”^[16]

Ezen elméleti gondolatmenet után a fogyasztó fogalmának áttekintése lesz releváns. Annyi bizonyos, hogy teljesen egyhangú szabályozást nem lehet említeni. Uniós szinten sincs a jogalkotó által újonnan meghatározott fogyasztó fogalom, hanem az Európai Bíróság korábbi ítélezési gyakorlatából^[17] merítve, az abban foglaltakat normatív szintre emelve került meghatározásra a definíció.^[18] Bár a fogyasztóvédelmi irányelvek hasonló fogyasztó definíciót alkalmaznak, mégis egy kifejezetten egységes európai fogyasztó fogalom, tekintettel az eltérő situációs környezetre, amelyre adott irányelvek szabályozása irányul.^[19]

A „fogyasztó” fogalmától rögtön meg kell különböztetni az ún. „minta-fogyasztó” kifejezést. Előbbi meghatározás jogszabályon alapul, míg utóbbi sokkal inkább aköré épít, hogy milyen intellektuális képességekkel ruházzák fel a fogyasztót, illetve milyen az elvárható fogyasztói magatartást tanúsító egyén mintaképe. Az Európai Unió Bíróság korábbi gyakorlata alapján meghatározott fogyasztókép szerint az európai mintafogyasztónak az „átlagosan informált, figyelmes és értelmes átlagfogyasztó”^[20] feleltethető meg. Az uniós modellnél már tehát az „észszerű” fogyasztó képe dominál, aki képes racionális döntéseket hozni. (A teljesség igénye nélkül említést érdemel a német joggyakorlatban kiala-

[15] Az Európai Parlament és a Tanács 2011/83/EU irányelve (2011. október 25.) a fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK tanácsi irányelv és az 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 85/577/EGK tanácsi irányelv és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.

[16] Ld. Pream. (6).

[17] C-220/98.sz. Estée Lauder Cosmetics GmbH & Co.-ügy, C-210/96. sz. Gut Springenheide-ügy.

[18] Sik-Simon, 2016, 9.

[19] Hajnal, 2013, 62-63.

[20] Ehhez kapcsolódóan: C 299/99. sz. ügyben Philips v. Remington ügy az átlagfogyasztó értelmezése: a védjegy megkülönböztető képességét a szokásosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körülmények között átlagfogyasztó általi feltehető észlelését kell alapul venni. Ugyancsak a C 353/03. sz. Nestlé v. Mars-ügy, de nagyon jelentős a C-220/98. Clinique-ügy: a tekintetben, hogy a márkajelzés, hirdetés vagy leírás félrevezető-e, figyelembe kell venni az átlagfogyasztót, aki észszerű mértékben tájékozott, figyelmes és körülmények között. Azonban, ezen felül más részleteket is figyelembe kell venni, nevezetesen a tagállami állampolgárok szociális, kulturális és nyelvi sajátosságait; ld. pl. a devizahiteles ügyekben pl. C-26/13. Kásler és Káslerné Rábai Tímea kontra OTP Jelzálog esete.

kult nézet is, amelynél a gyámkodásra és segítségre szoruló, mondhatni elesett egyén képével azonosítják a fogyasztót).^[21]

A hazai joggyakorlatban sincs tisztán egységes szabályozás, akadnak bizonyos eltérések a különböző jogterületek sajátosságaiból adódóan. A leggyakrabban hivatkozott polgári törvénykönyvi definíciót alapul véve, a következőképp határozható meg a fogyasztók köre: fogyasztó a „... szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy”.^[22] Kiemelendő, hogy a törvény – a korábbi szabályozással^[23] ellentétben – kizárólag a természetes személyek körére szűkíti a fogyasztó fogalmát. Itt több kérdés is felmerülhet, mint például: a nem természetes személyek minősülhetnek-e fogyasztónak, ha igen, mennyiben?^[24] A 2019/770-es irányelv értelmében például „A tagállamok szabadon dönthetnek (...) úgy, hogy az ezen irányelv által a fogyasztók számára nyújtott védelmet olyan természetes vagy jogi személyekre – például nem kormányzati szervezetekre, induló vállalkozásokra vagy kkv-kra – is kiterjesztik, amelyek ezen irányelv értelmében nem minősülnek fogyasztónak”^[25], ennek ellenére a vonatkozó kormányrendelet – később látható lesz – a Ptk. fogalmára utal vissza, vagyis továbbra is a természetes személyek köre értendő fogyasztó alatt.^[26] Általánosabb síkon gondolkodva, további érdekes kérdést vet fel, hogy a klasszikus értelemben vett fogyasztó-fogalom a 21. századi digitális átalakulásokra tekintettel változatlanul helytálló-e, vagy bizonyos szemléletmódváltás lenne indokolt.

Ezen kérdéskörök beható elemzése külön tanulmány tárgyát képezné, mindezenre egy rövid kitekintés erejéig érdemes elgondolkodni azon, hogy a digitális kihívások vajon mennyiben befolyásolják e gyengébb pozícióban lévő egyén jogi meghatározását.

1. Elmékedő kitekintés – A fogyasztó fogalom esetleges modernizációja

A fogyasztó fogalmának lehetséges modernizációja előtt érdekes röviden pár gondolatot szentelni a szerződési jogban érzékelhető modernizációnak. A folyamatos fejlődés, az újabbnál újabb igények első szinten odáig vezettek, hogy

[21] Fazekas, 2007, 75.

[22] Ptk. 8:1. §.

[23] C-26/13. Kásler és Káslerné Rábai Tímea kontra OTP Jelzálog esete.

[24] Lásd például: az Fgy.tv. értelmében pl. a kkv-k, civil szervezetek, egyházi jogi személyek is minősülhetnek fogyasztónak bizonyos tekintetben, a Békéltető Testülethez való fordulás joga tekintetében: „...A békéltető testületre vonatkozó szabályok alkalmazásában (...) fogyasztónak minősül a fentiek túlmenően az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenysége körén kívül eső célok érdekében eljáró, külön törvény szerinti civil szervezet, egyházi jogi személy, társasház, lakásszövetkezet, mikro-, kis- és középvállalkozás is, amely árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje...” (Fgy.tv. 2. § a)).

[25] 2019/770 EU irányelv Preamb. (16).

[26] 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet 4. § 6.

a szerződéskötés folyamata alakult át részben, „modernizálódott”. A hagyományos szerződéskötési formák új módzatokkal bővültek, a 21. században pedig már szinte mindennapos a jogügyletek elektronikus úton történő lebonyolítása. Példaként említhetők a távollévők közötti szerződések, az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések, vagy az egészen új jelenséggént megjelenő okosszerződések. Lényeges elem azonban, hogy ezidáig leginkább a szerződéskötés módja alakult át technikai szempontból, de ez önmagában még nem érintette a szerződés tárgyát. A távollévők közötti szerződések^[27] például az elektronikus kereskedelem térhódításával jelentek meg, melyek lehetővé teszik mind a fogyasztó, mind a vállalkozás számára a virtuális világpiacra történő fellépést. A tradicionális, „offline” vásárlási szokások helyett egy jóval idő-, és adott esetben költségkímélőbb megoldást jelent ez a feleknek.^[28] Ezen témakör mély elemzésétől eltekintve leszögezhető, hogy a digitális tartalmak és szolgáltatások újabb modernizációs hullámként hatnak a szerződési jogra, hiszen a DCD irányelv révén eddig nem szabályozott szerződési jogi kérdések kerülnek uniós szinten definiálásra. Ezekben az esetekben már nem csupán a szerződéskötés módja alakul át, hanem a konkrét szerződésre vonatkozó megfelelőségi kritériumok rendszere, a hibás teljesítés jogintézménye.

Ha már a szerződési jog modernizációja is egyre kurrensebb témakör, akkor meglátásom szerint a fogyasztó fogalom is előbb-utóbb szükségképpen átalakuláson fog keresztül menni, vagy legalábbis elképzelhető egy idővel megjelenő kiterjesztő/átértékelt értelmezés – különösen – a 21. század technológiai fejlődésére tekintettel. Ha elfogadható az a felfogás, miszerint fogyasztónak valamilyen, a másik félhez képest gyengébb, kiszolgáltatottabb pozícióban lévő személy minősül, akkor felmerül a kérdés, hogy tekintettel a digitális transzformációra, az egyre több jogterületet érintő reformszerű változásokra, a kereskedelmi szokások átalakulására, az óriásplatformok, tartalomszolgáltatók és hasonló, digitális érában újonnan résztvevő szereplők megjelenésére, lehetséges lenne-e a digitális technológiák, tartalmak és szolgáltatások – továbbá tágabban is, valamennyi, a digitalizációs forradalom következtében létrejövő újszerű fogyasztói jogviszony – esetében egy (konjunktív) feltételrendszert felállítani, majd annak alapján meghatározni a megfelelő fogyasztó definíciót. E körben csak azt emelném ki példaként, hogy a – szintén újdonságként megjelenő, az online közvetítő szolgáltatások üzleti felhasználói tekintetében alkalmazandó tisztességes és átlátható feltételek előmozdításáról szóló 2019/1150 EU rendelet^[29] („Platform to business regulation” (P2B)) értelmében a normaszöveg úgynevezett felhasználóvédelemről is rendelkezik, és ebben az értelemben felhasználó („üzleti fel-

[27] Részletes szabályait a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Kormányrendelet tartalmazza.

[28] Fazekas, 2022, 157-158.

[29] Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/1150 Rendelete (2019. június 20.) az online közvetítő szolgáltatások üzleti felhasználói tekintetében alkalmazandó tisztességes és átlátható feltételek előmozdításáról.

használó”) nem csupán magánszemély, hanem akár vállalkozás is lehet, sőt, jellemzően az ilyen szereplők kis- és középvállalkozások. Röviden a szabályozás lényege úgy ragadható meg, hogy a platform és az üzleti felhasználó közötti információs egyensúlyhiány, erőfölény (stb.) kompenzálása érdekében a rendelet szerinti üzleti felhasználó ún. fogyasztóvédelmi jellegű eszközökkel van felruházva, tekintettel a kiszolgáltatott helyzetére. A rendelet sajátossága, hogy a hagyományos fogyasztó fogalmat is alkalmazza és elismeri, azonban az ún. üzleti felhasználók pozícióját az onlineplatform-gazdaságban olyan kiszolgáltatottnak értékeli,^[30] ami akár a fogyasztóként történő azonosítással mutathat rokon vonásokat. Ennek a jogpolitikai indoka meglátásom szerint leginkább abban áll, hogy nem szigorúan a személy típusa – például természetes vagy jogi személy –, hanem az adott személy pozíciója alapján érdemes értékelni a felek között fennálló jogviszonyt, ezáltal a fogyasztói minőség fennállását vagy fenn nem állását. Úgy is megragadható ez az elhatárolás véleményem szerint, mint „típus-központú fogyasztó-fogalom” versus „pozíció-központú fogyasztó-fogalom”. Ez utóbbi felfogás értelmében az egyes csoporthoz tartozó, a csoportra – jogszabály által meghatározott – jellemző tulajdonságokkal rendelkező személy minősülhetne fogyasztónak. Továbbmenve, alkotmányjogi szemléletmódot segítségül hívva – az Alaptörvény egyébként is elismeri és védi a fogyasztói érdekeket^[31] –, akár egy ún. tesztalapú szempontrendszer is alkalmazandóvá válhatna idővel a fogyasztó definiálása során, mindezt természetesen úgy, hogy a kialakult gyakorlat alapvető elemei ne sérüljenek, mindinkább csupán a kor kihívásaihoz alkalmazkodjanak – elkerülendő a túlzottan kiterjesztő értelmezést is. A teszt-alapú megközelítés alapján lehetne akár „kiszolgáltatottsági-teszt” vagy éppen „pozícionáltsági-teszt”, esetleg „a gyengébb fél tesztje” a döntés alapja. Érdekesnek tartom továbbgondolni ezt a kérdéskört, azonban, tekintettel jelen tanulmány központi tárgyára, erről külön munkában kívánok elmélkedni.

[30] Ehhez kapcsolódóan lásd: „ (...) az ilyen üzleti felhasználók, különösen a mikro-, kis- és középvállalkozások (kkv-k) a fogyasztók elérését illetően egyre nagyobb mértékben függenek az említett szolgáltatásoktól. Ezen egyre fokozódó függőségre tekintettel e szolgáltatások nyújtói gyakran erőfölénnyel bírnak, amely lehetővé teszi számukra a gyakorlatilag egyoldalú fellépést, amely tisztességtelen lehet, és sértheti is üzleti felhasználóik és – közvetett módon – az uniós fogyasztók jogos érdekeit. Például egyoldalúan előírhatnak az üzleti felhasználók számára olyan gyakorlatokat, amelyek nagymértékben eltérnek a helyes üzleti magatartástól, vagy ellentétesek a jóhiszeműség és a tisztesség elvével.” (2019/1150 EU rendelet Preamb. (2)).

„... Az online közvetítő szolgáltatók és az üzleti felhasználók kapcsolatának jellege olyan helyzeteket is teremthet, amelyben az üzleti felhasználóknak gyakran korlátozottan van lehetőségük jogorvoslatra, amennyiben az ilyen szolgáltatók egyoldalú fellépése vitához vezet...” (Preamb. (5)).

[31] Alaptörvény M) cikk 2. mondat „...Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”

III. A SZERZŐDÉSSZEGÉSRŐL ÉS ANNAK EGYIK NEVESÍTETT ESETÉRŐL – A HIBÁS TELJESÍTÉSRŐL ÁLTALÁBAN

Jól látható, hogy a digitális átalakulás, az elektronikus kereskedelem egyre intenzívebb jelenléte szükségszerűen hatással van a mindennapi élet viszonyaira, ezáltal a mindennapi élet viszonyait szabályozó polgári jogra, azon belül is a szerződések jogára. Szó esett már a nagyvilágban zajló alapvető digitalizációs változásokról, majd a szerződési jogot érintő dinamikus változásokról, az egyes szerződéstípusok és szerződéskötési módozatok változékonyságáról, most pedig, tovább szűkítve a vizsgálódás fókuszát, a szerződésszegés kérdésköre következik, mely a szerződési jog egyik legintenzívebb területének mondható, így a „változás” itt is markánsan érzékelhető.

A szerződésszegés tárgyalásához elsősorban a kötelelem, pontosabban a szerződéses kötelelem említése szükséges. A szerződés – lényegét tekintve – mind a jogtudomány, mind a gyakorlat által képviselt nézet szerint egy olyan kötelmi viszony, amelynek kulcselemeként a szolgáltatási kötelezettség jelenik meg. A hatályos Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: „Ptk.”) szintén a magánjogi irodalomban uralkodó felfogást tükrözi, ugyanis a kötelelem definícióját a következőképp adja meg: a kötelelem kötelezettség a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás teljesítésének követelésére.^[32] A kötelelemmel összefüggésben érdemes római jogi gyökereket is említeni, mely szerint a kötelelem egyfajta „jogi bilincs” („*obligatio est iuris vinculum*”). Ez a kifejezés jól érzékelteti a kötelezettet övező jogi köteleket, amely a jogosulttal szemben terheli őt. E kényszerítő, jogilag kötött jelleget az is alátámasztja, hogy a Ptk. szerinti fogalommeghatározásban is első helyen szerepel a „kötelezettség a szolgáltatás teljesítésére” fordulat, majd csak ezt követően jelenik meg a jogosult oldalán fennálló jogi lehetőség.^[33] A szerződés, szerződéses kötelelem fogalma erre épülve az alábbiak szerint került rögzítésre Ptk.-ban: „a szerződés a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozata, amelyből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követelésére”.^[34]

A korábban említett képi hasonlatot – a „jog bilincset” – felidézve elmondható, hogy ez a lekötöttség kétségkívül a nem szerződésszerű teljesítés szakaszában bír a legnagyobb jelentőséggel, ugyanis ekkor csak bizonyos jogkövetkezmények alkalmazása mellett lehet „megszabadulni” e köteléktől. A szerződésszegés – mint a vagyoni jog dinamikáját adó kötelmi jog „legmozgékonyabb”, „legenerikusabb” része – kérdéskörét tekintve, a kötelmi viszony lényege alapvetően a szolgáltatási kötelezettségben, a szolgáltatás jogosult által történő követelhetőségében, a kikényszeríthetőségben, valamint az adós helytállási kötelezettségében ragadható meg.^[35] A szerződés célja az egyszerűség talaján mozogva a teljesítés – mint jogi aktus – révén valósul meg.

[32] Ptk. 6:1. § (1).

[33] Wellmann, 2013.

[34] Ptk. 6:58. §.

[35] Leszkoven, 2019.

A szerződés teljesítése az adott szerződés – kötelelem – típusától függően számos módon valósulhat meg, a teljesítésre irányuló kötelezettség pedig már önmagában is sokrétű, így a szerződés megszegésének esetei is széles spektrumon mozognak. Különösen izgalmas kérdés e dinamikusként és változékonyként is definiált jogintézmény vizsgálata a digitális transzformációra, digitális átalakulásra tekintettel, ugyanis a klasszikus értelemben vett teljesítési módozatok, szolgáltatások egészen új, korábban nem ismert szerződésszegési esetköröket indukálhatnak – például digitális tartalmak nyújtása esetén a frissítések kérdésköre, mely a tanulmány későbbi fejezetében kerül kifejtésre.

A szerződésszegésre több út is vezethet, melyek közül ismereteseek a Ptk.-ban nevesített szerződésszegési esetkörök, mint például késedelem, lehetetlenülés, jelen tanulmány keretében azonban az egyik legklasszikusabb szerződésszegési esetet, a hibás teljesítést vizsgálom.

A hibás teljesítés általános szabályozása a hatályos Ptk.-ban a régi Ptk.-hoz képest különösen a fogalomrendszer tekintetében tér el több ponton, azonban a definíció magvát képező felfogás változatlanul érvényes, mely értelmében a kötelezett abban az esetben teljesít hibásan, amennyiben a szolgáltatás^[36] a teljesítés időpontjában nem felel meg a szerződésben vagy a jogszabályban megállapított minőségi követelményeknek. Hibás teljesítés tehát akkor valósul meg, ha egy adott – akár vállalkozási, akár megbízási, akár egyéb típusú – szerződés tartalmát tekintve a valamelyik fél által vállalt szolgáltatás a teljesítés időpontjában nem felel meg a jogszabályi előírásoknak, vagy a szerződésben rögzített kritériumoknak (tulajdonságoknak).^[37] Figyelembe véve, hogy jelen tanulmányunk nem célja a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: „rég Ptk.”) teljeskörű összevetése a hatályos Polgári Törvénykönyvünkkel, néhány ponton azonban a releváns, jelen témával kapcsolódási pontot mutató eltérések a tanulmány folyamán kiemelésre kerülnek.

Érdekes változás többek között a régi Ptk.-hoz képest, hogy míg az 1959. évi IV. törvény kizárólag visszterhes szerződések esetén értelmezte a hibás teljesítést – mely a gyakorlatban számos jogalkalmazási problémát okozott –, addig hatályos törvénykönyvünk az ingyenes szerződések esetén is alkalmazni rendeli azt. E körben kiemelhető, hogy a Digitális irányelv hatálya kizárólag visszterhes fogyasztói szerződésekre terjed ki, azzal a sajátossággal azonban, hogy azokra az esetekre is alkalmazni rendeli az irányelv a szabályait, amikor a fogyasztó a személyes adatait bocsátja a szolgáltatás ellentételezéséért a kereskedő rendelkezésére.^[38] E kérdéskör távolabbi vizekre vezethet el, felmerülhet mégiscsak az ingyenesség, vagy inkább a színallagmatikusság intézménye, de erről szintén külön elmélkedést lehetne folytatni.

[36] Megjegyzendő, hogy a régi Ptk. a dologszolgáltatásokra szűkítette a törvényi definíciót – 305. § (1) bekezdése szerint –, azonban a hatályos szabályozás szerint nem csupán azzal valósul meg hibás teljesítés, ha a szolgáltatott dolog nem felel meg a minőségi követelményeknek, hanem ha a szolgáltatás hibás, vagyis a definíció kiterjed valamennyi szerződéses szolgáltatásra is. Lásd Kemenes, 2014.

[37] Kemenes, 2001, 13-25.

[38] 2019/770 EU irányelv 3. cikk (1).

Amit érdemes még kiemelni a régi Ptk. hibás teljesítési szabályaival és jelen írás ezen szakaszával összefüggésben, az a szerkezeti felépítést érintő változás, a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló 1999/44 EK európai parlamenti és tanácsi irányelv (a továbbiakban úgy is, mint: „1999/44 EK irányelv”) átültetésére tekintettel. Az irányelv fogyasztók és vállalkozások között fennálló, fogyasztási cikkekre vonatkozó adásvételi, valamint vállalkozási típusú szerződések esetére tartalmazta a hibás teljesítésre vonatkozó szabályokat. A régi Ptk. az 1999/44 EK irányelvet a hibás teljesítés általános szabályai közé implementálta, ezzel kiterjesztve az alanyi és tárgyi hatályát a nevezett irányelvnek, vagyis bármilyen szerződéstípusra és bármely jogállású felek között alkalmazandóvá váltak e rendelkezések. A kapcsolódó jogirodalom alapvetően helyesnek értékeli ezt a jogszabály-szerkesztést, azzal, hogy a hatályos Ptk. célja, hogy a hibás teljesítés szabályai az üzleti életben megjelenő szerződések követelményeihez igazodjanak, ami pedig fogyasztókat érintő eltérés, az külön nevesített többletjogosultságként jelentkezzen. A digitális transzformációra, az innovatív technológiák térhódítására tekintettel egyre több ilyen fogyasztói többletjogosultság válik indokoltá, vagy legalábbis a meglévő fogyasztói jogosultságok kiterjesztése, a „gyengébb” pozíciójú feleket még hatékonyabban védő eszközök bevezetése. Az uniós jogalkotó – felismervén ezt a helyzetet – éppen ezt a nagy átalakulással érintett, kiszolgáltatott fogyasztói pozíciót erősítendő alkotta meg a teljesen újszerű DCD irányelvet, melynek célja éppen a fogyasztóvédelem szintjének növelése a jelen korban zajló digitális forradalomra tekintettel.

Röviden visszatérve a fentiekre, a digitális átalakulás az 1999/44 EK irányelvet is „utolérte”, ennek eredményeképp született meg a jelen tanulmány fókuszát képező 770-es irányelv ikerpárja – ahogy Vékás Lajos fogalmaz –, vagyis a 2019/771-es irányelv,^[39] mely az 1999/44 EK irányelv hatályon kívül helyezéséről rendelkezett és 2021. január 1-jétől annak helyébe lépett.^[40] Ebben az irányelvben is erőteljesen megjelenik a szerződési jog, azon belül is a fogyasztói adásvételi szerződések modernizációja – tekintettel a digitális elemet is tartalmazó áruk újdonságára –, azonban ezen irányelv szabályozási előzménnyel bír, nem olyan mértékben specifikus és korszakalkotó jellegű, mint a 770-es párja – bár kétségtelenül újszerű és jelentőségteljes –, így annak beható vizsgálatára jelen tanulmány keretein belül nem kerül sor.

A hibás teljesítés általános jellemzése kapcsán még a jogorvoslatokról szükséges mindenképp szólni. Ha a kötelezett hibásan teljesít, úgy felelősséggel tartozik, melynek számos következménye lehet, úgy, mint a hibás teljesítéssel okozott kár megtérítése, jótállás, jogszavatosság, termékszavatosság, és végül, de nem utolsónak a kiemelkedő jelentőségű, jelen tanulmány fókuszában álló kellékszavatosság.

[39] Vékás, 2021, 65.

[40] Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/771 Irányelve 23. cikk.

A kellékszavatosság körében már a régi Ptk.-ban is az ún. kétlépcsős jogorvoslati rendszer érvényesült, ezt erősíti az 1/2012. (VI. 21.) számú PK vélemény is a hibás teljesítéssel kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről szóló állásfoglalásban,^[41] illetőleg az új Ptk. szintén ekként szabályozza a jogorvoslati lehetőségeket. Ennek megfelelően, a jogosult a törvény által felállított hierarchikus rend keretei között élhet kellékszavatossági igénnyel. A PK-vélemény ezen túlmenően kiemeli, hogy a hibás teljesítés jogi kategória, vagyis a jog szerint hibás termék/szolgáltatás eltérhet a hétköznapi értelemben vett hibás terméktől/szolgáltatásról, elegendő csupán a használt áruk értékesítésére gondolni. A Digitális Irányelv kapcsán is látható lesz olyan rendelkezés, amely a köznap értelemben hibásnak tekintendő szolgáltatást/tartalmat jogilag nem fogja hibás teljesítésként értékelni.

A kellékszavatosság egy olyan objektív jogkövetkezmény, amely a visszterhes szerződések hibás teljesítése esetén felhívható jogorvoslati lehetőség, amely a minőségi hiba miatt bekövetkező ún. jogosulti teljesítési érdeksérelmet – tapadó kárt – hivatott orvosolni.^[42] A hibás teljesítés általános szabályai ingyenes szerződések esetén is alkalmazandók, ezzel szemben a kellékszavatossági igény kizárólag visszterhes szerződések esetén érvényesíthető – a Digitális irányelv illeszkedik ebbe a rendszerbe (nem figyelmen kívül hagyva a személyes adat ellenszolgáltatásként történő értelmezési dilemmáját, amely a jogkövetkezmények alkalmazhatósága kapcsán különös jelentőséggel bírhat).

Fontos, fogyasztókat védő szabályozás továbbá a hatályos Ptk.-ban megjelenő egyoldalúan kógens szabályok alkalmazása, amikor a törvényi rendelkezéstől való eltérés kizárólag a fogyasztó előnyére történhet. A hibás teljesítés szabályai főszabály szerint diszpozitív jellegűek, így fogyasztó és vállalkozás közötti jogviszonyban főszabálytól történő eltérés valósul meg. A fogyasztói szerződések esetén megjelenő kógencia jogharmonizációs indokokra vezethető vissza, korábban az 1999/44 EK irányelv rendelkezett fogyasztói szerződésekre vonatkozó szavatossági és jótállási szabályok egységesítéséről, ezt követően pedig a 2019/771-es irányelv rögzíti a jogközelítési igényt.^[43] Azok a szerződéses kikötések, amelyek a kellékszavatosságra (és a jótállásra) vonatkozó Ptk.-ban foglalt rendelkezésektől a fogyasztó hátrányára eltérnek, semmisnek minősülnek.^[44] Ezzel az egyoldalú kógenciával azt kívánja biztosítani a jogalkotó, hogy a kereskedők/vállalkozások önhatalmúlag ne korlátozhassák a kellékszavatossági (és jótállási) jogokat a fogyasztók hátrányára, az egyébként is gyengébb pozícióban lévő fogyasztók ne kerülhessenek még inkább kiszolgáltatott helyzetbe.

Szintén jogharmonizációs háttérű a fogyasztók érdekeit szolgáló ún. hibás teljesítési vélelem, mely értelmében a teljesítés időpontjától számított hat hónapon belül felismert hibáról az ellenkező bizonyításig vélelmezni kell, hogy az

[41] 1/2012. (VI. 21.) PK vélemény a hibás teljesítéssel kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről.

[42] Fazekas, 2022, 109.

[43] Fazekas, 2022, 108.

[44] Ptk. 6:157. § (2).

már a teljesítés időpontjában fennállt.^[45] Ezekben az esetekben fordított bizonyítási teher érvényesül, vagyis ebben az időintervallumban a vállalkozásnak kell bizonyítania, hogy az így felismert hiba a fogyasztónál keletkezett, és a termék/ szolgáltatás a teljesítés időpontjában hibátlan volt. A DCD irányelv jelentős újítást hoz e megdönthető vélelem – *praesumptio iuris* – tekintetében, ez látható lesz a későbbiekben.

IV. A 2019/770 EU IRÁNYELV ELŐTÖRTÉNETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A szerződésszerűség és hibás teljesítés általános bemutatása után, közeledve a digitális átalakulásra tekintettel újításokkal érintett jogintézmény vizsgálatához, szükséges röviden felvázolni a változást hozó egyik kulcsfontosságú szabályozás előtörténetét és indokoltságát.

Az Európai Bizottság 2015. május 6-án elfogadta a digitális egységes piaci stratégiát,^[46] amely keretében a digitális tartalom szolgáltatására és a digitális szolgáltatás nyújtására, valamint a digitális elemeket (is) tartalmazó áruk adásvételére vonatkozó jogalkotási kezdeményezést terjesztett elő. Ennek eredményeképp született meg végül 2019. május 20-án a 2019/770 és a 2019/771 számú irányelv, mely fogyasztóvédelmi és kereskedelmi szempontból számos újszerű rendelkezést tartalmaz a digitális átalakulásra tekintettel.

Mindkét irányelv mögöttes jogpolitikai célja alapvetően abban nyilvánul meg, hogy mind a fogyasztók, mind pedig a vállalkozások érdekeit szem előtt tartva hozzájáruljanak a digitális egységes piac hatékonyabb megvalósításához.^[47] Ahogy azonban a tanulmány elején rögzítésre került, jelen tanulmány a 770-es irányelvre fókuszál, így a továbbiakban annak bemutatása és elemzése következik, azzal, hogy szűk körben utalás történik a 771-es irányelvre is, tekintettel arra, hogy több ponton egyezést mutat a DCD irányelvvel.

A Digitális irányelv (illetve a 771-es irányelv) kidolgozása idején több felmérés is készült annak érdekében, hogy a fogyasztóvédelem és a fogyasztói jogviszonyokban megjelenő szerződések joga milyen körben szorul reformra. Ennek kapcsán kiemelendő a 411. számú Eurobarométer felmérés, amely a 15-24 év közötti uniós internet-felhasználókat vizsgálta, és amelyből kiderült, hogy az érintettek 87%-a hallgat zenét online, 80% valamilyen digitális tartalmat néz az interneten, míg 57%-a a megkérdezetteknek virtuális játékot tölt le vagy azzal

[45] 6: 158. §.

[46] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Európai digitális egységes piaci stratégia, Brüsszel, COM (2015) 192 final, 2015.5.6.

[47] A digitális szerződésekre vonatkozó szabályok. Javaslatok a digitális tartalmak értékesítésére és az online vásárlásokra vonatkozó szabályok harmonizálására az összes 28 uniós országban.

játszik^[48] – ezek pedig mind-mind valamilyen digitális szolgáltatásnak vagy tartalomnak minősülnek.

Az online értékesítéssel foglalkozó vállalkozások 39%-a szerint a nemzeti jogok kötelezően alkalmazandó szabályaiból fakadó eltérésekben alapvető, fogyasztókat – és vállalkozásokat is – érintő probléma gyökerezik.^[49] Az államok közötti értékesítést folytató uniós kiskereskedők 67%-a, míg más internetes értékesítést folytató uniós kiskereskedők 49%-a gondolta úgy, hogy ezek az eltérések leginkább a hibás teljesítés során felmerülő jogorvoslati lehetőségek tekintetében problémásak, így jóval kisebb arányban folytatnak határon átnyúló értékesítést.^[50]

A statisztikákból jól látható, hogy az irányelv(ek) előtti helyzet valóban minimális lehetőséget biztosított a hibás digitális tartalommal kapcsolatos károk, illetőleg egyéb következmények enyhítésére, ezért kifejezett és egyértelmű, digitális szolgáltatásokra és digitális tartalmakra vonatkozó szerződéses jogok meghatározására volt szükség. Itt azonban kérdéses, hogy e célt mennyiben sikerült megvalósítani a DCD irányelvvel (illetve a 771-es irányelvvel), ugyanis Vékás állásfoglalását idézve, a fogyasztóknak meg kellene érteniük a védelmük érdekében létrejött szabályozásokat, azonban ez a digitális tartalmak és szolgáltatások tekintetében – egyúttal az iker-irányelvek tükrében – aligha tűnik esélyesnek számukra.^[51] Ezen kijelentés a tanulmány későbbi részeit olvasva nyerhet igazolást – vagy éppen cáfolatot – az olvasó számára.

Nem lehet szó nélkül elmenni a fogyasztói bizalmatlanság jelensége mellett sem. Az irányelveket megelőzően uralkodó, országonként szerteágazó szabályozás miatt a fogyasztók nem szívesen vásároltak digitális árukat, vettek igénybe digitális szolgáltatásokat a határon túlról, sokkal inkább maradtak a hazai piac kínálatánál. Fel kellett ismerni tehát, hogy a fogyasztói bizalom növelése uniós szintű, egységes szabályozással érhető el,^[52] a Digitális irányelv – hasonlóan 771-es párjához – ennek érdekében maximum-harmonizációs szabályozás, ennek ellenére azonban megkérdőjelezhető a maximum-szabályok alóli – több esetben tagállamok számára indokolatlanul is – kivételt engedő jelleg, amely egyúttal bizonytalanná teszi, hogy mennyiben töltik be az irányelvek az egységes fogyasztóvédelmi szint elérésére irányuló célkitűzést.

Ami mindenképp elismerésre méltó ikerpárjához képest óriási újdonsággal bíró jellemző, hogy a Digitális irányelv megalkotásával az uniós jogalkotó alapvetően az uniós fogyasztóvédelmi jogban ezidáig uralkodó joghézag betöltésére vállal-

[48] „A digitális tartalmakhoz való határokon átnyúló hozzáférésről” szóló 411. számú Eurobarométer gyorsfelmérés, 2015.

[49] 396. sz. Eurobarométer gyorsfelmérés: A kiskereskedők viszonyulása a határon átnyúló kereskedelemhez és a fogyasztóvédelemhez, 2015.

[50] 396. sz. Eurobarométer gyorsfelmérés: A kiskereskedők viszonyulása a határon átnyúló kereskedelemhez és a fogyasztóvédelemhez, 2015.

[51] Vékás, 2021, 12-13.

[52] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, Digitális szerződések Európa részére – Az elektronikus kereskedelembe rejlő lehetőségek kiaknázása.

kozott. A DCD irányelvet megelőzően nem létezett olyan uniós szabályozás, amely a nem szerződésszerűen szolgáltatott digitális tartalom esetén jogi védelmet nyújtana a fogyasztók számára, ezért volt különösen indokolt e beavatkozás.^[53] Az ismertes, hogy néhány tagállam (pl. Hollandia) már bevezetett digitális tartalommal kapcsolatos szabályozásokat, illetőleg létezik a fogyasztók jogait deklaráló irányelv – 2011/83/EU –, azonban ezek nem biztosítottak teljes körű védelmet.^[54] A 2011/83/EU irányelv ugyan harmonizált már digitalizációval kapcsolatos szerződési jogi rendelkezéseket – úgy, mint az elállás joga, vagy a szerződéskötés előtti tájékoztatás követelménye –, ez mégis kiegészítésre, magasabb szintre emelésre szorul.

Jól látható, hogy a szóban forgó problémák kizárólag tagállami szinten nem oldhatók fel, az országok önállóan nem voltak képesek jelen célkitűzések megvalósítására. Ehhez mindenképpen uniós szintű kezdeményezésre volt szükség, mely kezdeményezés gyakorlati megvalósulásának hatásai mindenképp értékelésre érdemesek.

1. A 2019/770 EU irányelvről általánosságban

A DCD irányelv hibás teljesítésre vonatkozó szabályainak elemzése előtt érdemes körülhatárolni, mire terjed ki a szabályozás hatálya, mely esetekben alkalmazandóak a rendelkezések. Ez a magyar átültetés gyakorlati értékelése során is segítséggel bírhat, ugyanis láthatóvá válik, mennyiben specifikus, és mennyiben illeszkedhetne az új Ptk. normarendszerében.

A 2019/770-es irányelv értelmében digitális tartalom alatt „digitális formában előállított és szolgáltatott adat”^[55]-ot értünk, míg digitális szolgáltatásnak minősül minden olyan szolgáltatás, „amely lehetővé teszi a fogyasztó számára, hogy digitális adatokat hozzon létre, kezeljen, tároljon vagy azokhoz hozzáférjen; valamint „amely lehetővé teszi a fogyasztó és a szolgáltatás más igénybevevői által feltöltött vagy létrehozott digitális adatok megosztását, illetve az azokkal való egyéb interakciót”^[56]. Elszakadva a jogszabílyi környezettől, az irányelv preambulumban is felsorolt gyakorlati példák segítik a pontos interpretációt. Digitális tartalmakkal találkozhat a fogyasztó valamely film, zene vagy videó megtekintésekor, egyes szoftverek használatakor. Digitális szolgáltatásokra tipikus példa lehet a YouTube, Facebook, bizonyos felhőalapú tárhelyszolgáltatások, vagy éppen a streaming-zeneszolgáltatás. E digitális tartalmak és szolgáltatások valamelyikét a fogyasztók nagy száma nap mint nap használja, élvezik előnyeiket, azonban, ha e termékkel vagy szolgáltatással problémájuk adódna, fontos tisztában lenniük jogorvoslati lehetőségeikkel. Az Európai Bizottság által

[53] Lásd még: Ebers, 2021.

[54] Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitális tartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, Brüsszel, COM (2015) 634 final, 2015.12.9.

[55] 2019/770 EU irányelv 2. cikk (1).

[56] 2019/770 EU irányelv 2. cikk (2).

készített hatásvizsgálat vezetői összefoglalója alapján a felmérés idején (2015) legalább 70 millió fogyasztó szembesült problémával, amikor digitális tartalmat vagy szolgáltatást vásárolt online – és ez alatt csupán zenét, játékokat, vírusírtó programokat és tárhelyszolgáltatásokat értve, vagyis a négy legnépszerűbb digitális tartalom-típust alapul véve.^[57]

A 2019/770-es irányelv hatálya a fentieknek megfelelően kiterjed minden olyan szerződésre, amelynek keretében a kereskedő a fogyasztónak digitális szolgáltatást nyújt vagy digitális tartalmat szolgáltat, vagy erre kötelezettséget vállal, és a fogyasztó ezért vételárat fizet, vagy erre kötelezettséget vállal.^[58] Fontos kiegészítés ehhez kapcsolódóan, hogy a fogyasztónak nem feltétlenül kell vételárat fizetnie adott tartalomért, elegendő az is, ha a kereskedő rendelkezésére bocsát személyes adatokat (vagy erre kötelezettséget vállal), kivéve azt az esetet, ha a kereskedő kizárólag jogi kötelezettségeinek teljesítése céljából kezeli a fogyasztó által megadott adatokat.^[59] Az online értékesítésnek egyébként súlyos problematikája az „ingyenesség” kérdése, ugyanis ennek látszatából eredően könnyen megtevesztés áldozatává válhatnak a fogyasztók.^[60] Érdekesség, hogy ezen irányelv hatálya alá tartoznak a digitális tartalom-hordozóként használatos fizikai adathordozók, vagyis például CD-k, DVD-k.^[61]

V. A 2019/770-ES IRÁNYELV TRANSZPOZÍCIÓJA A HAZAI JOGGYAKORLATBAN

Nem elhanyagolható egy uniós irányelv átültetésekor, hogy adott tagállam miként illeszti be azt jogrendjébe, különösen igaz ez a Digitális irányelv tekintetében, amelynek nem volt idáig szabályozási előzménye, így több átültetési lehetőség is felmerült – a tényleges jogalkotói döntés azonban kifejezetten megosztó fogadtatásnak örvend. Az átültetéssel kapcsolatos aggályok megértése érdekében röviden érdemes néhány releváns szempontot áttekinteni.

Uniós irányelvek magyar jogba való átültetésének vizsgálata kapcsán elsősorban azt fontos mérlegelni, hogy az új rendelkezések mennyiben érintik a szerződési jog alapintézményeit, mennyire lesznek hatással a teljes szabályrendszerre. Állást kell foglalni a tekintetben is, hogy a Ptk. normái közé érdemes-e beilleszteni az új szabályokat, vagy pedig külön jogszabályban valósuljon meg az átültetés.^[62]

[57] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, Digitális szerződések Európa részére – Az elektronikus kereskedelembe rejlő lehetőségek kiaknázása.

[58] 2019/770 EU irányelv 3. cikk (1).

[59] 2019/770 EU irányelv 3. cikk (1).

[60] Horváth, 2020.

[61] A digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések.

[62] Menyhárd, 2002, 19-21.

További szempont, hogy az új rendelkezések kizárólag fogyasztói szerződésre vonatkoznak-e, a szerződési jog főszabályait képezik, vagy éppen speciális eseteket tisztáznak. Minél speciálisabb az átültetendő szabály, annál inkább indokolt lehet a külön jogszabályban való kihirdetés – kiváltképp igaz ez a DCD irányelv esetében.

Minden körülményt mérlegelve, arra a megállapításra lehetett jutni az átültetést megelőzően, hogy a 2019/770-es irányelvet praktikusán egy új, különálló jogszabályba lenne érdemes integrálni – esetlegesen a hatályos fogyasztóvédelmi törvénybe, vagy praktikusán a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014 (II. 26.) kormányrendeletbe. A DCD irányelv esetében szinte egyértelműen a Ptk.-tól eltérő jogszabályi környezet indokolt, ugyanis speciális tárgyi hatályát, ebből adódóan pedig alapvető szerződési jogi szabályait tekintve oly mértékben újító, hogy a Ptk. hagyományos normarendszerébe nem feltétlenül illeszkedne (szemben a testvér-irányelvével, melyet célszerűen Ptk.-ba lett volna javallott implementálni, hasonlóan az előzmény szabályozásához, az 1999/44 EK irányelvhez). Ugyancsak ezt támasztja alá az a tény is, miszerint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatás nyújtására vonatkozó irányelvnek nincs megelőző szabályanyaga, vagyis a napjainkban is zajló digitalizációs forradalom vívmányai hívták életre. Ehhez kapcsolódóan, a fogyasztóvédelmi szabályok eddigi megnyilvánulásait áttekintve, látható, hogy számos esetben a Ptk.-tól eltérő jogforrásban kaptak helyet. Elegendő visszautalni a fogyasztóvédelmi törvényre, a 45/2014. (II.26.) kormányrendeletre, vagy éppen a jótállás szabályait megújító 270/2020-as kormányrendeletre.

Ami az irányelv(ek) magyar jogba történő implementálását illeti, egészen sajátos megoldás született. Az átültetési javaslatoktól, az előzetes feltevésektől eltérően az átültetés teljes mértékben a Ptk.-n kívül maradt – bizonyos, később kiemelésre kerülő kivétellel.^[63] Ami elsődlegesen szembetűnő, az a szabályozás jogforrási hierarchiában elfoglalt szintje, ugyanis a Digitális irányelv – és vele azonos módon a 2019/771-es irányelv is – kormányrendeleti szinten került átültetésre, a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól szóló 373/2021. (VI. 30.) kormányrendeletbe (a továbbiakban: „Kormányrendelet”). A kormányrendelet első részében a 770-es és a 771-es irányelv alapján a digitális tartalmak é szolgáltatások, illetve az áruk adásvételére irányuló szerződések közös szabályai kerülnek rögzítésre, majd külön fejezetekben került elhelyezésre a két tárgykörre vonatkozó speciális szabályozás. Külön utalás történik a Polgári Törvénykönyv alkalmazására,^[64] azonban a Kormányrendeletben alkalmazott „együttes alkalmazás”-ra történő utalás bizonyos esetekben ellentmondásokat generálhat, például a hibás teljesítési vélelem esetén. Ebben az esetben ugyanis – mint később az látható lesz

[63] Lásd még Szilágyi, 2021.

[64] 373/2021 Kormányrendelet 4. fejezet.

–, a Kormányrendelet hosszabb időtartamban rögzíti a megdönthető vélelmet, szemben a Ptk. szabályozásával, ekkor azonban a *lex specialis derogat legi generali* elv érvényesülése nem biztosított az „együttes alkalmazás” miatt, amennyiben a Kormányrendelet rendelkezései ellentétesek a Ptk. rendelkezéseivel, emellett figyelembe kell venni azt az elvet is, mely szerint az alacsonyabb szintű jogszabály nem lehet ellentétes a magasabb szintű jogszabállyal.^[65]

A transzpozíciós megoldás többek között azért is vet fel kérdéseket, mert a klasszikus polgári jogi jogintézmények valamennyi esetben törvényben kerültek szabályozásra – e körben kiemelhető az osztrák átültetési gyakorlat, ahol szintén törvényi szinten valósult meg a transzpozíció^[66] –, így nehezen indokolható az ettől eltérő szintű szabályozás, bár ez különösen a 771-es irányelv esetében igaz, a Digitális irányelv átültetésére akár megfelelő lehet kormányrendeleti szint is, de nem feltétlenül a ténylegesen megvalósult módon.

A jogkereső polgárok helyzetét nehezítheti, hogy az átültetés következtében a fogyasztók valószínűleg még nehezebben igazodnak el a szabályozási rengetegben, ugyanis főszabály szerint a polgári törvénykönyvünkben szerepel(nek) az irányelv(ek) által szabályozott tárgykörök, így joggal merül fel a kérdés, hogy miért kellene éppen egy egészen új kormányrendeletben keresni a válaszokat.^[67]

Összességében elmondható, hogy a Digitális irányelv – és egyúttal a 771-es irányelv – implementációjával kapcsolatos előfeltevések részben igazolódtak csak be, ugyanis a magyar jogalkotó sajátos megoldást választott az átültetésre. Mindenképp érdemes még tovább vizsgálni e körben, és feltérképezni más tagállamok joggyakorlatát, amely az idő előrehaladtával egyre inkább vizsgálható lesz.

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Összességében a fentieket áttekintve jól látható, hogy a fogyasztóvédelem szintjének erősítése, a fogyasztóvédelmi szabályok uniós tagállamok közötti harmonizációja egyértelműen indokolt, kiváltképp a 21. században intenzíven uralkodó digitális forradalomra tekintettel. A jó néhány éve – az Európai Bizottság által előirányzott – szabályozási igény az uniós fogyasztóvédelmi *acquis* és a tagállami jogok részévé vált, azonban a hazai transzpozíciót tekintve (is) érzékelhető némi bizonytalanság az újszerű technológiák jogi keretek közé illeszté-

[65] Fazekas, 2022, 118-119.

[66] Zöchling-Jud, 2021.

[67] Megjegyzés: a 2019/771-es irányelv esetében elmondható, hogy a klasszikus szavatossági, jótállási szabályok a Ptk. normarendszerében lettek volna leginkább üdvözlendők, de a megvalósult átültetés révén a fogyasztói adásvétel egyes szabályai is a Ptk.-n kívülre kerültek. Elképzelhető lehetett volna például a „XIV. Cím - A tulajdonátruházó szerződések” alatt elhelyezni a vonatkozó rendelkezéseket, vagy a hibás teljesítésre vonatkozó rendelkezéseket módosítani, kiegészíteni a 6. Könyvben.

se tekintetében. Ami azonban mindenképp üdvözlendő, az az, hogy valóban egy integrációtörténeti újításról, egyfajta hézagpótlásról lehet beszélni, amely bizonyosan meghatározó lesz az ezt követő időszakok jogalkotási és jogalkalmazási gyakorlata szempontjából.

A Digitális irányelv átültetése következtében a magyar jogban kormányrendeleti szinten megjelenő szabályozással kapcsolatos vizsgálati kérdések – melyek között szerepelnek kifejezetten izgalmas pontok is – jelen tanulmány II. részében kerülnek kifejtésre. Megvilágításba kerül, hogy a szerződésszerűség szubjektív és objektív kritériumai mennyiben módosultak a Ptk. által szabályozott rendszerhez képest; milyen új hibás teljesítési jogintézményeket hívott életre a digitális tartalmak és digitális szolgáltatások megjelenése – e körben külön hangsúlyt kap a jelentős újdonságként megjelenő frissítések kérdésköre –, továbbá górcső alá veszem a szabályozás egyik igazi novumát, a bizonyítási teher megreformálását. Emellett a részleges szerződésszegést érintő jogi dilemmát is felvázolok, érintőlegesen vizsgálva a nem pénzben kifejezett vételár (különösen a személyes adat) kérdéskörét is.

Annyi bizonyos, hogy a jognak egyre intenzívebben és egyre hatékonyabban kell lépést tartania a technológiai fejlődéssel, ugyanis a digitális tartalmak és szolgáltatások egyre komplexebbek, miáltal a fogyasztók potenciális kiszolgáltatottsága növekszik/növekedhet. Az egészséges egyensúly megteremtése és megőrzése érdekében mindenképp indokolt tehát a fogyasztói szerződések rendszerének felülvizsgálata, egyúttal megfelelő fogyasztóvédelmi garanciák beépítése a B2C relációkba.

IRODALOM

- Barta Judit (2020): Az EU által meghirdetett digitális forradalom hatása a kereskedelmi jog egyes területein: szerződések, fogyasztóvédelem, gazdasági verseny, gazdasági társaságok. In: *Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karnak Folyóirata*. 15. évf., 2020/3. különszám.
- Bencsik András (2017): A fogyasztóvédelem gazdaságelméleti alapjairól. In: *Polgári Szemle*. 13. évf., 2017/4-6. sz.
DOI: <https://doi.org/10.24307/psz.2017.1220>.
- Ebers, Martin (2021): Liability For Artificial Intelligence And EU Consumer Law. In: *JIPITEC*. Vol. 12 No. 2/2021.
- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Fazekas Judit (2022): *Fogyasztóvédelmi jog 2.0*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gellén Klára (2011): A gyengébb fél védelme egyes aszimmetrikus szerződéses kapcsolatokban. In: *Forum Acta Juridica et Politica*. 2011/1. sz. (Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/7596/1/juridpol_forum_243-256.pdf+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu. Letöltés ideje: 2024.03.12.).
- Hajnal Zsolt (2013): *A fogyasztói jogok egységes európai szabályozásának lehetőségei irányai*. PhD értekezés, Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskola, Debreceni Egyetem. (Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/60fd7509-28a0-441e-8650-83193b118676/content>. Letöltés ideje: 2023.12.05.).

- Jogaszvilag.hu – Horváth András: Tanulságok a külföldi fogyasztóvédelmi döntések alapján, 2020. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/tanulsagok-a-kulfoldi-fogyasztovedelmi-dontesek-alapjan/>. Letöltés ideje: 2023.06.16.).
- Kemenes István (2001): A gazdasági szerződések követelményei és az új Ptk. - a hibás teljesítés jogi természetéről és jogkövetkezményeiről. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2001/1. sz.
- Kemenes István (2014): Hatodik Könyv, Második Rész, Harmadik Rész. In: Gárdos Péter, Vékás Lajos (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Leszkoven László (2019): *Szerződésszegés a polgári jogban*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest. (Elérhető: https://mersz.hu/hivatkozas/YOV1742_39_p2/#YOV1742_39_p2. Letöltés ideje: 2024.03.17.).
- Menyhárd Attila (2002): Fogyasztói adásvétel és jótállás. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 4. évf., 2002/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632958668>.
- Micklitz, Hans-Wolfgang (ed.) (2011): *Many Concepts of Social Justice in European Private Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, United Kingdom.
- Sik-Simon Rita (2016): Fogyasztókép és szabályozás. In: *MTA Law Working Papers*. 2016/2. sz.
- Sullivan, Andrew (2015): Law and technology – new opportunities for lawyers and their clients. In: *SSRN*. 27 March 2015.
DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2648538>.
- Szilágyi, Ferenc (2021): The Implementation of Directives 2019/770 and 2019/771 in Hungary. In: *Journal of European Consumer and Market Law*. Vol. 10/2021, Issue 6, December.
- Ulrich Ágnes (2022): A digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló (EU) 2019/770 irányelv elfogadásának körülményei, az irányelv jelentősége és egyes főbb rendelkezései. In: *Európai Jog*. XXII. évf., 2022/05.sz.
- Vékás Lajos (2021): Az uniós fogyasztó szerződési jog megújítása és az új irányelvek átültetése. In: *Magyar Jog*. 2021/2.sz.
- Vvan den Daele, Wolfgang (2010): Access to New Technology, in: Defense of the Liberal Regime of Innovation. In: Goodwin, Morag –Koops, Bert-Jaap – Leenes, Ronald (eds.): *Dimension of technology Regulations*. Wolf Legal Publishers, Oisterwijk, The Netherlands.
- Wellmann György (szerk.) (2013): *Polgári Jog – Kötelmi Jog. Első és második Rész*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Zdraveva, Neda (2021): Digital Content Contracts and Consumer Protection: Status Quo and Ways Further., In: *International Scientific Conference: EU 2021 – The Future of the EU in and after the Pandemic: Topic 3: EU Civil Law and Procedure: Professional Paper, EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*. Vol. 5/2021, Issue 1.
- Zöchling-Jud, Brigitta (2021): Digital Consumer Contract Law And New Technologies - Implementation Of The Digital Content Directive. In: *JIPITEC*. Vol. 12/2021.

JOGFORRÁSOK

- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól.
- Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk

adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2011/83/EU irányelve (2011. október 25.) a fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK tanácsi irányelv és az 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 85/577/EGK tanácsi irányelv és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- 45/2014. (II. 26.) Kormányrendelet a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1150 Rendelete (2019. június 20.) az online közvetítő szolgáltatások üzleti felhasználói tekintetében alkalmazandó tisztességes és átlátható feltételek előmozdításáról.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól.

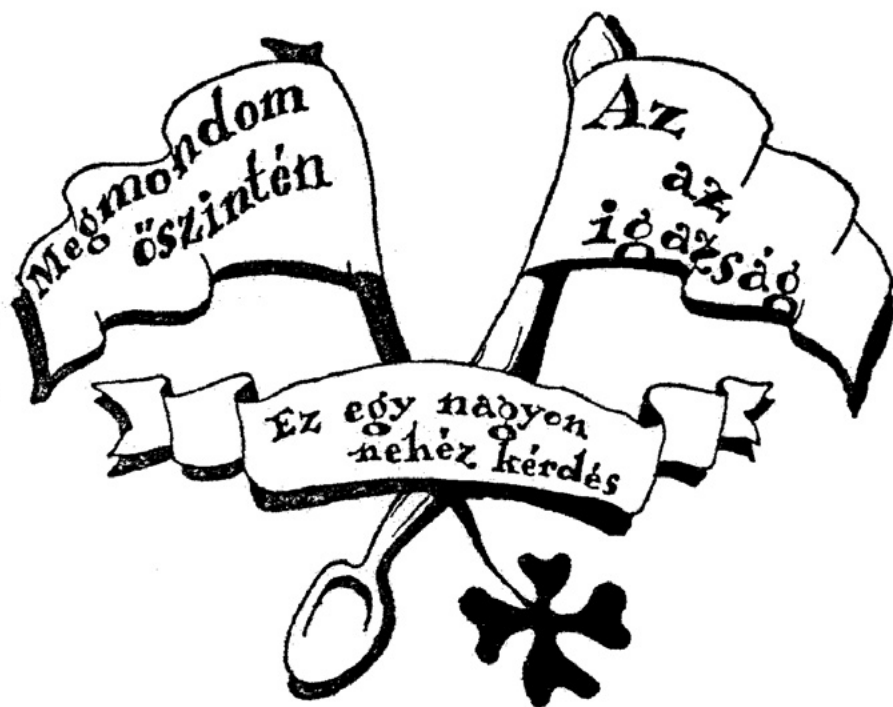
ESETJOG

- C-210/96. sz. Gut Springenheide-ügy.
- C-220/98. sz. Estée Lauder Cosmetics GmbH & Co.-ügy, C-210/96. sz. Gut Springenheide-ügy.
- C 299/99. sz. Philips v. Remington-ügy.
- C 353/03. sz. Nestlé v. Mars-ügy.
- C-220/98. sz. Clinique-ügy.
- C-26/13. sz. Kásler és Káslerné Rábai Tímea kontra OTP Jelzálog-ügy.

EGYÉB FORRÁSOK

- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Európai digitális egységes piaci stratégia, Brüsszel, COM (2015) 192 final, 2015.5.6.
- A digitális szerződésekre vonatkozó szabályok. Javaslatok a digitális tartalmak értékesítésére és az online vásárlásokra vonatkozó szabályok harmonizálására az összes 28 uniós országban.
- „A digitális tartalmakhoz való határokon átnyúló hozzáférésről” szóló 411. számú Eurobarométer gyorsfelmérés, 2015.
- 396. sz. Eurobarométer gyorsfelmérés: A kiskereskedők viszonyulása a határon átnyúló kereskedelemhez és a fogyasztóvédelemhez, 2015.
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, Digitális szerződések Európa részére - Az elektronikus kereskedelembe rejlt lehetőségek kiaknázása.

- Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitális tartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, Brüsszel, COM (2015) 634 final, 2015.12.9.
- A digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGIS-SUM:4400471>. Letöltés ideje: 2024.04.12.).
- 1/2012. (VI. 21.) PK vélemény a hibás teljesítéssel kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről.

Szerényi Gábor rajza

Szerényi Gábor grafikája

LUGOSI JÓZSEF

Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot szerepe a polgári peres eljárásban

ABSTRACT

The situation of a party in civil proceedings can also be described by terms – not yet used in legal literature – in which intellectual and emotional factors also play a role. As far as we are convinced, these circumstances, which determine the position of the party in the proceedings, are expressed precisely in the terms objective factual situation and subjective state of consciousness. Objective factual situation is a circumstance determined by evidence (facts) available at a given moment, which can be obtained later during the proceedings, while the subjective state of consciousness describes the changing psychological and emotional mood of the litigant during the proceedings, which is largely determined by the existence or absence of evidence to substantiate the party's claims. The ratio between the objective factual situation and the subjective state of consciousness, evidence (object), and the state of the party involved in proceedings (subject) together shows the effectiveness of their procedural actions.

Keywords: objective factual situation ■ subjective state of consciousness
■ civil proceedings ■ claimant ■ defendant ■ court

I. BEVEZETÉS

A polgári peres eljárásban az ellentétes oldalon álló felek eljárásjogi helyzetét objektív és szubjektív körülmények egyaránt meghatározzák. A rendelkezésre álló tények (bizonyítékok) és az egyén lelki-tudati folyamatai jelölik ki a fél perbeli eljárási cselekményeinek irányát, azok sikerét vagy annak esetleges elmaradását. A polgári peres eljárás az objektív és a szubjektív elemek hatására a szembenálló felek között nemcsak a per tárgyát képező jogvita, hanem az érintett személyek számára az esetek többségében küzdelem, harc is, ezért annak sikeres lezárása presztízssértékkal bíró elvi kérdés. A polgári perben a jogalany (egyén) perbeli igényérvényesítését befolyásoló pozíciója: a) az objektív

tényhelyzet (értelem)^[1] és b) a szubjektív tudatállapot (érzelem) kifejezésekkel írható le.^[2] Az objektív tényhelyzet a polgári peres eljárásban a fennálló – bizonyítékokon alapuló – lehetőséget jelenti, a szubjektív tudatállapot azon pszichológiai tényezők összessége, amely a meglévő adottságokhoz, a polgári perbeli bizonyítás várható eredményéhez való érzelmi viszonyulást fejezi ki. Az objektív és a szubjektív elemek aránya a fél perbeli magatartásának alakulására nézve is jelentős hatást fejt ki. Jelen dolgozat – a rendelkezésre álló terjedelmi keretek között – a hatályos jogszabályi előírásokon felülemelkedve, általános érvennyel, a polgári peres eljárásban a különböző hatalmi-munkajogi viszonyban és anyagi értelemben eltérő élethelyzetben lévő3 szembenálló jogalanyok (egyének) lehetséges perbeli magatartását és azok összetevőit szeretné vizsgálni.^[3] A kutatás újszerűsége az eddig még nem alkalmazott fogalompárnak peres felek viszonylatában történő alkalmazásában és elemzésében jelenik meg. A polgári peres eljárásban a tényelemek és a tudati elemek együttese szabja meg a fél eljárási cselekményeinek hatékonyságát, perbeli bizonyítása eredményességét. Ezen, a korábbi jogirodalomban elő nem forduló páros megnevezés vizsgálatunk alapján teljes mértékben kifejezi a fél polgári peres eljárásbeli helyzetét. Az objek-

[1] Az alább említendő polgári eljárásjogi, jogszociológiai, pszichológiai alpművekben és szótárak szócikkeiben megvizsgáltuk, hogy a dolgozatban vizsgált objektív tényhelyzet és szubjektív tudatállapot kifejezések előfordulnak-e. A régi polgári eljárásjogi irodalomban az objektív tényhelyzet kifejezés nem fordul elő [Magyary (1898); Bacsó (1910); Jancsó (1912); Magyary (1924); Márkus (szerk.) (1907); Plósz (1927); Kovács (1927); Sárffy (1946). A magyar polgári perjog főbb kérdései – Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. szám, 1953, Szilberek – Névai (szerk.) (1967)]. A Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (továbbiakban: rPp.) 229. § (1) bekezdése alapján tartalmazza a „tényalap” kifejezést. Kengyel (2014) munkája a bizonyítás körében a bizonyítási rendszerek bemutatása mellett a tételes eljárásjogi szabályok ismertetésére fókuszált. A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) is tartalmazza a „tényalap” kifejezést (Pp. 360. § (1) bekezdés). Megvizsgáltuk a jogszociológiai irodalomban is, hogy az objektív tényhelyzet, illetve a szubjektív tudatállapot kifejezések előfordulnak-e. Horváth (2004) műve nem említi ezen fogalmakat, Kulcsár (1966) munkájában ezen meghatározásokat nem tárgyalja, foglalkozik azonban a „társadalmi tény” meghatározással. Kulcsár (1976) munkája e kifejezéseket nem tartalmazza, viszont szerepel a tárgy- és névmutatóban a „szubjektív viszonyok” és „társadalmi tényezők” kifejezés. Nem érintette ezen kifejezéseket Gáspárdy 1979-es munkájában. Kulcsár (2002) művében ezen kifejezésekkel nem lehet találkozni, szemben a szociológiában gyakran használt és e munkában is hivatkozott „társadalmi tény” kifejezéssel. Atkinson et al. (2005) műve nem tartalmazza az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezéseket. Giddens (2008) műve a „társadalmi tények” kifejezést tartalmazza. Juhász – Szőke – Kovalovszky (szerk.) (1978) műve a „tényálladék”, illetve „tényállás” kifejezéseket tartalmazza, de a „tényhelyzet” kifejezést nem. Lamm (főszerk.) (2009) munkája nem tartalmazza az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot fogalmakat. Az Új Jogtár elektronikus Nagykommentár a „tényhelyzet” és a „tudatállapot” kifejezéseket a tárgyszó adatbázisban nem tartalmazza.

[2] A jogszociológiai irodalom az eljáró bíró ítélezését (a jogalkalmazói döntéseket) meghatározó tényezőket objektív és szubjektív okok alapján közelíti meg (lásd: Kulcsár, 1976, 270-290.; Bencze, 2012, 26.). Ezen, más megközelítés alapján vizsgált, objektív és szubjektív tényezők a polgári peres eljárásban érintett peres felek oldalán is fennállnak.

[3] A kutatás alapját a szerző doktori értekezésében ezen fogalmakhoz kapcsolódó fejtegetései képezik. Ld. Lugosi, 2021, 168-169.

tív tényhelyzet (*objective fact situation*)^[4] és a szubjektív tudatállapot (*subjective state of consciousness, state of mind*)^[5] fogalompár – nézetünk szerint – általános jelleggel, az adott konkrét ügytől és a mindenkor hatályos jogszabályi előírásoktól is függetlenül^[6] képes a polgári peres eljárásban a tárgy és a személy együttes, de változó kapcsolatának leírására. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot fogalmakkal jellemezhető állapot, a tárgyi feltételek és a személyi tényezők, azok konkrét ügyben egymáshoz viszonyított aránya, mértéke, alanytól, pertípustól függően adott esetben teljes egészében különbözhet.^[7] A bíróság előtti magánjogi igényérvényesítésben az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot ikerdefiníciók által leírhatóvá válik bármely körülmény, hangulat, amely az érintett felekhez, az eljárás tárgyához és a konkrét jogvitához kapcsolódik. A bíróság előtti polgári peres jogvitában érdekelt fél számára az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot együttes kombinációja határozza meg a magánjogi jogérvényesítés eredményességét vagy annak hiányát. A tanulmány a korábbi megközelítésekkel eltérően peres felek magatartásának pszichológiai hátterét, azok mozgatórugóit, valamint az általuk perbe vitt adatokat, állításokat a saját bizonyításuk eredménye alakulásának (a tényhelyzetnek) tükrében vizsgálja. A témaválasztás indoka az alkalmazott fogalompárnak a felperes és az alperes aspektusából a polgári peres eljárás folyamatába történő beillesztése, azok alakulásának bemutatása. A témaválasztás célja annak igazolása, hogy a vizsgált kifejezések a mindenkori jogszabályi előírásoktól függetlenül, általános jelleggel alkalmasak lehetnek a felek perbeli helyzetének és eljárási magatartásaik változásának bemutatására. Mindezen, a kutatás tárgyát képező folyamatok, eljárások hazánkban és külföldön is olyan társadalmi közegben játszódnak

[4] Az amerikai jogirodalomban a „fact situation” vagy „fact pattern” kifejezések – főként büntetőjogi vonatkozásban – az adott jogeset kulcsfontosságú tényeit foglalják össze, az esetleges jogkövetkezmények megállapítása nélkül (Ld. Lehman – Phelps, 2005), lásd még Fact Situation legal definition of Fact Situation (thefreedictionary.com), Rule 401. Test for Relevant Evidence | Federal Rules of Evidence | US Law | LII / Legal Information Institute (cornell.edu), a korábbi jogirodalomból „tények”-ről és „tényállítások”-ról ld. Cook, 1937, 233-246. A német jogirodalomban ismereteink szerint a „e Sachlage”, a „r Sachverhalt”, „r Tatbestand” kifejezések fordulnak elő a „tényállás” kifejezés megfelelőjeként, a „tényhelyzet” kifejezés német nyelvű formája – ismereteink szerint – külön nem jelenik meg.

[5] Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések második szavát, a „tényhelyzet” és a „tudatállapot” kifejezéseket az Ország – Magay (2009) munka nem tartalmazza, illetve Erdei (2007) sem tesz ezen kifejezések második tagjáról („tényhelyzet” -ről, illetve „tudatállapot” -ről) említést. A kifejezések angol nyelvűre történő lefordítása a szerző saját munkája, nem a jogirodalom által használt meghatározások.

[6] A tanulmány későbbi részében történik jogszabályi hivatkozás a korábbi és a jelenleg hatályos polgári eljárási törvényekre, amelynek célja a „tényhelyzet” fogalom tartalma jogszabályi előírásokhoz való kapcsolódásának kimutatása, de ez a körülmény nem érinti az alkalmazott fogalompár hatályos jogszabályi előírásoktól való függetlenségét.

[7] A polgári peres eljárásban érintett peres fél szubjektív tudatállapotának kérdése könnyen elvezethet az újabban a tudományos érdeklődés fókuszába kerülő tudományterülethez, a „jog és pszichológia” diszciplínához (lásd a témával kapcsolatban a teljesség igénye nélkül például: Pataki, 2011, 1-5., Hunyady – Berkics (szerk.), 2015 c. műve; Visontai-Szabó, 2017, 291-301. és Torma, 2020, 9-12. tanulmányaiban).

le, amelyben a felmerült társadalmi konfliktushelyzetek valamilyen rendezést igényelnek.^[8] A társadalmi konfliktusok egy részének megoldása pedig végső soron a bíróság előtti magánjogi jogérvényesítés folyamatában valósul meg.

II. A JELENLEG HATÁLYOS HAZAI JOGSZABÁLYI KÖRNYEZET

1. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések jelentéstartalma

A Pp.-ben a „keresetlevél” tartalmi elemei körében a „tényállítás” kifejezés fordul elő.^[9] A Pp. előírásai a „tényhelyzet” kifejezést nem tartalmazzák, mint ahogy a korábbi polgári eljárásjogi törvényeink, a rPp. és a Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc. (a továbbiakban: Plósz-féle Pp.) sem. Nagy polgári eljárásjogászunk, Magyary Géza (1964 – 1928) még a XIX. században tett megállapítása szerint „a tények a melyeknek valódiságáról – korabeli helyesírás szerint – a bírónak meggyőződést kell szereznie, mindig már megtörtént tények s így a bíró a saját megfigyelése által azok valódiságáról nem is győződhetik meg. A bíró ama tényeknek rendszerint csak a hatásait észleli, és csak ezekből következtethet vissza maguknak a tényeknek valódiságára. Minden tény állapotváltozást idéz elő, ebből kisebb vagy nagyobb bizonyossággal következtetést vonhatunk arra, hogy azt mely tény idézte elő, habár azt a tényt nem is észleljük, csak a hatását, az állapotváltozást.”^[10] Novák István (1914 – 2006) – még a rPp.-vel összefüggő – megfogalmazása szerint „a tények...önmagukban értéktelenek. Ahhoz, hogy a perben értékessé és felhasználhatóvá váljanak, túlnyomórészt bizonyításra szorulnak. Ez a körülmény kifejezetten jelentkezik a polgári peres eljárásnak abban a sajátosságában, hogy az egész eljárás gerincét a bizonyítást magába foglaló perszak adja, és hogy a bizonyításnak a polgári per sorsát illetően döntő jelentősége van.”^[11] A polgári peres eljárásban a fél állítása (előadása) akkor válik – a bíróság által elfogadott – tényné, ha bizonyítást nyer.^[12] Előfordul, hogy a fél birtokában lévő tárgyi bizonyítékok önmagukban igazolják a fél perbeli állítását (pl. ilyen lehet a közjegyzői okirat, közigazgatási hatósági határozat, rendőrségi jegyzőkönyv). Ezen bizonyítékokat a félnek a bizonyítási eljárásban a bíróság elé kell tárnia, és a bíróságnak is meg kell győződnie arról, hogy az általa

[8] „...erősen él a társadalmi és gazdasági fejlődés természetes következménye a jog használatának intenzívebbé válása, a jog mennyiségének növekedése és a pereskedés gyakoribbá válása. A perrobbanás a modernizáció velejárója, a kapitalista gazdaság kikényszeríti a formális és a racionális megoldások biztonosságát.” Ld. Fleck, 2017, 11-108., 76-77., lásd még: Pokol, 2002, 30-44.

[9] Pp. 170. § (2) bekezdés d., e.

[10] Magyary, 1898, 193-194.

[11] Novák, 1966, 22.

[12] Pp. 4. § (2) bekezdés, Pp. 265. § (1) bekezdés.

előterjesztett bizonyítékok alkalmasak-e az állításainak az igazolására.^[13] A bizonyító fél ugyanakkor a rendelkezésére álló bizonyítási eszköz(ök) alapján még azt megelőzően, hogy azt a bíróságra benyújtotta volna, joggal vagy kétséggel gondolhatja, hogy ezen bizonyítási eszköz(ök) a perbeli állításait igazolhatják-e (tudati elem). Ha a fél a birtokában lévő bizonyítási eszközökről tudja, hogy azok az állításait igazolják, ezen bizonyítékok az objektív tényhelyzet részét képezhetik. A fél rendelkezésére álló bizonyítékok és indokolt bizonyítási indítványok együttesen határozzák meg az objektív tényhelyzetet, a perbeli bizonyításának fennálló tényeken alapuló helyzetét. Az objektív tényhelyzet – felfogásunk szerint – az eljárás megindításakor rendelkezésre álló mindazon igazolt állítások (tények, bizonyítékok) és az eljárás során fogatosításra kerülő bizonyítási indítványok alapján a fél által várhatóan igazolható vagy megcáfolható állítások (tények, bizonyítékok) összessége. Az objektív tényhelyzet azt is megmutatja, hogy a fél számára az állításai igazolására milyen bizonyítékok (bizonyítási eszközök) állnak majd rendelkezésre. A kifejezésben az „objektív” jelző az állított tények igazolására szolgáló bizonyítékok rendelkezésre állását, annak a fél személyiségétől nem befolyásolt jellegét fejezi ki. A „tényhelyzet” fogalom utal az állítások igazolására szolgáló bizonyítékok (bizonyítási eszközök) adott pillanathoz való kapcsolódására. Az objektív tényhelyzet a keresetlevél bíróságra történő benyújtása időpontjában fennálló aktuális állapota azért lényeges, mert ekkor látja át a fél, hogy milyen esélye van – a rendelkezésre álló bizonyítékok és várható bizonyítási indítványok alapján – objektív (tárgyszerű) alapon a perbeli állításai igazolására, annak bíróság általi elfogadására/elfogadtatására. Az objektív tényhelyzet a polgári peres eljárás időtartama alatt folyamatosan változhat, a fél adott bizonyítási eljárási cselekménye sikerének vagy sikertelenségének függvényében. Az objektív tényhelyzet mindig az adott pillanathoz kötődik, az állapot a soha nem fix és változatlan, a polgári peres eljárás adott fél nézőpontja szerinti alakulásához kapcsolódik. Az objektív tényhelyzet végső „státuszát” a bíróság ítéletének jogerőre emelkedése időpontjában éri el, ekkor válik a bíróság által megállapított tényállás a felek számára már véglegessé, végérvényessé (*res iudicata pro veritate accipitur*).

Az ember tudatát egy adott pillanatban fennálló észleletei, gondolatai, érzései alkotják.^[14] A tudat úgy definiálható, mint „gondolataink, érzéseink és észlelésünk (belső események) és környezetünk (külső ingerek) tudatossága”.^[15] A tudat „a filozófiában és a pszichológiában az agy legmagasabb rendű funkciója, amelynek lényege, hogy célszerűen visszatükrözi a külvilágban lévő tárgyak objektív tulajdonságait és kapcsolatait, gondolatilag előre megtervezi a cselekvést és előre következtet annak eredményére”.^[16] A tudat „az agynak az a működése,

[13] Pp. 276. § (1) – (2) bekezdés.

[14] Pszichológia kidolgozott tételek – Babeş-Bolyai Tudományegyetem 2009 Távoktatás: A tudat fogalma és funkciói. Módosult tudatállapotok.

[15] U1 A0S1: What is psychology?

[16] Peschka – Beck (főszerk.), 1990, 816.

amellyel a világot visszatükrözi”.^[17] A pszichológiai megközelítés szerint „a tudat két alapvető feladata...1. önmagunk és környezetünk monitorozása, vagyis érzékleiteink, emlékeink és gondolataink pontos és érző leképezése; továbbá 2. önmagunk és környezetünk folyamatos, viselkedéses és kognitív terveink elindítását és befejezését szabályozó kontrollja”. (Kihlstrom, 1984).^[18] Az emberi tudat része a joghoz való viszonyulást meghatározó jogtudat is (*legal consciousness*).^[19] A szubjektív tudatállapot jelen esetben a polgári peres jogvitában érintett peres fél személyiségéhez köthető. A kifejezés „szubjektív” része a jogvitában érdekelt fél helyzetének saját szemszögből való megítélését fejezi ki. A meghatározásból a „tudatállapot” szóösszetétel a polgári peres jogvitában a peres fél aktuális érzelmi, lelki, mentális helyzetét írja le a magánjogi jogérvényesítése sikeressége, eredményessége vonatkozásában. A szubjektív tudatállapot a peres fél perbeli győzelmi esélyének belső, érintett általi felfogása. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések nemcsak a peres felek tárgyi bizonyítási eszközeihez és bizonyítási indítványaihoz kötöttek, hanem a polgári peres eljárásban érintett felek érzelmi, lelki és mentális állapotához is kapcsolódnak. A „tényhelyzet” fogalomban a „tény” kifejezéshez hozzárendelt „helyzet”, fogalomrész szemléletesen kifejezésre juttatja a tény által teremtett stabilitást, bizonyosságot. A „tudatállapot” kifejezésben az „állapot” fogalom pontosan tükrözi a személyiség pillanatról pillanatra való változásának lehetőségét, amely meghatározott, aktuális időpillanatban váratlanul is bekövetkezhethet (de könnyen előfordulhat, hogy a személyiség hangulata már a következő időpillanatban, külső inger hatására ismételten megváltozik). Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot teljes mértékben kiegészíti egymást, mert a tény (értelem) és a tudat (érzelem) csak együttesen fejtheti ki hatását, a perben álló jogalany (egyén) állításait igazoló bizonyítékok nélkül a jogát nem tudja hatékonyan és meggyőzően érvényesíteni, de a magánjogi igényérvényesítés sikeréhez a jogalany (egyén) ebbéli, ezirányú belső meggyőződése is okvetlenül szükséges.

2. A polgári peres eljárás megindítása

Az objektív tényhelyzetet mindazon bizonyítékok és bizonyítási indítványok fél számára való rendelkezésre állása jelenti, amelyeknek birtokában a bíróság előtt polgári peres eljárást kezdeményez. Ha a perbeli előadás alátámasztására szolgáló bizonyítékok, lehetséges bizonyítási indítványok a fél számára csak hiányosan állnak rendelkezésre, a fennálló objektív tényhelyzet és racionális

[17] Juhász – Szőke – O. Nagy – Kovaloszkzy (szerk.), 1992, 1409.

[18] Atkinson et al., 2005, 219.

[19] „A jogtudat fogalma egyaránt magába foglalja a joghoz való viszonyulást (jogi attitűdöt), a jogismeret és a jog használni tudását, hasonlóan ahhoz, hogy általában a „tudat” is felöleli a világhoz való érzelmi viszonyulást, az elméleti tudást és a világban való eligazodás képességét.” Ld. Vinnai, 2012, 122-142., 135-136.

megfontolások eredményeként várhatóan nem kezdeményez a bíróság előtt polgári peres eljárást. Ennél a pontnál kapcsolódik a folyamat a bevezetett másik fogalomhoz, a szubjektív tudatállapothoz, amely alapján a fél a rendelkezésre álló bizonyítékok kevésbé hatékony bizonyító ereje ellenére mégis dönthet arról, hogy megindítja polgári peres eljárást. Ha a fél polgári peres eljárást kezdeményez, ennek számos, egymástól különböző – objektív és szubjektív – oka egyaránt lehet. Az egyén (jogalany) az eljárás kezdeményezése előtt, ha reálisan és észszerűen gondolkodik, számításba veszi: 1. az eljárás várható költségeit; 2. az eljárás megindításakor ténylegesen előlegezendő költséget; 3. az eljárás érdemi befejezésének várható időtartamát; 4. a perbeli állításai alátámasztására szolgáló, hitelt érdemlő bizonyítékokat és megalapozott bizonyítási indítványokat; 5. a fennálló jogvita típusát, jellegét; 6. a saját érzelmi érintettségét az eljárás megindításában (van-e személyes motivációja az ellenérdekű fél irányában).^[20] Személyenként szubjektív, hogy a felsorolt pontoknak az adott egyén számára mi a fontossági sorrendje. Az eljárás megindítása egyéni elhatározás eredménye, amelynek társadalmi hatása a bíróság működésében mutatkozik meg. A keresetlevél bíróságra való benyújtása és a bírói döntés mögött emberi magatartások, szándékok, törekvések húzódnak meg. A keresetlevél bíróságra történő benyújtásának elhatározása durkheimi értelemben társadalmi tényként értékelhető.^[21] F. S. Cohen (1907 – 1953) amerikai jogfilozófus nézete szerint „a bírói döntés társadalmi tény, a társadalmi erők metszéspontja...”^[22] Az eljárás kezdeményezésének elhatározását – optimális esetben – az objektív (racionális) és a szubjektív (tudati, érzelmi) tényezők is befolyásolhatják, de döntő szerepet e körben az észszerűségi megfontolások játszanak (az időtényező, az anyagi ráfordítás, az eljárással együtt járó stressz). A polgári peres eljárás megindításának felmerülésekor az egyénben (jogalanyban) a szubjektív tényezők az eljárás megindítását támogató vagy azt ellenző érzelmi viszonyulásként, emocionális impulzusként jelennek meg. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot tárgyi és személyi tényezői pertípustól függetlenül jelen vannak az eljárás megindításától kezdődően a polgári peres eljárás teljes időtartama alatt. A fél helyzetének ezen, bevezetett kifejezésekkel való jellemzésében annak a ténynek, hogy a későbbi jogvitában kik az egymással szemben álló felek, kevésbé van szerepe, legfeljebb csak annyiban, hogy e két – objektív és szubjektív – tényező egymáshoz való viszonyulása, azok mértéke a döntés meghozatalában egyénenként eltérő mértékű lehet. Az objektív (tárgyi, értelmi) és a szubjektív (alanyi, érzelmi) szempontok jelentősége, befolyása a peres félre üggyípustól és az ügyben érintett egyén (jogalany) érzelmi beállítódásától függően is személyenként változhat.

[20] Csepeli, 2003, 164.

[21] Émile Durkheim (1858–1917) francia szociológus, a modern (jog)szociológia atyja szerint „társadalmi tény minden olyan – állandósult vagy nem állandósult cselekvésmód, amely képes kényszerítő erővel hatni az egyénre, vagy pedig ami egy adott társadalomra általánosan jellemző és egyéni megnyilatkozásaitól független, önálló léttel rendelkezik”. Ld. Durkheim, 1978, 272-311., 279.

[22] Cohen, 1960, 70-71. Idézi: Kulcsár, 2002, 287.

3. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot szerepe a különböző típusú eljárásokban

Előfordulhatnak a bíróság előtt olyan típusú magánjogi jogviták, amelyekben nem mellérendelt kapcsolatban álló egyén (jogalany) és/vagy gazdálkodó szervezet (jogi személy) áll szemben egymással (mint pl. elszámolási jogvita két magántulajdonban álló gazdálkodó szervezet között), hanem az egyik fél sajátos helyzetéből fakadóan közöttük aszimmetrikus, egyenlőtlen helyzet alakul ki. A polgári jogi (munkajogi) jogterület tárgykörébe tartozó jogvita keletkezhet két, egymástól eltérő helyzetben lévő fél között is, mint pl. a munkáltató és a vele foglalkoztatási jogviszonyban álló munkavállaló között, multinacionális, jelentős piaci pozícióval és nagy befolyással rendelkező tőkeerős gazdálkodó szervezet és a vele munkajogi kapcsolatban nem álló egyén (jogalany) között, vagy éppen a hatósági jogkört gyakorló állami szerv vagy a vele szolgáltatási viszonyban álló alkalmazott és az egyén (jogalany) között is. Ezen helyzetekből fakadóan, a polgári peres eljárásban a meglévő státuszából eredően az egyik oldalon számottevő „erőfölény”, pozícióból fakadó előny jelenhet meg. Az egyenlőtlen helyzetben lévő fél számára az ilyen szituációkban bizonytalan kimenetelű döntés lehet az eljárás megindítása vagy annak elvetése.^[23] Az eljárás kezdeményezése az egyén (jogalany) részéről összetett lelki-tudati folyamat, az észérvek és az érzelmi megfontolások belső küzdelmének a konklúziójaként alakul ki. A nem aszimmetrikus helyzetben lévő fél számára az emocionális aspektus és a tárgyszerűség racionális megragadása azért vetődhet fel még inkább az eljárás kezdeményezésekor, mert adott esetben azzal az egyén (jogalany) jelentős kockázatot vállal(hat) (pl. munkahelyi státusz bizonytalanná válhat), és a jogvita megindításának elhatározása függhet az általa a jogvitát érdemben elbíráló bírósági szervezettel szemben támasztott bizalomtól, elvárástól is.^[24] Az egyén (jogalany) érzelmi attitűdje és a rendelkezésére álló tárgyi eszközök (bizonyítékok, bizonyítási indítványok) mellett a bíróság szerepe, helyzete azokban a szituációkban értékelődik még fel, amikor a keresetlevél bíróságra való benyújtásának elhatározása a jogvitában érdekelt fél számára sem egyértelmű. A fél ilyenkor rendszerint mérlegeli, mennyiben bízhat meg a bíróság döntésében, mit várhat el a bíróságtól, a bírósági szervezettől (gyorsaság, időszerűség, megalapozottság, hatékonyság tekintetében). Ezen helyzetekben az egyén (jogalany) szubjektumán és objektív adottságain kívül a jogvitát elbíráló bírósági szervezet megítélése is lényeges információ lehet, az eljárás megindításakor a bíróságról, a bírósági szervezet egészéről a társadalom, de legfőképpen az egyén által alkotott kép is fontos szerephez jut.^[25] Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot szerinti meg-

[23] Róbert – Fekete, 2017, 81-97.

[24] A bírósági szervezettel szembeni bizalom több, az eljárás megindítása előtt számításba vett szempont között az eljárás kezdeményezése irányába mozdíthatja el a későbbi igényérvényesítő felet. Ld. Fleck, 2008, 238-246.

[25] Ld. Bencze – Badó, 2016, 415-441.; Czoboly, 2016, 758-776.

határozottság más típusú bíróság előtti és más típusú hatóság előtti eljárásokban (büntetőeljárásban, közigazgatási – és munkajogi jogvitában, közigazgatási hatósági eljárásban) is megfigyelhető. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot által determinált perbeli (bizonyítási) eredményesség szerepe, jelentősége azon pertípusokban nagyobb, amelyeket a fél kezdeményez, és nem hivatalból (*ex officio*) indul.^[26] A személyiséget befolyásoló lelki (tudati) elemek túlsúlya az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot egységét könnyen felboríthatja, ami a szubjektív elemek (önbizalomhiány, pesszimizmus, a valós helyzet fel nem ismerése, a bíróság működésében való kiábrándulás) túlsúlyba kerülését jelentheti. Az eljárás megindításáról szóló döntés meghozatalakor a személyiség szubjektív tényezők irányába való eltolódása pozitív érzelmi beállítódás esetén (mint pl. a perlekedési hajlam fennálltakor, a bírósági tárgyalóteremben kialakuló helyzetekhez való erős személyes vonzódáskor) sem zárható ki. A fél ilyenkor a saját perbeli esélyeit kisebbiteni, tompítani igyekszik, helyzetének racionális mérlegelésén felülkerekedik a polgári peres eljárás megindításának erős motivációja. Az eljárás megindításának irányába mutató pozitív és azt ellenző, negatív irányt erősítő szubjektív elemek főként akkor fordulhatnak elő, amikor a fél eljárást kezdeményező pozíciót foglal el. Az eljárásba kényszerített alperesi pozíció a szubjektív elemek pozitív vagy negatív irányba való elmozdulására kevésbé ad lehetőséget, mert a fél ilyenkor már előre kijelölt, „rögzített pozícióba” kerül, választási esély nélkül. Az objektív tényhelyzet szerepe más, nem peres, hanem egyéb eljárásokban azért lehet jelentős, mert a fél bizonyítási kötelezettsége ezen eljárásokban is – változó mértékben ugyan, de – szintén fennáll. A hivatalból indult eljárásoknál (büntetőeljárás, bizonyos közigazgatási eljárások) a bizonyítási kötelezettség az eljárást kezdeményező hatóságot terheli.^[27] A hivatalból indult nem polgári peres eljárásokban a fél személye/személyisége és ebből fakadóan a szubjektív tudatállapot szerepe – a bizonyítás sikeréhez, eredményességéhez képest – kevésbé válik lényegessé, ezzel szemben viszont ezen eljárásokban az objektív tényhelyzet jelentősége megnő, mert az eljáró hatóságot bizonyítási kötelezettség terheli. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot akkor, olyan eljárási körülmények között tesz szert fokozott jelentőségre, amikor a felet/feleket az állításai igazolása tekintetében – a hivatalból kezdeményezett egyéb hatósági eljárásokkal szemben – bizonyítási „kötelezettség” terheli.^[28] A személyállapotú perekben ismert a hivatalból történő bizonyítás,^[29] amely a fent nevezett eljárások között sajátos átmenetet képez. A bíróságot terhelő hivatalbóli bizonyítási kötelezettség a fél rendelkezési jogának (és a bizonyítás tekintetében őt terhelő felelősség) bíróság általi részbeni átvétele is mentesítheti a felet a bizonyítás terhe alól. Ez a körülmény az eljárást

[26] A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) 4. § (1) bekezdés, az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) 3. §, 103-105. §.

[27] Be. 7. § (1) – (2) bekezdés, Ákr. 62. § (1) bekezdés.

[28] Pp. 4. § (2) bekezdés, Pp. 265. § (1) bekezdés.

[29] Pp. 433. § (3) bekezdés.

kezdeményező fél számára az eljárás megindításáról szóló döntés meghozatalát sok tekintetben kockázatmentesebbé és könnyebbé teheti.

4. A ténnyalap és a tényhelyzet

A hazai jogirodalomban a „tényállás” és a „tényállítás” kifejezések használata általánosan elterjedt.^[30] A „tényállítás” fogalmát a Pp. a keresetlevél kapcsán említi.^[31] A Pp. a „tényállás” kifejezést nem tartalmazza, a kifejezés jelentéstartalma a bírói jogalkalmazói gyakorlatban kristályosodott ki. A Rpp. (229. § (1) bekezdése) és a Pp. (360. § (1) bekezdése) is rögzíti a „ténnyalap” kifejezést („az ugyanaból a ténnyalpból származó jog iránt” formulában), a határozatok jogereje, illetve a *res iudicata* kapcsán. A Pp. az értelmező rendelkezések között a „ténnyalap” kifejezést nem tartalmazza.^[32] A „ténnyalap” kifejezés értelmezése per definitionem az anyagi jogerőhatással kapcsolatban kialakult bírói gyakorlatban sem jelenik meg. A „ténnyalap” kifejezés a keresetlevél alapjául szolgáló tények összességét (tényállást) jelenti, amelyre a fél a polgári peres eljárásban érvényesíteni kívánt

[30] A Magyar Jogi Lexikon VI. kötete, Pergátló kifogás – Zsupán szerint „a polgári perben az ítéletnek az a része, amely annak megállapítását tartalmazza, hogy mi történt a perben, és mi történt az ügyben. A tényállásnak e szerint két része van; tartalmaznia kell 1. a felek összes tényállításait, erre vonatkozó nyilatkozatait, az összes felajánlott, de mellőzött bizonyítékait és mellőzött egyéb kérelmeket, a bizonyításfelvétel eredményeit; tartalmaznia kell 2. azoknak a tényeknek határozott és kimerítő külön felhasználását, amelyeket a törvény a tárgyalás eredménye alapján valóságnak megállapított”. (Márkus (szerk.) 1907, 602.). A tényállítást „a kereset megállapítására szolgáló tények előadása, szemben a jogállítással (causa proxima id deo agitur), vagyis annak a jognak az előadásával, amelyet a felperes a perrel érvényesíteni akar. A tényállítást a keresetlevélnek csak előkészítő, a jogállítást ellenben lényeges kelléke. A jogállítást a keresetlevélben előadandó s az alperes perbebeocsátkozása után meg nem változtatható, a tényállítást a szóbeli perekben a tárgyalás befejezéséig bármikor felhozható s módosítható”. (Márkus (szerk.) 1907, 605.).

[31] Pp. 170. § (1) bekezdés e. pont. Az Új Jogtár Nagykommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez a „tényállítást” kifejezés kapcsán megállapítja: „A keresetlevélben feltüntetendő tények körét az érvényesítendő jog és a kereseti kérelem tartalma jelöli ki. A keresetlevél mellékleteként csatolt iratok nem tekinthetők kereseti tényelőadásnak és nem is pótolják azt. A felperesnek egyrészt elő kell adnia a jogot megalapozó, azaz jogot keletkeztető összes jogilag releváns és konkrét (határozott) tény, tehát nemcsak a nevesített jogalap törvényi tényállását megvalósító, hanem a jogalapi előfeltételekhez kapcsolódó tényeket is (pl. a zálogjog megalapításával, létrejöttével, a zálogjoggal biztosított követelés létrejöttével, tartalmával, esedékességével, hitelezői minőségével kapcsolatos tények). Másrészt elő kell adni a kereseti kérelmet megalapozó konkrét tényeket, ami annak bemutatását jelenti, hogy a felperes a kérelem tartalmát hogyan határozta meg, az mit tartalmaz, miből tevődik össze, hogyan és milyen adatok alapulvételével került meghatározásra. Fontos kiemelni, hogy a jogállításhoz a jogilag egyértelmű jogalap nevesítése az érvényesített jog beazonosítását, kijelölését szolgálja, míg a ténnyalap esetében a kereset alaposságának alátámasztása a cél, ami a konkrét tényállítások előadását illetően lényegesen nagyobb részletezettséget kíván.” Ld. Wopera (szerk.), 2024, a 170. § -hoz fűzött kommentár. A „tényállítást” hiánytalanságával összefüggésben rögzíti a kommentár: „Amennyiben a felperes keresete tartalmazza valamennyi jogra mutató tényállítást, amelyek megfeleltethetők az általa a minősítés során felhívott anyagi jogszabály, mint jogalap törvényi tényállásának, úgy a kereseti tényállás teljes.” Ld. Ébner, 2018, 742.

[32] Pp. 7. § (1) bekezdése.

jogát is alapítja.^[33] A „tényalap” azon, a fél által tényként kezelt adatok összessége, amelyeken felperes kereseti kérelme is alapul. A „tényállás” elnevezés a bíróság által tényként elfogadott azon, múltban végbement események, történések, magatartások összessége, amelyekre a jogvita elbírálása körében a bíróság az érdemi döntését alapítja. Horváth Barna (1896 – 1973) megállapítása szerint „a tényállás...nem egyszerűen tény, hanem a tény olyan állása, amelyet a jog minősít, lebélyegez”.^[34] Közös a „tényalap” és a „tényhelyzet” kifejezésekben, hogy mindkettő tisztán objektív természetű. A Pp.-t magyarázó új jogtár elektronikus nagykommentár szerint „a tény- és jogazonosság jelentése szerint nem indítható újabb per, ha a felek ugyanarra a történeti tényállásra kívánják alapítani keresetüket, feltéve hogy az abból fakadóan érvényesített jogviszony is azonos”.^[35] A „tényhelyzet” kifejezés – a korábbi hivatkozások szerint – a jogszociológiai és a polgári eljárásjogi jogirodalomban nem fordul elő. A „tényalap” polgári eljárásjogi kifejezés, ezzel szemben viszont a „tényhelyzet” olyan, objektív adatokon alapuló aktuális állapotot tükröz, amely az egyén (jogalany) perbeli gondolkodására, perbeli magatartására adott esetben pszichológiai (szociálpszichológiai) hatást gyakorol. A „tényalap” az annak alapján érvényesíteni kívánt joghoz kötődik, dogmatikailag a határozatok jogereje, az anyagi jogerő tárgykörében helyezhető el. A dolgozatban használt „tényhelyzet” kifejezés a „tényalap” -hoz hasonlóan is polgári eljárásjoghoz kötődik, mert a polgári perbeli állapot leírására szolgál, de nem polgári eljárásjogi fogalom. A „tényalap” a polgári peres eljárás megindításának alapjául szolgáló tényállás, amely az eljárás megindításakor rögzült (statikus jellegű). A polgári peres eljárás kezdeményezését követően természetesen a később bekövetkezett tények a jogvita elbírálása körében már nem bírnak relevanciával. Az objektív „tényhelyzet” ezzel ellentétben az eljárás folyamatban léte alatt a bizonyítási eljárás eredményétől függően változhat (dinamikus sajátosságokkal bír), a tényhelyzet a bizonyítási eljárás folyamatban léte alatt a fél számára előnyösen vagy azzal ellentétes irányban is módosulhat. Az objektív tényhelyzet a bíróság jogerős ítéletével nyeri el végső formáját, a bíróság által megállapított tényállás az érintett felek számára ekkor válik objektív valósággá. A tényhelyzet az adott időpillanatban rendelkezésre álló és a jövőben beszerezhető bizonyítékok által determinált állapot, amely jelentős hatást gyakorol a fél perbeli hangulatára, tudatállapotára. A rendelkezésre álló, a fél állításai igazolására szolgáló bizonyítékok számával és azok bizonyító erejével ará-

[33] A hatályos és a korábbi Pp. -k nem definiálják és a bírói gyakorlat sem adja értelmező magyarázatát a „tényalap” fogalomnak. A bírósági határozatokban a „tényalap” kifejezés az adott jogszabályhelyet érintően a bíróság jogi érvelésével összefüggésben fordul elő, de a bíróság nem adja annak magyarázatát. Lásd a bírói gyakorlatból a BH2022.49 – Kúria Pfv. VIII.20205/2017/7., Kúria Pfv. 20364/2021/7., Kúria Pfv. 20205/2021/7., BDT2020.4279. – Fővárosi Ítéletábrla 7. Pf.21.138/2018/5. sz., EBH2010.2187. – Legf. Bír. VI. 37.173/2009. sz., EBH2009.1969. – Legf. Bír. Gfv. XI. 30.075/2009. sz., EBH2005.1376. sz. – Legf. Bír. Kfv. I. 35.007/2005/11. sz., BH1975.78. – Kecskeméti Megyei Bíróság Pf. III.21.385/1973. sz. határozatokat.

[34] Horváth, 2004, 146.

[35] Wopera (szerk.), 2024, a Pp. 360. § - hoz fűzött magyarázat.

nyosan a fél belső meggyőződése (önbizalma, magabiztossága, határozottsága) is egyre inkább erősödik. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot közötti kölcsönhatás ennek következtében közvetlenül is kimutatható. A peres fél a bizonyítás eredményének – a tényhelyzetnek – alakulása függvényében az azt megelőző perbeli pozíciójához képest kedvezőbb vagy még előnytelenebb helyzetbe kerül, amely a tudatállapotának alakulására is erős behatást gyakorol. A polgári peres eljárás megindításához fűződő erőteljes belső elhatározás hiánya vagy az eljárás fél számára hátrányos alakulása visszatarthatja őt az eljárás megindításától és peren kívüli egyezség megkötésének irányába terelheti gondolkodását. Ebben az értelemben az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések a fél tudatára gyakorolt szerepe között kölcsönösen egyenes arányosság áll fenn.

III. A PERES FELEK ELJÁRÁSI ASPEKTUSA AZ OBJEKTÍV TÉNYHELYZET ÉS A SZUBJEKTÍV TUDATÁLLAPOT ALAPJÁN

1. A felperes perbeli pozíciója

A felperes szubjektumában a polgári peres eljárás megindításának elhatározásakor a bíróság előtti magánjogi igényérvényesítés irányába billen ki a mérleg nyelve, annak esetleges elutasító gondolatával szemben. Az ügýtípustól, a felek közötti (korábban már fennállt) kapcsolat jellegétől vagy ennek hiányától és a jogvita bizonyíthatóságától függ az eljárás megindítására vonatkozó felperesi döntés meghozatala. A felperes eljárási helyzetét a polgári perbeli bizonyításnak sikere vagy ellenkező esetben annak elmaradása és az alperes védekezése (ellenkérelme), illetve az alperes esetleges ellenkövetelése (vizontkeresete, beszámítási kifogása) bizonyításának eredményessége, vagy azok hiánya együttesen alakítja. Felperes tudatállapotára az alperes érdemi ellenkérelmének előterjesztését követően erősen ható tényező lehet, ha az alperes csak vitatást, el nem ismerést állít-e, vagy önálló magánjogi igényt fogalmaz-e meg, lényegében a keresetlevél elbírálásával megegyező^[36] vizontkereset-levél, illetve beszámítási kifogás formájában. Ha az alperes ellenkövetelésének érvényesítése előzetesen megalapozottnak ígérkezik, a felperest érintő objektív tényhelyzet hátrányos alakulása a felperes helyzetét (tudatát) negatív irányba mozdít(hat)ja el. Az alperesi ellenkövetelés érvényesítése egyúttal „párhuzamos” (szimultán) alperesi bizonyítást is elindít az adott konkrét eljárásban, a felperest terhelő bizonyítási kötelezettség egyidejű fennállása mellett. A felperes tudatállapotára az aktuális tényhelyzet változása mély impressziót fejt ki, amely a saját bizonyítás és az alperes által előterjesztett bizonyítás alakulásának függvényében is változik. A

[36] Zsitva, 2017, 313., 317.

felperes tudatállapotát és a tényhelyzet alakulását kedvező irányban meghatározó tényező lehet: a saját bizonyítás sikere (1.), és az ellenérdekű fél bizonyításának kudarca (2.). Nem hagyható mindazonáltal figyelmen kívül, hogy felperes bizonyítása önmagában véve lehet oly mértékben összetett és bonyolult, amely az alperes önálló igényérvényesítése nélkül is nehézségekbe ütközhet, amely körülmény fennállása felperes objektív tényhelyzetét és szubjektív tudatállapotának alakulását számottevően, adott esetben kedvezőtlenül érintheti. A felperes szubjektív tudatállapotára nézve és az objektív tényhelyzetének alakulására – a fent nevesített 1. és 2. ponton kívül – az eljáró bíróság eljárási cselekményei is nagy horderejű befolyást gyakorolhatnak. Felperes bizonyítási indítványainak a bíróság általi elutasítása^[37] a szubjektív tudatállapotának és az őt érintő objektív tényhelyzetnek az aktuális állapotát is minden bizonnyal hátrányosan alakítják.

2. Az alperes eljárási helyzete

Az alperes eljárási magatartása, perbeli védekezése két különböző irányú is lehet.^[38] Az egyik esetben alperes pusztán csak vitatja, ellenzi a felperes tényállítását, jogállítását és kereseti kérelmét. A másik esetkörben az alperesi nyilatkozat saját igényt is tartalmaz, viszontkereset-levél vagy beszámítási kifogás formájában. Nem ritka a polgári perben felperes keresetlevélvel szemben mindkét alperesi védekezés egyidejű alkalmazása. Az első esetben az alperes perbeli magatartása (önmagában csak a vitatás folytán) passzív, a második esetkörben az alperes eljárási tevékenysége viszont (az önálló igényérvényesítésből fakadóan) aktív, tevőleges. Az alperes perbeli helyzete felperes tényelőadásának alperes általi pusztá vitatása, tagadása esetén függetlenedik a felperes eljárásjogi cselekményeitől. Az alperest érintő objektív tényhelyzet és szubjektív tudatállapot az ő vitatása (tagadása) esetén általában nem tekinthető az eljárás folyamán érdemben változónak, a felperes bizonyítása sikerétől függőnek. Az alperes eljárási cselekményei ilyenkor elkülönülnek az ellenérdekű fél perbeli magatartásától. Az alperes önálló perbeli igényérvényesítése mindig a felperesi eljárásindítás következménye, ellenkező esetben az alperes a másik oldalon az eljárás önálló kezdeményezőjeként lépne fel.^[39] Az eljárás megindítása minden esetben a felperes saját elhatározása, az alperes viszontkereset-levele, beszámítási kifogása viszont a perindítás által, az eljárás keretei között kikényszerített eljárási cselekmény. Ha az alperes – felpereshez hasonlóan – a polgári perben

[37] Pp.276. § (3) – (4) bekezdései. Lásd még 75/1995. (XII. 21.) AB határozat II.7.

[38] Novák, 1974, 197.

[39] A polgári peres eljárásban előfordulhat, hogy a viszontkereset-levél előterjesztésére a polgári perbeli keretek az adott folyamatban lévő eljárásban nem mindig elégségesek (pl. a lakáshasználat szabályozása iránt indított természetes személyek közötti peres eljárásban az alperes tulajdonjog megállapítása iránt terjeszt elő viszontkeresetet, ennek következtében szükségessé válik a hitelt nyújtó bank perbevonása), ezért mivel alanybővülés a viszontkereset előterjesztése folytán a felperesi oldalon már nem lehetséges, a viszontkeresetet külön polgári peres eljárásban önálló keresetként kell érvényesíteni.

önálló igényt érvényesít, az eljárási helyzete is a felperes pozíciójához válik hasonlónvá, az alperes szubjektív tudatállapota az eljárás befejezéséig – a saját bizonyítása eredményességétől és az ellenérdekű fél bizonyításától függően – az objektív tényhelyzet alakulásának tükrében számára kedvező vagy azzal ellentétes irányban is változhat. Az alperes kereseti kérelemmel szembeni pusztá vitatása is elegendő lehet számára a perbeli sikerhez, önálló magánjogi igényérvényesítés (viszontkereset, beszámítási kifogás) nélkül is, ha a felperes perbeli bizonyítása önmagában véve nem vezetett eredményre. Az alperes felpereshez hasonló önálló igényérvényesítését – az általa előterjesztett bizonyítási indítványok bíróság általi elfogadása vagy annak elutasítása következtében – a bíróság eljárási cselekményei is meghatározzák. Az alperes bizonyítási indítványainak jövőben bekövetkező elutasítása a szubjektív tudatállapotára nézve és az objektív tényhelyzete alakulása tekintetében számára is minden valószínűség szerint kedvezőtlen irányú változást idéznek elő.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

1. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezés azon, párosan alkalmazható fogalompár, amely a polgári peres eljárás folyamatban léte alatt az érintett peres fél (felperes, alperes) aktuális eljárási helyzetét az adott időpillanatban meghatározza. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések a peres fél eljárási pozícióját tárgyi és alanyi oldalról a polgári peres eljárás teljes időtartama alatt hűen kifejezik. Az objektív tényhelyzet a külvilág számára érzékelhető, a szubjektív tudatállapot az egyén belső folyamatai által szabályozott. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot léte, alakulása, változása alapvetően független a hatályos jogszabályi előírásoktól, az aktuális jogszabályi környezettől.

2. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések nemcsak a polgári peres eljárásban, hanem a bíróság előtt más típusú eljárásokban (pl. büntetőeljárásban, közigazgatási és munkajogi tárgyú jogvitákban), valamint közigazgatási hatóság előtt folyamatban lévő közigazgatási eljárásokban is alkalmaztak – az eljárás teljes időtartama alatt – az eljárásban érintett fél eljárási pozíciójának leírására. A büntetőeljárásban és a hivatalból kezdeményezett közigazgatási eljárásban az eljáró hatóság hivatalbóli bizonyítása és nem a fél magánjogi jogérvényesítése áll az eljárás középpontjában, ezért az ő esetében az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot fogalompár már más jelentéstartalommal bír.

3. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezések az eljárásban félként érintett személy helyzetét leíró és irányító szerepe különbözik egymástól a kérelemre induló és a hivatalból kezdeményezett bíróság előtti, és egyéb (közigazgatási) hatóság előtt indított eljárásokban. A hivatalból kezde-

ményezett eljárások (meghatározott közigazgatási eljárások,^[40] büntetőeljárás) nem magánjogi jogviszonyok körében felmerült jogvitán alapulnak. Ha a jogvita nem a felek mellérendeltségén alapuló (tipikusan magánjogi) jogviszonyon nyugszik, és a polgári peres eljárásban hivatalbóli bizonyításnak is helye van, az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot fogalom pár eljárásbeli jelentősége csökken.

4. A peres felek eljárásban betöltött helyzetének objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot kifejezésekkel való megjelölése közöttük eljárásjogi értelemben annyi különbséget mindenképpen eredményez, amely a fél által betöltött perbeli pozíció önkéntességéből és annak kényszerűségéből fakad. Az alperes számára az objektív tényhelyzetet és a szubjektív tudatállapotot az a pozícióból fakadó hátrány is formálja, amelyet a felperesnek a polgári peres eljárásban később benyújtandó iratok, dokumentumok (bizonyítékok) együttes előzetes ismerete jelent (információ-aszimmetria). Peres felek között a polgári peres eljárással és az érvényesíteni kívánt igénnyel kapcsolatos információk hivatalos ismeretében fennálló különbség jobban megmutatkozik azon eljárásokban, amelyek nem fizetési meghagyással szembeni ellentmondás folytán alakultak perré, hanem amelyeket közvetlenül a bíróság előtt kezdeményeztek.

5. A polgári peres eljárásban betöltött felperesi és alperesi pozíció az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot definíciókkal történő bemutatása a perbeli szerepek kialakulásához vezető időtényező (felkészülési idő) alapján is nagymértékben meghatározott. Az eljárást kezdeményező fél – az adott esetben a jogszabályi előírások által rögzített – időtényező felől maga rendelkezik, az eljárás alá vont egyén (jogalany) a védekezéshez szükséges időintervalluma a jogszabály által behatárolt keretek közé szorított. Az alperes számára az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot által koordinált perbeli helyzetben felperes magánjogi igényérvényesítésének vitatása körében az adott eljárásban az önálló kezdeményezés lehetőségének köre és mértéke korlátozott, a kereseti kérelemhez, valamint tárgyában és tartalmában is a kereset által kijelölt keretekhez kötött.^[41]

6. Felperes és az alperes polgári peres eljárásban fennálló objektív tényhelyzetét és szubjektív tudatállapotát a) a saját eljárási cselekményei, b) az ellenérdekű fél eljárási cselekményei, c) a bíróság eljárási aktusai mindkét irányban korrigálhatják. Ezen tényezők által az érintett felek objektív tényhelyzete és a szubjektív tudatállapota alakításának a lehetősége áll csak fenn, amelyeknek az összessége a polgári peres eljárás folyamatban léte alatt pillanatról pillanatra, hol az egyik, hol a másik fél számára kedvező, vagy azzal ellentétes irányú változást idéz elő. Az objektív tényhelyzet és a szubjektív tudatállapot változása a polgári peres eljárásban ennek következtében előzetesen nem kiszámítható folyamat.

[40] Hivatalból kezdeményezett közigazgatási eljárásnak minősül a túlépített épület bontásának elrendelése iránti, a jogellenesen hazánkban tartózkodó kiutasítása iránti vagy a gyorsított bírságoló hatósági eljárás. Ld. Balla, 2019, 201.

[41] Pp.204. § (1) bekezdés, Pp.209. § (1) bekezdés.

IRODALOM

- 75/1995. (XII. 21.) AB határozat.
- A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény.
- *A magyar polgári perjog főbb kérdései* (1953). Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. szám. Jogi és államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest.
- A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény.
- Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest – Smith, Edward E. – Nolen-Hoeksama, Susan – Fredrickson, Barbara L. – Loftus, Geoffrey R. (2005): *Pszichológia*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény.
- Bacsó Jenő (1910): *A jogvédelem előfeltételei a polgári perben*. Máramarossziget.
- Balla Zoltán (2019): VII. Fejezet - A hivatalbóli eljárás. In: Boros Anita – Darák Péter (szerk.): *Az általános közigazgatási rendtartás szabályai*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- BDT2020.4279. – Fővárosi Ítéltábla 7. Pf.21.138/2018/5. sz. határozat.
- Bencze Mátyás – Badó Attila (2016): A magyar bírósági rendszer hatékonyságát és az ítélkezés színvonalát befolyásoló strukturális és személyi feltételek. In: Jakab András – Galduscheck György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA TK Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Bencze Mátyás (2012): A jogalkalmazói folyamat jogszociológiai vizsgálata. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások – egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BH1975.78. – Kecskeméti Megyei Bíróság Pf. III.21.385/1973. sz. határozat.
- BH2022.49 – Kúria Pfv. VIII.20205/2017/7.
- Cohen, Felix S. (1960): *Legal Conscience: Selected Papers of Felix S. Cohen*. Yale University Press, New Haven.
- Cook, Walter Wheeler (1937): 'Facts' and 'Statements of Fact'. In: *The University of Chicago Law Review*. 1937/2.
- Czoboly Gergely (2016): A polgári perek elhúzódnása. In: Jakab András – Galduscheck György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. MTA TK Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Csepeli György (2003): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Durkheim, Émile (1978): A szociológia módszertani szabályai. In: Durkheim, Émile (1978): *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- EBH2005.1376. sz. – Legf. Bír. Kfv. I. 35.007/2005/11. sz.
- EBH2009.1969. – Legf. Bír. Gfv. XI. 30.075/2009. sz.
- EBH2010.2187. – Legf. Bír. VI. 37.173/2009. sz.
- Ébner Vilmos (2018): Perindítás – XI. Fejezet. In: Varga István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja I/III*. Pp. 1. § - 262. §. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest.
- Erdei András (lektor) (2007): *Magyar-angol-magyar jogi szakszótár*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft, Budapest.
- Fact Situation legal definition of Fact Situation. (Elérhető: <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Fact+Situation>. Letöltés időpontja: 2024. augusztus 25.).
- Fleck Zoltán (2008): *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban*. Pallas Páholy - Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fleck Zoltán (2017): A kutatás elméleti háttere. In: Fleck Zoltán – Kiss Valéria – Tóth Fruzsina – Neumann László – Kenéz Anikó – Bajnok Dávid (szerk.): *A jogtudat narratív elemzése*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

- Gáspárdy László (1979): Konfliktushelyzetek a polgári jogi jogviszonyokban. In: *Gazdaság- és Jogtudomány. MTA IX. Osztályának közleményei (13)*. 1979/1-2. sz.
- Giddens, Anthony (2008): *Szociológia*. Második kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Horváth Barna (2004): *A jogelmélet vázlata*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő.
- Hunyady György – Berkics Mihály (szerk.) (2015): *A jog szociálpszichológiája. – A hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Könyvkiadó, Budapest.
- Jancsó György (1912): *A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Juhász József – Szőke István – Kovalovszky István (szerk.) (1992): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Kilencedik, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kengyel Miklós (2014): *A magyar polgári eljárásjog – Osiris Tankönyvek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kovács Marcel (1927): *A polgári perrendtartás magyarázata*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1966): *A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1976): *A jogszociológia alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (2002): *Jogszociológia*. Második kiadás. Vince Kiadó, Budapest.
- Kúria Pfv. 20205/2021/7.
- Kúria Pfv. 20364/2021/7.
- Lamm Vanda (főszerk.) (2009): *Jogi Lexikon*. Átdolgozott és bővített kiadás. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
- Lehman, Jeffrey – Phelps, Shirelle (2005): *West's encyclopedia of American Law*. Vol. 7. Thomson/Gale.114. (Elérhető: <https://indianpdf.com/wests-encyclopedia-of-american-law-volume-7/>. Letöltés ideje: 2024. január 25.).
- Lugosi József (2021): *A jogérvényesítés jogszociológiai aspektusai a polgári peres eljárásban*. PhD-disszertáció. ELTE, Budapest.
- Magyary Géza (1898): *A magyar polgári peres eljárás aaptanai (A perbeli cselekvények tana)*. Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Magyary Géza (1924): *Magyar polgári perjog*. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Franklin Társulat, Budapest.
- Márkus Dezső (szerk.) (1907): *Magyar Jogi Lexikon I-VI., VI. kötete, Pergátló kifogás – Zsupán*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Novák István (1966): *Kereset a polgári perben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Novák István (1974): *Beadványok a polgári perben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Országh László – Magay Tamás (2009): *Angol – magyar Nagyszótár és Magyar – angol Nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc (2011): Jog és Pszichológia. In: *Magyar Tudomány*. 2011/5. sz.
- Peschka Vilmos – Beck Mihály (Főszerk.) (1990): *Akadémiai Kislexikon II. L-Zs*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Plósz Sándor (1927): *Összegyűjtött dolgozatai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Pokol Béla (2002): *Jogszociológiai vizsgálódások*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Pszichológia kidolgozott tételek - Babes-Bolyai Tudományegyetem 2009 távoktatás: A tudat fogalma és funkciói. Módosult tudatállapotok. (Elérhető: <https://pszichologia.szeszterke.ro/a-tudat-fogalma-es-funkcioi-modosult-tudatallapotok>. Letöltés ideje: 2023. szeptember 08.).

- Róbert Péter – Fekete Balázs (2017): Ki ellen nyerne Ön meg egy pert? Attitűdök jogról, bizalomról rétegződési szempontból. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2017/1. sz.
- Rule 401. Test for Relevant Evidence | Federal Rules of Evidence | US Law | LII / Legal Information Institute. (Elérhető: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_401. Letöltés időpontja: 2024. augusztus 25.).
- Sárffy Andor (1946): *Magyar polgári perjog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Szilbereky Jenő – Névai László (szerk.) (1967): *A Polgári perrendtartás magyarázata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Torma Judit (2020): Jog, nyelv, pszichológia. A jog és nyelv kutatásának pszichológiai vetületei. In: *Magyar Jogi Nyelv*. 2020/1. sz.
- U1 A0S1: What is psychology? (Elérhető: https://www.oup.com.au/_data/assets/pdf_file/0031/58297/12_EDW_OP34_SB_03907_TXTC2_lowres.pdf. Letöltés ideje: 2023. szeptember 22.).
- Vinnai Edina (2012): Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások. Egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Visontai-Szabó Katalin (2017): A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*. Szeged.
- Wopera Zsuzsa (2024): Perindítás – XI. Fejezet. A 170. §- hoz fűzött magyarázat. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *Új jogtár Nagykommentár a Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*. Jogtár-formátumú kiadás.
- Zsitva Ágnes (2017): Perfelvételi szak - XII. Fejezet. Wopera Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest.

HORVÁTH ANETT

Közpolitikai kudarc és lakhatási válság – fogalmi keretek és alkalmazási lehetőségek – Ausztria és Magyarország

ABSTRACT

Understanding the concept of public policy failures and how to address them is key to the study of housing crises, as housing is a fundamental human right and a key economic determinant. Urbanisation, speculation in the real estate market and inadequate public policy responses all contribute to housing crises. The aim of this paper is to examine the nature of public policy failures in addressing housing crises through examples of how failures manifest themselves in housing policies.

Keywords: public policy failures ■ housing crisis ■ fundamental human rights
■ housing policies ■ housing prices ■ public policy measures

I. BEVEZETÉS

A közpolitikai kudarc fogalma a politikatudomány egyik központi, de egyben vitatott kategóriája. Noha a politikai döntéshozatal minden esetben komplex, többszereplős folyamat, a nem várt vagy kedvezőtlen eredményeket gyakran „kudarcként” azonosítják. Közpolitikai kudarc akkor áll fenn, amikor egy közpolitikai beavatkozás nem éri el kitűzött céljait, vagy akár ront a kiinduló állapotot. Bovens és ’t Hart meghatározása szerint^[1] kudarc akkor áll fenn, ha egy politika nem hatékony, nem eredményes, vagy nem legitim. A kudarc lehet teljes vagy részeredményekkel járó, valamint lehet percpionális, azaz a társadalom által kudarcnak értelmezett esemény.

A kudarcok típusai kapcsán McConnell három dimenziót különít el:^[2] politikai, program- és irányítási kudarcokat. A politikai kudarc akkor jelenik meg, ha a döntéshozó elveszti a támogatottságát, még ha maga

[1] Bovens – ’t Hart, 1996.

[2] Ld. McConnell, 2010.

a program sikeres is. A programkudarccal arra utal, hogy az alkalmazott eszköz nem alkalmas a probléma megoldására, míg az irányítási kudarc az implementáció hiányosságaiból fakad. A közpolitikai kudarc azonban nem mindig azonosítható egyes szereplők hibájaként. Kingdon szerint^[3] a politikaalkotás „szemetezláda”-modelljében a döntések alkalmi, sokszor nem racionális összefüggések eredményei. Ezért a kudarc gyakran strukturális problémák, intézményi érdekellentétek vagy hiányos visszacsatolási mechanizmusok következménye.^[4] A kudarc lehetőséget is teremt a tanulásra és a közpolitikai innovációra. Hall háromszintű tanulási modellt határoz meg:^[5] instrumentális, célszintű és paradigma-váltásos tanulást. Egy kudarc nyomán új eszközök, új célok, de akár teljesen új elvek is bekerülhetnek a döntéshozatali rendszerbe.

Egyes klasszikus kudarcok, mint az USA-ban bevezetett „No Child Left Behind” program^[6] vagy a brit poll tax bevezetése^[7] rávilágítottak a társadalmi legitimitás, a technikai implementáció és a politikai kommunikáció közti feszültségekre. Magyarországon a devizahitel-válság kezelése vagy a felsőoktatási reformkísérletek szintén elemezhetők a kudarc fogalma mentén.^[8] A közpolitikai kudarc elemzése kvalitatív és kvantitatív módszerekkel is végezhető. A narratív elemzések^[9] segítenek megérteni, hogyan konstruálódik a kudarc jelentése, míg az eredményességi mutatók kvantifikálása objektívabb képet adhat a teljesítésről. A közpolitikai kudarc nem pusztán hibaként, hanem a tanulás és adaptáció lehetőségeként is felfogható. A fogalom tudományos rendszerezése hozzájárulhat a hatékonyabb közpolitikai tervezéshez, a döntéshozatal átláthatóságához és a társadalmi felelősségvállalás erősítéséhez.

II. KÖZPOLITIKAI KUDARC ÉS LAKHATÁSI VÁLSÁGOK

A lakhatási válságok esetében a közpolitikai kudarcok gyakran akkor jelentkeznek, amikor a kormányzati intézkedések nem képesek megfelelően kezelni az ingatlanárak növekedését, a bérletlások hiányát és a lakhatási költségek emelkedését. Ezeket a válságokat gyakran kísérik társadalmi és gazdasági feszültségek, amelyek még tovább mélyítik a lakosság megélhetési problémáit. A lakhatás biztonsága a jóléti államok egyik legalapvetőbb célja. Az elmúlt évtizedekben azonban világszerte egyre több jel utal arra, hogy a kormányzatok nem, vagy csak rendkívül nehézkesen képesek hatékonyan kezelni a megfizethető lakha-

[3] Ld. Kingdon, 1995.

[4] Howlett – Ramesh – Perl, 2009.

[5] Ld. Hall, 1993.

[6] Erről bővebben ír DeBray, 2006.

[7] Erről ld. Butler – Adonis – Travers, 1994.

[8] Ld. Jenei – Mike, 2015.

[9] Lásd például: Roe, 1994.

táshoz való hozzáférés problémáját. A közpolitikai kudarcok – amikor a közpolitikai intézkedések nem érik el a céljaikat, vagy nem szolgálják a közérdeket – a lakhatási válság kulcstényezői közé tartoznak.^[10]

A lakhatási válság alatt jellemzően azokat a piaci és intézményi folyamatokat értjük, amelyek eredményeként a társadalom egyre nagyobb része nem képes biztonságos, fenntartható és megfizethető lakhatáshoz jutni.^[11] A közpolitikai kudarc e területen különösen akkor jelentkezik, amikor:

- a lakásárak és bérleti díjak elszakadnak a jövedelmi szinttől;
- a szociális bérlakás-állomány elégtelen, vagy csökken;
- a szabályozás ösztönzi a spekulációt, például rövid távú bérbeadás révén (pl. Airbnb); vagy
- a támogatási rendszerek torzítják a piacot, és nem jutnak el a leginkább rászorulókhhoz.

A lakhatási válság a modern társadalmak egyik legnagyobb kihívása, és Magyarország sem mentes ettől. Az alacsony jövedelmű háztartások, az egyre emelkedő ingatlanárak, a lakásbérleti piac szabályozatlansága és az alacsony kínálat olyan problémák, amelyek az ország lakosságának jelentős részét érintik. A lakhatás biztosítása alapvető emberi jog, és közpolitikai szempontból elengedhetetlen a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, valamint a gazdaság stabilitásának fenntartása.

III. A LAKHATÁSI VÁLSÁG OKAI ÉS HATÁSAI MAGYARORSZÁGON

Az egyik legfontosabb tényező, amely hozzájárul a magyar lakhatási válsághoz, az az ingatlanpiac folyamatos drágulása. Az ingatlanárak az elmúlt két évben jelentős mértékben emelkedtek, miközben a jövedelmek nem követték ezt az ütemet. A 2008-as gazdasági válság után ugyan kisebb mértékű korrekció volt megfigyelhető, de az ingatlanpiaci buborék 2015 környékén újra felfúvódott, és azóta is folyamatosan emelkednek az árak. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) 2020-as adatai szerint a lakásárak átlagosan 40%-kal nőttek a 2015 és 2020 közötti időszakban.

A túlkínálat, az új lakások alacsony száma és a magas kereslet kombinációja kedvezőtlen piaci környezetet teremtett, amely a közép- és alacsony jövedelmű rétegek számára is elérhetlenné tette a vásárlást, nem beszélve a szegényebb rétegekről, akik számára a lakások bérlete is gyakran túl drága. A bérleti piac különösen azok számára jelent problémát, akik nem rendelkeznek elég tőkével ahhoz, hogy lakást vásároljanak. A piacon uralkodó magas árak, a nem megfelelően szabályozott bérleti viszonyok és a bérlők jogainak gyenge védelme tovább súlyosbítja a helyzetet. Az

[10] Erről bővebben: McConnell, 2010, illetve Bovens – 't Hart, 1996.

[11] Ld. Scanlon – Whitehead – Arrigoitia, 2015.

elmúlt években tapasztalt trendek azt mutatják, hogy a bérleti díjak különösen a fővárosban és a nagyvárosokban emelkedtek drámaian. A bérlők gyakran nem rendelkeznek stabil szerződésekkel és a lakásokat gyakran nem megfelelő állapotban adják bérbe, ami szintén hozzájárul a lakhatási bizonytalanság növekedéséhez. A lakhatási válság nemcsak gazdasági, hanem társadalmi problémává is vált. A magas lakásárak és bérleti díjak különösen a fiatalokat, a középosztályt és a szegénységben élőket érintik hátrányosan. A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével párhuzamosan egyre több ember kényszerül arra, hogy a lakhatásért túlzott terhet vállaljon, vagy egyáltalán ne tudjon lakást találni. A problémát tovább súlyosbítja a szegregáció, amely a lakások piaci viszonyain keresztül jelenik meg: a gazdagok egyre inkább a belvárosok környékén élnek, míg a szegényebbek periférikus területeken, gyakran a nagyobb hátrányos helyzetű településeken.

IV. A KÖZPOLITIKAI VÁLASZOK ÉS INTÉZKEDÉSEK

A magyar kormány az utóbbi években több intézkedést is hozott a lakhatási problémák enyhítése érdekében. Az egyik legismertebb intézkedés a CSOK (Családi Otthontermelési Kedvezmény) program, amely lehetővé teszi a családok számára, hogy kedvezményes hitelkeretből vásároljanak ingatlant. A CSOK különösen a gyermekes családokat célozza, és részben sikeres volt a szándékolt célok elérésében, mivel több ezer új lakás épült a program hatására.

A kormány ezen kívül bevezetett olyan intézkedéseket is, mint az új építendő lakások áfájának csökkentése, a lakásépítési kedvezmények és a rezsicsökkentés, melyek célja, hogy a lakhatás költségeit a középosztály számára is elérhetőbbé tegyék. Azonban, bár az ilyen intézkedések bizonyos rétegek számára enyhíthetik a terheket, a programok nem oldják meg a strukturális problémákat. A lakhatási válság valódi okait, mint például a bérleti piac szabályozatlansága, az alacsony kínálat, a túlságosan magas ingatlanárak és a jövedelmi egyenlőtlenségek, nem sikerült átfogó módon kezelni. A kudarnak számos oka van: a lakásépítések üteme és száma nem volt elegendő ahhoz, hogy lépést tartson a kereslettel. A közpolitikai intézkedések nem voltak elég széleskörűek ahhoz, hogy az alacsonyabb jövedelmű rétegeket is elérjék. A lakásbérleti piacot továbbra is nagymértékben a piaci viszonyok határozzák meg, ami lehetőséget ad a spekulációra és az árak mesterséges emelkedésére.

V. ALTERNATÍV MEGOLDÁSOK ÉS JÖVŐBELI LEHETŐSÉGEK

A lakhatási válság valódi kezeléséhez hosszú távú, fenntartható közpolitikai válaszokra van szükség. Ehhez elengedhetetlen a lakásbérleti piac szabályozá-

sának szigorítása, a megfizethető lakások építésének ösztönzése és a szociális bérlakások számának növelése. Emellett fontos a környezeti és fenntarthatósági szempontok beépítése az ingatlanfejlesztési projektekbe, hogy az új lakások ne csak gazdaságilag, hanem környezetileg is fenntarthatóak legyenek. A magyar lakhatási válság komplex társadalmi és gazdasági probléma, amely a közpolitikai ciklus különböző szakaszaiban jelenik meg. A válság megoldása érdekében a kormányzati intézkedéseknek átfogóbbnak és célzottabbnak kell lenniük, figyelembe véve a jövedelmi különbségeket és a lakhatás különböző aspektusait. A megfelelő közpolitikai válaszok nélkül a lakhatási válság hosszú távon is tovább súlyosbodhat, és újabb társadalmi feszültségeket okozhat.

VI. BUDAPEST ÉS GYŐR ESETTANULMÁNYAI

A lakhatás mint alapvető emberi jog, valamint a megfelelő életkörülmények biztosítása minden modern állam szociálpolitikai kötelezettségei közé tartozik. Az elmúlt évtizedekben azonban mind Európában, mind Magyarországon egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a lakhatási közpolitikák nem minden esetben tudják hatékonyan kezelni a piaci feszültségeket és a társadalmi egyenlőtlenségeket és mindezt illusztrálják Budapest, Bécs és Győr városok lakáspiaci helyzetei.

VII. A LAKHATÁSI PROBLÉMÁK TERMÉSZETE

A lakáspiac sajátosságai – mint az alacsony rugalmasság, a magas belépési költségek és az időbeli torzulások – könnyen vezethetnek a kereslet és kínálat tartós eltérésehez. Ha ehhez hozzáadjuk az urbanizáció ütemének megnövekedését és a befektetési célú lakásvásárlást, akkor a piaci kudarc mellett a közpolitikai kudarc is könnyen felerősödik.^[12] Budapest az elmúlt évtizedben jelentős lakáspiaci változásokon ment keresztül. A lakásárak és bérleti díjak meredek emelkedése^[13] főként a turizmus és az Airbnb-hez hasonló platformok elterjedésének köszönhető. Ezzel párhuzamosan az önkormányzati bérlakás-állomány csökkenése és az állami bérlakásprogramok hiánya egyre nagyobb terheket rótt az alacsony és közepes jövedelmű csoportokra. A fővárosban a bérleti szektor deregulálása, valamint a lakáspiac spekulatív jellege szintén fokozta a közpolitikai kudarc jeleit. Győr az Audi-gyár társadalmi és gazdasági hatásának köszönhetően jelentős növekedésen ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Ez azonban lakhatási feszültségeket is eredményezett, mivel a megnövekedett keresletre a lakáspiac nem tudott időben reagálni. A helyi önkormányzat nem rendelkezik

[12] Erről bővebben: Scanlon – Whitehead – Arrigoitia, 2015.

[13] Ld. a KSH 2023-as jelentését.

jelentős eszköztárral a bérlakás-kínálat bővítésére, így a középosztály számára is egyre nehezebben elérhető a megfizethető lakhatás. A piaci kudarc mellett itt is megfigyelhető a közpolitikai reagálás lassúsága és eszköztelensége.

A lakhatási közpolitikai kudarcok gyakran nem technikai, hanem politikai eredetűek. Az elitérdekek, a lobbitevékenységek és a hosszútávú tervezés hiánya mind hozzájárulnak a nem megfelelő beavatkozásokhoz.^[14] Bécs esetében látható, hogy a politikai akarat és az intézményi kapacitás megléte jelentősen csökkentheti a közpolitikai kudarc esélyét. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a lakáspiac szabályozása, a szociális bérlakás-rendszerek megerősítése és az átlátható és inkluzív tervezés csökkentheti a közpolitikai kudarcok mélységét. Magyarországon a decentralizált, de koordinált lakáspolitikákra, valamint a lakáspiaci adatgyűjtés és elemzés megerősítésére van szükség. A lakhatási közpolitikai kudarcok komplex, többszintű problémát jelentenek, amelyek struktúrális, politikai és gazdasági komponensei egyaránt jelentősek. Budapest, Bécs és Győr példái szemléltetik, hogy a különböző városok miként küzdenek meg e kihívásokkal, s hogyan határozza meg az intézményi struktúra, a politikai akarat és a társadalmi támogatás a lakhatás területén elért eredményeket.

VIII. KOMPARATÍV ELEMZÉS

Budapesten és Győrben is megfigyelhetőek azok a jelenségek, amelyek a közpolitikai kudarcok tipikus esetei. A lakhatási válságok mindkét városban a következő tényezők hatására alakultak ki:

- Ingatlanpiaci spekuláció: A lakások ára folyamatosan emelkedik, és ezzel párhuzamosan a bérleti díjak is megugrottak, különösen a fiatalok és alacsony jövedelműek számára. A piacon való spekuláció, például az Airbnb rövid távú bérbeadása, még inkább csökkent a hosszú távú bérlet lehetőségét.
- Szociális lakások hiánya: Bár mindkét városban vannak próbálkozások a szociális lakásállomány növelésére, a kormányzati és önkormányzati intézkedések nem bizonyultak elegendőnek. A lakásépítési programok és az állami támogatások nem tartották lépést az ingatlanpiac dinamikájával.
- Bérlakás-piaci reformok: A bérlakás-piaci reformok gyakran csak korlátozott eredményeket hoztak. Az ingatlanpiaci változások gyorsabb üteme, mint a közpolitikai válaszok, tovább súlyosbította a helyzetet. A kormányzati válaszok, mint például a bérleti díjak szabályozása, nem bizonyultak elég hatékonynak. A fenti tényezők miatt Budapest és Győr esetében a lakhatási válságok nemcsak a lakások elérhetőségére, hanem

[14] Erről ír részletesen: Hall, 1993.

azok fenntartásának költségeire is negatívan hatottak. A közpolitikai válaszok tehát a kudarc jeleit mutatják, mivel nem sikerült tartós megoldásokat kínálni a problémákra.

IX. A BÉCSI LAKÁSPOLITIKA MODELLJE

Bécs lakáspolitikája világszerte ismert, mint a szociális lakásellátás és az elérhető bérlakások etalonja. A „Red Vienna” (Vörös Bécs) időszaka óta fennálló, szocialista ihletésű lakáspolitikai gyakorlat a mai napig meghatározza a város strukturális lakáspiaci jellemzőit. A bécsi lakáspolitikai gyökerei az 1920-as évekbe nyúlnak vissza, amikor a Vörös Bécs időszakában a szociáldemokrata vezetésű város átfogó lakásépítési programot indított. Ebben az időszakban több mint 60 ezer önkormányzati lakás (Gemeindewohnung) épült, amelyek máig meghatározó részét képezik a bécsi lakásállománynak. E korai programok jellemzője volt az integrált várostervezés, a közösségfejlesztés és a lakhatás szociális jellege.

A mai bécsi lakáspolitikai kettős rendszeren alapul: egyrészt az önkormányzati tulajdonú lakásokon, másrészt az államilag támogatott non-profit lakásépítő egyesületeken keresztül.^[15] A lakástámogatások állami és tartományi szinten oszlanak meg, ahol a finanszírozási rendszer kombinálja a pénzügyi támogatásokat, alacsony kamatozású hiteleket és szigorú bérleti szabályozást. Bécs lakáspiacán a lakosság közel 60%-a nem a szabadpiacon, hanem valamilyen formájú szociális bérlakásban él.^[16] A bérleti piac szigorúan szabályozott, a bérlők védelme kiemelt szempont, és a lakáspiac spekulatív működését korlátozzák. A szabályozás stabilitást biztosít mind a lakók, mind a fejlesztők számára, miközben az állami és non-profit szektor dominanciája alacsonyan tartja az árakat. Több tanulmány is rámutatott arra, hogy a bécsi modell egyedülálló a neoliberais urbanizmus kontextusában.^[17] Míg Nyugat-Európa sok városában csökkent a szociális bérlakások aránya, addig Bécsben ez a tendencia nem érvényesült. A lakás nem kizárólagos piaci terméként, hanem közjóléti szolgáltatásként jelenik meg. Bár a bécsi modell működőképesnek bizonyult, az utóbbi években növekvő kihívásokkal néz szembe. A lakásépítés finanszírozása egyre nehezebbé válik a magas építési költségek és a gazdasági nyomások miatt. Emellett a bevándorlás és a népességnövekedés miatt egyre több lakásra van szükség, ami teret adhat a piaci szereplők erősödésének is. A kritikák szerint a modell fenntarthatósága megköveteli a folyamatos politikai elhivatottságot és az intézményi rugalmasságot. A bécsi lakáspolitikai tanulsága, hogy a hosszútávú állami elhivatottság, az intézményi stabilitás és a lakhatás közjóléti megközelítése kulcsfontosságú

[15] A témával kapcsolatban ld. még: Amann – Mundt, 2005.

[16] Erről bővebben: Kadi – Musterd, 2015.

[17] Ld. például: Scanlon – Whitehead – Arrigoitia, 2015.

a megfizethető és inkluzív városfejlődéshez. Még ha a modell teljes mértékben nem is adaptálható más kontextusokban, alapelvei – mint a bérleti piac szabályozása, az átlátható finanszírozás és az integrált várospolitikai – iránymutatásként szolgálhatnak más városok számára is.

X. KÖVETKEZTETÉSEK

A közpolitikai kudarcok és a lakhatási válságok elemzése során világosan látszik, hogy a lakhatási problémák kezelése összetett és hosszú távú megoldásokat igényel. A közpolitikai kudarcok – különösen a piaci alapú megközelítések és a szociális lakásépítési programok elhanyagolása – nemcsak gazdasági, hanem társadalmi problémákat is generálnak. A jövőben az olyan közpolitikai válaszok, amelyek integrálják a szociális lakások építését, a bérleti piac szabályozását és a megfizethető lakhatás elősegítését, képesek lehetnek hatékonyabban kezelni a lakhatási válságokat.

IRODALOM

- Amann, Wolfgang – Mundt, Alexis (2005): The Austrian system of social housing finance. In: *European Journal of Housing Policy*. 5(1).
- Bovens, Mark – 't Hart, Paul (1996): *Understanding policy fiascoes*. Transaction Publishers, New Jersey, USA.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351293242-1>.
- Bovens, Mark – 't Hart, Paul (2016): *Understanding policy fiascoes*. Routledge, Oxfordshire, England, UK.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351293242-1>.
- Butler, David – Adonis, Andrew – Travers, Tony (1994): *Failure in British government: The politics of the poll tax*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.2307/1410591>.
- DeBray, Elizabeth H. (2006): *Politics, ideology and education: Federal policy during the Clinton and Bush administrations*. Teachers College Press, New York, USA.
- Hall, Peter A. (1993): Policy paradigms, social learning and the state. In: *Comparative Politics*. 25(3).
DOI: <https://doi.org/10.2307/422246>.
- Howlett, Michael – Ramesh, M. – Perl, Anthony (2009): *Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.5860/choice.33-5970>.
- Kadi, Justin – Musterd, Sako (2015): Housing for the poor in a neo-liberalising just city: Still affordable, but increasingly inaccessible. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 106(3).
DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/tesg.12101>.
- Kingdon, John W. (1995): *Agendas, alternatives, and public policies*. HarperCollins, New York, USA.
DOI: <https://doi.org/10.3886/icpsr28024.v1>.

- KSH: Lakáspiaci adatok. (Elérhető: <https://www.ksh.hu/>. Letöltés ideje: 2024.02.26.).
- McConnell, Allan (2010): Policy success, policy failure and grey areas in-between. In: *Journal of Public Policy*. 30(3). DOI: <https://doi.org/10.1017/s0143814x10000152>.
- Peters, B. Guy (ed.) (2015): *Advanced Introduction to Public Policy*. Edward Elgar, Gloucestershire, UK.
- Roe, Emery (1994): *Narrative policy analysis: Theory and practice*. Duke University Press, Durham, USA. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780822381891>.
- Scanlon, Kathleen – Whitehead, Christine – Arrigoitia, Melissa Fernández (2015): *Social housing in Europe*. John Wiley & Sons.

Szerényi Gábor grafikája

- FEKETE ORSOLYA

egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék
A Szegedi Tudományegyetemen az Európa-jogi szakirányú képzés követelményeit is teljesítve, 2003-ban szerzett jogi diplomát. 2004–2018 között, majd 2022-től a Szegedi Tudományegyetem, 2023-tól a Nemzeti Közszerológati Egyetem oktatója, 2007 óta egyéni ügyvéd. Fő kutatási területei: fogyasztóvédelmi jog, közigazgatási eljárásjog, alternatív vitarendezés. PhD-fokozatot 2011-ben szerzett.

Fekete.Orsolya@uni.nke.hu

- GAÁL MARIANN

bírósági titkár, Győri Ítéltábla

A polgári jog mellett elkötelezett bírósági titkárként hosszú évek óta dolgozik a Győri Ítéltábla gazdasági, illetve polgári ügyszakban ítélező tanácsai mellett. Érdemi, határozatelőkészítési és határozattervezet-készítési tevékenységet végez. Számos gazdasági jogi peres és peren kívüli, felszámolási ügyben, továbbá személyiségi jogok megsértésének megállapítására, sérelemdíj, kártérítés megfizetésére irányuló ügyben dolgozott. Alternatív vitarendező, közvetítői szakjogász szakképzettséget szerzett a Széchenyi István Egyetemen, mely az alternatív vitarendezési módok, azon belül is a választottbírói eljárás felé irányította figyelmét.

dr.gaal.mariann@gmail.com

- HORVÁTH ANETT

egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék
A Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának Kormányzástani és Közpolitikai Tanszékén tanít. 2013 óta az ACTA HUMANA – Emberi Jogi Közlemények periodika szerkesztője. Főbb kutatási területek: pártfinanszírozás, politikai eszmeáramlatok posztmodern értelmezése.

horvath.anett@uni-nke.hu

- LENKOVICS BARNABÁS

Professor emeritus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Jogi diplomáját az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerezte, 1974-ben. A Polgári Jogi Tanszéken ettől kezdve az egyetemi ranglétra fokait végigjárva folyamatosan oktatott, 2000-ben professzori kinevezést kapott. Kandidátusi disszertációját 1991-ben védte meg „Tulajdonjogi rendszerváltozás” címmel. A győri polgári jogi oktatás megszervezője, 1996 és 2015 között a Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék vezetője. 2001 és 2007 között az állampolgári jogok országgyűlési biztosa tisztséget töltötte be, 2007-ben pedig az Ország-

gyűlés alkotmánybíróvá választotta, 2014 és 2016 között az Alkotmánybíróság elnöke volt. Munkájának elismeréseként 1994-ben Trefort Ágoston-emlékéremben, 2017-ben Deák Ferenc Díjban részesült. 2017-ben a Magyar Érdemrend nagykeresztje kitüntetést kapott a több évtizedes munkásságának elismeréseként. Kutatási területe a magánjog széles spektrumát lefedi, de ezen belül is kiemelt szerepet tölt be a tulajdon és a család vizsgálata. lenkovics@mkab.hu

- LUGOSI JÓZSEF

címzetes törvényszéki bíró, Esztergomi Járásbíróság egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar

A bírósági szervezetben elsőfokú polgári ügyszakos bíróként a polgári jog tárgykörébe tartozó valamennyi típusú ügy tárgyalásával foglalkozik. Az egyetemi oktatásban (2023-tól egyetemi adjunktusként) többek között jogi és EU-alapismeretek, állampolgári és családjogi ismeretek, szociális jog, közigazgatási, munka- és társadalombiztosítási jog tantárgyak oktatása a feladata. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2022-ben szerzett PhD fokozatot, PhD-disszertációjának címe: „A jogérvényesítés jogszociológiai aspektusai a polgári peres eljárásban”. Fő kutatási területe a polgári eljárás-jog és a jogszociológia területére esik, több olyan kutatási téma is intenzíven érdekli, amelyet a PhD-disszertációja érintett, de annak keretei között nem volt lehetőség azok kifejtésére. Emellett különösen érdeklődik a következő témák iránt: a jog és a társadalom kapcsolata, a jog funkciói és azok érvényesülése, a jogalkotás és a bírósági (közigazgatási) jogalkalmazás kérdésköre, a joghoz jutás kérdései, a polgári peres eljárás szerkezete, peres felek helyzete a polgári peres eljárásban, az eljárási jogintézmények dogmatikai szempontú illeszkedése, kompatibilitása a polgári eljárásjog jogpolitikai koncepciójához, Magyarország Alaptörvényéhez és a jogrendszer egészéhez. drlugosijozsef@gmail.com

- M. TAKÁCS PÉTER

PhD-hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola

A Nemzeti Közszerológati Egyetem doktorandusza. Fő kutatási területe: Az államtudomány és politikatudomány határterületei a XX. századi államelméleti gondolkodásban, különös tekintettel Polányi Mihály államtudománya, politikai filozófiája és modern államelméleti recepciókutatása. eltetaki@vipmail.hu

- NAGY GUSZTÁV

főtanácsadó, Alkotmánybíróság

Jogi diplomáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerezte, ahol később a kodifikátor szakjogász képzést is elvégezte. 2008-tól 2011-ig a Független Rendészeti Panasztestületnél dolgozott tanácsadóként, 2011-

től pedig az Alkotmánybíróságon tanácsadó, majd főtanácsadó. Munkája mellett doktori tanulmányokat folytatott az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolában, valamint megbízott oktatóként tanított alkotmányjogot és közigazgatási jogot. 2020-ban a Harvard Law School-on LL.M. fokozatot szerzett. Fulbright-, Rosztoczy-, valamint Lábady Tamás (AB)-ösztöndíjas. A Harvard Club of Hungary elnökségi tagja. Kutatási területeihez tartozott korábban egy új alkotmány szükségességének a kérdése, valamint a gazdasági alkotmányosság, jelenleg pedig az Alkotmánybíróság működése és az alapjogi tesztek.

gnagy@llm20.law.harvard.edu

- NÉHER DÓRA

ügyészszégi fogalmazó, Budapesti IX. Kerületi Ügyészség.

A győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán szerzett summa cum laude minősítésű jogi diplomát, 2023-ban. Az egyetemi tanulmányai során a Batthyány Lajos Szakkollégium tagja, valamint a Bűnügyi Tudományok Tanszék demonstrátora volt. 2022-ben, az Országos Büntetőjogi Perbeszédversenyen I. helyezést ért el vádbeszéd kategóriában. 2023. szeptember 1. napjától a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója. Kutatása középpontjában a modern anyagi büntetőjog új kriminálpolitikai irányzatai állnak, különös figyelmet fordítva a szimbolikus büntetőjogra, az ellenség-büntetőjogra, valamint az exkluzív kriminálpolitikára. A XXVII. Tavasz Szél Konferencián III. helyezést ért el a „Közjog” szekcióban „A szimbolikus büntetőjog mint kriminálpolitikai tendencia Magyarországon” című előadásával.

neherdora96@gmail.com

- NÉMETH RICHÁRD

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar, Informatika Tanszék

PhD-hallgató, SZE Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola

A GIVK Kari Tanács és a Tudományági Doktori Tanács tagja, a Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Gazdaságinformatikai, Kutatási és Oktatási Fórumának elnökségi tagja, a Doktorandusz Önkormányzat alelnöke, valamint a Doktoranduszok Országos Szövetségének rendes tagja. Az Informatika Tanszéken tanít, emellett szakmentorként, hallgatói kapcsolattartóként, felvételi referensként és nemzetközi kapcsolattartóként tevékenykedik. 2020-tól a Jog–Állam–Politika olvasószerkesztője, emellett szerkesztője a Smartlaw Research Group jogi-informatikai kutatócsoport kiadványainak. IT-biztonsági szakértőként malware-elemzések készítésével foglalkozik. Kutatási tevékenységének központi eleme a dezinformáció és közösségi médiák vizsgálata mellett a vállalati kiberbiztonság és a kibertér-sebezhetőségek, de jelent meg írása adatvizualizáció, additív gyártástechnológiák és gamifikáció témakörökben is. Kutatásai révén számos különdíjat és ösztöndíjat nyert, jelenleg az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program és a Magyar Telekom PhD-ösztöndíjasa. Doktori disszertációját írja a közösségimédia-platformokon egyre nagyobb teret kapó dezinformáció és manipuláció témakörében.

nemeth.richard@ga.sze.hu

- NIKULA ISTVÁN

jogi szakértő

Az Országgyűlés Hivatalának jogi szakértője, gazdasági és költségvetési szabályozási kérdések mellett parlamenti joggal és választási eljárással foglalkozik. Jogi diplomáját 2014-ben, majd adójogi szakjogász (LL.M.) szakképzettségét 2019-ben szerezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Jogi szakvizsgáit 2020-ban tette le. Jelenleg doktori tanulmányokat folytat az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában, témája a különadók helye az adórendszerben. Fő kutatási területe az adójog, adójog- és gazdaságtörténet.

nikula.istvan@gmail.com

- PARDAVI LÁSZLÓ

egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudomány Kar, Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék

A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudomány Karának egyetemi docense, a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszéken tanít. Phd-fokozatát 2015-ben szerezte. 1991 óta az Egyetem, illetve jogelődje oktatója. Pénzügyi jog és kapcsolódó jogterületek (Nemzetközi pénzügyi jog, Nemzetközi vámjog) oktatásával foglalkozik, 1994 óta egyéni ügyvédként is tevékenykedik. Fő kutatási területei: Nemzetközi pénzügyi jog, azon belül vámjog, forgalmi adók.

pardavi@sze.hu

- PATYI ANDRÁS

prorektor

a Közigazgatástudományi Doktori Iskola vezetője (Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar)

egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék
alkotmánybíró (Alkotmánybíróság)

Állam- és jogtudományi oklevelét a szegedi József Attila Tudományegyetemen (a mai SZTE-n) szerezte 1993-ban, 1996-ban tett jogi szakvizsgát. Jogászként dolgozott az Alkotmánybíróság Hivatalában, jegyző volt Budapest XII. kerület Hegyvidék önkormányzatában, legfelsőbb bírósági bíró, az NKE alapító rektora, majd újra kúriai bíró, tanácselnök, végül a Kúria elnökhelyettese, 2023 óta alkotmánybíró. A kezdeti állam- és jogtörténeti kutatásai után a közigazgatástudomány felé fordult, fő kutatási területe a közigazgatás jogszerűsége. A Pécsi Tudományegyetemen szerzett PhD fokozatot 2002-ben, a győri Széchenyi István Egyetemen habilitált 2011-ben, az NKE tiszteletbeli doktora.

patyi.andras@uni-nke.hu

- PÁLFAY SZILÁRD

bíró, Győri Törvényszék

Bíró, a Győri Törvényszéken az államigazgatás által érintett szinte valamennyi jogterületen, egyebek között kisajátítási, gyámhatósági, építésfelügyeleti, agrár-közigazgatási, ingatlan-nyilvántartási, adó, oktatási, rendészeti és földforgalmi ügyekben jár el. 2001-ben, cum laude minősítéssel végzett a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, jogi szakvizsgát 2005-ben szerzett. 2001-től kezdődően a Győri Kommunális Szolgáltató Kft. jogi osztályvezetője, 2003-tól a jogi osztály vezetője, majd jogtanácsosa, 2008-tól humánpolitikai divízióvezetője, 2009-től pedig munkaügyi főosztályvezetője. A GYŐR-SZOL Zrt. létrejöttét követően, 2010-től 2015-ig a részvénytársaság jogtanácsosa, valamint követeléskezelési és integrált irányítási osztályvezetője. A jogtanácsosi, illetve bírósági munkával töltött két és fél évtized alatt közbeszerzési referensi, adatkezelési megbízotti és mérlegképes könyvelői végzettséget szerzett. További tanulmányai során 2015-ben gazdasági büntető jogi szakjogász, 2017-ben végrehajtási jogi szakjogász, majd 2018-ban fiatalok szakjogásza oklevelet vehetett át. A Széchenyi István Egyetemen az Igazságügyi igazgatás szakon 2016. óta a „Határozatszerkesztés civilisztikai ügyekben”, valamint a „Végrehajtói szervezet, eljárás és ügyvitel” elnevezésű tárgyak oktatója. 2022-től kezdődően a jogi kar végzős évfolyamában agrárjogi gyakorlatot tart. 2025-től kezdődően az agrárjogi szakjogász képzésben az agrártámogatások témakör felelőse. A Doktori Iskolába 2021-ben jelentkezett, témavezetője dr. Horváth Gergely egyetemi docens. Kutatási témája az agrártámogatási jog. Nyilvános vitára benyújtott értekezésének célja, hogy az agrárjogi szakirodalom, a hazai és az európai uniós jogszabályok, a gazdálkodó szervezeteknél, a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási szerveknél kialakult gyakorlat, valamint bíróságokon összegyűlt esetjog feldolgozásával átfogó képet adjon az állami támogatások jogának e kivételesen összetett típusáról, az agrártámogatás hazai rendszeréről és az agrártámogatási jog bírói esetjogáról.

szilard.palfay.dr@gmail.com

- POLLÁK KITTI

egyetemi docens, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék)
főtanácsadó (Kúria)

A Szegedi Tudományegyetemen 2012-ben jogász, 2014-ben jogász-közgazdász diplomát szerzett. Ezzel egyidejűleg francia nyelvű Európai Unió joga mesterdiplomát kapott a Lyoni Egyetemtől. 2015-től a Nemzeti Közzolgálati Egyetem oktatója, 2019 óta a Kúrián főtanácsadó. Fő kutatási területei: a közigazgatási eljárásjog, az Európai Unió és Franciaország közigazgatási eljárásjoga. Tudományos fokozatát (PhD) 2019-ben szerezte. Számos nemzetközi konferencián adott elő, több kutatói és oktatói ösztöndíjat (Campus Hungary, Concha Győző Doktori Program, ERASMUS+, etc.) is nyert.

Pollak.Kitti@uni-nke.hu

• SZABÓ LÍVIA

vállalati jogász, Audi Hungaria Zrt.

A szerző az AUDI HUNGARIA Zrt. vállalati jogászaként dolgozik közel négy éve. A győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Karán végzett 2021-ben, jogász szakon, summa cum laude minősítéssel, Pro Auditoribus kitüntetéssel. Diplomájának megszerzését követően sikeresen felvételt nyert a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolába, mely keretében a Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszéken folytatja doktori tanulmányait. Kutatásának fókuszában a fogyasztóvédelmi jogi kihívások a digitális technológiák tükrében témakör áll, különös tekintettel a hibás teljesítés jogintézményére. Doktori kutatási témájának egy részletével a XXVII. Tavaszi Szél (Doktorandusz) Konferencián munka-, verseny- és fogyasztóvédelmi jog szekcióban országos I. helyezést ért el 2024 májusában, Budapesten. A 2023-ban megrendezésre került Pályakezdő Jogász Verseny – BÜK Jogtanácsosi Konferencián adatvédelmi jogi témában országos II. helyezést ért el. Doktori hallgatóként társkonzulensként készített fel egy hallgatót a XXXVI. OTDK-ra, ahol a versenyző dolgozatával országos I. helyezést ért el. Livia joghallgatói egyetemi évei alatt valamennyi lehetséges félévben elnyerte az Igazságügyi Minisztérium Kiválósági Jogászösztöndíját, úgyszintén minden évben elnyerte a Köztársasági Ösztöndíjat. Korábban évfolyamelső volt, országos perbeszédversenyeken ért el dobogós helyezéseket (polgári jog, büntetőjog, munkajog területeken), a Batthyány Lajos Szakkollégium főtítkára, az ELSA tisztségviselője is volt. szabolivia757@gmail.com

• SZABÓ ZSOLT

jogász, egyetemi docens

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának docense. Oktatói tevékenysége mellett a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán működő Parlamenti Kutatások Központjának kutatója. Alapító szerkesztője a Parlamenti Szemlének és az International Journal of Parliamentary Studies-nak. Fő kutatási területe az összehasonlító alkotmányjog, parlamenti jog, jogalkotástan. szabo.zsolt@kre.hu

• SZERÉNYI GÁBOR

grafikus

Első rajzait a Nagy László képszerkesztette Élet és Irodalom közölte 1977-től. Az évtizedek során több mint száz lapban - köztük a Magyar Nemzetben, az Országútban, a Jog Állam Politikában - jelentek meg rajzai, írásai. A rendszerváltás után szerkesztő-riporterként dolgozott a Magyar Televízióknak, emellett számos lapnak írt és készített illusztrációkat külsősként. Évek óta a budapesti Belváros tárcaírója, írásaiban szűkebb pátri-

ája emlékeit igyekszik megjeleníteni. Alapító tagja a Kortárs Karikaturisták és Szatirikusok (KOKSZ) Műhelyének, amely egyben a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének szatirikus szakosztálya. Csoportos kiállítások mellett eddig 39 egyéni tárlata volt, egyebek között a szentendrei Vajda Lajos Pincestudióban (2000), a Godot Galériában Orosz Istvánval (1999), a franciaországi Fernand Léger Kulturális Központban (2014), a svédországi Lund Egyetemén (2016), a Duna Palotában (2021). 1976 óta 89 csoportos tárlaton mutatta be munkáit, pl. Vigadó Galéria, Petőfi Irodalmi Múzeum, Római Magyar Akadémia, Bécsi Collegium Hungaricum, Vaszary Képtár, Kovásznai Kádár László Képtár, Múcsarnok, REÖK Palota, MANK Galéria. Gazdag pályája során számos díjjal tüntették ki, úgy mint Az év legjobb sajtókarikatúrája – Kétfilléres díj, 2015. Magyar Érdemrend Lovagkeresztje – 2018. Pro- Civibus díj, a Belváros-Lipótváros Önkormányzatától, 2021. Országos Petőfi Társaság díja – Petőfi a képzőművészetben pályázaton – 2022. Munkácsy Mihály-díj – 2024.

- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék

Filozófus, klasszika-filológus, a Jog-Állam-Politika folyóirat vezető szerkesztője, habilitált egyetemi docens. Az antik filozófia története mellett további kutatási témái a modern embert érintő etikai kihívások okozta dilemmák értelmezése, ezen belül elsősorban a humánreprodukciós eljárások és az embrióetika kérdései. Az elmúlt időszakban a 20. századi magyar politikatörténettel, elsősorban Bibó István örökségével is foglalkozott, számos publikációja jelent meg e tárgy körben, társ szerzőként Kukorelli Istvánval. Társadalmi vitát váltott ki 2020-as nyílt levele, amelyet Veres András győri megyéspüspökhöz írt, aki több nyilatkozatában elutasítóan nyilatkozott a lombik eljárásról. A vitát követően Lovász László Gáborral közösen írt tanulmányában a lombik eljárás vallás erkölcsi problémájának elemzésével foglalkozott, melynek eredményeként a félreértések tisztázásra kerültek, e gyógyászati eljárás erős társadalmi támogatottsága továbbra is tapasztalható. Több mint húsz éve oktat filozófiát, etikát és latin nyelvet joghallgatók számára. Számos publikációja és több önálló kötete van. 2023-ban harmadik önálló kötete jelent meg *Miről beszélünk*, amikor a görögökről beszélünk. Tanulmányok az athéni demokráciáról, filozófiáról, boldogságról címmel a Gondolat kiadónál.

szoboszl@sze.hu

Affiliációhoz (Kötelező elem!)

Lapunk hasábjain külön rovatban mutatjuk be az aktuális szám szerzőit. Ehhez mindenkitől szeretnénk kérni egy rövid bemutatkozást. A bemutatkozást összefüggő mondatokban, E/3 személyben kérnénk, ami elsősorban az alábbiakat foglalja magában:

- Jelenlegi munkahely és beosztás (esetleg: aktuálisan mivel foglalkozik)
- Egyetemi fokozat vagy legmagasabb végzettség
- Eddigi karrier, életpálya rövid ismertetése
- Múltbéli, kiemelkedő sikerek, elismerések
- Fő kutatási területek
- E-mail cím
- Ezzel összhangban kérjük, a bemutatkozástól tekintsenek el. Erre szolgál a fenti rovat. Köszönetnyilvánítás, projekt feltüntetése lábjegyzetben lehetséges.

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog–Állam–Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat javasolt terjedelme tanulmányok esetén 50000 karakter, recenziók esetén 20000 karakter.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével. Minden egyéb személyes információ mellőzését kérjük. Köszönetnyilvánítás, projekt feltüntetése lábjegyzetben megengedett.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag az irodalomjegyzékben szereplő művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.: „XY szerint,”^{1,2} A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). Belső idézés esetén ún. „lúdláb-jelölő” (» «) használatát kérjük. A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagyköttőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Újságcikk esetén: Újság neve, szerző(k) vezetékneve, dátum VAGY lapszám, tehát:
Magyar Nemzet, Kiss, 2023.01.11. illetve Népszava, Nagy, 2023/104. sz.
 - c) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van):
Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).Lábjegyzetek esetén a formátum: Times New Roman, 10pt, sorkizárt formázás. Azonos szerző ugyanabban az évben megjelent, különböző írásait az ABC betűivel kérjük megkülönböztetni, pl. Kiss, 2016a; Kiss, 2016b stb.

7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).

8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.

9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolással ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dőlt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dőlt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Újságcikkek esetén (Figyelem! az újság neve után vessző, a cím és a lapszám után pont szerepel! Ha a lapszám vagy a dátum nem ismert, az elhagyható. A tételt pont zárja.)

- Győri Hírlap, Kiss Péter – Nagy Ádám (2023): *Cikk címe*. 2023/155. sz., 2023.09.09.

Ha nincs szerző, csak a folyóirat neve ismert:

- Dunántúli Hírlap (2023): *Cikk címe*. 2023/111. sz., 2023.11.11.

f) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

g) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt minden esetben kérjük feltüntetni az adott tétel végén, új sorban, ponttal a végén:

- Kiss Péter (2011): Egy tanulmány. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

DOI: <http://doi.org/doiizam>.

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETECÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után szóköz)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem győtri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól.” – írta Bibó István 1945-ben. Akkor még joggal félt mind a kettőtől, a hivatásos forradalmároktól és a hivatásos reakciósoktól. De a Jaltai Konferencia, Churchill úr és a Szovjet Vörös Hadsereg segítségével „győztek” a hivatásos forradalmár kommunisták, népi demokrácia helyett megvalósították a proletárdiktatúrát, negyven évre likvidálták a reakciós politikai erőket és a klerikális reakciós egyházakat, velük együtt teljes egészében a magyar demokráciát is. Ma, 2025-ben, egy emberöltővel a politikai rendszerváltozás után is feltehető a kérdés, válságban van-e a magyar demokrácia. | Lenkovich Barnabás
- ◆ A közigazgatási hatósági eljárások lefolytatása nyilvánvalóan nem az államigazgatás alrendszerébe tartozó szervek privilégiuma. Szembetűnő azonban, hogy a magyar MI Stratégiában csak Államigazgatás alfejezetet találunk, és a helyi önkormányzatokról csak elvétve esik szó, a logisztika szempontjából lényeges adatvagyon kapcsán, továbbá, hogy az állammal párhuzamosan az önkormányzati igazgatási tevékenység szabványosítási lehetőségeinek feltárása is meg kell, hogy kezdődjön. Az ügyek nagy száma, egységes végrehajtása miatt az államigazgatás ideális gyakorlóterepe, azonban a magánszektorral szemben a közszektorban a bizalomvesztés nem megengedhető, más oldalról: a bizalmi ökoszisztéma kialakítása elengedhetetlen. | Patyi András – Pollák Kitti – Fekete Orsolya
- ◆ Amint ez az amerikai alapjogi tesztek kialakulásának, alkalmazási területeinek és elemeinek vázlatos áttekintéséből is kitűnik, az Egyesült Államok a Magyarországon ismerős arányossági típusú teszthez képest jelentősen eltérő alapjogvédelmi keretrendszert alkalmaz, más érvelési folyamaton keresztül vizsgálva az alapjog-korlátozások alkotmányosságát. Az eltérő fejlődés egyik oka a II. részben is említett azon körülmény, hogy az amerikai Alkotmány nem tartalmaz általános alapjog-korlátozási klauzulát. Ebből fakadón – talán az „eszköz-cél” struktúra alapul vételét leszámítva – nem is alakult ki az amerikai alkotmányjogi doktrínában az alapjog-korlátozásnak egy egységes, különböző alkotmányos jogokat összekapcsoló és azokra univerzálisan érvényes, absztrakt elmélete. Ehelyett az amerikai bíró az elé kerülő konkrét ügyből kiindulva dönti el, hogy az érintett alapjog terjedelmével (védelmi körével) ütközik-e a vizsgált államhatalmi aktus. | Nagy Gusztáv
- ◆ A folyóirat lapszámainak statisztikai elemzése több szempontból is jelentősnek tekinthető, annak tudományos hasznossága több dimenzióban is értelmezhető. A hasonló kutatások hozzájárulnak a tudományos diskurzus strukturális és tartalmi mintázatainak feltárásához, lehetővé téve a jelen publikációs trendek értelmezését, a szerzők egymás közti kommunikációja hatékonyságának növelését, a kutatói közösség összetételének megismerését. A kvalitatív módszertan alkalmazása elősegítheti az aktuális publikációs gyakorlatok objektív feltárását, elsősorban a cikkek terjedelme, szerzői háttere és hivatkozási gyakoriságának trendjei szempontjából, mindemellett lehetővé teszi a kutatási témák és megközelítések időbeni változásainak azonosítását is. A szerzői közösség összetétele módszerekkel elemezhető, mely analízis (különös tekintettel a szerzők nemére, egyetemi beosztására) kiválóan fémjelzi a közösség diverzitását. Ez számunkra elsősorban a PhD-hallgatók számának reprezentáltsága megállapításához bizonyult hasznosnak. Továbbá, az adatok elemzése segíthet feltárni a jog- és politikatudományokban domináns kutatási irányzatokat, valamint a szerzői közösség szerkezeti sajátosságait (pl. egyetemi beosztások, nemek, intézményi kapcsolatok közötti korreláció). Ezen vizsgálatok elvégzése az utóbbi időben számos folyóiratnál és intézmények kutatási jelentésekben is jellemző. | Németh Richárd – Szoboszlai-Kiss Katalin

